

PREFACE.

I have attempted in this book to give in simple Telugu, an account of the life and works of many of the well-known Sanskrit Poets. It need hardly be said that many of the books written in Sanskrit have been recognised to be the best and noblest in the whole domain of literature. The general public cannot be expected to have time or inclination to make a regular study of even the most famous works in Sanskrit. So I have made a selection of the choicest verses from the works of the authors I have dealt with, as one would gather a bouquet from a garden. I have also added annotations, so that the reader may understand and appreciate the ideas. 'A good book is the precious life-blood of a master,' and so the brief biographical sketches I have given of the respective authors will be of great interest and value, as also throwing light on the different times during which they flourished. Great care has been taken to arrange the lives in the proper order and to give, wherever possible, the chronology of the remarkable events.

2. Being the first attempt of the kind, the book will be found to be far from perfect. There existing no regular history of India dealing with the early times, it was no easy matter for me to glean information from various sources. There must, I fear, be a few errors, and there are also some omissions. But these, I trust, are not so great as to detract from the value of the book. I have striven to the utmost of my ability to make the book reading for a wide class of readers.

3. It is hoped that the book will be a bright, happy, and inspiring one, as it will introduce the general reader to the beauties of the Sanskrit Literature; and if it meets with a kindly reception and consideration at the hands of the public as anticipated, I shall publish another volume treating of the other authors.

4 Amongst the books I have consulted, I am chiefly indebted "to The Imperial Gazetteer", The Indian Antiquary, "The Hindu Theatre". "The History of the Sanskrit Literature" and to the various ~~A~~ṅkara Kavyams.

5. I have to express my grateful acknowledgments to The Honorable Sri Maharajah V. Rajagopala Krishna Yachendra Bahadur, K. C. I. E., Rajah of Venkataguri, whose patronage has enabled me to write out this and several other works. I also wish to record my special indebtedness to Sir, Rajah Rao, Venkata Kumara Mahipati Surya Rao Bahadur, Rajah of Pittapur, and Sri Rajah Surabhi Venkatalakshma Rao Bahadur, Rajah of Jataprolu, who have rendered valuable assistance in providing me with a suitable Sanskrit Library.

M. S.

AMALAPURAM.

1—11—1911.

శ్రీ:

ఓమ్

నమః పరబ్రహ్మణే

సంస్కృత కవిజీవితము.

హస్తం

శ్లో॥ అనంతవిభవః పూర్వేభ్యః సమోవాకం ప్రశాస్యహే ।

వందే మహిషతాం వాచీ । మమృతామాత్మనకలాం ॥

ఎవ్వఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబు నభివృద్ధికిం దెచ్చుకవిశల్లజుఁడై
కాశ్రయదాతయై గీర్వాణవాశినావరించు విధాతయై సామంతభూకాల
శులకానందసంధాతయై స్వీయజాతంబుననుగ్రహింప శత్రుజేతయై పి
సిల్లె నాయీ శ్రీహస్తండు రక్షానధీప్రియదర్శికా నాగానందరూప
బులకుంగర్తగానుండె. ఈతనిచరిత్ర గానొక్క ఓధముననేకాక పెక్కు
శత్రుల చరితములంధ్రులుపుటచేఁగూడ వునకానందదాయకమగును. కాని
యితనిదేశకాలములంగూర్చియుం గవిశైలిభిన్నములంగూర్చియు ననేక
విశద్యకులనేకాభిప్రాయములంగలిగియుండిరి. ఒక్క శతాబ్దముక్రిందటికి
వృత్తాంతమైనఁ బూర్తిగా నెఱుంగఁజాలని మనము వేలకొలది సుప
జ్ఞురములజ్ఞులందఱియందఱంబు నెఱుంగనశక్తులముగావనిన నాశ్చర్యము
గాదు. కావున నితనింగూర్చియు వారివారికి దొరికిన యాధారములను

బట్టి కాలము నిర్ణయించుటలో భిన్నాభిప్రాయమైయుండురు. ఎవరో తె
క్కకుఁగొండులుదక్కఁ దమకావ్యంబులలో దేశకాలాదులంబుగ్నివ్రా
యనాచారములేని యహంకారశూన్యులగు సంస్కృత మహాకవులకాల
నిర్ణయంబు సామాన్యముగా నిరాధారంబునకన్యంబుననుట సత్యమేకాని
ప్రసిద్ధభూపాలకుఁడు కవితాసౌమకుఁడునగు నీశ్రీహర్షుని కాలముమాత్ర
మట్లుశక్యముగాని కష్టసాధ్యమగునని చెప్పవచ్చును. కాని పైనిరాజునిచే
ప్పినను మనశ్రీహర్షుఁడు వైషిష్ఠ్యార్థయగు శ్రీహర్షుఁడేమోయని కొందఱి
కిసంశయము గలుగవచ్చును గవున ముందుగానిత దేనఁడో తెల్పెదను.

శ్రీహర్షుఁడనుచెరు రత్నావళి ప్రియవర్ధకా నాగానందమూల
యందును వైషిష్ఠ్యోపన్యసనమునగుడు నిర్వచించుచున్నది. కానినే పదీయ
చరిత్రకర్తయగు శ్రీహర్షుఁడు తాను మాహర్షిడే శ్రీహరియకుఁ బుత్రు
డనినిర్వచించుకొనుచుండెడి తనకావ్యంబు ౨౨ ప సర్గములగుదను—

* ౧౧ బాల్యమున మానసంబు లభితే యా కావ్యకర్తృత్వేనా ।

ద్యస్మాద్రాతంగుతే సమాధిషు పరం బ్రహ్మప్రమోదార్థపం ।

యతః ప్యం నగుంక్షధర్మితవత స్తరేషు యస్మాక్తయ ।

శ్రీ శ్రీహర్షకే కే కృతే కృమీషు తస్మాభ్యుపయాదియః ॥

అది కవ్యాభ్యుదయము లెన్ని గారివినివట్లు చెప్పికొనియున్నాఁ
డు. రత్నావళిలో కర్తృయగు మనశ్రీహర్షుఁడో తనకృష్ణుల మూఁడుప్ర
స్తావనలలో గూడ మాత్రధారోక్తిగా—, అద్యాహం... నానాదిశ్శశా
వాగతేన రాజ్ఞా శ్రీహర్ష దేవస్య పాదపద్మపదేవిన్ రాజః పూపా
లోక్తః” అని ప్రాచీనములచే నిశ్చయము నకలసామంతమూర్ధన్యుడగు రా

* కావ్యసృష్ట్యవసరమున రెండవతాంబూలముల నున్న తానసంబు సురభి
సహించును బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలిగిండును మహాతారికిఁ కుండనగు శ్రీహర్ష
ని సైవిధికావ్యము రసజ్ఞుల కానందగాఁడుకనుకగాక.

జన్మించునెనియుచున్నది. కాని ప్రైయాపకంబును శ్రీహర్షుడు వ్రాసిన
యలేదనియు సతనియాస్థానమునలి శవియెవడో వ్రాసిన యారాజుపే
రిడెననియు బూర్వవిచారకులంబులు నేకగ్రీవముగాఁ జెప్పియున్నారు.
కావున నితనాయావిచారకుల యభిప్రాయంబులను గ్రచుముగాఁదెల్పు
చు వారిప్రైవిచారకులంబుల దత్త-విశ్రీహర్షులకాలము స్థాయింపఁగడం
గునము.

విల్వచంద్ర తనహింసాధియేటరిను గ్రంథము ౨ వ భాగములో
సోమద్రాభిల్లులి కథాసరిత్సాగములోను, కల్పరాజుండితుని రాజతరిం
గిణియందును గాళ్ళీరరాజుగా వర్ణించబడిన హర్షదేవుడే రత్నావళికర్త
యగు శ్రీహర్షుడనియు నితడు కాళ్ళీరమున రాజ్యముచేసిన కాలమందనఁ
గాఢగ్రీవుశఁ ము ౧౦౧౦౩—౧౦౧౨౨ సంవత్సరములందును రత్నావళిపుట్టి
యుండుననియు వ్రాసి రాను హయగర్భావలోనికి మార్చిన రత్నావళిపీఠి
కలో శ్రీహర్షరాజు నాశ్రయిండును ధావకుడో మఱియొకడో రత్నావ
ళిని పొంది యారాజుపేరు పెట్టియుండుననిపూర్వ వ్రాసెను. కానియా
రాజుపేరు మున్న ప్రయత్నము నాగానందములమాటయే యెత్తలేదు.
కానియే. ఎల్లమునను రత్నావళి శ్రీహర్షుని కాలమున బయలుదేరినదని
యంగీకరించెను కావున దీనిలోనివశ్యములు భోజరాజుపితామహుండు
ను వాక్పతిరాజనామాంతరుండునై ౧౦ వ శతాబ్దము సుతరభాగముం
దున్న ముంజమహిపాలుని యాస్థానంబుననున్న ధనంజయుకి విరచించిన
దశరూపకంబునఁ బెక్కుచోట్ల సుదాహరింపఁబడుటచే నీశ్రీహర్షుడు ౧౦
వ శతాబ్దంబునకుం గడుఁబూర్వదైయుండనలెనుగాని ౧౨ వ శతాబ్దం
బులోనివాఁడుమాత్రము కాడని ప్రధవహగుచున్నది.

మఱికొందఱు విమర్శకులీ రత్నావళ్యాది రూపకంబులనున్న శ్రీ
హర్షుడు కాళ్ళీరరాజుగు హర్షదేవునికంటె మిక్కిలిప్రాచీనుడగు మఱి

యశోకుండు బింబిసారుడు మొరలగు చక్రవర్తులనేకులుండగా నేవో కొన్ని తన్మతధర్మములుగలిగినదన్నంతమాత్రమున నాగానందము హర్ష వర్ధనుని కాలములోనిదని చెప్పటకంటె దన్మతాభివృద్ధిగలిగిన క్రీ॥ పూ॥ ౪ వ శతాబ్దము మొరలు క్రీ॥ శ॥ ౭ వ శతాబ్దంబులోపుగా నేరాజుకాలములోనైనఁబుట్టియుండునని యేలచెప్పరాదు? బౌద్ధమతమెన్నఁడును మాతృమతమయిన హిందూమతమునకు విరుద్ధముగాలేదు. చిరకాలము హిందూబౌద్ధమతములు రెండును సమానగౌరవమునొందుచు సరిగా వచ్చినవి. ఈ రెండుమతములవారుకూడఁ బరస్పరము విద్యాగురువులుగానుండుటయు, నీ రెండుమతములవారి నప్పటిరాజులు సమానముగా నాదరించుటయుఁ గన్పడుచున్నది. గుప్తరాజులు శైవులు వైష్ణవులునయ్య బౌద్ధమతస్థులగు మతములనిమిత్తము ధనమిచ్చుటయు విక్రమాదిత్యుని సంస్థానమునఁ గాళిదాసువలెనే బౌద్ధులగు క్షుపణకామరసింహులు నవకవీరత్నములలోనివారగుటయునిందులకు దాహరణములుగానున్నవి. మఱియు “అహింసాపరమోధర్మ” యనుమాత్రముననుసరించు ధర్మమొక్క బౌద్ధమతమునందేలేదు. బహుప్రాచీనములగు వేదవేదాంతములలో “నహింస్యాత్సర్వభూతాని” యనుశ్రుతి యంతకుముందే ఘోషించుచున్నది. నిశ్చయముగా నీమతమునకు ముందే జన్మించిన రామాయణ భారతాది గ్రంథములలోఁగూడఁ బరోపకారము, అహింసనము, భూతదయాభుత్వము మొదలుగాఁగల పరమధర్మములు శిబివధీచ్యాయలకథలమూలముగాఁ బెక్కుచోట్ల వివరింపఁబడుట మనము కనుచుంటిమి. మఱియుఁ గథాసరిత్సాగరమునందును విక్రమార్కచరిత్రమునందునుగూడ నీధర్మములకుఁ పెక్కుదాహరణములుగలవు. విక్రమార్కుండు పరోపకారమునకై యగ్నిలోఁబడినట్లు మనముచదువుచుండలేదా? కావున జీమూతవాహనుని చర్య శిబివిక్రమార్కులచరిత్రకు మించినదిగాదని యూహింపవచ్చును.

ఇంక జీమూతవాహనుని బోధిసత్వుడని వర్ణించుటయందురా? అదియు నేదోయాదృచ్ఛికంబుగా నుపయుక్తంబగు పదముగాని తన్మతప్రశంసకై కాదని యా కథారచనమే తెల్పుచున్నది. బోధిసత్వుడనిపేరు మాత్రమే యున్నదిగాని కథాసంధర్భమునుబట్టిచూడఁగా నాగానందమామూలాగ్రముగాఁ గృష్ణమిశుని ప్రబోధచందోదయమద్వైతమును దెల్పునట్లును వేదాంతదేశికుని సంకల్పసూర్యోపయము పిశిష్టాద్వైతమును బోధించునట్లును బౌద్ధమతవృత్తాంతమేమైనఁ దెల్పుచున్నదా? కావున బౌద్ధమతద్యోతకమను నొక్క కాండంబుననే నాగానందము హర్షవర్ధనుని నాటిదనుటయు రత్నావళి పీఠిదర్శికిలు రచించినకవితా దీనిరచించినవాఁడు వేటనుటయుఁగూడ యుక్తియుక్తముగావు.

మఱియు నాగానందములోని కథకూడ నేకముఖముగా నుండక భిన్నమయినట్లున్నది. మొదటి మూడంకములలోను నాయుకానాయకులవర్ణనరానురాగపరిణయంబులును, మిగిలిన రెండంకములలోను గరుత్మంతునివలనఁ బాములసంరక్షించుటయు వర్ణింపఁబడినవి. కాని బౌద్ధమతసూచనమేమియులేదు. ఈనాటకపాత్రములు, రంగస్థలంబులు, పాత్రసంభాషణంబులుగూడ నాత్యమతసంబంధములుగానే యున్నవి. కథానాయకుండగు విద్యాధరుఁడు “వందనీయాఃఖిలు దేవతా” యనివచించెను. వానితండ్రి రాజ్యమును గుమారునకిచ్చి యార్యమతానుసారియై వాసప్రస్థుడై నిత్యాగ్నిపూజియై యుండెను.

నామి కయగు మలయవతి గౌరీదేవిని ఋజించుచుండెను. ఆమె వంశమునకుఁ గౌశికవహన్వి గురువుగానుండె. వారియాశ్రమమున గౌరీదేవతాలయము గలదు. గరుడఁడు హరిభక్తుఁడు, అనునీవిషయంబులచే నాటకమంతయు నార్యమతానుసారంబుగానే యుండుటచేతను, రత్నావళి నాగానందములను హర్షవర్ధనునికాలవందలి యితర్రగంధముల

ను జక్కగా విమర్శించి చదివినవారికి రచనాశైలింబట్టి యా ద్వితీయ శిలాదిత్యుని యాస్థానమందలి బాణుండుగాని యింకొకడుగాని పై రూపకంబుల జేసియుండరని తోచుచుండుటచేతను, నాగానందముబొద్ధమతద్యోగికమను నిరాధారంబగు నొక్కయభిప్రాయమును ఖండించుటచేతనే కాక నాటకరచనాకవితాశైలులంబట్టియు వక్ష్యమాణంబగు సదాధారంబుననుసరించియు నీరూపకంబులు హర్షవర్ధనుని కాలములోనివి కావని స్పష్టముగాఁజెప్పవచ్చును. మఱియు నీమూండురూపకంబులను గాదంబరిని జూచినయెడల వీనిని బాణుండు రచింపలేదనియుఁ జక్కగా నూహింపవచ్చును. బాణుని కాలంబున సంస్కృతభాష, శ్లేషయమకదీర్ఘసమాసాదులచేఁ గాఠిన్యమువహించి యతిప్రాధావస్థంజెందియున్నది. పూర్వగ్రంథంబులలోఁగూడ నక్కడక్కడఁగొంచెమట్టివి కన్పడుచున్నను బాణుని కాలమున నన్భృతకల్పనవర్ణనములు శ్లేషయమకములు దీర్ఘసమాసములు పదాభివృద్ధి ప్రాధాభిప్రాయములు మొదలుగాఁ గవితానైపుణీధర్మములత్యభివృద్ధిలోనికి వచ్చినవని కాదంబరిహర్షచరిత్రలే తెల్పుచున్నవి కావున నక్కాలంబునఁబాండిత్యప్రాధీమంబెల్లు ప్రబంధంబులే కాని మృదుశైలినుండు నాటకములు పుట్టలేదని తలంపవచ్చును. అపుడు సుప్రసిద్ధములగు నాటకములు రచించినవాఁడొక్క మహాకవిభవభూతియుండెనుగాని యతఁడు హర్షవర్ధనుని కొక్కశతాబ్దము తరువాతివాఁడు. అతని నాటకంబులును మృదుశైలినుండక భాషాప్రాగల్భ్యమునే చూపుచున్నవి.

మఱియు బాణుండువాసిన పార్వతీపరిణయనాటక మొకటిగలదు. దానియందుఁ గాళిదాసు కుమారసంభవమునుండి గ్రహింపఁబడిన కథ యిద్దతీసంభాషణంబున నున్నదిగాని నాటకరీతియేమియుఁ గానరాదు. ఆకథాసన్నివేశముగాని హ్యుథోరణిగాని సభారంజకంబులుగామినానా

లకంబు రత్నావళీనాగానందముల నెన్నటికిఁబోలియుండదని యూహించుచును.

* ఇకధనంజయుని దిశరూపంబునను వామనుని కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందునుగూడ రత్నావళీనాగానందములలోని పద్యములుండుటచే నంతకుమున్ను కన్యాకుబ్జంబున కథిపతియు విక్రమాదిత్యునివలె రాజ్యతంత్రంబులనధికసమర్థుఁడును విద్యతర-పులకాశ్రయుఁడునగు హర్షవర్ధనుని సంస్థానంబుననున్న యార్యబౌద్ధమతకవులిరువురు గ్రహముగా రత్నావళీనాగానందముల రచించి యుభయమతసమ్మతుఁడును నారాజునకంకితముచేయుటకు బదులుగా నాతనిపేరే పెట్టియుంచురనుకొందఁటియభిప్రాయంబును విమర్శితము.

రత్నావళీప్రియదర్శికానాగానందములకుఁ గర్తయొకఁడా? లేక యిద్దఱా?

మూఁడుప్రస్తావనలలోనుగూడ

శ్రీ “ శ్రీహర్షోనిపుణః కవిః పరిషదప్రేషా గుణగ్రాహిణీ ।

లోకేశోరిచ వత్సరాజచరితం (సిద్ధరాజచరితం) నాత్యేచ దత్తా

వప్రేక్షైకవశీహ వాంఛితఫలప్రాప్తేః పదంకింపున । [వయం

గృహభాగోప్రదయాదయం సముచితస్వర్వగుణానాంగణః ॥ ”

అనుపద్యము సమానముగానుండుట, ప్రియదర్శికమూఁడవయంకము లోని తృతీయశ్లోకంబును

“ అంతఃపురాణం విహితవ్యసంస్థః పదేపదేహంస్థలితాని రక్షక ।

జరాతురస్సంప్రతి దండనీత్యా సర్వంనృపస్యానుకరోమివృత్తం ॥ ”

శ్రీ కవియా? శ్రీహర్షుఁడు. సభాసమూ? రసజ్ఞులు. వత్స (సిద్ధ) రాజచరితమా? లోకరంజకము. మనమా? నాట్యమున సమర్థులము. ఇంద్రాకొక్క-కొటిమే చాలును. అన్నియుఁగూడినఁ జెప్పనశేమి?

అనునిదియే నాగానందము నాల్గవయంకముమొదట నుండుట, మొదలుగా సనేకపద్యపాదాభిప్రాయంబులు మూఁటిలో నొక్కవిధముగానుండుటచేతను వైతీమార్దవాదికవితాధర్మంబు లొక్కపోలికనుండుటచేతను నీరూపకత్రయంబునకుఁ గర్తయొక్కఁడేకాని యిరువురుగారనిని శ్చయముగా నమ్మవచ్చును.

ఇకనాగానందము బౌద్ధసత్యద్యోతకముకాకపోయినను భిన్నముతానుగుణంబులగు నాందీపద్యములనొక్కకవియెట్లుచెప్పియుండునని సంశయము గలుగవచ్చును. ఔనుగాని, రెండుమతంబులయందును సమానాదరంబుగలిగిన తనరాజుమతంబుననుసరించి పరమతద్వేషములేనియాయువురిలో నెవ్వఁడో యొక్కఁడే యట్లుధ్యానించియుండునట్లని యూహించుట యాశ్చర్యముగాదు. ఇంతవఱకుఁగవియొక్కఁడని తేలివ నాకవియెవఁడని విమర్శింపవలసియున్నది.

రత్నావళి మాలవికాగ్నిమిత్రములకథలను బరిశీలించిచదువఁగాఁ బాత్రనామభేదమేకాని రెండునొక్కవిధముగానున్నవి. వత్సరాజాగ్నిమిత్రులిరువురు పట్టనుహిషిగలిగిన నాయకులే నాయకలగు రత్నావళిమాలవికలిద్దఱుగూడ నాకస్మికముగా దొరకీసవారై రాజులకుంటఁబడకుండ రాణులచేఁబెంపఁబడుచువచ్చిరి. రెంటిలోఁగూడ నాయకలచిత్రఫలకములనుజూచియే నాయకులుమోహింతురు. రెంటిలోఁగూడ విదూషకుఁడు నాయికానాయకులకుఁ బరిస్పరము ప్రేమగలుపుటయు దాని నెఱింగిన రాణులుకోపించి నాయికలఁజెఱలఁజెట్టించుటయు నేదోయొక్కయుపద్రవమువలన నాయికలుదప్పుటయుఁ జివరకు నాయికలు దమకాశ్మీయలగుట దేవేరులెఱింగి విచారించుటయుఁ దామంగీకరించి వారినిఁడనుభర్తలకుఁ జెండ్లిండ్లుగావించుటయు ననుకథాభాగమంతయు నొక్కవిధముగానున్నది. దీనింబట్టిమాడ నీరెంటిలో నేదోయొక్కటి రెండవదానిననుసరించి

సం స్కృత క వి జీ వి త ము .

వ్రాయబడినట్లు గ్రహింపవలసియున్నది. దీనింగూర్చి “కాళిదాసు మా లవికాగ్నిమిత్రముననుసరించి రత్నావళి వ్రాయబడియుండును. దానిలో లికలు దీనియందుఁజాలగల ” వనుమేష్టోనలునభిప్రాయంబును, “కాళి దాసనాటకములు లోకములో సుప్రసిద్ధములుగానున్నవి వానిలోనికథన మకరించి రత్నావళి వ్రాయబడియుండు ” ననుశ్రీదత్తునభిప్రాయంబును, డాక్టరుహోలుయొక్క-మతముననుసరించి బాణుడే మూలవికాగ్నిమిత్రము ననుసరించి రత్నావళిని వ్రాసియుండునని తెల్పుచున్నవి. కాని తనహర్షచ రితమునందు

† “ నిర్దేశాను నవాకస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు ।

ప్రీతిర ధురసాం దాసు మంజరీప్యివ జాయతే ॥ ”

అనిసకారవంబుగాఁ గాళిదాసునిఁబొగడిన బాణుడు వానిగ్రం థమునుండి కథాకల్పనంబునపహరించి పుస్తకమవ్రాయుచు దానిలోనా తనిపేరైననెత్తక పైగాఁదననాటికలో * “అపూర్వవస్తురచనా ” అని యెట్లు చెప్పికొనును?

బాణుడు రత్నావళికిఁగర్తయని నాగానందపీఠికలోవ్రాసిముం దుగా లోకమునుభ్రమపెట్టిన హోలుయొక్క యాధారములు రత్నావ లింగూర్చి కావ్యప్రకాశములోనున్న ‡ “కాళిదాసాదీనామివ యశశ్రీ హర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన ” మ్మనుచోట “ బాణాదీనా ” మనియున్న

† మసౌహరములగు పూలగుత్తులయందువలెనే కాళిదాసుని సరసవాక్య ములయందెవనికిఁ బ్రీతిగలుగజు?

* పూర్వమందులేని కథారచనము.

‡ శ్రీహర్షాదులవలనఁ గాళిదాసాదులకు యశస్సు, ధావకాదులకు ధనము సంభవించినట్లు.

పుస్తకమును దానుజూచితిననియు నొకవ్యాఖ్యాతకూడనట్లే వ్రాసియున్నాడనునదియొకటియు, రత్నావళిలోనున్న “ ద్వీపాదన్యస్మాదపి ” యనుశ్లోకము హర్షచరిత్రలో నయిదవయుచ్ఛ్వాసమున నున్నదనునది రెండవదియునైయున్నవి. మొదటిదానికి హాలుచూచినయొక్క వ్రాతప్రతియుఁ బేరు లేనియేతని వ్యాఖ్యాతయు పాఠములుగాని యింకేదానిలోను నట్లుండకపోవుటచేతను, రత్నావళిలోని శ్లోకముయతఁడుచూచిన హర్షచరిత్రపుస్తకములోనేకాని యింకేపుస్తకమునందునుండకపోవుటచేతను సారేండాధారంబులవిశ్వసనీయంబులగును. కాని కొన్నితెలుఁగుపాఠములలోమాత్రము “ ధావక ” యనియుండుటకుబడలుగా “ భావక ” యనియున్నది. అద్రివాతలోభేదముతెలియని (ధా) కుబజలుగాఁబడిన (భా) కావచ్చును. సరియే కానిఁడు “ బాణాదీనా ” మనువారియభిప్రాయము బాణుఁడుదీనినివాసి ధనాశచే శ్రీహర్షునకు విక్రయించియుండుననికదా? అట్లయిననింతకంటె సుప్రసిద్ధములు మహాప్రబంధములునగు కాదంబరీహర్షచరిత్రలమాత్రమేల విశేషధనిమునకమ్ముకొనఁడు? హర్షచరిత్రలో బాణుఁడు స్వవిషయమువర్ణించుకొనుటలో “ నున్నతవంశస్థుఁడు ధనికుఁడునగు తన్నునగౌరవముగా హర్షవర్ధనుఁడురప్పించి యాస్థానంబుననుంచుకొనె ” ననియుండఁగా బాణునకుఁగృతులనమ్మికొనుగతియెట్లుసంభవించును? కావునఁబ్రమాదవశంబున నెచ్చటనోచూచిబాణుఁడునిభ్రమపడుటగాని మహాప్రాథస్థితిలోనుండి పండితైక్రగ్రాహ్యంబైనా “ కేశపాకంబుననున్న కాదంబరిరచనకును సరసమార్దవంబై కదళిపాకంబుననున్న రత్నావళిరచనకును నెంచైనఁబోలికయుండెనా? కథలోఁగాని భాషలోఁగాని యభిప్రాయంబులలోఁగాని యింకను రత్నావళివలెనే ప్రేయదర్శికగూడఁగాభిరుచునినాటకంబులఁబోలుచు విశేషంబుగా మాలవికాగ్నిమిత్రమునకెనయగుచున్నది.

అంగదేశరాజగు దృఢవర్మ తనపుత్రికయగు ప్రియదర్శికను వశ్య రాజగు నుదయనునకీయఁదలఁచియుండునంతలోఁగల్గింగ రాజువచ్చి దృఢ వర్మను జయించుకొనిపోయి చెఱలోఁజెట్టును. అంతఁగ్రతియగు వినయ వసువు ప్రియదర్శికను దృఢవర్మమిత్రుఁడగు వింధ్యకేశువుగృహమునకుఁ దీసికొనివచ్చును. అంతట నుదయనునిసేనలువచ్చి వింధ్యకేశువును జంపఁ గా సేనానాయకుఁడగు విజయసేనుఁడు ప్రియదర్శికను బడిలముఁగాఁగొ నివచ్చి రాజుసకుఁగానుకగానీయ నతఁడు రాణికప్పించును. ఆమెయు నాబాలికకు గానాదికలలనేర్పించును. ఇంతవఱకు మాలవికాగ్నిమిత్రకథ నుబోలియున్నది. దానిలోఁబరివ్రాజికి వలెనే ఓనిలో సాంకృత్యాయనిగ లను. పుష్పావచయఁబొనరించునాయుకను భ్రమర బాధనుండి నివారించు నెపంబున నాయకున కినుకూలసమయము లభించుట, పరస్పరానురా గము, విరూషకపరిహాసము మొదలుగాఁగొంతకథాభాగముమాత్రము శౌ కుంతలంబునుబోలియున్నది. మిగిలినకథయంతయుఁగొంచెమించుమించు గా మాలవికాగ్నిమిత్రమునే పోలియున్నది.

ఇదిగూడ రత్నావళివలెనే చాలవిధముల మాలవికాగ్నిమిత్రము నుబోలియుండుటచేఁ గొందఱియభిప్రాయంబుచొప్పున బాణుఁడే దీనిని గూడవ్రాసెననవలసియుండునుగదా? ఆహా! యెరునినాటకంబుననుక రించి యొక్కరాజునే కథానాయకునిఁగాఁజేసి రెండురూపకంబులుర చించువెట్టియెందైననుండునా? ఇదెవ్వఁడైన విశ్వసించునా? కావున నీ రెండుకథలు నెద్దానిఛాయననుసరించినవిగావనియు, వీనికాధారంబులగు మూలగాథలుగలననియు మనమెఱుంగవలయును.

సకలదేశీయభాషాకావ్యంబులకు మూలాధారంబును వివిధవరస కథాభూయిష్టంబునునగు బృహతరథయనుకావ్యంబు పైశాచిభాషలో నున్నట్లును దానిని గుణాధ్యుఁ డనుకవివరుఁడు రచించినట్లును, దానిని

సంస్కృతభాషలోనికి గథాసరిత్సాగరము పేరుతో మార్చిన సోమ దేవభట్టు తెల్పుచుండెను. ఆబృహత్సాగరలో బ్రథానముగాఁ గౌశాంబీ రాజ్యనాథుఁడు నుదయనునిగూర్చి పెక్కుకథలుగలవు. ఈకావ్యము ప్రాయశఃముగాఁ గ్రీస్తుపూర్వము రెండవశతాబ్దముతుదను బుట్టియుండునని పెక్కుఁడు గ్రహించియున్నారు. బృహత్సాగరము భాషాంతరిక రణమగు కథాసరిత్సాగరము ౨ వ లంబకము ౬ వ తరంగములోఁ దొలుతవాసవదత్తను బెండ్లియాడియున్నయువయసునకును బంధుమతికి ని వివాహముజరిగినట్లున్నది. ఆబంధువతియే ప్రియదర్శిక. మఱియు 3 వ లంబకము మొదటితరంగములో నుదయనుఁడు వద్దావతినిబెండ్లియాడినట్లున్నది. ఆవద్దావతియే రత్నావళి. కొంచెము చిన్నదిన్నమార్పులతో నారెండుకథలకు నీ రెండుకథలు సరివచ్చుచున్నవి. కావున రత్నావళి ప్రియదర్శికలు పూర్వచరిత్రదెల్పునాటికలే కాని, కల్పితములుగాని, యేదానికీననుకరణములుగాని, కావనిస్పష్టమగుచున్నది. అయిననీనాటికాకర్త ప్రధానంబు నభిరుచితరంబు నగువాసవదత్తాచరితంబును రూపకముగా వ్రాయకి యీచిన్నకథలనేలగ్రహించెనని శంకించుకొనఁగాఁ దత్సాధా భాగమునంతకుముందే యొకవి రూపకంబుగా వ్రాసియుండుననిమనకు సమాధానమువచ్చుచున్నది. కాలిదాసుమేఘసందేశములో “ప్రాప్త్యా వంతీనుదయనకథా కోవిదగ్రామవృద్ధా” అనుచోనుదయనవాసవదత్తా కథాప్రసక్తినితిగౌరవంబుగాఁ బేర్కొనుటయు, బాణుఁడు హర్షచరిత్రలో

✓ శి “కవీనామగలద్దర్శీ నూనం వాసవదత్తయా ।

శక్త్యైవ పాండుపుత్రాణాం గతయా కర్ణగోచరం ॥”

అనియత్పుత్రమంబుగావర్ణించుటయు, వాసవదత్తయనునొక విరుపమానకావ్యముగలదని తెల్పుచున్నవి. కాని యీవాసవదత్త సుబంధుకృత

శి కర్ణగోచరంబగు పాండుపుత్రులశక్తిచేతనువలెనే వాసవదత్తచేతగలగల్గెనుననిపోయినది.

వచనకావ్యముగాదని సుబంధువుతనకావ్యంబున “మత్తై వేందువతీ మ
హివ్యవ్యజాను రాగిణీబభూవ...” “విఫలమేవచ వ్యంతస్యకృతేదుర్వా
సనశ్శృవమనుబభూవ శకుంతలా” “సదారామాశ్రితైర్గృహవీరచరితైరివ
నారికేళీధరైః” అనికాళిదాస భవభూతికథాభాగంబులనుస్మరించుటయే
నిదర్శనముగుచున్నది. కాని భవభూతి మాలతీమాధవములో “వాసవద
త్తాచ పిత్రా రాజ్ఞే సంజయాయ దత్తవాత్మానమున్దయనాయ ప్రాయ
చ్ఛత్” అనిచెప్పటచే సుబంధువాసవదత్తకథనుదాహరించెనేమోయ
ని సంశయముగలుగవచ్చును. కాని పైవాక్యంబునర్థంబునకునుగుణంబుగా
సుబంధువాసవదత్తలో వాసవదత్తయుదయనునిపరించి కూడఁబోయెనను
మాటలేకుండుటయు, మాలతీమాధవపరస్పరానురాగవిషయంబునఁగాళి
దాసవిక్రమోర్వశీయశకుంతలనాటకపాత్రలంబోలి యుదయనవాసవద
త్తలనిదర్శించుటచేనదిగూడ నాటకమైయుండవచ్చునని తప్పక గ్రహింపవ
లసియుండుటయు, సవిమర్శపాఠకులకు భవభూతినాటకములతోని వాక్య
ములు చిన్నమార్పులతో నచనవాసవదత్తలోఁ గనుపడుటయు, సుబంధు
వు భవభూతికంటెఁ దరువాతివాఁడని దృఢపఱచుచున్నవి. ఇట్లేడాక్టరు
పేటర్సను, హీలునుగూడ నభిప్రాయపడియుండిరి. అందుచేఁదనతరువాత
జీవించియున్న భవభూతివాక్యముల నుదాహరించిన సుబంధుని బాబుఁడె
ట్లుస్మరించును? కాళిదాసెట్లుతలంచును? కాఁబట్టి కాళిదాస బాణభవ
భూతులచేఁజేర్పొనఁబడిన వాసవదత్తనాటకమయినఁ గావలయును. లే
దా? * మహాభావ్యకర్త పేర్కొనినట్లుగా నాఖ్యాయిక్యమైనఁగావలయు
ననితోచుచున్నది.

నాగానందకథగూడ నుదయనుని కథలలోఁ గథాసరిత్సాగరము
నాల్గవలంబకము రెండవతరంగములోనుండుటచేఁగర్పితకథగాక పూర్వ

చరిత్రమేయనియు, దానియందు వాగవదత్తగర్భోత్పత్తివర్ణింపబడుటచే రత్నావళిప్రియదర్శికలకనుబంధముగా నుండుటయే కాక శ్రీహర్షుని పేరనే యుండుటచే దీనింగూడఁదత్తరచిత్రే వ్రాసియుండుననియుఁ దేలుచున్నది.

హఠియు సంస్కృతభాషలోఁ గాళిదాసకృతులు సుప్రసిద్ధయశస్సుగాంచినను వానిలోనివానికంటెనధికముగా రత్నావళ్యాదులలోని వద్యములే తఱచుగా దశరూపాదిలక్షణగ్రంథములలో వ్రాయఁబడుటచే రత్నావళిప్రియదర్శికలు పూర్వము కొందఱనుమానించినట్లు మాలవికాగ్నిమిత్రమునకుఁబ్రతిహఃపంబులుగావని నిర్ణయింపఁబడుటయే కాక ప్రాథకవి తారచనస్పకపోలకల్పనాది ప్రావీణ్యంబుగలిగి వచన రచన యశస్సుగాంచి, పార్వతీపరిణయనాటకంబునఁ దనశాటక రచనాసామర్థ్యముండెల్లిననుహాకివికే గ్రంథచౌర్యవృత్తిగల్గించుటయనర్హముగుటచే తానునకు రత్నావళ్యాదులతో నేననుబంధములేదని సులభముగాఁ దెలియుటయు, ముందుచెప్పఁబోవునట్లుగాఁగాళిదాసుకింటఁగూడ నీరూపకంబులేకొంచెము పూర్వంబులని నిర్ణయింపఁబడుటయు లభ్యమయినదని సంతోషించుచు, మాలవికాగ్నిమిత్రము పాటలీపుత్రరాజగు సగ్నిమిత్రుఁడు నాయకుడుగాఁగలుగుటచేఁ బూర్వచరిత్రనాటకమునవలసినవచ్చినదిగాని దానికథారచనమంతయు రత్నావళిప్రియదర్శికల హాసస్ఫుటానుచుకొనియే కాళిదాసుదానినినాసెననిభావింపవచ్చును. ఇంతవఱకు శ్రీహర్షునిరత్నావళ్యాదులు మాలవికాగ్నిమిత్రముకంటెనుగూడఁగొంచెము పూర్వములని గ్రహించితిమిగావున దానినిస్థిరపఱచుచు వానిని ధావకుఁడు (భాసుఁడు) రచించెనని నిర్ణయించుటకుందగిలయోధారంబులకై కడంగుదము.

మాలవికాగ్నిమిత్రప్రస్తావనలోఁ బారిపార్శ్వకుఁడు “వ్రథితయశసాం భాససౌమిల్లకవిపుత్రాగ్రసినాం ప్రబుధానతిగ్రహ్య వర్తమానకవేః కాళిదాసస్యైతౌ కథౌ పరిషకో బహుచానః” (అనఁగా) మహావీర

స్వగలిగిన భాసాదిపూర్వకపులనాటకంబులుండఁగా వర్తమానకవియగు కాళిదాసునికావ్యంబున సభ్యులకెట్లాదరంబుగలుగును? అనిసూత్రధారు నడిగెను. ఈప్రశ్నంబునఁ గాళిదాసుకంటెఁబూర్వము సరసదృశ్యప్రబంధ ములురచించిన భాసాదికవులుగలరని తెలియుచున్నది. ఈవిషయంబునఁ గొందఱు భాషావేత్తలు కాళిదాసుతనయితరనాటకంబులలో నెక్కడఁ బైవిధంబుగాఁజెప్పక యొక్కమాలవికాగ్నిమిత్రముతోనే వాకొనుటచే భాసుఁడు రత్నావళినిరచించినట్లును, దానికంటెఁగూడఁ దననాటకంబు సరసంబుగానుండుననుతలంపును లోకంబునవెల్లడించుటకై ప్రైప్రశ్నంబునకు సూత్రధారోక్తిగా—

“ పురాణమిత్యేవ నసాధుసర్వం నచాపి కావ్యం నవమిత్యవద్యం । ”

సంతఃపరీక్ష్యాన్యతరదృఙంతే మూఢఃపరప్రత్యయనేయబుద్ధిః ॥ ”

(అనఁగా) కావ్యము ప్రాచీదియగుటచే సరసమయినదియుఁ గ్రోత్తదియగుటచే విరసమయినదియుఁగాదు. రసజ్ఞులు పరీక్షించి సరసమగు దానిని గ్రహింతురు. మూఢులు పరులయభిప్రాయంబునే విశ్వసించు ” రససమాధానంబును వ్రాసినట్లును భావించుచున్నారు. ఈభావనలోఁ గాళిదాసునకారోపింపఁబడునాత్మాభిమానమునుదీసివైచి యాలోచింపఁ గా నతనికి భాసకవియందత్యంతశౌరవముగలిగినట్లును, శాకుంతల విక్ర మోర్వశీయప్రస్తావనలలో “ అపూర్వనాటక ” మ్మనియుండి మాలవికాగ్నిమిత్రములో నట్లులేకుండుటచేతను రత్నావళి మాలవికాగ్నిమిత్రము లొక్కవిధముగానుండుటచేతను రత్నావళిలోనికథను మేఘసూతలోఁ బ్రసక్తిగల్పించి “ ప్రాప్యవంతీనుదయనకథాకోవిదగ్రామవృద్ధా పూర్వోద్విష్టామనుసరపురీం శ్రీవిశాలాం విశాలాం । ” అనివర్ణించుటచేతను రత్నావళినిజూచియే కాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రమును వ్రాసినట్లును దోచుచున్నది.

పైదానిలోనియుదయనకథాశబ్దమును బృహతగ్రంథమౌది ప్రయోగించెననితలంచినను బృహతగ్రంథలో వాసవదత్తతండ్రిపేరు చండమహాసేనుడనియుండఁగాఁ గాళిదాసు మేఘసందేశములో నుజ్జయినీవర్ణనంబుననున్న “ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజోఽత్రజప్రహృషామంతాశద్రుమవనవభూదత్ర తస్యైవ రాజ్ఞః ।” అనుపద్యములోఁబ్రద్యోతనామంబునెట్లు సేకరింపఁగలిగెను? బృహతగ్రంథలోగూడ నింకొకచోఁ బ్రద్యోతుఁడుండెనుగాని యతఁడు మగధరాజుగావర్ణింపఁబడెను. కాళిదాసీప్రద్యోతునుజ్జయినీరాజుగావర్ణించెను. కావున రత్నావళీప్రియదర్శికాకర్త తనరూపకంబులలోఁ గ్రమముగా “ప్రద్యోతస్యసతా వసంతసమయస్త్వంచేతి నాహ్లాద్యశీం ।” “సపరిజనం ప్రద్యోతం విస్మయమువనీయ వాదయన్ వీణాం వాసవదత్తామపహరామి ॥” యని వ్రాసినదానినిజూచియే కాళిదాసు మేఘసందేశములోనట్లువ్రాసెనని యింకొకసమాధానమిచ్చుచు రత్నావళీప్రియదర్శికలనుజూచియే కాళిదాసు మాలవి కాగ్నిమిత్రమునురచించెననుమనయభిప్రాయంబును స్థిరపఱచుకొందము.

కొందఱు మేఘసందేశములోని “ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితర” మృనుశ్లోకము ప్రక్షిప్తములలోనిదనివ్రాసియున్నారుకాని యదియంతయు క్తముగాలేదు.

రెండవశిలాదిత్యుండగు హర్షవర్ధనుని సాంఘానికమహాకవియగు బాణభట్టుఁడు హర్షచరిత్రంబునందుఁ గ్రమముగాఁ బూర్వకవిస్తవంబొనరించుచు భాసకాళిదాసులనిట్లువర్ణించెను.

* “సుధారకృతారంభైర్నాటకైర్బహుభూమికైః ।

సపతాకైర్వశోలేభే భాసో దేవకులైరివ ॥”

* సూత్రధారునిచే నారంభింపఁబడిన నాటకములచే భాసుఁడు కీర్తిని పొందెను.

“నిర్గతాసు సవాకస్య కాల్పదాసస్య సూక్తిషు ।

ప్రీతిర్నధురసాందాసు మంజరీష్యివ జాయతే ॥”

ఈపద్యములంబట్టిమాడఁగా నాటకకర్తలలో ఘనయశస్సుగాంచిన యాచ్యుడు భానుఁడనియు సతఁడుకాల్పదాసుకంటెఁ బూర్వఁడనియు బాణనియభిప్రాయమైనట్లు మనకుఁగోచరమగుచున్నది.

రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శములోనిపని ముప్పదినాలుగు శ్లోకముల నెక్కడక్కడనుండి సంగ్రహించి కావ్యమాలలో ముద్రితమగు కర్పూరమంజరీపీఠికలో దుగ్గాప్రసాదపండితులువ్రాసియున్నారు. వానిలో భాసకవిని వానిరత్నావళ్యాదిబహురూపకంబులనుగూర్చి ప్రబలనిదర్శనముకనుపఱచున్నది. కాని యట్టిగ్రంథములొకముఱొఁబ్రసిద్ధముకాకుండుటచే దానిఁగూర్చి కొంచెముముందుగాఁ బ్రసంగింపవలసియున్నది. శాజ్ఞాధరపద్ధతి, సూక్తిముక్తావళి, సుభాషితహారావళి, సుభాషితావళి మొదలుగాఁగల సంకలనగ్రంథములలోఁ బెక్కుచోట్లఁ బెక్కుకపులయు దంతంబులవర్ణించు శ్లోకంబులనేకంబులుగలవు. ఇవన్నియు నేదైననొక గ్రంథమునుండియెఱ్ఱివ్రాయఁబడినవిగానుండును. కవివిమర్శమునుగ్రంథమేలేనియెడల నింతమందికపులఁగూర్చినపద్యంబులెట్లు వేటువేటుగాసంభవించును? ఈశ్లోకంబుల, వర్ణింపఁబడిన కపులందఱు రాజశేఖరునకుఁ బూర్వులేకాని తరునాతివారుకారు. ఈప్రతిబులైనను సందర్భములేక భిన్నభిన్నాంశంబులం దెలియఁజేయుచున్నవిగాని యొకవిషయమును సాంతముగాఁదెలియఁజేయుటలేదు. పైశ్లోకములలో నొకటియైన రాజశేఖరుని యితరగ్రంథములలోఁగలదేమోచూతమన్న నెక్కడను గానరాదు. కావున రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శమునునొక గ్రంథముగలదని నిశ్చయముగా నమ్మవలసియున్నది. పెక్కండ్రు హిందూదేశపండితులుగూడని టేతలంచియునాగు. ఇదియుగాక గాంధేయగారి వాదము

రామాయణనాటకములో “విద్ధి నష్టప్రబంధా” ననివ్రాసికొనుటచే ని
పుడు సుప్రసిద్ధములగు నాట్యకావ్యములుగాక యింక రెండుగ్రంథము
లుండవలయునని తెలియుచున్నది. వానిలోనొకటి కర్పూరమంజరివలెనే
ప్రాకృతంబగు సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టకముడాక్టరు ఆపట్టదొరవారికి దొరకి
నట్లొక కవివ్రాసియుండెను. ఇందుచేగూడ రాజశేఖరునికృతులలో నా
అవది కవివిమర్శమని మనము నమ్మవచ్చును. ఈకవివిమర్శములో రాజ
శేఖరకవి—

* ఆదౌ భాసేనరచితా నాటికా ప్రయదర్శికా ।

నిరీక్ష్యస్య రసజ్ఞస్య కస్య నప్రియదర్శనా ।

తస్య రత్నావళీమానం రత్నమాలేప రాజతే ।

దశరూపక కామిన్యా వక్ష్యంత్యంతశోభనా ।

నాగానందం సమాలోక్య యస్య శ్రీహర్షవిక్రమః ।

అనందానందభరితస్య సభ్యమకరోత్క విం ।

ఉదాత్తరాఘవం నూనిముదాత్తరసగుభితం ।

యద్విక్ష్య భవభూత్యాద్యాః ప్రణిన్యర్నాటకానివై ।

శోకపర్యవసానస్య నవాంకాకిరణావళీ ।

మాకందసేవ కస్యాత్ర ప్రదదాతి సనిర్వృతిం ।

భాసనాటకచక్రేపి ఛేక్రైః క్షిప్తైః పరీక్షితం ।

స్వప్నవాసవదత్తస్య దాహకోఽభూన్నపావకః ॥

అని భాసకవిని, వానిరత్నావళ్యాదికావ్యంబులనుగూర్చి యత్యు
దాత్తముగా వర్ణించెను. ఇందులకుఁ దారాణముగాఁ గర్ణాకర్ణికగావ

* గీతలక్ష్యగ్రంథములను భాసుఁడు రచించెను. ఇతనినాగానందమును జూ

చి । శశూరనికమరాజీతనిఁ దన సభలోఁజేర్చెను

చునొకకథగూడఁగలదు. అది విశ్వసింపఁదగినదికాదుగాని చమత్కారముగానుండునుగావున నిందునానెదను.

ఒకనాఁడు శ్రీహర్షవిక్రమిండు నేటనుండి తిరిగి వచ్చుచుండఁగా దారిలో నొకఁజాకలివాఁడొక ప్రాతపుస్తకమును జేతఁబట్టుకొని కూరుచుండి యారవైచిన తనబట్టలెగిరిపోవుటయైన నెటుంగక తడేకృష్టితో నేదోయాలోచించుచు వ్రాయుచుండెనట. అంతలోరాజు వానిఁజూచి యాశ్చర్యపడి దగ్గటకువెళ్లి వానివృత్తాంతమునడిగి తెలిసికొని యిపుడే మివ్రాయుచుంటివనియడుగఁగా నారిజకుండు నాగానందమురదించుచుంటిననిచెప్పి కొన్నిశ్లోకములు చదివి వినిపించెనట. అంతట భూవరుండు పరమానందపడి వానినిదీసికొనిపోయి యాస్థానకవిగానొనరించి యోధావతా! నీవిప్పటికిరచించిన రూపకంబులను నాపేరఁబ్రకటింపుమని కోరెనట. పిదప జాతనామంబున ధావకుండనిపిలువఁబడు నాభాసుండు ధనాశచే సూత్రధారునిచేనారంభింపఁబడు ప్రస్తావనను రూపకముఖంబులఁగల్పించినాని శ్రీహర్షునిపేరఁ బ్రకటించెనట. ఇది లోకములో నుత్తమయశస్సుగాంచిన కాళిదాసాదులయెడఁగూడ నిట్టికథలు వినుచున్న యార్యులనునంబుల నాకర్షింపదని వేటుగా వ్రాయనక్కఱలేదు. కాని రత్నావళి ప్రియదర్శికా నాగానందములలోని మూఁడుప్రస్తావనలొక్కవిధముగానేయుండుటచే భాసునకుఁబూర్వము నాటకంబులలోఁ బ్రస్తావనయను నొకభాగంబు లేదనిమాత్రము పూర్వపండితులూహించియున్నారు. ఈయభిప్రాయంబును దెలుపుటకేకాఁబోలు బాణుండు “సూత్రధారకృతారంభైః” అనుచో సూత్రధారునిచేఁజేయఁబడిన యారంభములుగల నాటకంబులు రచించినవాడని భాసుని సవిశేషముగావర్ణించెను? ఇది ట్లుండఁగాఁ బైనుదాహరించిన కవిమర్మములోని శ్లోకములవలన భాసుఁడు, ఉదాత్తరాఘవము, కీరణావళి, సర్వవనాసవద త్తయను రూపకంబు

లను, “ భాసనాటకచక్రేఽపి ” యనుటచే నింకను బెహునాటకంబుల నురదించినట్లుకూడఁ జెలియుచున్నది. తాను భవభూతియొక్కయవతారమని బాలరామాయణములో వ్రాసికొనిన రాజశేఖరుఁడు “ భవభూత్యాదులు భాసుని యుదాత్తరాఘవమునుజూచి నాటకములు వ్రాసియుండు ” రనిచెప్పుటచేతను, సర్వాలంకారికులుకూడ దీనిలోనిశ్లోకంబులచదువుకృతులనుదాహరించియుండుటచేతను, భాసునికృతులలో నుదాత్తరాఘవమత్యుత్తమమనితోచుచున్నది. దీనిప్రస్తావనలో భాసుఁడు తానిరువదిమూఁడురూపకంబులకుఁ గర్తనని వ్రాసికొనినట్లొక వాడుకగలదు. ఇది కిందదంతి గాక—

‡ “ భాషాసు రమ్యా నైర్వాణీ తస్యాం కావ్యం మనోహరం ।

తత్రాపి రూపకం రమ్యం తత్ర భాసకే వేః కృతిః ।

ధావకా పరనామాయం భాసో భాసయతే జగత్ ।

తత్త్వైరివాదిపురుష శ్చతుర్వింశతిరూపకైః ॥

అనునొక మహాశయుని ప్రామాణికశ్లోకములవలననిజమనిస్థిరపడుచు నాయుదాత్తరాఘవముతో నిరువది నాలుగురూపకంబులగునని పైశ్లోకములకు సరిపచ్చుచున్నది.

“ ప్రభావతీముకుటతాడితకాద్యాని భూరిశః ।

రూపకాణి విచిత్రాణి భాసేన రచితానివై ॥ ”

అనుశ్లోకంబుననున్న ప్రభావతీ, ముకుటతాడితము మొదలుగాఁగలదికూడభాసనాటకచతుర్వింశతిసంఖ్యనుబూర్తిచేయఁదోడ్పడుచున్నది.

‡ భాషలలో సంస్కృతము రమ్యమైనది. అందును గావ్యము. అందును నాటకము. అందును భాసునినాటకము. భావకుఁడను నామాంతరముగలిగిన భాసుఁడు భగవదుతుఁడిరువది నాలుగు తత్త్వములచేవలెనే తన యిరువది నాలుగు రూపకంబులచేతను జగంబును బ్రకాశింపఁజేయుచుండెను. చూ॥ నాగానందపీఠిక.

మఱియు నీధావకావరనామఁడగు భాసుఁడొక యవ్యుక కావ్యము ను రచించి దానిచివర “ ఆలంబ్య చాంబుత్పషితః కరకోశపేయం భా వానురక్తవనితానురత్తైశ్చ పేయం । * జీయేత యేన కవినా యమకైః ప రేణ తస్మై వహీయముదకం ఘటకర్పరేణ ॥ ” అని ప్రతిజ్ఞయొనరింపఁ గా దానింగనిన యతఃకవులొర్వఁజాలక యతనికి ఘటకర్పరుఁడని పేరు పెట్టిరనియు నందుచే నాయమక కావ్యమునకు ఘటకర్పర కావ్యమని పేరు వచ్చినదనియు నది మిక్కిలి సరసంబైనదనియు—

శి “ జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ ।

తస్మై వహీయముదకం ఘటకర్పరేణ ।

శ్రు త్వేతి భాసకవినోక్త మనృప్యమాణాః ।

ప్రాహుస్తమన్యః పయో ఘటకర్పరాశ్రిం ॥ ”

† “ ధావకేన కృతం రమ్యం యమకావ్యైరలంకృతం ।

ఘటకర్పర కావ్యహి సంతోషాయ నకన్యచిత్ ॥ ”

అను ప్రామాణికశ్లోకములుగూడ దృష్టాంతములగుచున్నవి.

ఈఘటకర్పర కావ్యముమిగులఁజెల్లదియనితోచుచున్నదిగానియి యుఁజొక్క సర్గమునూత్ర మే ముక్రితమైయున్నది. మైగాజ శేఖరకవివిమర్శా ది సాక్ష్యమువలన నెంచులకింతప్రయాసపడుచుంటిమో యట్టి రత్నావ శ్యాది కర్తయగు భాసుఁడే ధావకుఁడనియు నతఁడే ఘటకర్పరుఁడని యు నతఁడే—

* యమకములోనన్న జయించినవానికి నేను గుండపెంతుతో నీశ్శుమోనెదను.

శి ఈ ప్రతిజ్ఞనువీని పెరులతనికి ఘటకర్పరుఁడని పేరు పెట్టిరి.

† ధావకుఁడు రచించిన యమకాదిభూషితమగు కావ్యమెవని కానందింపు గలిగెనామ?

శ్రీ “ ధన్వంతరి తుషణకామః సింహశంకు |

వేతాల భట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః |

ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతే సృభాయాం |

రత్నానినై వరరుదిర్నవవిక్రమస్య || ”

అను శ్రీహర్షవిక్రమని యాస్థానంబులోనున్న నవకవులలో నొకఁడనియు సులభంబుగఁ దెలియుటకంటె మహాప్రయోజనం వింకేమిగలదు? వీనికొక్కరికిఁకీమూఁడుపేర్లున్నట్టికిఁదిప్రామాణిక శ్లోకముగూడనాధారమగుచున్నది.

“ సజయతి కవికులతిలకో భాసకవిద్ధావకాన్యనామాయం |

సహృదయహృదయాష్టాదీ ఘటకర్పరనామతః ఖ్యాతః || ”

ఈఘటకర్పరకి వి రచించినట్లే నీతిసారమను మఱియొక కాన్యము కనుపడుచున్నది. ఏకవి స్వభావమైనను వానిగ్రంథములవలనఁగనుఁగొనవచ్చుననుట నిశ్చయముగదా? నీతిసారంబునకు మొదటనున్న యీక్రిందిమూఁడుశ్లోకంబులవలనను ఘటకర్పరుఁడు తన్ను సమకాలికకవులసహనంబున నెల్లిదంబుగఁజూచుచుండినట్లును గుణగ్రాహకులకట్టి నీచాశయముండమఁగావున నట్టి కొందఱితోఁ దనకున్నీహముగలిగినట్లును దాచిద్రవ్యకష్టమనుభవింపలేక కవితాగౌరవంబునకాశపడక ధనాశచేదనకృతులు శ్రీహర్షునిపేరఁబ్రకటించినట్లును స్వానుభవమును సూచించెను.

* “ గిరౌ కలాపీ గగనే పయోదా |

లతాంతరేఽరగశ్చ జలేషు పద్యాః |

ఇందర్విలక్షం కుముదస్య బంధుః |

యో యస్య మిత్రం నహి తస్య దూరం || ”

శ్రీ ఇందలి తొమ్మండ్రుకపులు విక్రమని సభలోనున్నవారని జ్యోతిర్విదాభిరణము చెప్పచున్నది.

* నైమలికి మేఘమును, పద్మములకు సూర్యుఁడును, కలువకుఁ జగద్రుండు నైతదురమంబుండిరి? మిత్రుఁడు దూరమన్నమాట లేదగదా?

శ్రీ “ మాతా నిష్ఠతి నాభినందతి పితా భ్రాతా నసంభాషతే ।
భృత్యః కుప్యతి నానుగచ్ఛతి సుతః కాంతాచ నాలింగతే ।
అర్థప్రార్థనశంకయా నకురుతేఽప్యాలాపమాత్రం సుహృత్ ।
తస్మాదర్థముపార్జయన్వచ సఖే! హ్యర్థస్య సర్వే వశాః ॥ ”

† “ ధనైర్నిఘ్నతీనాః కులీనా భవంతి ।
ధనైరాపదం మానవా నిస్తరంతి ।
ధనేభ్యః పరో బాంధవో నాస్తి లోకే ।
ధనాన్యార్జయధ్వం ధనాన్యార్జయధ్వం ॥ ”

ఈశ్రీందిప్రామాణికశ్లోకంబుగూడఁ బైనూచనంబును స్థిరీకరించుచున్నది.

“ శ్రీహర్షవిక్రమార్కస్య సభాయాం శుశుభేవ సః ।
సవరత్నేష్వన్యతమో ఘటకర్పరనామతః ॥ ”

భాసకాళిదాసులనుగూర్చిన యింకొక్కకథ తెలిపి యింకనీచర్చవిడిచెదము. దరిమ్రుండు రాజానుగ్రహంబున ధనవంతుఁడును సరసనాటకకర్తయునగు తనయెడఁ గాళిదాసున కసహనముగలదని భావించియేకాంటోలు భాసుండు తననీతిసారములోఁ, గాళిదాసుని కుమారసంభవములోఁ మూడవదియగు “ అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం నసౌఖ్యాగ్యవిలోపిజాతం । ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జితీందోః కిరణేష్వివాంకః ॥ ” అనుశ్లోకంబులోని యర్థాంతరన్యాసము లోకానుభవముగలిగి చెప్పినదికాదని యధిక్షేపించునట్లుగా దానియుత్తరార్థమునే సరిగా

శ్రీ తల్లిదండ్రులు, సోదరులు, భాగ్యపుత్రులు, మిత్రులుగూడ ధనములేనివారినాదరింపరు. ధనమందఱినివశపఱచును. కావున ధనమార్జింపుఁడు.

† ధనమువలనఁ గులపీనులు సత్కులీయలగుదురు. దానివలనఁ గన్బములదాటవచ్చును దీనికంటె బిగువువులేదు. కావున ధనమార్జింపుఁడు.

నెత్తికొని “ ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నివృజ్జతందోరితి యోబభా-
షే । నూనం నదృష్టం కవివాపి తేన దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశీ ॥ ”
అని వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. గుణరాశిలోనొకగ్ర-దోషమణిగిపోవునని
కాళిదాసు సత్యానుభవమేకలవాడయ్యేనేని యొకగ్రనిర్ఘనుడను దోష
ముగాక మిగిలిన సద్గుణంబులకు గనియగు భాసునియెడ స్నేహభావమే
లచూపడు? కాళిదాసు తన్నుఁ బ్రేమించువాడనియు గుమారసంభవ
ములోఁ జెప్పినట్లు లోకానుభవముగలవాడేయనియు నెఱింగినయెడల
ఘటకర్పరుఁడు నీతిపారములో నతనినాక్షేపించుట యెట్లుసంభవించు
ను? కావుననిది సత్యమైయుండనోవు. ఎట్లయిననిది భాసకాళిదాసులు స
మకాలికులని తెలుపుటచే మనచదువరులకు రుదంపకపోదు.

పైవిమర్శనంబువలన నింతవఱకు నిజముగా రత్నానశ్వాదులను
రచించినవాఁడు భాసుడనియు నతడే ధావకుడనియు నతడే ఘటక
ర్పరనామంబున విక్రమార్కచిరుదాంకితుడగు శ్రీహర్షుని యాస్థానం
బున నవకవితత్వములలోనొకఁడై చతుర్వింశతిరూపకంబులను మఱికొ
న్నికావ్యంబులను రచించిన మహాకవియనియుఁ గాళిదాసుకంటెఁ బెద్ద
వాడై ముందుగాఁ గవియశస్సుగాంచినవాడయ్యుఁ గాళిదాసునకు స
మకాలికుడనియు మాలవికాగ్నిమిత్రములో “ భాససౌమిల్లాదులగ్రంథ
ములుండగా వర్తమానకవి కావ్యము నెడ సభకెల్లాదరముగల్గును? అని
యుండుటచేఁ గాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రము వ్రాయునప్పటికి బహు
నాటకకర్తయగు భాసుఁడు గఠించియుండుననియు నక్కారణంబుననే
నిజముగా భాసునియెడ శౌరవంబుగలిగిన కాళిదాసు తనయేయితరనా
టకంబులోలేనికవిస్మరణమిందొనరించుచుండెననియునిశ్చయింపఁబడినది.

ఇక నెవ్వని యాస్థానంబున భాసుఁడుండెనని నిర్ణయించితిమో
యాశ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యునికాలమునుగూర్చి విమర్శింపవలసియున్నది.

కాశ్మీరంబున గొన్నివత్సరంబులు ప్రభువుగానున్న హర్షుని యాశ్రితకవియగు మాతృగుప్తుడే కాళిదాసుడని భ్రమపడి యాతని కాలము లో సరిపుచ్చుటకై యధికప్రయాసపడి యీశ్రీహర్షవిక్రమునిఁ గ్రీస్తుపూర్వమాటవశ తాబ్దంబునఁజేర్చిన యొక ఘనవిమర్శకుని విమర్శనసారంబిందు ముందుగాఁజూపుచున్నాడను.

రాజతరంగిణి మూడవతరంగంబు మొదటి ధాగంబుననున్న “కాశ్మీరంబున ముప్పదిసంవత్సరముల రెండుమాసములు రాజ్యముచేసినంతటి లేనివాడై హిరణ్యరాజు, కాలధర్మమునొందినపిదప దన్మంత్రుల ప్రార్థనచే నరాజకంబగు కాశ్మీరరాజ్యమునకు, నక్కాలంబున నుజ్జయి నిల్వ జక్రవర్తిగానుండి శ్రీదేవి తన్నువరించినట్లు శ్రీబిరుదంబును నిరుపమానపరాక్రమంబున శకాది శత్రువులజయించినవాడగుట విక్రమార్క బిరుదంబునుజేదిన హర్షుడు తనయాశ్రితకవియగు మాతృగుప్తుని రాజుగానొనరించె” ననుకథాధాగంబు నాధారంబుగాఁజేసికొని యీమాతృగుప్తుడే జగద్గురుశంకరాచార్యులవారిశిష్యుండును హయగ్రీవపథకావ్యకర్తయనగు భర్తృమేంతునాదరించెననియుఁ బైనిఁజెప్పిన హర్షుడే యీకాలంబునననగాఁ గలియుగము ౨౫౦ అయినపిదపననగాఁగ్రీస్తుపూర్వము ౫౫౨ లో శకులనుజయించి శక కాలమునిలిపెననియు నితడే రత్నావళ్యాదిరూపకములలోనున్న శ్రీహర్షుడనియు నితడే ధన్వంతర్యాదికవితృములకాశ్రయుడనియు నేదోయొకవిధముగా లెక్కించివాసి

* మాతృగుప్తునిఁగాళిదాసుగాఁజేయుటయేకాక, నవకవులను శంకరాచార్యులను వారిశిష్యులను విక్రమార్కుని వీరినందఱిని గ్రీస్తుపూర్వము ౬ వ శతాబ్దంబులోని సమకాలికులనుగాఁజేసెను. కాని, రాజతరంగిణిలోఁ గల్గినట్లు, మాతృగుప్తునిఁ గాశ్మీరరాజుగాఁజేసిన హర్షుడు నవకవితృ

ములకాశ్రయుడగు హర్షవిక్రమునికంటె నన్యుడైనట్లు వర్ణించియుండుటచేతను, మాతృగుప్తునిచే నవ్వానింపబడిన భర్తృమేంతునకును, వాని సహపాఠియగు రామిలునకును, గురుపామలగు జగద్గురుశంకరాచార్యులవారికిని, ధన్వంతర్యాది కపులకును, హర్షవిక్రమునకును సమకాలికత్వమును స్థిరపఱచునే యితరప్రబలగ్రంథాద్యాధారంబులు కనుపడకుండుటచేతను, గ్రీ|| పూ|| ౧౮౮ లో బాటలీపుత్రమునరాజుగానున్న పుష్పమిత్రునికుమారుడగు నగ్నిమిత్రుడే విక్రమాదిత్యాశ్రీతుడగు కాళిదాసుని మాలవికాగ్నిమిత్రమునకు నాయకుడగుటచేతను, గ్రీ|| పూ|| రెండు మూడు శతాబ్దంబులలోబుట్టిన బృహత్కథాని యుదయనోదంతమే భాసకృతంబులగు రత్నావళీ ప్రియదర్శికలకు మూలాధారమైయుండుటచేతను, హర్షనామంబులును విక్రమాదిత్యబిరుదనామంబులును గలరాజులనేకుండుటచే ఘటకర్పరకాళిదాసాదులకాశ్రయుడగు హర్షవిక్రముని కాలము నిర్ణయింపవిమర్శకులు భ్రమపడుచుండిరనుట తెల్లమగుటచేతను రత్నావళ్యాదులలోనున్న శ్రీహర్షుడు మాతృగుప్తుని గాశ్రీరరాజుగాఁ జేసినవాఁడును గ్రీ|| పూ|| ౬ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడును గాఁడని నిశ్చయించి పైవిమర్శనమంతవిశ్వసనీయముగాదని యూహింపవలసియున్నది.

ఇదిట్లుండఁగాఁ గొందఱువిద్వాంసు లీశ్రీహర్షవిక్రము నేడవశతాబ్దముమొదటఁజేర్చియుండిరిని యిదివఱకే చదివియుంటిమిగదా? మఱి కొందఱు క్రీ|| శ|| ౫౨౫ లో శకులచుజయించిన యశోవర్మయే యీశ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుడనియు నితఁడే నవకవితములకుఁ బోషకుడనియు వ్రాసియున్నారు. మఱికొందఱు ౩౬౫ లో శకయవనాది శత్రువులనోడించి విక్రమాదిత్యబిరుదమునొందిన రెండవచంద్రగుప్తుడే యితఁడనిభావించియున్నారు. శ్రీవిలియమ్సు కాళిదాసవిక్రమారులు ౩ వ శతాబ్దంబు ప్రారంభములోనివారని తెలిపియుండె. శ్రీలేనన్న వీరిని రెండవశతా

జ్ఞమునడుమఁజేర్చియుండెను. విల్పము తనపూర్వాభిప్రాయముమార్చి
ని శ్రీహర్షవిక్రమాకాళిదాసాదులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో మండిరని వాటియొ
కచోట వ్రాసియుండెను. ఇవన్నియుఁజూడఁగా మనకుఁ గ్రీష్టపూర్వమా
ఱవశతాబ్దంబుమొదలుగాఁ గ్రీష్టశక మేడవశతాబ్దంబులోపుగానున్న భా
స కాళిదాసాది కవిరత్న శ్రీహర్షవిక్రములకాలనిర్ణయంబను. క్షీరసాగరం
బునడుమ నోలలాడుటసంభవించినట్లుతోచుచున్నది. భౌమమనమెట్లయి
నను పీరియభిప్రాయంబులకు మధ్యస్థులమే. ఇటునటు నెవ్వరియెడను
నపరాధంబొనర్చక మధ్యవర్తిగానుండుటమంచిదిగదా? కావున నాధ్యం
తవిమర్శకులనాధ్యకాలమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నాలూచించి మనమా
ధ్యస్థుని నిర్వహించుకొని యాకాలనిర్ణయసాగరమును దరించితిమే
ని నిందాపాత్రులముగాము.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుఁడెప్పటివాఁడ? క్రీ॥ పూ॥ ప్రథమశతాబ్ద
మునకుఁ బైవాఁడుకాఁడని యిదిఒకే తేలియున్నది. శ్రీ హి దూమైథా
లజీలో నువాహరింపబడిన పూర్వోక్తమిగ్ధకుల భిన్నాభిప్రాయంబులే
క్రీ॥ శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునకుందెరు వాటివాఁడుకాఁడని నివర్తనములగుచు
న్నవి. ఇతనీవిక్రమార్కబిరుదాంకితుఁడగురాజు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోను
న్నవాఁడేకాని యింకెవ్వఁడును గానరాఁడు. కావున నతఁడే నవకవిర
త్నములకాశ్రయఁడగు శ్రీహర్షవిక్రముఁడని శ్రీవిల్పము మతమూలకాఁగ
ల మనయభిప్రాయంబునకీక్రింది శ్రీనారాయణశాస్త్రిగారి శకకాలనిర్ణ
యంబుగూడ నాధారముకాఁగలదు.

“ మనయాలోచనకుఁ బూర్వచరిత్రకర్తలవాఁతలు సరివడకపో
యినపుడు వానిని దప్పలనిత్రోసివేయుటకంటె మనమే ప్రమాదపడితి
మేమోయనిభావించి తొంటివాఁతలయందు గౌరవముంచితిమేని యేవి

షయమందయినను నిజము దొరకకపోదు. పూర్వకపులు చరిత్రకాలనిర్ణయవసరంబునఁ దమశక్తిక్రియలఁది యాధార్థ్యము నెఱింగియే వ్రాసియుండురని నమ్మవలసియున్నది. తనకుముందు తే మేంద్రాద్యనేకకపులు రాజచరిత్రలు వ్రాసిరనియు వానియందుఁబ్రహ్మచంబులఁగనుఁగొని శాసనాదులఁబ్రశీలించి సవరించి రాజతరింగిణి వ్రాయుచుంటిననియుఁ బ్రతిజ్ఞ చేసిన కల్పణునికంటె మనమెక్కువశక్తిమెఱుంగఁగలమా? కావున శ్రీహర్షవిక్రమునికాలనిర్ణయంబునకుఁగూడ, రాజతరింగిణిలోని శకకాలనిర్ణయమే సరియైనమార్గముఁ జూపఁగలదు.

(1) క్రీస్తుపూర్వము కలియుగాబ్దములు—	300-2
(2) కలియుగములో ౨౪ సంవత్సరములు గతించినవెనుకఁ
గాశ్మీరమునఁబ్రారంభింపఁబడిన లోకకాబ్దములు—	302౮
(3) కలియుగములో ౪౬౮ సం॥ అయినపిదప నారంభిం
పఁబడిన యుగ్గిషీరకాలాబ్దములు—	
(4) కలియుగములో ౨౫౫౦ సం॥ జరిగినపిదప గాశ్మీర
మునవెడలిన శకకాలాబ్దములు—	౫౫-౨
(5) కలియుగములో 3౦౪౬ సం॥ అయినపిదప విక్రమాదిత్యు
నిచేనారంభింపఁబడిన (సంవత్సర) మాలవశకాబ్దములు	౫౬

పైనిఁజెప్పినవానిలో నాల్గవదియగు శకకాలము, కాశ్మీరమున హర్షుడనురాజు శకులను జయించినపుడేర్పఱుపఁబడినది. ఇంతకుఁబూర్వము కాలనిర్ణయంబున శకపదమేలేదు ” అని శకకాలనిర్ణయ మొనరించిరి.

ఇది శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యాదికాలనిర్ణయంబునకు సరిగానుండకపోయినను గ్రీ॥ పూ॥ వెడలిన శకకాలమునుగూర్చి యుపయోగకరముగానే యున్నది.

ఈశకకాలములో “నవాధికపంచశతసంఖ్యే శాకే వరాహమి
హిరోద్దివంగతః” శ్రీ అనుబ్రహ్మగుప్తుని ఇండఖాద్యమునందలి యాను
రాజురచించిన న్యాఖ్యానముననున్న వాక్యమువలన ౫౦౯ వ సంవత్సర
మున వరాహమిహిరుఁడు కాలధర్మమునొందినట్లు తెలియుచున్నది. అనఁ
గా నీతనిసృతికాలము క్రీ॥ పూ॥ ౪౩ వ సంవత్సరము గుచున్నది. ఈవరా
హమిహిరుఁడు శ్రీహర్షవిక్రముని యాస్థానమునందలి నవీకవీరత్నములలోని
వాఁడని పెకగ్రంథంగీకరించినవిషయమే. విక్రమార్క (మాలవ) శకప్రా
రంభానంతరముగూడ వరాహమిహిరుఁడు ౧౩ సంవత్సరములు జీవించి
యున్నట్లు మైవాక్యమువలన ధ్రువపడుచున్నది. అట్టియొక వరాహమిహి
రునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో మాలవశ
కమేర్పటచెనన నాక్షేపణమేమిగులదు?

మఱియు నిందులకుఁదా ర్కాణముగా, విల్వనునభిప్రాయంబున
కుఁదోడుగాఁ శ్రీకేలుపండితులుగూడఁ గాళిదాసకవిని, మందసారశాస
నాధికముననుసరించి పరిశీలించి క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁ జేర్చినట్లు తెలియుచు
న్నది. ఈమహాకవి కాళిదాసునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడుగూ
డ శ్రీకేలుగారియభిప్రాయంబునఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనివాఁడనుట నిస్సం
శయంబుగ నిశ్చితంబగునుగదా?

మఱియుఁగావ్యప్రకాశములోని “కాళిదాసాదీనామివ యశశ్రీ
హర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన” మ్మనువాక్యము సర్థముఁపరించిన బహు
వ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయంబున దేహలీదీః న్యాయంబుగాఁ గాళిదాస ధా
వకులకు శ్రీహర్షుఁడాశ్రయదాతయైనట్లు ధ్రువమగుచున్నది. దీనింబట్టికూడ

శ్రీ కాళిదాసజీవితముననిది వివరింపఁబడినది.

† ఇదికూడ ధాస (ధావక) కాళిదాసుల సమకాలికత్వమును స్థిరపఱుప
నాధారంబుకాఁగలదు.

శర్వసమ్యతముగాఁ గాఢిదాసునిపోషకుడైన విక్రమాదిత్యుఁడు శ్రీహర్ష విక్రమాదిత్యుఁడనియు నతఁడు ధావక కాఢిదాసాదికవిరత్నములకుఁ బోషకుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

కావున బైనర్వవిమర్శనంబునకనుగుణంబుగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౧౮౮ లోఁ బాటలీపుత్రమున రాజుగానున్న యగ్నిమిత్రుఁడు గథానాయకుఁడు గాఁగల మాలవికాగ్నిమిత్రమునురచించినవాఁడను, క్రీస్తుశకము ప్రథమ శతాబ్దము నంతంబుననున్న తనకవితాఛాయననుసరించిన యశ్వ ఘోషు నకుఁగడుఁబూర్వుఁడగున గాఢిదాసునకాశ్రయుఁడుగుటచేఁ గ్రీస్తుపూర్వ శతాబ్దంబునకుఁ బూర్వుఁడను, క్రీస్తుశకముపూర్వభాగంబునకుఁబరుఁడు నుగాక, క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁ గ్రీ॥ శ॥ మొదటిశతాబ్దంబులోపల నింకొక విక్రమాదిత్యుఁడగుటచేని యెవ్వరియభిప్రాయంబును గాకుండు టచే నప్పటివాఁడేయై క్రీ॥ పూ॥ ౮౩ వ వత్సరంబునఱకును జీవించియు న్న బృహస్పతిహితాకర్తయగు వరాహమిహిరకవిరత్నమునకుఁ బోషకుఁ డగుటచేఁదప్పకయితఁడే మాలవశకకర్తయని నిర్ధారితుఁడై శ్రీవిల్సనుకే లుపండితులయభిప్రాయంబులఁ గాఢిదాసాదికవిరత్నముల కాశ్రయుఁడ గు విక్రమార్కుఁడే మాలవశకకర్తయని పరిష్కృతుఁడగు మనశ్రీహర్షవి క్రముఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుజ్జయినీరాజ్యసింహాసనంబునధిష్ఠించినవ కవిరత్నములతోనానందించియుండునని నాయభిప్రాయము.

శ్రీహర్షుఁడు—ఇతఁడు శకజయంబున విక్రమాదిత్యునిరుదాంకి తుఁడై విక్రమార్కనామంబున జగత్ప్రసిద్ధుఁడగుచిన యుజ్జయినీచక్రవర్తి. ఇతఁడు తానువిద్వాంసుఁడగుటయేకాక భాసకాఢిదాసాది నవకవిరత్నం బులనుబోషించి సంస్కృతభాషాలతాంగిని బరిపాలించిన మహానుభా

ఈకాలనిర్ణయముననుగుర్చి యింకను మిగిలియున్న ప్రబలాధారముల నీతని సమకాలికుఁడగు మహాకవికాఢిదాసునిజీవితమునఁ జూపుచున్నాఁడను.

•పుండు. భానుండు (ధావకుండు) లేక ఘటకర్పరుండురచించి యీతనిపేరి
డినను రత్నావళిప్రియదర్శికానాగానందములకితఁడే కర్తయనిచెప్పఁదగు
ను. మృదువైలికిని, సరసాభిప్రాయంబులకును, పార్థకవచరచనకును, ర
సౌచిత్యంబునకును, బ్రదర్శనీయతకును నీతనినిర్దుష్టంబులగురూపకములు
మిక్కిలితగియున్నవి. అందును నాగానందమందానందసందాయకము
నసందియములేదు. మొదటి రెంటిలోఁ గథాసరిత్యగరంబునను, విష్ణుపు
రాణంబునను వర్ణింపఁబడినట్లుగాఁ బాఁడవులకు సప్తమపురుషుండును ధీ
రోదాత్తుండును గౌశాంబీనాథుండును దక్షిణనాయకుండు నగునుదయనుం
డు కథానాయకుండు. మహాగాజపుత్రులును సహజసౌందర్యసౌశీల్యాది
సుగుణపేటికలునగు రత్నావళిప్రియదర్శికలు కథానాయికలు. తక్కినపా
త్రులును నీచములుగాక యుత్తమంబులు. ఇందుగ్రహధానరసము శృంగార
రము మూడవదానిలో భూతదయాళువును, బరోపకారపరాయణుండు
ను, సర్వసముండును, స్వగౌర్యంబునుంతులయండిడి చానప్రస్థులగుజననీ
జనకులకు సేవసేయును త్రమలక్షణలక్షితుండును, విద్యాధరచక్రవర్తియు
ననుకూలనాయకుండు నగుజీమూతచాహనుండు కథానాయకుండు. సశ్చు
లప్రసూతయు సకలసద్గుణవతియు నగుమలయవతి కథానాయిక. ఇందు
శృంగార కరుణములు ప్రధానరసములు ఈరూపకత్రయంబున వృత్తి
యా? కైశికీ. పాకమా? కడలిపాకము. వీనియందలివర్ణనంబులా? అప్రీ
యత్నసిద్ధంబులైతత్కాలోపస్థితమలభవఽఘటితంబులై నదలంకారాలం
కృతంబులై యలరారుచున్నవి. ఈలక్షణంబులకుదాహరణముగాఁ గువ
లయానందకర్తయనుభయతాస్రూప్యరూపకాలంకారమునకుఁ దైకొనిన
యీక్రిందిరత్నావళిపద్యము గాల్గును.

* “కింపద్మస్య రుచిం నహన్తి నయనానదం విభత్రేన కిం ।

వృద్ధింవా యష కేతనస్య కురుతే నాల్కమాత్రేణ కిం ।

వక్షేంహ తవ సత్యయం యదపరశ్చేతాంశురుజ్జృంభతే ।

దర్పస్యాస్యదమృతేనచేదిహ తవాష్మస్త్యేన బింబాధరే ॥”

మఱియు ముగ్ధాంగ నాహృదయావస్థం దెలుపు నీక్రిందివద్యమెంత
మధురముగా స్వభావసిద్ధముగానున్నది?

† “హియా సర్వస్యాగ్రే నయతి విదితాస్మితి ఎదనం ।

ద్వయోర్ద్వైష్ట్యలాపం కలయతి కథామాత్మవిషయాం ।

సఖీసు స్నేరాసు ప్రకటయతి వైలక్ష్యమధికిం ।

ప్రియాప్రాచేణాస్తే హృదయనిహితాశంకవిధురా ॥”

విషముత్రాగి బాధపడుతనసోదరియగు ప్రియదర్శికను రక్షింపుము
ని వాసనదత్తవేడుకొనఁగా రాజాటడించుచుఁజెప్పింపఁగిరిపద్యము
దయారసమొలికించుచు విషయనిగరణంబున నర్థాంతరన్యాసంబున నా
యకుని ధీరోదాత్తలక్షణంబుదెలుపుచు నెంతనీతిదాయకముగానున్నది?

√ “సంజాతసాంద్రమకరందరసాం క్రిమేణ ।

పాతుం గతశ్చ కలికాం కమలస్య భృంగః ।

* మ॥ హరియింపంగనులేదె తమ్మిసిరి? నేత్రానందముంహూర్పదే? ।

స్మరతాపంబును బెంపదే మిగులవీక్షమాత్ర? నీమాముదం ।

దురుండుండే మఱిచంద్రుండేటికి దివింబోచుండే? విఘండాశుభా ।

కరతల్ గర్వమునెంద నద్దికలుగుంగానీడు కెమ్మొవిలో ॥

† ఉ॥ అక్కట! యందఱుండెలిసిరంచు శిరంబునువంచు నీగ్గుచే ।

నెక్కడ నిర్వేదమనిన నెచుకొనుందనమాటగాఁగనా ।

చికిరిసి నెచ్చెయిగ్ న్నితరు సువిస నివ్వెఱిగొందుబేలయై । క॥వీ॥

యక్క-మలాయతాక్షి హృదయంబునఁగల్గుభయంబుపెంపున ॥

‡ తుమ్మెద మకరందపానముచేయఁ దామరపువ్వునుజేరి మంచుతగిలివడిపో
యినది. దైవము ప్రతికూలముగానుండఁగాఁ గోరికలు ఫలింపవుగదా?

దధా నిపత్య సహపైవ హిమేన చైషా ।

వామే ఓథౌ నిహి ఫలం త్యభివాంభితాని ॥”

నాగాంధములూని యీక్రిందినవోధాసమాగమవర్ణనంబు శృం
గారరసవిషయంబున నీతివధంబునక్రిమింపక మృదువైలిని విశదిభావం
బునను రసమాధుర్యంబునను స్వభావోక్తికది పెట్టినది పేరన్నట్లుగాను
న్నది.

శ్రీ “ దృష్టా దృష్టిమథో దధాతి కురుతే 'నాలాపనాభాషితా ।

శయ్యాయాం పరివృత్య తిష్ఠతి బలాదాలింగితా వేపతే ।

నిర్వాంతిషు సఖిషు వాసభవనాన్నిర్గంతు మేవేహతే ।

జాతావామతయైవ మేఽన్యసుతరాం ప్రీత్యైనవోధాప్రియా ॥”

ఈక్రిందిపద్యము జీమూతవాహనుని ధైర్యసాహసాదార్యంబులందె
ల్లను శౌంతినూర్జితమును గురిపించుచు జాతినైన గరిగించునట్లున్నది.

శిరామూఢై స్స్వందతిపవ ర క్తసుద్యాపి దేహీ మమ మాంసమస్తి ।

తృప్తినవశ్యామిచ తేనుసోత్తక కింభక్షణాత్స్వంవిరతోగరుత్తక ॥”

ఓపక్షిరాజా! నానరములన్నండి నెత్తురు ప్రవహించుచునేయున్నది.

ఇంకను నాదేహమునమాంసముగలదు. వీకడుపునునిండినట్లు కనుపడుదు.

ఏమిచుహోత్సా! మాంసభక్షణము మానితివి?

- దీనినే ధనంజయకవి ధీరోదాత్తలక్షణంబునకు నాదార్యంబున
కుంగూడ నుదాహరించెను.

శ్రీ నాయకుడు నాయకనుగూర్చి తనలోననుకొనును. నేనుజూచినపుడు తా
నుగ్రిందికిజూచును. పలుకరించిన మాటగూడదు. శయ్యమీద వెనుకదిరిగి పండు
కొనును. బలాత్కారముగా గొంగిలించిన వణకును. చెలులు పడకయిల్లువిడువక
గాఢానును వెళ్ళిగోరును. సాక్షిది ప్రతిహాలురాబుగానున్నను బ్రీతిని కలిగించు
చున్నది.

రసాచిత్త్యంబునకు డే మేండుండాచిత్త్యవిచారచర్చలో నుదాహరించిన యీక్రిందిపద్యమొక్కటియచాలును.

“ ఉద్దామోత్కలికాం విపాఢురరుచిం ప్రారబ్ధజృంభాంక్షణా ।
దాయాసశ్వసనోద్ధమై రవిరతై రాతన్వతీ మాత్మనః ।
అద్యోద్యానలతామిమాం సమదనాం నారీమివాన్యాం ధ్రువం ।
పశ్యన్ కోపవిసాటలద్యుతి ముఖం దేవ్యాః కరిష్యామ్యహం ॥ ”

ఇందుఁ గోమలాంగీసమానధర్మములు గలనవమాలికాలతకు విరహోపస్థ నారోపించుటచే వాసవదత్తయందుఁగనుపడు నీర్వావిప్రలంభశృంగా రరసమునకు నాచిత్త్యచమత్కారకారిణియగు దీప్తికల్పింపఁబడినది. మరియు నితరులనాటకములందువలెఁగాక యీతినిరూపకములందన్నిరసములు సహజముగా వర్ణింపఁబడినవి.

రత్నావళినుండి డే మేండుండ భయానకరసంబునకుదాహరించిన యీపద్యమెంతచక్కగానున్నది?

“ నష్టం వర్షవర్షైర్మృదుష్యగణనాభావా దకృత్వాత్రపా ।
మంతఃకంచుకీకంచుకస్యవిశతి త్రాపాదయం వామనః ।
పర్యంతాశ్రయిభిర్నిజస్య సదృశం నామ్నః కిరాతైఃకృతం ।
కుబ్జా నీచలయైవ యాంతి శనకైరాత్రేక్షణా శంకినః ॥ ”

రత్నావళినాగానందములలోని యీక్రిందిరెండుశ్లోకములు శృం గారరసాచిత్త్యమును, అవయవసహజసౌందర్యశోభావిశేషంబును, దెల్పు

“ బంగరుగొలుసీడ్చుకొనుచు గుట్టపుసాలనుండి రాజగృహంబుచొచ్చు మ దించిన కోఠినిజూచి పురుషులలోలెక్కలేని కొజ్జావాండ్రు సగ్గులేక తొలంగిపో యిరి. పొట్టివాఁడు కంచుకీకంచుకములో దూలుచుండెను. ప్రక్కలనున్న కిరాతులు తమపేరునకుఁదగినట్లు పొలిమేరఁజూచిరి. కోఠి తమ్ముఁజూచుననుశంకచే మ టుగుజ్జావాండ్రు మిక్కిలివంగి మెల్ల గాఁబోవుచుండిరి.

చు హద్దుమీటక, కవికిఁగలస్వభావపరీక్షణశక్తిని, వర్ణనసామర్థ్యమును విశదీకరించుచున్నది.

§ “ కృచ్ఛాచ్ఛూరుయుగం వ్యోత్య సుచిరం భ్రాంత్యా నితంబస్థలే ।
మధ్యేస్యాస్త్రివళి తరంగవిషమే నిష్పందతామాగతా ।
వద్వప్తిస్త్రుతేవ సంప్రతీతనైరారుహ్య తుంగౌ స్తనా ।
సాకాంతం మహురీక్షతే జలలవప్రస్యందినీలోచనే ॥ ”

† “ ఖేదాయ స్తనభారపవ కిముతే మధ్యస్య హరోఽపర ।
స్తామృత్యూరుయుగం నితంబభరితః కాంచ్యానయా కింపునః ।
శక్తిఃపాదయుగస్య నోరుయుగళం వోధుం కుతో నూపురా ।
స్వాంగైరేవ విభూషితాసి వహసి క్లేశాయ కింమండనం ॥ ”

ఈక్రందివద్యములు జీమూతవాహనుని సుగుణసంపదఁదెల్పుచుఁ గరుణరసంబున నచేతనంబులకుఁగూడ నేడ్పుపుట్టించుచున్నవి.

‡ “ నిరాధారం ధైర్యం కిమివ శరణం యాతు వినయః ।
క్షుణః క్షౌంతిం వోధుం కథిహ విరతా దానవరతా ।
హతం సత్యం సత్యం ప్రజతుచ కృపా క్వాన్యకృపణా ।
జగజ్జాతం శూన్యం త్వయి తనయ! లోకాంతరగతే ॥ ”

§ నాచూపు మిక్కిలికష్టమునఁ దొడలుదాఁటి కిటిప్రదేశమునఁదిరిగి వశి
త్రయమున నెచ్చుతగ్గుగానున్న మధ్యభాగమున నొగిదప్పికవడి మెల్లగా నెత్తయిన
స్తనములెక్కి నీటిబిందుపులుగ్రవించునేత్రములను గోరికతోఁ జూచుచున్నది.

† ఓకాంతా! నీనడుమునకు స్తనభారమేచాలును. హఠములబరువేల? నితం
బభారమే తొడలకుఁ జాలును. మొలనూలేల? పాదములు తొడలనే మోయలేకున్న
వి. అందెలేల? నీయవయవములే నీకువస్తువులుగానున్నవి. ఇంకిను నగలేల?

‡ జీమూతవాహనుని మరణమునకువిచారించు తిండిమాటలు. ఓకుమారా!
నీపులోకాంతరమేగఁగా ధైర్యము, వినయము, దానవరత్నము, సత్యము, దయ,
యదియన్నియు నిరాధారములైనవి. జగమా? శూన్యమైనది

శీ “ చూడామణిం చరణయోగ్యమ పాతయతా త్వయా ।

లోకాంతరగతేనాపి నోర్ఘ్నిశో విరయిక్రమః ॥ ”

ఈతని భాషాస్వాతంత్ర్యమునకును, గవితావైపుఞ్శమునకును బు
డొచిత్వమునకు నీక్రిందిరెండుపద్యములుదాహరణముగాఁగలవు.

‡ “ అక్లిప్తబింబశోభాభుస్య నయనోత్పవస్య శశినభవ ।

దయితాముఖస్య రేఖా సుఖయితః ప్రథమదృష్టేయం ॥ ”

† “ కుసుమసుకుమారమూర్తిరధతీ నియమేన తనుతరం మధ్యం ।

ఆభాతి మకరకేతోః పార్శ్వస్థా చాపయష్టిరీవ ॥ ”

అహా? ఈకవికిఁగల చిత్రశాపరిజ్ఞానమును, ఉపమాప్రయోగసా
మర్థ్యమును, పదార్థతత్త్వజ్ఞానమును, సహయోదితపదసూర్తిని, వే
యేల? సర్వకవితాధర్మములను దెల్పుకొంతకంటె నితరంబేమియుదాహ
రింపవలెను? ఒకముక్కగాని, పెదవికాని, చెవిగాని చక్కగానుండి మి
గినవియట్లుండకపోవుటకాక, సర్వావయవములు చెప్పినట్లునమస్థిలోనుం

శీ నాపాదములపై గిరోమాణిక్యమునువిడిచిననీవు లోకాంతరమేగియు విన
యము విడువకుంటివి.

‡ చిత్రకారనైఘ్రికలిగిన జీమూతవాహనుడై దురంగులునేకరించి చంద్ర
కాంతగలపైందనప్రియురాలిరూపము వ్రాయఁబోవుచు ముందుగా ముఖబాహ్యరేఖ
ను జిత్రించిమాచి యిట్లానందించుచున్నాఁడు. మందూకారశోభగలిగి కనుపడు
ప్రతివచ్చంద్రరేఖవలె దొండపండుఁబోలు క్రిందబెదవిశోభగలిగి, కన్నులపండువుగా
నుండు సుందరిముఖరేఖ నన్నానందపెట్టుచున్నది.

† పుష్పగుమూరమైనట్టి మూర్తిదాల్చి ।

తనుతరంబగుమధ్యంబు తనరుచుండ ।

గమ్యవీల్లుపార్శ్వభాగముననున్న ।

కుసుమచాపమువలె దేవి కొమరుమీటె ॥

డుట యెట్లు సౌందర్యమనఁబడునో యట్లే యొక్కమార్దవముగాని, పదగుంఢముగాని, యలంకారముగాని యధికముగానుండి తక్కుంగలవట్లుండకపోవుటకాక, యెల్లకావ్యధర్మములు యథోక్తముగా నుచితస్థితిలో నుండుట కవితాసౌందర్యమనఁబడును. ఆట్టియే తాదృశ సంస్కృతమహాకవుల కవితాసారస్యమనుభవైక నేద్యముగాని నాజ్ఞాత్రగోచరముగాదు. అయిననీమహాకవి కవిత్వనైపుణికి దిక్పదర్శనముగాఁగొన్ని పద్యములు దాహరించితిని. ఇంతమాత్రముచేఁగూడ స్థలీపులకన్యాయంబుగ సారస్యముగ్రహించుసరిసల కీకవిప్రతిభావిశేషంబు గోచరముగాకపోదు.

మఱియు సమకాలికంబులగు నీతనినాటకంబులందును మహాకవి కాళిదాసనాటకములందును సమానాభిప్రాయంబులుగల పద్యంబులనేకంబులుగలవు రుచిచూపుట కీక్రింది వారిరెండుశ్లోకంబుల నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“సఖిలు సఖిలు ముద్ధే సాహసం కార్యమీదృక్ ।

వ్యపనయ కరమేతం పల్లవాభం లతాయాః ।

కుసుమమపి విచేతుం యోనమన్యే సమర్థః ।

కలయతి సకథం తే పాశమిద్భంధనాయ ॥ రత్నా ”

“సఖిలు సఖిలు బాణస్సన్నిపాత్యోఽయమస్మిక్ ।

మృదుని మృగశరీరే పుష్పగాశవివాగ్నిః ।

క్వబత హరిణకానాం జీవితం చాతిలోలం ।

క్వచ నిశితనిపాతా వజ్రసారాశ్శరాస్తే ॥ శాకుం ”

పైరెంటిలోను గొంచెము విషయము భేదముగాని వృత్తంబును బదంబులును, అభిప్రాయంబును, హృదయావస్థయు సమానముగానున్నవి

జగత్ప్రసిద్ధులుగను కాళిదాసనాటకములతిమనోరంజకంబులగుట సర్వనిదితమేకాని యీశ్రీహర్షనాటకంబులును వానికెల్లవిషయంబులండి సపోవుసరిగదా! భాషాసౌలభ్యంబునఁగూడ దృశ్యప్రబంధములలో నెల్లవివియే మొనరిపని తెల్లచుచున్నది. ఈనాటకంబులకాలమున నిండ్రజాల విద్యకుఁ బ్రాచుర్యమధికముగానున్నట్లు కనుపడుచున్నది. శ్రీహర్షఁడు భయగుతసన్మతుఁడు వివేకియు నగుచక్రవర్తియని స్వాధికారిత్వాగము బరోపకారము ప్రధానముగాఁగల నాగానందమే బోధించుచు జగంబునకు నీతిదాయకముగానున్నది. ఈనాటకంబులనుపయోగింపఁబడినపౌరసేనియను ప్రాకృతిభాషకూడ మిక్కిలిమృదువైన సంస్కృతంబును జక్ష్మాగాఁబోలియున్నది. ఇట్టి ప్రాకృతిపయోగమింకెవ్వరి నాటకంబులలోను లేదని విల్పనుకూడ దృఢాభిప్రాయపడియున్నాఁడు. ఇదికూడ కీనిప్రాచీనస్థితికి నొకకారణంబగును. ఇందలి కవిత్వము “మదోషో సగుణో సాలంకారో శబ్దాద్ధా కావ్య” మ్మను కావ్యలక్షణమునకు సరిపడి నిర్దుష్టమై పాణినీయసమ్మతమై యన్వయకాఠిన్యములేక సర్వజనానందనీయముగా నున్నది. వేయేల? పర్యగద్యరత్నములప్రోవగుట రత్నావళి రత్నావళియనియు, దర్శనరమాణీయంబగుటఁ బ్రియదర్శిక ప్రేయదర్శికయనియు, నచేతనంబులకుఁగూడ నీతికరుణాదార్యములనుబోధించి సంతోషదాయకంబగుట నాగానందము నాగానందహనియుఁ జెప్పవచ్చును.

సకలదేశభాషాధురీణులనీలయంబుల గృహదైవంబులఁబోలి యారాధనీ
యంబులగునో యెవ్వనికావ్యాహృతరస మనుభూతపూర్వంబయ్యు నెల్ల
నాగరికులకెప్పటికపుడు శ్రోత పేయమై యయసాగ్రంతశకలముమాడిగ్ర-
హృదయాకర్షకంబగునో యెవ్వనిత్రావ్యకావ్యపద్యపాదంబొకంజైననోటి
కిరాచిచదువరి హిమాలయంబు మొనలుగాఁ గన్యాకుమార్యగ్రమువఱకు
ను గలయెల్లజానపదులఁగోలేడో యానునోనుభావునిచరితము వ్రాయఁ
బూచునాసాహసంబునుదెల్పికోని తుచింప వివేకిలోకంబును వ్రాద్ధింపక
మున్నె యంతటిసర్వజ్ఞుడై యహంకారిని గాసార్థంబు రఘునాశంబున
వ్రాసిన—

* “ నుందః కవియశఃప్రాగ్గీ గమిష్యామ్యసహస్యతాం ।

ప్రాంశులభ్యే ఫలే లోభాదుద్బాహురివ వాచునః ॥ ”

అనుష్లోకంబునుదలంచిననాకు హృదయవేపథంబు వొడముచున్న
ది అయిన నీతనికావ్యరసముగ్రహించిర యాబాలవృద్ధమెల్లరకునీనునో
నుభావుఁడెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు? ఎక్కడివాఁడు? అనువిషయంబులనొ
క్కసారియునుననాలోచింపచునప్పు తొందరపడకపోదనుట యెల్లరు నె
ఱింగినదేకావున నాశక్తికోలఁదిఁజెడ్డలఁబురసగురించుకొని యీకవిచరిత
లేఖనంబునకుఁ గడంగెదను.

ఈచుహాకవికాళిదాసుని జననంబున వన్నెకేరిన సుదినమేది?
తనుపరిపూర్ణపుణ్యఫలంబుగా నీక్తిగ్రహమారుని గడుపారఁగన్నయన్నన
గొనుడననీజనకులెవరు? ఈపావనుని చరణతలంబులఁబవిత్రంబగు ప్రదేశ
మేది? ఈవిద్వాంసుని విద్యాగురువెవఁడు? ఈపురుషపుంగవునిజీవచరిత్ర
యెట్టిది? ఈచక్రతిని జీవలోకమునుండి యెడఁబాపిన దుష్కాలమేది?

* ఎత్తయిన చోటనున్న ఫలమునుగోరి చేతులెత్తినపాటివానివలెఁ గవియ
శిస్తు గోరునేను దిగ్దాశపాత్రుడనగుచును.

యనునతికుతూహలంబున వెల్వడు నీప్రశ్నంబులకు యుక్తియుక్తంబగు ప్రతిపదనమీతనికావ్యంబులలో మృగ్యంబై వానివ్యాఖ్యానంబులలో శశ విషాణసాయంబై యేతదర్వాచీనగ్రంథంబులలో గగనకుసుమోపమంబై ర్గాజవరిత్రలలో మరుచురీచికానీరసమంబై శాసనాచలంబై జింత్యంబై యికనన్నివిధములశూన్యంబై శోచరీయంబై .. ఏమో' యనివచ్చుటచే నివియన్నియు నిష్ప్రయోజనంబులగు దరిద్రుని మనోభంబులమాడిరి బొంగి వెంటనే క్రుంగవలసినవగుచున్నవి. ఇంతకును గారణంబు మనదే శంబునఁ బూర్వము దేశవరిత్రలు న్రాయునాచారము లేకుండుటగదా? ఈతనికావ్యంబులకు లెక్కలేనియన్నివ్యాఖ్యానములు వ్రాసినవారిలో నొకఁడైన నీతనికాలముఁదెల్పెనా? ఈతనిగ్రంథంబులఁబెక్కుదేశభాషల లోనికి మార్చినకవులలో నొకఁడైననీతనియునంతంబు వ్రాయఁగడంగె నా? అనేకులాలంకారికు లీతనిపద్యరత్నంబులఁ దమపుస్తకంబులనుదా హరించిరిగాని యొకఁడైననీతనికథాప్రసంగమెత్తెనా? ఇన్సుహృత్కృత్తి రత్నంబులిపుడెట్లు దివ్యప్రభల విలసిల్లుచుండెనో తమజననకాలంబునఁ గూడనట్లేప్రకాశించినట్లు పూర్వపూర్వకవుల ప్రస్తావనలే తెల్పుచున్నవి.

ఈపుంభారతీ క్తివాహనంబులగు కావ్యరాజహంసంబు లీభరత ఖండమెల్లడనెట్లు సంచారమొనరించుచున్నవో మొదటినుండియు నితర ఖండంబులఁగూడ విహరించుచునేయున్నట్లు కనుపడుచున్నది. అయిననీ తనివృత్తాంతంబుఁదెల్పు దృఢాధారమింతయైనఁగనుపట్టదు. కాని యీ తనింగూర్చి జనసంబాదిగా మరణమువఱకునుగల సర్వదినచర్యను దెల్పు నన్నిపుకిరిగిపురాణగాథలు లోకంబునఁ జీరకాలమునుండి కర్ణపరంప రాయత్తములై వచ్చుచున్నవి. అవియన్నియు నిజమని నమ్మదుమా? అ సత్యమని త్రోసివేయుదుమా? అందుఁగొన్నియనూనుషచర్యలఁజెప్పునవి యగుటచే నమ్మరానివై మఱికొన్నినీతిదాయకములగుటచే విశ్వసనీయ

ములై సత్యసత్యరూపములైన యాకథలు “ అట్టిహాసపుండు లోకము నజన్మించియుండునా ” యనియు “ అహ మహానుభావుండు కాళిదాసు భగవదవతారమే ” యనియు రెండు తెలుగులఁ బండితపామరలోకము ను భ్రమపెట్టుచున్నవి. ఇట్లుండఁగా “ నిరువురుమువ్వురుకాళిదాసులు న్నట్లు తెలియుచున్నది. వారిలో నెవఁడీతఁ ” డను నొక్క గొప్పపీషయ ము మఱియు భ్రాంతినిగలిగించుచున్నది. దీనికిందోడు “ కాళిదాసనుపే రుగలకవియే లేడు. ఇదియొకబిరుదనామముకావచ్చు ” ననునాతనమార్గము మిక్కిలిదిగ్రాహిని గావించుచున్నది. ఇవన్నియుఁజూడఁగా మన కాళిదాసచరిత్రమార్గము మైకిబాగుగాఁగన్నను నడచినకొలుదిని దొంగయూబిలోదింపునట్లుగానున్నది. అయిన నేబుధవరుండు విమర్శక యోగుల హృదయఁడోలాంతరంబులనూగుచుండ నేలోకజ్ఞుండు రసజ్ఞుల వదనంబు నడనంబుగావించుకొనియుండ నేనుశ్లోకుండు కోవిదులకర్ణం బులకు విందొనర్చుచుండ నేప్రతిభావంతుండు కాళిదాసనామవాచ్యుల కాద్యుండయ్యె నేపూజ్యపాదునినామమే తరువాతివారిబిరుదనామమున కు నిదానమయ్యె నారఘునంశ శెకుంతలాది కావ్యనాటకకర్తయగుకవి సార్వభౌముండే మనకాళిదాసని నిర్ణయించి యొకదారిత్రొక్కెదము.

ఈమహాకవికాళిదాసుండెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు?

ఆంధ్రమహాకవియగు తెనాలిరామకృష్ణనికారోపింపబడు పరి హాసకథలఁబోలినకథలకాశ్రయమై ధారానగరాధిపతియైన భోజమహారాజునకాశ్రితుండై సంస్కృతభాషలోని సంకలనగ్రంథముగు భోజప్రబంధమునందలి కవిప్రతిభలోనొకఁడై మనయాంధ్రభాషలోమద్రితములగు కాళిదాసచరిత్రలకునాయకుండగు విటసార్వభౌముండుకాఁడు.

౧౧ వ శతాబ్దములోని శ్రీభోజన రేంద్రుని పితామహుండును ౧౦ వ శతాబ్దంబు చివరిభాగంబుననున్నవాఁడు నగుముంజమహీపాలు

ని యాశ్రితుఁడగు ధనంజయుని దశరూపబునఁ బేర్కొనఁబడినవాఁడును
2 వ శతాబ్దంబుమొదట నుజ్జయినీకన్యాకుబ్జఃబుల నేలిన హర్షనర్థముని
యాస్థానమందలికిఁ బోయి గుబ్బాణభట్టునిచే మిగులనుతీర్పఁబడినవాఁడునగు
కాళిదాసు భోజరాజుకాలమునాఁటివాఁడనుట యెంతయునసంగతము.

“ హర్షచరిత్రలోఁ గవిస్తుతిచేయుచు బాణభట్టుఁడు, సూత్రధార
కృతారంభములగు బహురూపకంబులచే భానుఁడు కీర్తిబొందెనని భా
సకిని, మధురసాంద్రములైన కాళిదాసోక్తులయందెవనికాదనిముగలుగ
నని కాళిదాసునివర్ణించుటలో భాసుని రత్నానర్థానిరూపకంబులకంటె
మిక్కిలిమనోహరములై మహాయశస్సుగాంచిన కాళిదాసుని శాకుంత
లాదినాటకంబులఁ బ్రశంసించకపోవుటచూడఁగా బాణుఁడు హర్షచరిత్ర
వ్రాయునప్పటికిఁ గాళిదాసు నాటకములైనను వ్రాయకయుండవలెను
లేదా? వ్రాసినను వానికాకాలమున వుంచిప్రశస్తిలేకుండవలెననితోచు
చున్నదిగావునఁ గాళిదాసు బాణునకు సమకాలికుఁడుగాని యొక్కరిర
ము పూర్వుఁడుగానియైయుండవలె ” నని మొదటఁగాదంబరిపీఠికలోవ్రా
సిన డాక్టరుపేటర్సను “ నేనుగాదంబరిలోఁజూపినయభిప్రాయము ప్రా
మాదికము కాళిదాసు క్రీస్తుశకమునకుఁగొంచెము పూర్వమునుండివచ్చు
చున్న విక్రమశకము మొదటివాఁడైయుండు ” ననితనపూర్వాభిప్రాయం
బును దరువాతమార్పుకొనెననిచెప్పుచుఁ గొందఱువిచారకులూపూర్వా
భిప్రాయంబునుగూడఁ గాళిదాసునాటవశతాబ్దములోఁ జేర్చుటకొకయా
ధారముగాగ్రహించియు నారేయదిమర్బలప్రమాణమని తలఁచియుండుట
చే దానినిమనము పరిగణింపనక్కఱలేదు. ఇదిట్లుండఁగా—

శ్రీ “ రఘువంశకావ్యమత్యుదనున్న “ తం భావాయప్రసవసమయా
కాంక్షిణీనాం ప్రజానా । మంతగ్నాథం క్షితిరివ నభో బీజముష్టిం దధా

శ్రీ ప్రసవసమయమునగోరు ప్రజలయభీష్టంబుకొలుకు నిండుచూలాలయిన
యగ్నివర్ణపత్ని సింహాసనపెక్కి రాజ్యమొనరించెను.

నా । మాత్రైస్సాస్థిం స్థవిరసచివైన్ద్రేమసింహాసనస్థా । రాజ్ఞీ రాజ్యం విధి
వ దశిష ద్భర్తురవ్యాసతాజ్ఞా ॥ ”

యనుశ్లోకంబునవర్ణింపఁబడిన యగ్నివర్ణవన్నీగర్భస్థుఁడగురాజకు
మారునితో, గావ్యముపమాప్తిచేయుటవలన సూర్యచంశరాజులపరిపాల
నకాలంబునుబట్టిచూడఁగాఁ గ్రీ॥ పూర్వమెనిమిదవ శతాబ్దంబులోనున్న
యా గాఢిబాలునకుఁ గాళిదాసు సమకాలికుఁడాశ్రితుఁడునైయుండవలె”
నని ఫౌచిదొరవారభిప్రాయపడిరిగాని యాబాలుని జననంబును నామం
బునైనఁదెల్పక యతఁడు గర్భస్థుఁడైయుండఁగాఁ దల్లిదేశపరిపాలనచేయు
చుండెనని చెప్పి యాఁ థాభాగమును విడుచుటచేఁ దనకావ్యనిర్మాణము
నాఁటికి జన్మమైననై త్తనివానితోఁ గాళిదాసునకు సమకాలికుఁడనిమాహిం
చుట యసంభవమనియు నొక వేళయతఁడు పుట్టినవెనుకనే కాళిదాసతని
నాశ్రయించియుండవచ్చునని యూహించినను దనయాశ్రయదాతవృత్త
మును బిదపనైన దానిఁనుబంధముగా వర్ణింపకపోవుటచూడఁగా నట్టి
యూహకవకాశమేలేదనియు, రఘుచంశముయొక్క సమాప్తియు నైజ
ముగా దరిదెలిసట్లుగాను డక మధ్యభాగమున విడువఁబడినట్లుండుటచే
తను, వాయుపురాణము మొదలుగాఁగఁగళిక్నిగ్రంథములనుబట్టి గర్భస్థ
బాలుఁడు మొదలుగా ననేక రాజులు రాజ్యము చేసినట్లు కనుపడుచుండిన
ను వారివృత్తాంతము వర్ణనీయముకాకపోవుటచేతనో కావ్యవిస్తరభీతిచే
తనో యంతటితో సమాప్తికొందించుకొనునని యూహింపఁదగినదగు
టచేతను గాళిదాసు క్రీ॥ పూ॥ ౮ వ శతాబ్దములోనివాఁడు కాండనియు
సహజసిద్ధంబగు కాళిదాసనాటకశైలికిని శౌకుంతలాచులవలెఁ బ్రసిద్ధిఁ
గాంచిన భవభూతినాటకంబులవలనైస్సిద్ధంబగు శైలికిని నడుమనాతో
డుశతాబ్దంబులకంటె నధికకాలముండియుండవని గ్రహింపఁదగినదగుట
చేఁ గాళిదాసు క్రీస్తుశకప్రారంభమునకు దగ్గఱివాఁడైయుండుననియువి

“శ్వశింపవచ్చు” ననిభాచిదోరవారీయభిప్రాయంబునుండి చిన †యస్ పి. పండితులయాశయంబును డాక్టరుభాదాజీగారి కాలిదాసోపన్యాసము తెల్పుచున్నది. మఱియు జ్యోతిషగ్రంథప్రమాణము వలనఁ దెలియఁబడుచున్న (సంవత్స) మూలవశకమును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో స్థాపించిన విక్రమాదిత్యుని యాస్థానమందలి నెవకవిత్తములలోఁ గాళిదాసోకఁడని జ్యోతిర్విదాభరణమందలికవిరత్నసద్యముచెప్పుచున్నది గావునఁ గాళిదాసు క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమశతాబ్దమునను డియుండు” నని సర్విలియమ్ జోన్సుచిశ్చయించినట్లుకూడఁ దెలుపుచున్నది.

కాని క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుజ్జయినీరాజుగానున్న విక్రమాదిత్యుఁడే లేఁడనియుఁ గ్రీ॥ శ॥ ౫౪౪ లో జరిగిన కోరూఁగయుద్ధములో నుజ్జయినీప్రభువగు విక్రమహర్షుఁడు కడపటిసారి స్థేచ్ఛలను జయించెననియు నావిక్రమార్క జయంబున కిభిజ్ఞానంబుగనిలుపఁబడిన శకము ౬౦౦ సంవత్సరములు వెనుకకుజరిపి ప్రారంభింపఁబడుటచేఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ నుండి వచ్చుచున్నదనియు నందుచే విక్రమార్కుఁడప్పటివాఁడని తలంపఁగూడదనియు నతఁడు క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములోనివాఁడనియు విక్రమార్క శకనిర్ణయమునుగూర్చి మొదటసాహసంబుగాఁజెప్పిన శైల్లాసానుయొక్క యభిప్రాయంబు నే యరువాతకొందఱువిచార్యకలుగిహించి కవిరత్నాశ్రయఁడగువిక్రమాదిత్యుఁడాతవశతాబ్దములోనివాఁడని నాసియుండిరి. ఈయభిప్రాయముంగనిన మేక్కుమల్లరుపండితుఁడు మొదలుగా మఱి కొందఱు “క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములో నారంభింపఁబడిన విక్రమశక మెందుచే నాటువండలవత్సరములు వెనుకకుజరుపఁబడినదో యెవరును నయుక్తికంబగు కారణమునుజెప్పరైరి” యనిచీనినాక్షేపించినట్లుగా శ్రీ నందర్షికారులుచెప్పుచు రాజతరంగిణ్యాచలంబట్టి యిద్దఱుముగ్గురు విక్ర

మారులు కనుపడుటచే మాలవశకక ర్తయెవడో నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యమేయని సంశయించుచుదుదకుం గాళిదాసాశ్రయుడగు విక్రమాదిత్యుడు ౬ వ శతాబ్దములోనివాడేయని కోరూరుసిద్ధాంతము నవలంబించినట్లు కనుపడుచున్నది.

ఫెర్గూసానుయొక్క మతముననుసరించిన పైవిమర్శకుం యభిప్రాయమాలోచించుగాక గ్రీ|| ౫౪౪ లో నున్న విక్రమార్కుడుగాక క్రీ పూ|| ౫౬ లోఁ దనపేరవిక్రమార్కు (మాలవ) శకమును నిలిపినరాజే లేడనియు, శకవ్యాప్తికై యాటువంగులయెండ్లు వెనుకనుండిప్రారంభించబడినదనితలంచుటచే గ్రీ|| పూ|| ౫౬ మొకలుగాక గ్రీ|| ౫౪౪ వ సంవత్సరములోపుగా మాలవవిక్రమార్కు నామంబులతో నొకశకమేవ్యవహరించబడియుండుటకవ కాశములేదనియు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. కాని, యీక్రిందనుదాహరించబడు శాసనములు పైవాదంబునకవ వాదంబుగల్పించుచు నట్టిశక మొకటిగలదని ధ్రువపటచుచున్నవి.

శ్రీ జయభటునికవి శాసనములో “ విక్రమసంవత్సర ౪౩౦ ” అనియే దోయొకసందర్భమును దెల్పుచున్నట్లు తెలియుటచేతను డాక్టరుస్లీటు కనుసటిచిన మందసారశాసనములోని—

“ మాలవానాం గణాస్థిశ్చ యా లే శతచతుష్టయే ।

త్రినవశ్యం కేఽబ్రా నా మృతౌ సేవ్యఘనస్వనే ।

సహస్య మాసశుక్లస్య ప్రశస్తేఽహ్ని త్రయోదశే ।

మంగలాచారవిధినా ప్రాసాదోఽయం నివేశితః ॥ ”

అను స్లోకమువలన “ మాలవశకము ౪౪౩ ” అనియున్నట్లుకనుపడుటచేతను గ్రీ|| ౫౪౪ లో జరిగిన కోరూరుయుద్ధములోని విక్రమాది

త్యుని జయమునకుఁ బూర్వమే విక్రమార్క-మాలవనామములతో నొక శకమున్నట్లును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ నుండి వచ్చుచున్న సర్వసమృతమైనశకము దియే యొనట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసునుగూర్చి వాసిన డాక్టరు కేరణ అనువిమర్శకుఁడు “ చైనాదేశస్థుఁడగుఘాహియాను ౪౧౪ లో హిందూదేశయాత్ర చేయవచ్చినపుడు గయలో నమరదేవనిర్మితమని యొకశిలాశాసనముచే ప్పఱచున్నగుడిలేదనియుఁ బిదప ౬౪౨ లో హుయన్ త్సాంగువచ్చినపుడట్టిదేవాలయముగనుపడినదనియు వ్రాయఁబడియుండుటచే నీమధ్యకాలంబుననున్న యమరదేవునకు సమకాలికుఁడగు కాళిదాసు ౬ వ శతాబ్దంబుకడపటివాఁడైయుండు ” ననియొకనూతనమార్గముంద్రొక్కెను. దీనిపై మఱికొందఱువిమర్శకులు “ ఘాహియాను గయలోని యమరదేవుఁడుకట్టించినగుడిని జూడకపోవచ్చును. చూచినను దానినిగూర్చి వ్రాయకపోవచ్చును. లేదా? అతనియాత్రకుఁదరువాతనే యాగుడినిర్మించఁబడినదనితలంచినను నాయమరదేవుఁడు నవకవిరత్నములలోనియమరసింహుని కంటె నన్యుఁడుకావచ్చును. కాని యంతమాత్రముచేతనే నామలింగానుశాసనకర్తయగు నమరసింహుఁడే యాయమరదేవుఁడనియు నాతనికి సమకాలికుఁడగు కాళిదాసాటవశతాబ్దములోనివాఁడనియుఁ జెప్పటయుక్తముగా ” దని దృఢాభిప్రాయముందెల్పిరి.

మఱికొందఱు న్ని “ బ్రహ్మగుప్తుని ఖండఖాద్యగ్రంథముయొక్కవ్యాఖ్యానముననున్న “ నవాధికపంచశతసంఖ్యశాకే వరాహమిహిరాచార్యో దివంగతః ” అనువాక్యమునందలి శాకపదమునకు శాలివాహనశకమనియర్థముచేసి శకకాలము ౫౦౯ అనఁగాఁ గ్రీ॥ ౫౮౭ లో వృత్తి

నొందిన వరాహమిహిరుఁడు సవరత్నములలోనివాఁడగుటచే నతనికిసమ
కాలికుఁడగు కాళిదాసు ౬ వ శతాబ్దము రెండవభాగములోనివాఁడై
యుండు" ననివాసిరి. సరియేకానిండు. వరాహమిహిరుని మరణకాల
ముననుసరించి విక్రమాదిత్యాశ్రితుఁడగు కాళిదాసును గ్రీ|| ౫౦౭ ప్రాం
తమునఁజేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతమునవలంబిగిచినపైవారు, మాలవశక
ద్ధారకుఁడగు విక్రమార్కుఁడు ౫౪౪ లో శకులనుజయించి ౫౫౦ లో
మృతిఁబొందెనని వ్రాయుచుండినను దదాశ్రితుఁడగు వరాహమిహిరుఁ
డిఁక 32 సంవత్సరములు జీవించియుండెనని తలంచుట యాశ్చర్యముగా
దుగావున నతనికి సమకాలికుఁడగుకాళిదాసు నాటవశతాబ్దంబులోఁజే
ర్చుటకై వరాహమిహిరమరణకాలబోధకంబగు శాకపదమునకు శాలివా
హనశకమర్థముచేసిరిగాని యంతకుఁబూర్వయే 32 సంవత్సరములక్రింద
ట మాలవశకమునునిలిపిన యతనిపోషకుఁడగు విక్రమార్కునిశకమనియే
లయర్థముచేసిరికారో తెలియకున్నది. ఒకవేళ పైవాక్యమువ్రాసినవాఁ
డామరాజుగదా? యతనియభిప్రాయము శాలివాహనశక మేయైయుం
డుననితలంతురేని యతఁడయినను గ్రీ|| ౬౨౨ లో నున్నవాఁడని వారే
తెలుపుచుండుటచే వరాహమిహిరమరణకాలంబునకు ౪౧ ఏండ్లుమాత్ర
మే తరువాతివాఁడై యుజ్జయినీరాజ్యంబుననున్నయతఁడా మాలవశకము
ను సంపూర్ణముగా వ్యవహరించుకొనుచుండి యావరాహమిహిరునకు మి
త్రుఁడో శిష్యుఁడోయైయుండి కొంచెమించుమించుగా విక్రమాదిత్యునిఁ
గూడ నతిబాల్యమునఁజూచినవాఁడేయైయుండి విక్రమార్కుశకమనునర్థ
మునందే శాకపదమును బ్రయోగించియుండుననిమాత్రముతలంచి యా
శాకపదమునకు మాలవశకమనియర్థమేలచెప్పరాదు? అట్లు చెప్పినయెడల
౫౦౯ లో గతించిన వరాహమిహిరునకును, నతనిపోషకసమకాలికులగు
విక్రమాదిత్యకాళిదాసులకును నడుమ ౯౧ సంవత్సరములు వారితలంపు

నకుభంజకంబగు వ్యవధానముండెనని వారెటుంగరా? కావునఁ బైశా
కపదమునకీరెండుశకములు సర్థముగాక శ్రీహర్షజీవితములో వ్రాసినట్లు
గాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౫౨ లోఁబ్రారంభింపఁబడిన శకకాలమే యర్థమనియు,
నిక్కారణంబునఁ గాళిదాసునాటవశతాబ్దములోనివాడని నిర్ణయింపఁ
గూడదనియు నాలోచింపవలసియున్నది.

మఱికొందఱు ౩౯౫ లో శకాదులనుజయించి విక్రమాదిత్యవిరు
దమొందిన రెండవచంద్రగుప్తునినాటివాఁడు కాళిదాసునివ్రాసినదాని ని
దిమిక్కిలి నిరాధారంబని కాళిదాసువిక్రమార్కకాలగర్భయకర్తలెల్లరు ని
ర్వచించియున్న సదికూడ విక్రమార్కకాళిదాసాదుల నాటవశతాబ్దము
లోఁజేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతము సంశయాస్పదమనుటకుఁజాలును. అయి
ననేది యితమందిని భ్రమపెట్టుచుండె సట్టికోరూరుయద్ధమునకోకగ్రా
యాల్పరూనిమాటతెక్క వేటొక్కసాత్వమేదియుఁ గనుపడనంచుననిది
విశ్వసింపఁదగినదికాదని యెల్లనవీనచరిత్రకర్తల యభిప్రాయములేకీభవిం
చుచున్నందుననిక దీనిపైవాదములు విమర్శింపక యితరాభిప్రాయము
లంగనుఁగొనెదము.

తమయాశయంబునకుఁగొందటివారల నాధారముగాఁదీసికొని
కాళిదాసు బాణుచకు సమకాలికుఁడో కొంచెముపూర్వుఁడోయోయందు
నను నభిప్రాయముమనస్సులోనుంచుకొని యతని నాటవశతాబ్దంబుకుది
భాగంబునఁజేర్చి రఘువంశపీఠికలో వ్రాసిన శ్రీనందగ్ధికారుల ప్రమాణం
బులముందుగా విమర్శింపవలసియున్నది,

క్రీ॥ శ॥ ౬౩౪ లో ద్వితీయపులికేశినివేళితంబగు నైశ్యాలశా
సములోనున్నదని “యేనామోజినవేదశ్రుష్ఠిరమర్థవిధోవివేకినాజినవేశ్య
సవిజయతాం రవికీర్తిః కవితాశ్రిత కాళిదాసభారవికీర్తిః॥” అనుశ్లోక
మునుదాహరించుటలన భారవికాళిదాసులు సమకాలికులై పైశాస

కాలముననుండియుండురని వారియభిప్రాయమైనట్లు కనుపడుచున్నదిగా .
 ని వారుపైశ్లోకమునకర్థము వివరించియుండకపోవుటచూడఁగా లోకప్రసి
 ధ్కుండగు మనకాళిదాసునకావద్యార్థము సంబంధించదని వారికే సంశయ
 ముకలిగినట్లు తోచుచున్నది. ఆహా! యీశ్లోకము యమకప్రధానమై
 క్షిప్తార్థంబై యెవనిఁగూర్చివెడలెనో వానివిక్రమాదార్యములందెల్ల నిరుప
 యోగంబై కాళిదాసువిక్రమాదిత్యునాదరణపాత్రుఁడను నెల్లచిమగ్నకచ
 రిత్రక ర్తలయభిప్రాయంబునకును ధన్వంతర్యాదికవులకు సమకాలికుఁడను
 చాలమంది యాశయాబునకును భంజకంబై రవికీర్తికాశ్రితుఁడనియుభా
 రవికీ సమకాలికుఁడనియు నెవ్వరు నెపుడు నెఱుంగని మాతనవిశేషముం
 దెల్పినట్లుకవిధముగా నర్థమైనదేమోకాని, కాళిదాసభారవికవులకీర్తి
 వంటికీర్తిగల రవికీర్తియని కీర్తివిషయమై యుపమానంబుగా యమకము
 నకుసరిపడినట్లుగాఁ బ్రాచీనప్రసిద్ధుఁడగు కాళిదాసును నవీనప్రసిద్ధుఁడగు
 భారవినికొనినట్లర్థమగునది పులికేశితో నెట్టిసంబంధముగలవాఁడో తె
 లియఁబడని రవికీర్తివర్ణనముందెల్లమఁ గాళిదాసప్రశంసనేమియుఁ జెప్ప
 నందునఁ గాళిదాసు భారవిసమకాలికుఁడై యాశాననకాలమున నుండి
 యుండుననితలంచుట యాశ్చర్యకరమగును. అట్లయినయెడలఁగాళిదాస
 వరికుపమానంబుగా నుదాహరింపఁబడిన నతఁడాకాలంబునవారికి సమ
 కాలికుఁడై యుండుననిచెప్పవలసివచ్చునుగదా? ఇదియుంగాక శాకుంత
 లాది శైలికిని భాషాత్రయమని ప్రసిద్ధికెక్కిన మొదటిసర్గత్రయముగ
 లిగిన కిరాతార్జునీయముశైలికిని భాషాకావ్యస్థితినిబట్టి యెన్నివందలనంప
 త్సరములయంతరముండవచ్చునో చదువరులే యూహింపనమర్థము. పై
 శాసనపద్యము విమర్శింపఁగా నీకవులనిద్దఱి నొక కాలపువారనిచెప్పఁగోర
 ణియేకనుపడదు. ఒక వేళ వారట్లుతలంచిరేమోయని మనమునుకొనిన నం
 దలికాళిదాసు, తతాకాలంబున జ్యోతిషస్వరశాస్త్రముల కభివృద్ధివచ్చిన

ట్టుకనువడుటకేత— “ అసీతకశ్యపవంశజోఽర్కతనయాతీరాధివాసో
ద్విజః । శ్రౌతస్సార్థవిచారసారవతురశ్రీభానుభట్టస్సగ్ధీః । తత్పుత్రోహ
రిభక్తినిర్మలతనుజ్ఞోఽతిర్విదామగ్రణీ । శ్శాస్త్రం శత్రుపరాభవాఙ్విమక
రోఽప్రీతకాళిదాసఃకవిః ॥ ” అనుప్రశస్తిమువలనఁదెలియుఁబడు శత్రుపరాభవ
శాస్త్రీకర్తయగు మఱియొకకాళిదాసైయిండవచ్చునుగాని రఘువంశా
దికర్తయు నవాఙ్మనసగోచరపితృగోత్రనివాసుఁడు నగుమనకాళిదాసు
కాఁడని ధ్రువముగానమ్మవచ్చును. మఱియుఁ బైశాసనమును స్థాపించిన
కర్ణాటనుహోరాష్ట్రదేశపాలకుఁడగు నారెండవపులికేశి ౬౨౦ లో నుజ్జ
యినీరాజగు హర్షవర్ధనునినోడించెనని చరిత్రలవలనఁదెలియుటచే గ్రీ|| ౭
వ శతాబ్దంబు మొదలున్న హర్షవర్ధనుని యాశ్రయియగు బౌద్ధభట్టుఁడీ
పద్యైవమ్యముగాఁ దననాఁటివాఁడు తనశత్రువత్తమువాఁడు నిరుపమా
నకావ్యకర్తయు నగుకాళిదాసునెడ నసహనవడుటకుమాటుగా హర్షచరి
త్రలో— “ నిర్గతాసు నవా కన్య కాళిదాసన్య సూక్తిమ్ । ప్రీతిర్మధుర
సాంద్రాసు మంజురీప్రీవ జాయతే ॥ ” యనియత్యుదాత్తముగావర్ణించు
టనెన్నటికి సంభవింపదని యెల్లరకుండెలియుచుండుటచేఁ బైశాసనము
లోనివాఁడు మనకాళిదాసేకాకపోవలెను. లేదా? ఘనకీర్తికైప్రాచీనక
వులలో సుప్రసిద్ధుఁడగు నతఁడట్లుపమానంబుగా గ్రహింపఁబడియుండవ
లెనని తెలియుటయేకాక మనకాళిదాసప్పటికి మిక్కిలిప్రాచీనుఁడనికూ
డఁదెలియుచున్నది.

క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమదశయనియుఁ గ్రీస్తుశకముమొదలుగా నా
అవశతాబ్దమువఱకు వాఙ్మనదశయనియు నప్పటినుండి యున్నతదశయని
యు నంన్మోతభాషకు మూఁడుదశలనుగల్పించి చక్కనివైలిలోఁగావ్య
ములువాసినకాళిదాసు భాషయొక్కయున్నతస్థితికాలమున విక్రమాది
త్యునితో నుండవచ్చుననివాసిన మేక్సముల్లరు నభిప్రాయంబునుగూడ

శ్రీనందగిరీశ్వరులు తమశాసనంబునకనుగుణంబుగా గ్రహించిరిగాని మే.
 క్షిముల్లరుచెప్పినభాషాస్థితులు స్థూలదృష్టితోఁజూచిచెప్పినవిగాని సూక్ష్మ
 పరీక్షతోఁ బరిగణించినవిగావనియు భాషకుచ్చనీచస్థితులెడనెడఁగొన్నివే
 లయేండ్లుపండియే క్రమముగా వచ్చుచున్నవినియు వారుతలంచిన భాషా
 మధ్యనుదశలోగూడ గ్రంథంబులు వెడలకుండఁగ లేవనియుఁ బూర్వోక్తక
 వితాశైలులంబట్టిగూడఁ గాళిదాసకవిత, యామధ్యస్థితిప్రారంభకాలము
 నకే తగియుండుననియు డాక్టరుపేటస్సను బహులరుమొదలుగాఁగలవా
 రుప్రాయుటచే దీనితోఁగూడ నైఁపూలశాసనప్రమాణముగూడదుర్బల
 మగుచున్నది.

మఱియు దిక్షాగాచార్యకాళిదాసులనుగూర్చి కింవదంతిగాఁ బం
 డితపరంపరాయత్తమై వచ్చుచున్నయొకకథకు బౌద్ధతార్కికులైన యా
 ర్యాసంగవసుబంధులవృత్తాంతమును బొందుపఱచి మనకాళిదాసాటవ
 శతాబ్దములోనివాఁడనిధ్రువపఱచిన యింకోకప్రమాణమునుగూర్చి చర్చిం
 పవలసియున్నది.

‡ క్రీ॥ పూ॥ 3౫౯ లో నైనబుద్ధనిర్వాణమునకుఁ బదవ ౯౦౦
 సంవత్సరములయినతరువాతననఁగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౫౪౦ లో నార్యాసంగుండు
 వసుబంధువుననియిద్దఱుబౌద్ధతార్కికులున్నట్లును వారియొద్ద దిక్షాగా
 చార్యుండు ప్రమాణాదిశాస్త్రములఁజదివినట్లును టిబెట్టుదేశస్థుఁడగురత్న
 ధర్మరాజు భగవద్బుద్ధజీవితములోఁవాసినవాక్యమును, మేఘసందేశము
 పదునాల్గవశ్లోకంబుననున్న “ స్థానాదస్మా భిరసనిమతా దుత్పతోదజ్జు
 ఖి ఖం దిక్షాగానాం పథిపరిహరణ స్థూలహస్తావలేపణా ” అనుదా
 ని వ్యాఖ్యానమున ధ్వన్యర్థముగాఁ గాళిదాసునకు నిచుఁబడను నొకమి

‡ బుద్ధనిర్వాణము క్రీ॥ పూ॥ ౪౭౭ లో జరిగినట్టివలెవారు శాసనాదులవల
 నఁ గనుఁగొనియున్నారు.

శ్రుతుడును దిక్షాగురుడనునొకశత్రువునుగలిగియుంచరని మల్లినాథసూరి వ్రాసినవాక్యమునుగలిపి యార్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుడగు నాదిక్షాగాచార్యుడే మేఘమాతలో నుపాలంభింపబడిన యాదిక్షాగురుడనియుఁ గావుననాతనికి సమకాలికుడైన కాళిదాసాటవశతాబ్దంబు పరభాగంబుననుండుననియు నిర్ణయించిరి. కాని యిట్లులోకమును భ్రమపెట్టిన మల్లినాథసూరిప్రమాదంబునకు నిదానంబగు దిక్షాగకాళిదాసుల వివాదంబునిజస్థితి యీక్రిందివిధముగాఁ దెలియనగును.

ఆర్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుడగు దిక్షాగాచార్యుడు బౌద్ధుఁడు తారిగ కుఁడు నైపేరొందినకాలమున వెనుకనుదాహరింపబడిన భానుభట్టునిపుత్రుడను జ్యోతిష్గురు నార్యమతస్థుడనగు కాళిదాసను నొకకవిగలఁడు. జ్యోతిష్శాస్త్రమున పిశ్వాసములేని యాదిక్షాగునకు నీకాళిదాసునకును మతభేదముచేతనేకాక శాస్త్రప్రమాణభేదము చేఁగూడ గొప్పశత్రుత్వము సంభవించియుండును. కావుననే గణకుడైన యీకాళిదాసకవి— “నత్వా సురాసురశిరోవణిరత్నరశ్మి । చిత్రకృతాంఘ్రియుగళం హరిమాదిదేవం । శ్రీకాళిదాసగణకస్వరశాస్త్రీసారం వత్సోమ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యం ॥ ” అనుశ్లోకమువలన శత్రుపరాభవమును పేరుగల స్వరశాస్త్రీగంధమును రచించినట్లుకనుపడుచున్నది ఇదినిజస్థితియైయుండఁగాఁ గాలక్రమమునఁ గర్ణపరంపరాయత్తమైవచ్చుచున్న వైవృత్తాంతమును విన్నమాఁడునాల్పశతాబ్దములక్రిందటి మల్లినాథసూరి “దిక్షాగానాం పథిపరిహరణ్ స్థూలహస్తావలేపాః ।” అనుచో దిక్షాగపదమును జూచినంతనే దిక్షాగకాళిదాసులవివాదకథను స్పృతికేదెచ్చుకొని యర్థసంకర్పమునుబట్టి దిక్షాగాచార్యునధిక్షేపించుటకుఁ దగినట్లుగా ధ్వన్యర్థముసరిపడుటచే శత్రుపరాభవశాస్త్రీంబునెఱుంగక కాళిదాసనామసామ్యంబునఁ బ్రమాదపడి మనమహాకవికాళిదాసునకు

దిజ్ఞాగాచార్యుడనునొకశత్రుఁడుగలఁడని మొదట వ్రాసెను. పిదపనిపుడు రత్నధర్మరాజువాఁతనుగనుఁగొనిన కొందఱువిమర్శకులు కాళిదాసు నాటవశతాబ్దములో జేర్చుతమయభిప్రాయంబునకనుగుణంబుగా మల్లి నాధసూరివాఁతనాధారంబుగాఁజేసికొనిరి. కాని యీదిజ్ఞాగాచార్యునకాటువందలమేండ్లు వెనుకనున్న మనకాళిదాసు సమకాలికుఁడని యూహించుట యసంగతమనియు, మేఘమాతలోనున్న దిజ్ఞాగపదము వర్ణసామ్యంబున ధ్వన్యర్థకమై దిజ్ఞాగాచార్యపరమగుటకనుకూలముగానుండుటచే నట్లువ్రాసినమల్లినాధసూరి యాలోచనంబు ప్రామాదికంబనియు ౬ వ శతాబ్దములోని దిజ్ఞాగాచార్యునకు శత్రువగువాఁడు గణకుఁడైన కాళిదాసనియు విరాక్షేపముగా విశ్వసింపవచ్చును. దీనినే మిక్కిలి పరిశీలించివ్రాసిన ప్రొఫెసరుఆప్టీ మొదలగువారియభిప్రాయముగూడ ధ్రువపఱచుచున్నది.

మూలగ్రంథమగు రామాయణములో నెక్కడను వర్ణింపఁబడని హూణరాజులను రఘువంశములోవర్ణించుటచూడఁగాఁ గాళిదాసు పంజాబు కాశ్మీరరాజ్యములలో హూణులుండుటయొక్క ౫3-౨ ప్రాంతమున హూణరాజగు మిహిరకులుని యశోధగృబలాదిత్యులొడించుటయునెఱిగియుండుననిశ్చించుచున్నది. కావుననతఁడు క్రీ॥ ౬ వ శతాబ్దములో మండుననివ్రాసిన కె. బి. పాథకులయభిప్రాయము, ౯. మహాభారతములోని హూణరాజవర్ణనముచూచికాని క్రీ॥ పూ॥ 3 వ శతాబ్దము మొదలుగాఁ గ్రీ॥ మొదటిశతాబ్దముకడపటివఱకుఁ బూర్వహిందూదేశమునకు మిక్కిలి దగ్గఱగానున్న బాక్త్రీయాలోహూణులురాజ్యముచేయుట నెఱింగికాని కాళిదాసురఘువంశమున హూణులవర్ణించియుండు” ననుప్రొఫెసరుఆప్టీగారియభిప్రాయంబునఖండింపఁబడుటచేఁగూడఁ గాళిదాసాటవశతాబ్దములోనివాఁడుకాఁడని తేలుటయేకాక పూర్వోక్తవిధముగానితఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనివాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

శుటియు మహాకవిమూర్ధన్యుఁ డగుకాళిదాసు పరకవితాఛాయ ననుసరించెననుట విశ్వసార్థముకాకుండుటచేతను, గవియశస్సుగోరని సుజ్ఞానియై పూజ్యుఁడగుబుద్ధునియందలిభక్తిచే నతనిచరితముమాత్రము వ్రాసిన యశ్వఘోషుఁడు కాళిదాసకవితాఛాయననుకరించెననుట నిం ద్యముకాకుండుటచేతను, సవిమర్శముగా బుద్ధచరితముచదివినవారికెల్ల నందఁడు రఘువంశాదికావ్యంబులలోని వర్ణనాభిప్రాయంబులయనుకరణము సరి గాఁగనుపడుటచేతను గ్రీ||౭౮ ప్రాంతంబున నున్నయశ్వఘోషుని కంటెఁ గాళిదాసుప్రాచీనుడైనట్లుకనుపడుచున్నది. డాక్టరు పేటర్సునూ డనిప్లేయభిప్రాయపడి కాళిదాసు క్రీస్తుశకమునకుదగ్గటివాఁడై యుండు ననివ్రాసెను.

డాక్టరుభౌదాజీపండితులు తమకాళిదాసోపన్యాసమున శుదాహరించిన జైనపండితుఁ డగు మేరుతుంగాచార్యునిపాఠావళిలోని యీక్రింది వాక్యములుగూడ నితనికాలనిర్ణయమునకాధారములగుచున్నవి.

“నభోవాహనునితరువాత గర్దభిల్లుండుజ్జయినిని ౧౩ సంవత్సరములేతను. అతఁడు కాలికాచార్యునిచెల్లెలగు సరస్వతినవమానవటిచినంచున నాయాచార్యుఁడు కినిసి శకుతినురావించి గర్దభిల్లునోడింపఁజేసియాస్థానమునవారినినిలిపెను. ఆశకులు ౪ వత్సరములజ్జయినినేలిరి. పిదప గర్దభిల్లునికొడుకు విక్రమాదిత్యుఁడాశకలనుజయించి రాజ్యముసంపాదించి తనపేరవిక్రమ (సంవతు) శకమునుస్థాపించెను. ఈశకస్థాపనము వీరనిర్వాణానంతరము ౪౭౦ సం॥లకు జరిగినట్లుగానున్నది. ఆవిక్రమాదిత్యుఁడు నిరుపమానపరాక్రమశాలియై భూదేవేంద్రుఁడన ౬౦ వత్సరములు రాజ్యముచేసెను. తరువాతనాతనిపుత్రుఁడగు వీరచరితుఁడు లేక ధర్మాదిత్యుఁడు.

రం వండ్లు విభుత్వమొనరించెను. అతనికిఁబడవ బైల్లుఁడు, నైల్లుఁడు, నా
 హఁడు ననుచువురుక్రమముగా ౧౧, ౧౨, ౧౦ వర్షములుజ్జయిననేలిరి
 అటుతరువాత శాలివాహనశకమువచ్చినది ” అనిపాఠావళిలోనున్నవా
 క్యములనుబట్టిచూడఁగాఁ గ్రీ॥ ౭౮ లోవెడలిన శాలివాహనశకమునకుఁ
 బూర్వము ౧౩౫ సంవత్సరములక్రిందటనఁగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లో విక్ర
 మాదిత్యుఁడుజ్జయిననేలినట్లు నతఁడు తనపేరశకమునిలిపినట్లును దెల్లమ
 గుచున్నది ఈశకకాలమునే పెక్కు-౦-౧౬ ౫౬ అనివ్యవహరించుచుండిరి
 దీనిచేఁగూడఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ లోని కోరూరుయుద్ధమునకుఁబూర్వము విక్రమ
 శకవ్యవహారము లేదనువారివాదముతోమిగిలిన చిన్నవాదములన్నియునడు
 గంటుటయేకాక విక్రమ (నూలవ) శకకర్తయు ననన్యసామాన్యపరాక్
 ముఁడు కవితాపోషకుఁడునగు విక్రమాదిత్యుఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనుం
 డెననువారివాదములెల్ల నిరంకుశముగాఁ దలలెత్తుచున్నవి. కావునఁగాళి
 దాసుని జ్యోతిర్విదాభరణములోని నవరత్నపద్యముందలికవిరత్నములచే
 నలంకృతుఁడగు ధరావరశిరోరత్ననూవిక్రమాదిత్యుఁడేయనియు నాతని
 కీర్తనామిత్రుఁడై మహాకవికాళిదాసుఁడాకాలముననుం డెననియు నిస్సం
 శయముగా విశ్వసించవచ్చును. “ఈవిషయంబున జ్యోతిర్విదాభరణము
 కాళిదాసుచేసినదికాదని కొందఱుతలంచుచుండిరిగాని, “ రూపదేశప్ర
 భువునుజయించినవాఁడును, శంక్వాదిపండితులను, ఘుబకర్పరాదికవులను
 వరాహమిహిరాదికాలశంకృతికవులను, బోషించువాఁడు నుజ్జయినీచక్రవ
 ర్తియు నగువిక్రమాదిత్యునినభలోనివాఁడు విక్రమార్కునిస్నేహితుఁడు
 ను రఘువంశాదికావ్యకర్తయునగు కాళిదాసుఁడు కలియుగము ౩౦౬౮
 (అనఁగాఁగ్రీస్తుపూర్వము ౩౪) వ సంవత్సరమున నీజ్యోతిర్విదాభరణమును
 రచించె ” నని దాని ౨౨ వయధ్యాయములోఁ గాళిదాసువ్రాసికొనిన

స్తున్న స్త్రీ శ్లోకములవలనఁదప్పక మనకాళిదాసే క్రీ॥ పూ॥ ౩౪ లో నీగ్రం
థమును రచించియుండునని ప్రబలాధారమాగ్రంథమువలననే కనుపడుచు
న్నది. మరియు “మత్వా వరాహమిహిగాదిమత్తైరన్తేకైః” (త్రిభేందు
భిః (౧౦౩) విక్రమభూపతేర్భి తే శాకేన్ద్రితీహ క్షయమానకోభవేత్ ॥
అనియు, ౧-౪ అధ్యాయములలో నున్నవచనములంబట్టి విక్రమశకము
౧౦౩ లో వరాహమిహిరుండుపోయిన వెనుక నే యీగ్రంథముపుట్టియుం
డుననియు, ఈవిక్రమశకమున ౧౦౩ వ సంవత్సరముననొక క్షయమానము
రాఁగలదనియుండుటచే సంతకంఁఁబెఁదప్పక పూర్వమేయుండవలసినయీ
గ్రంథముననుసరించి యీకాళిదాసవిక్రమాదిత్యులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో
నివారనుట నిశ్చయమనియుఁ దేలుచున్నది. ఒకవేళ “ఇదికాళిదాసుచే
సినదిగాదు. ఎవఁడోరచించి యీతనిపేరు పెట్టియుండును” అనికొంద
ఱుతలంచిననునిదికాళిదాసవిక్రమాదిత్యులకాలమునెఱింగినయొకకవిర
చించిన జ్యోతిషగ్రంథముగాని చాటుపద్యసంగ్రహముగాదని యీగ్రంథ

స్త్రీ యారూమకేశాధిపతిం శకేశ్వరం జిత్యా గృహీత్వోజ్జయిసీం మహాహవే ।

అనీయ సంత్రామ్య ముమోచ తంత్వమో శ్రీవిక్రమార్కస్సమసహ్యవిక్రమః॥
శంకాద్విపండితవ రాః కవయ స్త్వనేవే జ్యోతిర్విదస్సమభవంశ్చవరాహపూర్వాః ।
శ్రీవిక్రమార్కస్సపసంసది మాన్యబుద్ధిరైరవ్యహం స్మపసభాకిల కాళిదాసః ॥

కావ్యత్రయం శుమతికృద్రఘవంశపూర్వం ।

పూర్వంతత స్త్సృతిహితం శ్రుతికర్మవాదం ।

జ్యోతిర్విదాభరణకాలవిధానశాస్త్రం ।

శ్రీకాళిదాసకవితో హితతోబభూవ ॥

వహ్నేస్సింధురదర్శనాంబరగుడైః (౩౦౬౮) యాతే కతా సమ్మితే ।

మాసే మాధవసంజ్ఞికేవ విహితో గ్రంథక్రియాపత్రమః ॥

ధన్వంతరిక్షపణ కామధస్సింహశంకు వేతాలభట్టఘటకర్పరకాళిదాసాః ।

భ్యాతోవరాహమిహిరోస్మపతేస్సభాయాం రతాన్నివై వరరుచిర్నవవిక్రమస్య॥

ముగనినయెల్లవారికిఁ దెలియుచుండుటచే నందలికవిరత్నపద్యము నేమియు నాశారములేకుండఁగా నూరక కట్టుకథయని పుక్కిటిపురాణమనిఁజూసి వేయువారిమాటలఁబాటింపక నవికవిరత్నభూషితుఁడగువిక్రమార్కుఁడీ తఁడేయనియు నమ్మఁదగియున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁజేర్చిన డాక్టరుశౌ దాజీమొదలుగా నొకరిద్దఱుకొన్నియేండ్లు కాశ్మీరరాజుగానున్న మాతృ గుప్తుఁడే యీగాళిదాసుని భ్రమపడిరిగాని రాజతరంగిణినిబట్టి యతఁడు వేటొకకవియనితెలియఁబడుటచేతనేకాక, డే. మేండ్రుఁడుతనయాచిత్య విచారచర్చలో మాతృగుప్తునిదనియుఁ గాళిదాసునిదనియు నాయాసం దర్భముల వేటువేటుగా స్తోకంబులనుదాహరించుటచేఁగూడఁ గాళిదా సు మాతృగుప్తునికంటెనమ్మఁడని భ్రవమగుచున్నది.

మఱియుఁ బైకాలమును స్థిరపఱువ శాకుంతలనాటకముమండి యొక్కయుదాహరణమునుజూపి యింతటితోనితని కాలనిర్ణయంబునుము గించుచున్నాడను. శాకుంతలమాటవయంకములో రత్నాంగుళీయకము తోఁబట్టుకడిన ధీవరునిప్రసక్తిలోఁ జోరునకుమరణదండనము వైధమగునట్లు చెప్పఁబడినది. అనవత్కుడై హృదినొందిన ధనమిత్రునకు ఖార్యయు న్నను సతనియర్థంబునకు రాజేక ర్తయైనట్లు వచింపఁబడినది. చోరదండన వితంతుక ర్తత్వంబులయెడదారుణముగానున్న యీరెండాచారములు ను గాళిదాసకాలంబున మనవాప్రస్తుంభవిస్మయకృతులు మిక్కిలి వ్యవహారములోనున్నట్లు చెప్పుచున్నది. ఈపైధర్మసూత్రములు బృహస్పతిశంఖ యాజ్ఞవల్క్యది స్మృతులలోఁ గడుమార్పును జెందుటఁజూడఁగాఁ గ్రీస్తు మొదటిశతాబ్దంబులోని బృహస్పతిస్మృతికంటె శాకుంతలనాటకమేసా చీనమైనట్లు తేలుచున్నది.

‡ ఈయభిప్రాయంబునే ప్రాఫెసరులప్పిగారు మిక్కిలి నొక్కి వక్కాణించిరి. కావున సర్వవిధముల బైయెల్లఁ మిర్మకులయభిప్రాయము బట్టికాళిదాసు విక్రమాదిత్యనియాఘానమందలివిద్యుఁగిరిత్తమై (భావ) ఘటకర్పరాదులకు సమకాలికుడై క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁగ్గి స్తుతకప్రచారంభమువలకునున్న మధ్యకాలంబున జీవించియుండునని నాయభిప్రాయము.

మ హాక వి కా లి దా స ప్ర శం స .

హిందూదేశకవితారహస్యంబునకు నాయకమణియగు నీమహాకవినిజచరిత్ర ఘనకేమియుండెలియదు. ఈతఁడు మొదట విద్యాహీనుఁడై భార్యయుపదేశమునఁ గాళికాలయమునఁబ్రవేశించి యాదేవినిఁగొలిచి యామెచేదననాలుకపై వ్రాయఁబడిన బీజాక్షరంబులమహిమచే గవి తానై పుణిఁబడసెననునది మొదలుగా ననేకకథితనిచర్యలం దెల్పుచున్న విగాని లోకములోమిక్కిలిగొప్పవానినిఁగూర్చి యట్టియద్భుతకథలు వెడలుట స్వాభావికముగావున నవి పామరాదరణీయము లగునుగాని వఁడిత గ్రాహ్యములుకాఁజాలవు. ఇతఁడు స్మార్తుడగుసారస్వతబ్రాహ్మణుడని యొకరిద్దఱువ్రాసిరి. రఘువంశశాకుంతలాదికృతుల మంగళాచరణశ్లోకములంబట్టి యితఁడు శివభక్తుఁడు నద్వైతమతస్థుఁడు నైసర్గుగోచరమగుచున్నది. శివప్రాసదినీ, మహాకాలదేవుని, ఉజ్జయినిపురంబును, జక్కగా వర్ణించుటచే నితఁడుజ్ఞయినీపురనివాసుడనియు, రాజ్యంబును, రాజలక్షణంబును, రాజసభలను, సానుభవముగా వర్ణించుటచేనితఁడు ద్విక్రమాదిత్యపూజితుడనియు, హిమాలయాదిపర్వతంబులను, రఘుమహారాజుదిగ్విజయయాత్రను, గంగాదిమహానదులను, గాశ్మీరైకస్థితజీవతులంకమ

పుష్పంబును సవిసర్జముగా వర్ణించుటమాడఁగా నీలోకజ్ఞుఁడుస్వయముగా బ్రాచీనోత్తరహిందూస్థానమంతయుఁజూచినవాఁడనియు ధ్రువమగుచున్నది.

ఇతఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబున సర్వజ్ఞుఁడనుటకంటె శ్రుతిస్తోత్రాప్తప్రరాణాదులను జదివినవాఁడనుట స్వభావోక్తిగాదు. పైయెల్లవిషయంబులకుఁ గ్రమముగా నుగాహరణములఁజూడఁగలము. ఈతనికావ్యములంబట్టివిశేషవిత్తవంతుఁడనికాని గర్భదర్మిఁడనిగాని మనమేమియుఁ గ్రహింపఁజాలముకాని, సహదాశ్రయుఁడగుటచేనితఁడు దారవృద్ధయుఁడై నిర్విచారముగాజీవించినట్లుమాత్రముతోచకమానము. ఈతనిప్రవర్తనముమిక్కిలిపరిశుద్ధమై యప్పటికిప్పటికినిగూడ నెల్లరకు ననుకరింపఁదగిన దనుటకు శాకుంతలపంచమాంకములోని “అనిర్వర్ణనీయం పరకళత్రం” పరభార్య చూడఁదగినదిగాదను నొక్కవాక్యముచాలును. ఈవిద్వత్కవి పుంగవుని కవిత్వపాండిత్యసహితశయంబుపారంబుగానక యనేకులీక్రిందివిధముగాఁబొగడియుండునికవానిలోఁతుగనుంగొన నేరికిశక్యము? ఈతనికావ్యంబులకుఁ గల్పాంతస్థాయినయగు సంజీవినీవ్యాఖ్యవాసిన మహామహేశాపాధ్యాయమల్లినాథసూరి— “కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసస్సరస్వతీః చతుర్ముఖోఽథవా సాక్షాద్విదుర్వాన్యేతుమాదృశః॥” అనియు, మీమాంసాశాస్త్రీకర్తయగు భట్టపాదుఁడు— “కవయః కాళిదాసాద్యః కవయో వయమప్యమీ. పర్వతే పరమాశౌచ పదార్థత్వం వ్యవస్థితం॥” అనియు, కొండొకప్రాచీనాలంకారికుఁడు— “తస్మాదాలోచితాశేషలోకశాస్త్రీణ ధీమతాః కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనం॥” అనియు, నొకానొకసరజ్ఞుఁడు— “కాళిదాసకవితా నపం వయో. మాహిషం దధిసశర్కరం పయః। విణమాంసమబలాదకోమలా. సంభవంతు మమ జన్మజన్మని॥” అనియు, గోవర్ధనాచార్యుని

ర్యుడు—“ సాకూతనధురకోనువిలాసిని కంఠకూజిశ్రవయే । శిక్షా
సమయేఽపి ముదే రతలీలా కాళిదాసోక్తిః ॥ ” అనియు, నింకోకయధా
ర్థవాది—“ పురాకిపీనాం గణనాప్రపంచే కనిష్ఠికాధిష్ఠితకాళిదాసా ।
అద్యాపి తత్తుల్యకవేరభావా దనామికా సాధకనామధేయా ॥ ” అని
యు నింకినుబలుపురు పలు శైలుగులనీతనిని గొనియాడిరని విని కనియుం
టిమి. ఈలోకోపకారిరచించినవని లోకిమునఁబెక్కుగ్రంథములు కనుప
డుచున్నవిగాని వానిరచనాక్రమమునూత్రిము సరిగాఁదెలియకున్నది. అ
యినను శైలినిబట్టి యొకగానితోనొకటిసరిచూడఁగా ఋతుసంహారము
కుమారసంభవము, మాలవికాగ్నిమిత్రము, పిత్రమోర్వీశీయము, మేఘ
నూత, శాకుంతలము, రఘువంశము, సనుకృతులీతఁడు క్రమముగారిచిం
చియుండునని యెల్లవిచార్యకులంగీకరించియున్నారు. శ్రుతబోధ, శృంగా
రతీలకము, శృంగారరసాప్టకము, సేతుబంధము, జ్యోతిర్విదాభరణము
ననునైదుకావ్యములకర్తృత్వము నీకాళిదాసునకారోపంపబలుపురుసంశ
యించియుండిరి. ఇతనితనిపేరనేయున్న కర్పూరమంజరి, శ్యామలాదం
డకము, పుష్పబాణవిలాసము, ప్రశోత్తరమాల, కుంతేశ్వరజాత్యము,
రాక్షసకావ్యము, నవరత్నమాల యనునిష్ఠి మనకాళిదాసువ్రాసినవిగావ
ని కొందఱునిశ్చయించియున్నారు. ఎల్లకవితాలక్షణంబులలోను గొంచె
ముకొంచెముగా ఋతుసంహారాదులకుసరివచ్చుటచే సంశయాస్పదము
గానున్నయైదుకృతులీకాళిదాసుచేసినవేయని యుఁహించదగిన నామూ
లాగ్రమొక్కవిధముగా సుబోధకంబై ప్రనాహరూపంబగు మృదుమధుర
శైలికిని గీర్తికిని నించుకయైన రఘువంశాదులఁబోలకుండుటచేనివి యీ
కాళిదాసునివియగునాకావాయని సంశయింపదగినవేయగుటచేతను, నే
విషయంబునను మేఘనూతాదులతోఁ బోలకుండుటచేత గర్పూరమంజ
ర్యాదు లీతనివిగావని నిశ్చితంబగుటచేతను, మొదటి యేడుకావ్యములే

యీకవిరచించినవని మనమునువిశ్వసించము. వానిలో ఋతుసంహారము కూడ మిగిలినవానితోఁబోల్చినయెడల నీతనిదికాదేమోయనుటకుం దగిన స్థితిగానున్నదిగాని యదిబాల్యప్రయత్నమగుననువారిమాటల విశ్వాసముంచి పరిశీలించితిమేని సుకవితాసుందరి, ఋతుసంహారమునబాలయై కుమారసంభవంబున ముగ్ధయై మాలవికాగ్నిమిత్ర విక్రమోర్వశీయంబులమధ్యయై మేఘమాతరఘువంశశాకుంతలంబులఁ బ్రాథమి యీడై జోడై యన్వర్థంబగు నిర్జర నాణీసంజ్ఞాబడసి యీకాళిదాసకవిబ్రహ్మతో విన్నట నాఁటనుండియు పిహారిచియుండినని యూహించుకొడంగుచుము.

శృంగారరసప్రధానంబై గ్రీష్మాది షడ్మృతధర్మంబులబోధించుచు నూటనలువదిమూఁడుశ్లోకంబులతో నలగారుచున్న ఋతుసంహారమొక నాయికకు నాయకుఁడుచెప్పినట్లుగానున్నది. ఇందుపార్వతికముగాస్త్రీ వర్ణనంబును దత్తత్రాణాలానుగుణంబుగాఁ బశుపక్షి తరులతాపుష్పాదివర్ణనంబులునుగలవు ఇదినిర్దుష్టంబైనను, వివిత్రకల్పనాలంకారరమ్యంబైన పాతకులక త్యాదరముగలిగించునదిగాకుండుటచే నీతనిప్రథమకృతీయనవలసి వచ్చినది. ఇందుండియొక పద్యమును వాహరించెదను.

† “ స్త్రీణాం విహాయ వదనేషు శశాంకలక్ష్మిం ।

కామంచ హంసవచనం మణీనూపురేషు ।

బంధూక కాంతిషధరేషు మనోహరేషు ।

కాపి ప్రయాతి సుభగా శతదాగమశ్రీః ॥ ”

కుమారసంభవము హిమవంతునికే బార్వతిజన్మించుటయు నామేశ్వరుండు పరిణయంబగుటయు నతనికిఁ గుమారస్వామిజనించుటయు

† శరతాకాలలక్ష్మి, చంద్ర కాంతినిగాంతలమొములందును, అంచలపలుకులను బడఁతులయందెలయందును, బంధూక పుష్పకోశను వెలదులక్రీడబెడఁతులయందును

నతఁడు తారకాసురుని సంహరించుటయననుకథాభాగంబున శివపద్మపురాణములలోనిగాథలననుసరించి యతివిచిత్రకల్పనవర్ణనములతోనున్న పదియేడుసర్గలకావ్యము. ఇందుమొదటి పదియేడుశ్లోకంబులలోనున్న హిమాలయవర్ణనముచూడఁగా దానియాన్నశ్యము నందలిగంగానదియుత్పత్తిని, దానదిపములవలెఁ బ్రకాశించునోపథులను, నందలివృక్షమృగవిశేషంబులను గాఢిగాను స్వయంకుగాఁజూచినవాఁడని తెలియుచున్నది. మొదటిసర్గలోని పార్వతీయావనవర్ణనంబును నెనిమిదవసర్గలోని శివసమాగమవర్ణనంబును గూడశృంగారరసమర్యాసనునీతిపథంబునతిక్రమింపక యుక్తపదప్రయోగవ్యాప్యంబులై శ్రౌవ్యంబులగుటయే కాక యీతనికి వితానగౌరవమును వేనోళ్లఁజూటుచున్నవి. ఇందులకు— “ ఏతావతానన్వనుమేయశోభికాంచీగుఃస్థాననునిందితాయాః । ” (అనఁగా) తరువాతదీనినీశ్వరుఁడు తనయంకభాగమున నెక్కించుకొనుననుటచేతనే పవిత్రురాలగు పార్వతినితంబప్రదేశమూహింపఁదగినశోభగలది యగుచున్నది యనుచో ననిర్వచనీయంబగు తత్సేంద్రర్యాతిశయమును వ్యంగ్యముగాఁదెల్పు “ ననుమేయశోభి ” పదంబును, “ వీక్షితేన పరిగృహ్య పార్వతీమూర్ధకంపనుయముత్తరం దదౌ । ” సరససల్లాపంబునకై, యేదోయడుగునట్టి యీశ్వరునిప్రశ్నంబులను బార్వతీ చూపుచేతనే గ్రహించి తలయూపుటచేతనే యుత్తరముచెప్పెననుచో విహృతఁబను లజ్జానుభావము స్ఫురింపఁబడుటయు, “ ప్రేత్య బింబమనుబింబమాశ్మయః కానికాన్యపిచకారఽజ్జయౌ । ” అద్దములో ముఖమందలి నఖితుతాదిచిహ్నములఁజూచుకొనుపార్వతి తనకుఁదెలియకుండఁగ వెనుకఁగూరుచున్న భర్తనీడనుదనప్రతిబింబమునకు వెనుకఁజూచి సిగ్గుపడియే మేమోచేసెననుచో నవయవ సంవరణాదిచేష్టలతిమార్దవముగా నిర్వచింపఁబడుటయు మొదలుగా ననేకోదాహరణములుగలవు. మఱియును—

సమస్త్రీమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టైః కేవలాత్మనే ।
 గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్భేదముపేయమే ।
 తస్యభిస్త్యమవస్థాభి ర్మహిమానముదీరయన్ ।
 ప్రళయస్థితసగ్గాణా మేకః కారణతాం గతః ।
 జగద్యోనిరయోనిస్త్యం జగదీశో నిరీశ్వరః ।
 జగదాదిరనాదిస్త్యం జగదంతో నిరంతకః ।
 ఆత్మానమాత్మనా వేపు సృజస్యాత్మానమాత్మనా ।
 ఆత్మనాకృతినాచ త్వమాత్మనేన ప్రలీయసే ॥
 ద్రవస్సంఘాతకతినస్థూలస్సూక్ష్మో లఘుర్గురుః ।
 వ్యక్తో వ్యక్తేతరశ్చాసి ప్రకాశ్యంతే విభూతిషు ।
 త్వమామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రదాయినీం ।
 తద్దర్శనముదాసీనం త్వమేవ పురుషం విమః ।
 యోగినోయం విచిన్వతి క్షేత్రాభ్యంతరవర్తనం ।
 అనావృత్తిభయం యస్య పదమాహుర్దనీపిణః ॥

అనిసృష్టిక్రమంబును సగుణనిర్గుణబ్రహ్మలక్షణంబును డెల్పునీళ్లో
 కంబులు మన్వాదిస్తృతులను భగవద్దీతలను స్మరింపజేయుచు నాపనిషద
 పురుషజ్ఞానముపదేశించుచు నాహ యీమహాత్ముడు విద్యవ్వరిష్టుడే
 యని ఘోషించుచున్నవి.

ఆయాసాదర్భాబులనన్నిరసములు నీకావ్యమునంగనుపడుచున్నవి
 గాని నాల్గవసర్గలోఁ గరుణరసమును జివరి రెండుసర్గలలో వీరభయానక
 రసములును మిక్కిలివర్ణింపబడినవి. పతివియోగదుఃఖమోర్వజాలకచా
 వదలంచిన రతీదేవివాక్యముగానున్న—

† “ శశినాసహ యాతి కాముదీ సహమేఘేన తటిశ్రవలీయతే ।
 ప్రమదాః పతివర్తకాశ్చతి ప్రతిపన్నంహి విచేతనైరపి ॥ ”

† చంద్రునితోఁ జంద్రికయు, మేఘముతో మెఱుపును, బోవుచున్నవి. శ
 తులు పతులననుగమింతురనుట యచేతనములకుఁగూడఁ దెలిసినదిగదా?

అనుష్టోకము కాళిదాసకాలమున సహగమనాచారముగలదని తెలుపుచున్నది.

పార్వతీవివాహవిషయంబుననున్న “ అశోచ్యాహి పితుః కన్యా సత్పాత్రప్రతిపాదితా । సుతాసంబంధవిధినా భవ విశ్వగురోర్గురుః ॥ ” అనునాంగిరసవాక్యమును, శాకుంతలముందలి, “ గాఢర్వేణ వివాహేన బహ్మార్చ్యరాజుర్వికన్యకాః । శ్మయంతే పరిణీతాస్తాః పితృభిశ్చభినందితాః ॥ ” “ అస్మాన్సాధువిదింత్య సయనుధనా నుచ్చైఃకులం చాత్మన స్త్వయ్యన్యః కథమప్యభాంధవకృతాం స్నేహప్రవృత్తించతాం । ” అనుదుష్కంతకణ్డవాక్యంబులను, రఘుసంశములోని యిందుమతీస్వయంవరవిధిని, బరిశీలించినయెడల నీకవికాలంబునకే యనువస్థిపాది స్తృతులును, నాపస్తంభాదిసూత్రములును మిక్కిలివ్యవహారంబులో నున్నవనియు, త్రియలులలోనున్నట్లుగా బ్రాహ్మణులలో గాంధర్వాదివివాహములులేవనియు, బుత్రికకుండగినవరుని సంపాదించుభారమిప్పటివలెనే యప్పుడు గూడఁ దండ్రిదేయనియు, “ ప్రాయేణ గృహిణీ నేత్రాః కన్యార్థేషు కుటించిః । ” అనువాక్యమునఁ గూఁతురిపెండ్లివిషయమున భార్యయ్యలోచనంబే భర్తకుముఖ్యముగఁ గావలసియుండునదియనియుఁ దెలియుచున్నది. యిట్టియుఁ బార్వతీవివాహమేంతయు సరసస్వభావముగాపెల్లంపఁబడినది అందుండిముంకొక స్తోకముదాహరించెదను.

† “ కంపేన మూర్ఛ శ్శతపత్రయోనిం వాచాహరిం వృత్రహణం స్మితేన ।
ఆలోకమాత్రేణసురానశేషాన్ సంభావయామాసయథాప్రధానం ”

† అనఁగాఁ దనపెండ్లికి దేవతలందఱురాఁగా నీశ్వరుండు బ్రహ్మదేవునిఁ జూచి సానందముగాఁ దలయాడించియు, విష్ణుమూర్తినిజూచి దయచేసితిరాయని యడిగియు, నింద్రునిఁజూచిచిలునభువనవ్యయము, మిగిలినయమరులనుకొనిసారికన్నులారఁజూచియు, నెవరితెలుతగుసూయట్లు గౌరవించెనని భావము.

మేఘసందేశము. ఇదియొక యమూల్యకావ్యరత్నము. దీనిసారస్యమును బలు తేజంగుల వెల్లడించు వ్యాఖ్యాతలు ముప్పదిమందికంటె నధికముగాఁగలరనుటకంటె దీనిఘనతను వేటగానుతింపనక్కరలేదు. హనుమత్సందేశమును మనస్సులోనుంచుకొని కాళిదాసీమేఘసందేశమును వ్రాసెనని పూర్వవ్యాఖ్యాతలూహించియున్నారు. అదిసత్యమే యయినను దానికి దీనికిని సందేశముమాత్రమే తుల్యమగునుగాని మిగిలినయీతనికృతులకాధారములగు నితివృత్తములున్నట్లుగా దీని కేమూలకథయుఁగానరాదు. కేవలకల్పితకవితాకల్పలతకాద్యఫలఁబనఁదగునిది నూటపదియేనుపద్యముల చిన్నకావ్యమైనను భావప్రధానంబై యక్షిణరసభరితంబై సార్వజనీనంబగుచున్నది. ఈకావ్యంబున రసము విప్రలంభశృంగారము, పాకము, ద్రాక్షాపాకము, వృత్తి, కైశికీ, రీతి, వైదర్భి, అలంకారము, స్వభావోక్తి, పెక్కేలని సర్వకావ్యాలంకారములకీడిగని, అనేకకవులు దీనిని బెక్కుదేశభాషలలోనికి మార్చిరనుట దీనిరుచిని, సర్వసమర్థుఁడగు నల్లినాథసూరి మేఘసందేశములోను నూఱుకావ్యములోను నావయఃకాలముగడచినదనుట దీనిభావగాంభీర్యమును బ్రకటించుచున్నది. కుబేరునిశాపముచే భార్యవియుక్తుడై చిత్రకూటపర్వతమునఁ దనశాపకాలమును నొక్కసంవత్సరమునుగడపుచున్న యొకానొకయక్షుఁడలకాపురంబుననున్న తనప్రియురాలికిఁ దనవార్తనెఱింగింపుమని మేఘునితోఁజెప్పటయను కాథాభాగముగలదియగుటచే దీనికి మేఘసందేశమునపేరువచ్చినది కావ్యోరణిని వ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయంబునను నిర్వచింపఁబడుచున్నదిగాని యట్టివార్తయిదియని యొకవ్యాఖ్యాతయవ్రాసియుండులేదు. దీనిపైమహాకవియగుకాళిదాసు తనయీ కావ్యోద్యమంబునకుఁ బ్రధానప్రయోజనంబగునట్టి సందేశమునుదెల్పకయే కావ్యమునునమాప్తి నొందించెనా? లేక దీనిందెల్పుచివరిభాగమునశించెనా? కాకయట్టిసందేశ

శమించే చుర్చహంబై యిమిడియున్నదా? అనివలుతెఱంగులవెడలినసం
దియంబులకు త్తరముగాను త్తరమేఘములోని నలువదిరెండవశ్లోకంబున
ర్థమే యీకావ్యనిగూఢఫలంబగు సందేశమని తెలియుచున్నది. వృదుమ
ధురసరసంబగు నాశ్లోకమునిందుదాహరించెదను.

“త్వామాళిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శీలాయా ।

మాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్చాసి కర్తుం ।

అస్మిస్తావన్మహురుపదితై ర్దృష్టిరాలుప్యతేమే ।

క్రూరస్తస్మిన్నపి నసహతే సంగమం నా కృతాంతః ॥”

ఓప్రేయసీ! ప్రణయకులహమున గోపగించినట్లున్న నీయాకార
మును రాగద్రవ్యములతో తాతిపలకమీదఁ జిత్రించి నీపాదములమీదఁ
బడినట్లుగా నాయాకృతిని జిత్రింపఁబోవునంతలోఁ బొరలిపొరలివచ్చుక
న్నీళ్లచే నావృష్టికప్పఁబడిపోయినది. అకటా! పాడుదైవము చిత్తరువు
లోఁగూడ మననమాగమమును సహింపకుండెను. అనితనభార్యనుగూర్చి
యత్నుఁడు పంపఁబోవువార్తయైనట్లు తెల్లనుగుచున్నది.

ఈతఁడీకావ్యమునఁ జిత్రకూటమార్గమధ్యమంచున్న పర్వతముల
ను నదులను దేవక్షేత్రంబుల నీక్రిందివిధముగా వర్ణించి ప్రాచీనోత్తరహిం
దూదేశస్థితిని బ్రకటించెను.

“ఓయుత్రమకులసంభూతుఁడవైన మేఘుఁడా! కుబేరశాసము
వలన వియోగదూఃఖమనుభవించుచున్న నావార్త నలకాపురంబుననున్న
నాభార్యకుఁజెప్పటకై నీవు వెళ్లవలసినమార్గమునుముందుగావని తరువాత
(త్వామాళిఖ్యయనుపద్యమందలి) నావార్తనువిందువుగాక. నీవీచిత్రకూ
టశిఖరమునుండి యుత్తరదిక్కుగాబయలు వెడలి మాలవను నెత్తయినక్షే
త్రమునెక్కి యక్కడనుండియు త్తరముగానాషాఢమాసమునఫలించుమా
మిడిచెట్లుగల యామ్రకూటపర్వతమునకేగి పిదప కేవా (నర్మద) నదిని

జూది క్రమముగా దశార్ణదేశములనుబొంది వానిరాజధానియగు విదిశా
పురమునుజేరి యచటవేత్రవతీనదీజలముత్రాగి యచటికిదగ్గఱగానున్న నీ
వైరాఖ్యపర్వతమున నలనటవీర్చికొని క్రమముగా వననదీతీరభూములఁద
డుపుచు నిర్విధానదికిఁ బశ్చిమముగా నుత్తరదిక్కునకుఁబోవునీ కాన
దికిఁ దూర్పుగానున్న యుజ్జయినీపురమునకుఁబోవుట చుట్టుదారియైనను
దప్పక యానిర్విధ్య (సింధునది) మార్గమునుబట్టి యవంతిదేశములను
బొంది వానిరాజధానియగు శిప్రానదీతీరస్థమునగు నుజ్జయినీకివెల్లి యాపుర
శోభంగని దానిసమీపముననున్న గంధవతీనదీతీరమందలి మహాకాలక్షే
త్రమునుజేరి మహాకాలనాథునిసాయంతనపూజనెఱవేర్చుకొని మరలివ
చ్చి యుజ్జయినీలో నా రాత్రిగడపి యువయముననేపయనమై గంభీరాన
దిమీదుఁగా దేవగిరిజేరి యందుఁగుమారస్వామినిసేవించి బయలుదేరి
చర్మన్వతీనదివాటి బ్రహ్మవర్తదేశముసరసి యుదగ్ధునుని శరవర్షమున
కుఁజోతైర కురుక్షేత్రమునుజూచి పిదప నతిరుద్యమగు సరస్వతీజలము
త్రాగి పిదప గనఖిలపర్వతమునదగ్గఱగాఁబ్రవహించు గంగానదినడ్డుముగా
దాటి యంతిహిమాలయంబుంజేరి యందలివిశేషంబులెల్లంగనియందుం
డివెడలి క్రౌంచరంధ్రమునుండి యుత్తరముగాఁబోయి కైలాసపర్వతము
నకతిథివై మానససరస్సుఁగని యూగిరిపైనున్న గంగామకూలయగు నల
కానగరినిజూడఁగలవు” అనిపూర్వమేఘమున మార్గమువర్ణించి యుత్తర
మేఘమున నలకాపురంబును యక్షునిగృహంబును జక్కగావర్ణించెను.
ఇట్లుచిన్న కథాబీజమునకురింపఁజేసి శృంగారసముపోసి చక్కగాఁజెం
చి యీకావ్యకల్పతరువుగాఁజేసిన యీవి కవితాచాతుర్యమునుభవైక
వేద్యము. ఇతఁడీకావ్యమున రగ వల్లీకమున మరయనునర్థమున హాలా
యను దేశభాషాపదమును బ్రయోగించెను. దీని సమరసింహుఁడుగూడ
“సురాహునిప్రియాహాలా” యనినుడివెను. మఱియు నితఁడు రఘువం

శము ర వ సర్గ ౬౭ వ శ్లోకమున నితరపూర్వకపు లెవరును వర్ణింపని కా
శ్మీరదేశములోని సింధువదీతీరభూములలోనున్న కుంకుమపువ్వునువర్ణిం
చెను. ఈతనిసహకాలికుడగు నాయమరసింహుండే ఆధకుంకుమం. కా
శ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం బాష్టీకపీతనే ” యనివదించెను. పూర్వహిందూ
దేశనాగరికతకుందారాగమునై శ్రావ్యమందాక్రాంతావృత్త భాసురంబై
సదభిప్రాయమంజులంబైన యీకావ్యము సంస్కృతభాషావిధూటికిడి
లకమని నమ్మదగినది

రఘువంశము. ఇదియాబాలవృద్ధము జగమెఱిగినకావ్యము. గ
తించిన పందొమ్మిదిశతాబ్దములనడుగు నెల్లవిధముల దీనింబోలినకావ్య
మింకొకటిలేదనుట యెల్లచదువగులకు ననుభవసిద్ధమగుటచే దీనికిదియే
సాటియనవచ్చును. అనులభ్యశైలి కాపవమార్దవమున కారిసపుష్టి కాచి
త్రకల్పనమున కాస్వభావవర్ణనమున కాభావప్రహణమున కాయాచిన్య
మున కానైపుణి కాప్రాధినుకృత్యభూమియును నిచిలోకజ్ఞానమున కాద
ర్శముగానున్నది. దీనిపై నలువదివ్యాఖ్యానములవఱకునుగలవుగాని వా
నిలో మల్లినాథసూరిసంజీవిసీతీక మిక్కిలిప్రాచుర్యమునుజేందియున్నది
ఉత్తమకవితాపారంగతుడగు నీకాళిదాసు తనయేయితరకావ్యమునలేని
స్వకథనంబును ప్రౌఢకవిలక్షణంబునకన్ఘగుణంబుగా నహంకారనిరాస
పూర్వకంబుగా నిందిల్లొనరించెను.

క్వసూర్యప్రభవో వంశః క్వచాల్పవిషయా మతిః ।

తితీర్షదుస్తరం మోహమమపేనాస్మి సాగరం ॥

పందొమ్మిదినర్గలుగల యీనాహకావ్యము భాషాభివృద్ధికై పఠించుట
కేకాక పుణ్యపురుషులకథలు వినుటకును నుత్తమనాయికానాయకసత్త్వా
త్రలంగనుటకును రాజవర్తిత్రలంఁదెలియుటకును జతుర్వర్గసాధనంబెఱుంగు
టకును నీతిసారంబుగ్రహించుటకును దేశకాలప్రాప్తవేషలబులనూ

హింతుటకును లోకంబుననుపయోగపడుచున్నది. ఈప్రబంధమున దీలిపుఁడు మొదలుగా నగ్నివర్ణనిఘటకును గలసూర్యచంశరాజులగు నయోధ్యప్రభువులచరిత్రముఁ దెల్పుచుఁ గాళిదాసు వాల్మీకి రామాయణకథను జక్కగా వివరించెను.

దిలీపుఁడు, రఘువు, అజుఁడు, దశరథుఁడు, రాముఁడు, కశుఁడు, రాజాతిథి, నిషధుఁడు, నలుఁడు, నభస్సు, పుండరీకుఁడు, క్షేమధన్యుఁడు దేవానీకుఁడు, అహీనగుఁడు, పారియాత్రుఁడు, శిబుఁడు, ఉన్నాభుఁడు వజ్రనాభుఁడు, శంఖణుఁడు, వ్యతిషాశ్వుఁడు, విశ్వసహుఁడు, హిరణ్యనాభుఁడు, కానల్యుఁడు, బ్రహ్మిష్టుఁడు, పుత్రుఁడు, శ్రీ పుష్టుఁడు, ధ్రువసంధి, సుదర్శనుఁడు, అగ్నివర్ణుఁడు ననునిరువదితొమ్మిండుగురు రఘువంశరాజులయజ్జిచ్చిన్నమైన పురుషక్రమమిందుఁ జూపఁబడినది.

రామాయణములో సీతావివాహసందర్భముననున్న “పతివ్రతా మహాభాగా ఛాయేవానుగతాసదా” యనునుపమానంబును గ్రహించి యీకవి దిలీపుఁడు నందినీధేనువుననుసరించుసందర్భంబున †స్థితస్థిితా ముచ్చలితః ప్రయాతాం నిషేచుషీ మాసనబంధధీరః జలాభిలాషీ జల మాదధానాం ఛాయేవ తాం భూపతిరన్వగచ్ఛత్ ||” అనుచోమిక్కిలి సరసము గావివరించి ప్రయోగించినట్లు కనుపడుచున్నది. దిలీపుని స్త్రీలింగమగుఛాయతోఁబోల్చుటదోషముగాదని “లౌకికవృత్తాంతలింగవచనము లతోనిమిత్తములే” దనువామనునివాక్యముచేసమర్థించి యీయుపమానిరుపమానమని చారిత్రవర్ధనుఁడు తనవ్యాఖ్యానమున ప్రాసెను.

శ్రీ వీరలోక బుక్తరాజకుమారుఁడగు పుష్యుఁడు బ్రహ్మవేత్తయగు శైమినిమునికి శిష్యుఁడై మోక్షప్రాప్తికి యోగవిద్యనభ్యసించెనని వర్ణింపఁబడినది.

† దిలీపుఁడు, నందినీధేనువు నిలిచినపుడు నిలిచి, పడుకొనినపుడు కూరుచుండి, నీరుత్రాగినపుడు నీరాని, నీడవలెనే దానిననుగమించెను.

నాటియు రఘుమహారాజు దిగ్విజయయాత్ర చేయునందర్భంబున నాల్గవస్తర్గలోఁబూర్వహిందూదేశస్థితిచక్కగాఁ దెలుపఁబడినది. చతురంగబలసమేతుఁడగు రఘుచక్రవర్తిముందుగాఁ దూర్పుగా బయలువెడలి ప్రాచ్యరాజులజయించి సముద్రప్రాంతంబునకువచ్చి సుహృదేశీయులవశపఱచుకొని క్రమముగా వంగదేశీయులనోడించి గంగాద్వీపములలోఁజయ స్తంభములనాటి పిదపఁ గపితానదినిదాఁటి యుత్తరదేశ రాజులు తనకుమార్గదర్శకులుకాఁగాఁగలింగ దేశమునకువచ్చి మహేంద్రాద్రిపై నారాజునుగలిచిపిదపసముద్రతీరముననే దక్షిణదిక్కుగావచ్చి కావేరినదిగ్గఱగామలయ పర్వతప్రాంతమునఁ గొంతవిశ్రమించి పిదపఁ బాండ్యదేశభూపతులకుఁ బ్రతాపముచూపి తామ్రపద్మినదింగని మలయద్వారపర్వతములనెక్కి క్రమముగా సముద్రమునకుదూరమందున్న సహ్యాద్రినతిక్రమించి కేరళదేశ రాజులనణచి పిదప నవరాంతదేశప్రభువులవలనఁ బన్నుగ్రహించి త్రికూటాద్రిని జయ స్తంభముగాఁగావించి పిదపఁ బారసీకులజయింప మెట్టదారిని వెడలి యశ్వనాథనులగు యవనులఁబెక్కండఁ దుములయుద్ధమున హింసించి మిగిలినవారినిరక్షించి పిదపను త్తరదిక్కుగావచ్చి యుత్తరదేశీయులనుద్ధరించుచు సింధునదీతీరంబులసగచరణంబున శ్రమతీర్పుకొనుచు గ్రమముగా హూణరాజులనుదమణచి పిదపఁ గాంభోజులజయించి తరువాత హిమాలయంబునధిరోహించి లౌహిత్యానదినిదాఁటి ప్రాగ్జ్యోతిషజనపదేశ్వరునిగొట్టి కామరూపదేశ నాథుని సేవఁబడసి దిగ్విజయసంపన్నుడై యయోధ్యకువచ్చెను. ఈదేశయాత్రను సవిమర్శముగా నెల్లవిశేషంబులందెల్పుచు వర్ణించుటచూడఁగాఁ గాళిదాసీయాత్రయంతియుఁజేసిన వాఁడనితోచకపోదు. ఇందలిస్తర్గలన్నియు రసభరితంబులై మనోహరంబులుగానున్నవిగాని సీతాపరిత్యాగరూపమును పమనాల్గవస్తర్గమాత్రము వాని నెల్లమించియున్నది. సీతను విడుచురామునియీక్రిందివాక్యమారాజధర్మమునకే యాస్పృహంతనైపుణికేమి పెట్టినదిపేరుగానున్నది.

“ అవైమి చై నామనఘ్నేతికింతు లోకాపవాదోబలవాన్మతోమే ।

ఛాయాహి భూమేశ్వశినోమలత్వే నారోపితా శుద్ధిమతఃప్రజాభిః”

ఆహా! అడవిపాలగుసీత రామునకువర్తమానిందిన యీక్రింది వాక్యములు కరుణరసమొలికించుచుఁ బతివ్రతాలక్షణంబులగు తుమ్మారై ర్యములందెల్పుచు నెంతసరసముగానున్నవి?

§ వాచ్యస్తయోమద్వచనాత్పురాజా వహ్నోవిశుద్ధామపియత్సమక్షం ।

మాం లోకవాదశ్రవణాదహాసీః । శ్రుతస్య కిం తత్సప్తశం కులస్య ॥

† సాహం తపస్సూర్యనివిష్టదృష్టి రూర్ధ్వ ప్రసూతేశ్చర్చితం యతిశ్శేష్య భూయోయథా మేజననాంతరేఽపి త్వమేవభర్తా నచ విప్రయోగః ॥

నాటకములు:—భాసుని రత్నావళితోసరిచూచుచు నీతనిమాలవి కాగ్నిమిత్రముకథను శ్రీహర్షజీవితములోఁగనియుంటిమి. ఊర్వశీపురూర వన్సులు కథానాయకులుగాఁగలుగుట విక్రమోర్వశీయమనియు, శకుంతలయుదంతముఁదెలుపుట శకుంతలమనియుఁ బేరువడసిన రెండునాటకములును బురాణప్రసిద్ధవృత్తములే. మాలవికాగ్నిమిత్రములోనికథ క్రీ॥ పూ॥ రెండవశతాబ్దమునడుమ మగధదేశరాజుగానున్న యగ్నిమిత్రునికథనుదెల్పునదిగానున్నది. వీనిలో విక్రమోర్వశీయము “ సప్తాష్టనవపంచాంకం దివ్యమానుషసంశ్రయం । త్రోటకంనామ తత్రాప్సహుః ప్రత్యంకం సవిదూషక ” మృదు లక్షణంబునకుసరిపడుటచేఁ ద్రోటకమనిపిలువఁబడుచున్నది. శృంగారరసాశ్రయంబులగు నీమూఁడురూపకంబులలోనేకాక లోకములోని యితర నాటకములకంటెఁగూడ శకుంతలము త్రమమును చ

§ † నీదగ్గఱనే యగ్ని శుద్ధియైనను లోకాపవాదముచేసన్న విడిచితివి. ఇది నీకులమునకును శాస్త్రమునకును దగియుండునుగదా? నేనూ ప్రసవమునపిదప జన్మాంతరమందైనను నీవేభర్తవుగావలయును వియోగమురాఁగూడదు. అనిసూర్యునిఁగూర్చి తపస్సాసనంబుచెదనను.

దుపరులయభిప్రాయంబును “ కావ్యేషు నాటకం రమ్యం నాటకేషు శకుంతలా ” అనులోకోక్తిస్థిరపఱచుచున్నది. ఇదియెల్లకవితాలక్షణంబులకును స్వభావాదివర్ణనంబునకును సాత్వికాదిభావములకును నుదితంబగు రసంబునకును గనియై స్వదేశీయులహృదయంబునేకాక పరదేశీయులచిత్తంబునుగూడ రంజింపఁజేసి వన్నెకెక్కినది. గేటియనుజర్మనీదేశపండితుడీనాటకమును జదివి యానందముపట్టఁజాలక మైచుటచి నాట్యమొనరించెనని వాడుకగలదు. స్వభావవర్ణనమీతనిసామ్యుని ప్రతికావ్యమామూలాగ్రముగా బోధించుచుండ నెన్నియుదాహరణములు చూపుదును? అయిననొకటి. శాకుంతలప్రథమాంకముల్లోని రథవేగవర్ణనము

* యదాలోకేసూక్ష్మం ప్రజతి సహసా తద్విపులతాం ।

యద్ధర్మే విచ్ఛిన్నం భవతి కృతసంధానమివ తత్ ।

ప్రకృత్యా యద్వక్రం తదపి సనురేఖం నయనయోః ।

ర్నమే దూరే కిందిత్ క్షణమపి నపార్శ్వే రథజవాత్ ॥

అనన్యసామాన్యోపమాలంకారరత్నములకుఁ బేటికయగు నీతనిఁ గూర్చి “ ఉపమా కాలిదాసస్య ” యనునార్యోక్తిచాలదు గావున నుపమాలంకారమేయితఁడని చెప్పిన బాగుగానుండును. చూడుడు.

* చరణాంకనివేశితాంప్రియాయాస్సరసాం పశ్యవయస్య! రాగలేఖాం ।

ప్రథమామిన పల్లవప్రసూతిం హరదగ్ధస్య మనోభవద్రుచస్య ॥

* దూరమందేది చిన్నదిగాఁగనుపడినదో యదివేగముగాఁబెద్దదియగుచున్నది. ఏది నతుమ నెడముగలిగియున్నదో యదిసరిగాఁ గనుపడుచున్నది. ఈరథవేగమువలన నాకు దూరమందుఁ బార్శ్వమందుగూడ నేదియు నిమిషమైనను దృష్టిగోచరముగాకున్నది.

* మిత్రుఁడా! శివునిచేఁగాల్పఁబడిన మన్మథవృక్షముయొక్క మొదటి క్రొత్తచిగురువలెనే సరసముగానున్న ప్రియురాలిచాదాంతమునందలి రాగలేఖలు జూడుము.

శ్రీ గచ్ఛతి పురశ్శరీరం ధావతి వశ్యాదసంస్తుతం చేతః । [మాలతిం
చీనాంశుకమివకేతోః ప్రతివాతం నీయమానస్య ॥ శా. ౧

† నాతి శ్రమాపనయనాయ నవ శ్రమాయ ।

రాజ్యం స్వహస్తధృతదండమివాతవత్త్రిం ॥ శా. ౫

‡ భ్రమరత్నవ విభాతే కుండచంతస్తుషారం ।

నచఖిలు పరిభోక్తుం నైవశక్నోమి హతుం ॥ శాకుం. ౫

ఈతనికావ్యామృతసరస్సునుండి లెక్కించియెన్నియుపమానించు
వులంద్రాగి తృప్తినొందగలము? ఎన్నిసారులుచదివినను నెప్పటికప్పుడభి
నవరసోదయముగానుండు నీతనిశాకుంతలమునేమనివర్ణింతును? సంస్కృ
తాక్షరములువచ్చినవారికెల్ల నోటికివచ్చెడు దీనినాల్పవయంకములోనిస
రసములగు నాలుగుశ్లోకములనునిండువ్రాయుట చర్వితచర్వణమగునుగా
వున వానివిడిది యింకనీతనికవి తావిశేషంబులకు దిప్రీడరసముగానుదా
హరణంబుంజూపుచున్నాడను. ఈక్రింది స్త్రీహాపవర్ణనముచూచినయెడ
ల ననితరకవిజనానుమేయంబగు కవితాప్రపంచనిర్మాణమున నీతనిప్రతి
భాసామర్థ్యమెంతవఱకుఁబోయినదో మనమూహింపఁజాలము. వీనిభా
వంబును భాషారసజ్ఞులకుభవైకవేద్యముగాని వచ్చనైకగోచరముగాకు
న్నది. ఆహా యేమివర్ణనము?

శ్రీ గాలికెదురుగాఁ గొనిపోఁబడు ధ్వజముయొక్క పట్టుగుడ్డవలెనే ముందుశ
రీరము నడచుచున్నది. వెనుక హృదయము పలుగెత్తుచున్నది.

† తనచేతితోఁబట్టుకొనిన గొడుగువలెనే రాజ్యము, అతిశ్రమనుబోగొట్టకు
శ్రమభగలిగింపకు. (అనగా) కష్టముతోఁగూడిన సుఖమునిచ్చుననిభావము.

‡ మంచుతోఁగూడిన మల్లెయొక్కను దుమ్మైదవలెనే, యీశాకుంతలను విడువఁ
జాలను; పరిగ్రహింపఁజాలను.

§ చిత్ర నివేశ్య పరికల్పితసత్త్వయోగా ।
 రూపోచ్చయేన విధినా మనసా కృతాను ।
 స్త్రీరత్నస్పృష్టిరపరా ప్రతిభాతి సా మే ।
 ధాతుర్విభుత్వమనుచిన్యో వపుశ్చ తస్యాః ॥

† అస్యాస్సర్గవిభో సజ్జాపతిరభూచ్ఛందోనుకాంతివద ।
 శృంగారైకరసస్వయంను మదనో జూసోనుపుస్పృకరః ।
 వేదాభ్యాసజడః కిథంనువిషయవ్యావృత్తకాతూహలా ।
 నిర్మాతుం ప్రభవేన్మనోహరమిదం రూపంపురాణోమునిః ॥
 ‡ ఆభరణస్యాభరణం ప్రసాధనవిధేః ప్రసాధనవిశేషః ।
 ఉపమానస్యాపి సఖే ప్రత్యుపమానం వపుస్తస్యాః ॥ వి. ౨

ఇవిచూడఁగా మూఁడవపద్యములోని వర్ణనమువలెనే వీనికివియే
 సాటియని తోచుచున్నది.

ఈతనికృతులలో నర్ధకఠినములును రసహీనములు నగున్లేపచిత్ర
 యమకామలులేవనియే చెప్పవచ్చును. అయిననీతని విక్రమోర్వశీయము

§ బ్రహ్మదేవుఁడు చక్కనియొకారమును జిత్రపులోవ్రాసి ప్రాణముపోసి
 శకుంతలను నిర్మించెనా? లేక, సేకరించిన కాంతిసముహముతో మనఃసుుచేతనే
 నిర్మించెనా? విధాత సృష్టిసామర్థ్యమును, దానిశరీరకావణ్యమును జూడఁగా,
 సీత్రీరత్నస్పృష్టి యంతకంటెను వేఱయినదనియే నాకుఁదోచుచున్నది.

† ఈయార్థనిర్మింపఁ గాంతిప్రదుఁడైన చంద్రుఁడు స్రవ్యఘగును. లేదా?
 శృంగారరసనిలయఁడగు మన్మథుఁడుగావలయును. కాదా? పుష్పాకరమైనవసం
 తము గావలయును. కానియెడల, వేదజడుఁడు, విషయఃసుఖముల నెఱుంగనివాడు
 ను ప్రాచీనమునియైన గు బ్రహ్మ యిట్టిమనోహరరూపమును నిర్మింప నెట్లు సమర్థుఁ
 డగును?

‡ దానిదేహము ఆభరణమున కాభరణము; అలంకారమున కలంకారము;
 ఉచూనమునకు నుపమానముగానున్నది.

నాల్గవయంకములో నతిసాధురము నతిసులభము నతిసరసమును బ్రశోత్తర రూపంబునగు త్రిగతమును కేరుగలన్నిప్తచిత్రకవిత్వమునకొక్కయుదాహరణముగలదు. ఎట్లనఁగా—

“ సర్వక్షితిభృతాం నాథ! దృష్టా సర్వాంగసుందరీ ।

రామారమ్యే వనాంతేఽస్మి న్మయా విరహితా త్వయా ॥ ”

ఓసర్వక్షితిభృత్సాధ! యీవనాంతమున నాచేవిడువఁబడిన సర్వాంగసుందరీ నీచేజూడఁబడినదాయని పర్వతంబునడిగినరాజుప్రశ్నంబునకామాటలచేతనే యోసర్వక్షితిభృత్సాధ! యీవనాంతముననీచే విడువఁబడిన సర్వాంగసుందరీ నాచేజూడఁబడినది యని ప్రశ్నముయొక్క ప్రతిభృతనియేయు త్తరముగావచ్చును. ఇదిసంస్కృతములోనేకాక తెలుగులోనట్లువచ్చుటకునుకూలపడదు.

సహజసౌందర్యవర్ణనకొక్క యుదాహరణము.

* “ సరసిజనునువిధం వైవలేనాపి రమ్యం ।

మలినమపి హిమాంశోర్లక్ష్మ్య లక్ష్మీం తనోతి ।

ఇయమధికమనోజ్ఞా వల్గలేనాపి తన్వీ ।

కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం ॥ శా. ౧

శాస్త్రజ్ఞానము. ఇతఁడెఱుంగనిశాస్త్రములేదనియిదివఱకే చదివితమి. ఈకవి పాణినీయమునేకాక చాంద్రాదివ్యాకరణములనుగూడ నెఱింగినవాడని యీతనిపదప్రియోగమే తెల్పుచున్నది. పాణినీయవిరుద్ధములనెఱచుచు మల్లినాథాదులచే సమర్థింపఁబడిన యొకటిరెండుప్రియోగములజూపెదను. “ త్రియంబకం సంయమినందదర్శ ” యనుచోఁ

* తద్వము నాఁచుతోఁగూడినను రమ్యముగానేయుండును. నల్ల గానైనను జిహ్వాము చంద్రునకు శోభనేచేయుచున్నది. ఈశకుంతలయో నారబట్టకట్టినను మిక్కిలి చక్కగానేయున్నది. సుందరాకారంబుల కేవి యలంకారములుగావు?

దత్తుక రావలసినయశాదేశమునకుమాటుగా నిమిత్తమాధారమునులేని “ఇయజ్ఞా” దేశమువచ్చినది. పాణినీయవిరుద్ధమైనను బద్ధపురాణస్థితంబైన యిప్రయోగము హాహావిచెప్పినదగుటచే నట్లంగీకరింపబడినది యనియు, “తత్రవిశ్రామహేతోః” అనుచో మాస్వము రావలసియుండగా దీర్ఘముండటంబు పాణినీయవేయని కొందఱు అనిరిగానియిది “విశ్రామోవా” యనుచాంద్రీవాకరణంబున సాధువనియు, మల్లినాథుడు హాసెను.

మఱియు “శాయాహి భూమేశ్వశినోహలత్వే నారోపితా శుద్ధి మతఃప్రజాభిః” అనఁగాఁ జంద్రునిపైఁ బ్రతిఫలించినభూమియొక్కనీడనే నలుపని ప్రజలుచెప్పుచున్నారనిభావము. దీనింబట్టి చంద్రునిలోని నైల్యమును భూభాయయనువారిభావన నితఁడు ఖగోళజ్ఞానంబునఁబండించినట్లు కనుపడుచున్నది.

మఱియు “అథోషధీనా మధిపస్య వృద్ధౌ తిథౌచ జామిత్రగుణాన్వితాయాం” అనుసీతావివాహము హూర్తంబుచేఁగూడ నితఁడుజ్యోతిశాస్త్రీభాగంబు నెఱిగినవాఁడనవచ్చును.

“వీర్యవంత్యైషధానీవ ఏకారో సాన్నిపాతికే | కు, ౧౧.

ఆమయస్తు రతిరాగసంభవః || ర. ౧౯ స. సంగవస్తు భిషజామ నాశ్రయః | రాజయక్షుపరిహారిరాయయా | వైద్యయత్నపరిభావినంగదం మహౌషధిం నక్తమివాత్మభాసః || (కు. ౧) భోగీవ మంత్రోషధిరుద్ధవీర్యః (ర. ౧౨) తేనహి దంశచ్ఛేదః పూర్వకీర్తేతి శూరియతే. ఛేదోదంశస్య దాహోవా తుతేర్వా రక్తమోక్షణం | ఏతాని దష్టమాత్రాణా మాయుషః ప్రతిపత్తయః || (మాల. ౪. అం.) అనియు ననేకవిధములుగా నీతనికావ్యములలోనున్న యోషధిరోగచికిత్సావిషయక వాక్యములవలన నీకవికాలమున సుశుతచరకాదిసంహితలును నోషధితత్త్వశాస్త్రంబును

నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మరియు నీసర్వజ్ఞుడు హస్తా
యర్హ్యదజ్ఞానంబును వాత్సల్యమునాది కామసూత్రజ్ఞానంబును నందం
దుఁబ్రకటించెను.

విశేషాంశము:— “సంతానకాకీర్ణమహావధం తచ్ఛీనాంశుకైః
కల్పితకేతుమాలం” చీనాంశుకమివకేతోః, కథం సముద్రీవ్యవహరీ సా
ర్థవాహూ ధనమిత్రీనామ నౌవ్యసనే విపన్నః, అనేనసాధం విహ
రాంబురాశే స్తీరేషు తాలీవనమర్కరేషు । ద్వీపాంతరాలీతలవంగపుష్పై
రపాశ్చతస్వేదలవామరుద్భిః ॥” అనియునుండుటచే గాభిదాసకాలంబు
న హిందూదేశమునకుఁ జీనాదేశమునుండి యితిరద్వీపములనుండి కొన్ని
సరకులువచ్చుచుండెడివనియు నీదేశస్థులు సముద్రముపై నోడలమూలము
గా సందాదీపులకును దగ్గటిచిన్నచిన్నదీపులకునుజోవుచు వాణిజ్యము
జేయుచుండెడివారనియుఁ దెలియుచున్నది. ఆహా యాయంశము సము
ద్రీయానము నిషిద్ధముకాని యప్పటిమనదేశనాగరికతను విద్యాసంపద
గలిగియు దారిద్ర్యమునుభవించుచున్న యిప్పటిమనదేశదురవస్థను దెలిపి
యొక్కసారి సంతోషవిచారములు గలిగింపహేతువగుచున్నది. మహామ
హుఁడగు నీతనికావ్యములు చదివినంగాని యిట్లుగొన్నియంశములుచూ
పినంతమాత్రమునఁ దృప్తిరదనియింతటితో నీవిమర్శనముముగించెదను.

అశ్వ ఘోషుఁడు.

ఇతఁడు త్రమకవియశస్సుగాంచినవాఁడుకాకపోయినను సంస్కృ
తభాషలో మంచిపాండిత్యముగలవాఁడై బుద్ధచరితమునునొక కావ్యముర
చించినకవి. ఈకవి బౌద్ధగుత్థుఁడని బుద్ధచరితములోని “శ్రీయం పరా
ధ్యం విదధద్విధాతృజి । త్ర మోనిరస్యన్నభిభూతభానుభృత్ । నుదన్ని
దాఘం జితచారుచంద్రమా । స్సవంశ్యతేర్హన్నిహయస్యనోపమా ॥”
యగుచుంగళావరణశ్లోకమే చెప్పుచున్నది.

మొదటనీతఁడు పాటలీపుత్రమున వసించినవాఁడయ్యుఁ బిదపని పుఁడు పేపావరనిపిలువఁబడు పురుషపురమునవసించినవాఁడనియుఁ గొలు మ్రుమహారాజునకు మతగురుపనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈయంశము తోఁగూడ నీతనికాలము బహువిమర్శకులకభిమతంబగు ప్రాశ్నసరుకాల గారియభిప్రాయంబున నీక్రిందివిధముగా ధ్రువపడుచున్నది.

„అతిప్రీతిభావంతుఁడగు నొకమహాకవిశైలి సనుకరించుటకుఁడ రువాతికపులు ప్రయత్నపడుటసహజముగాని వారికాశైలియలవడుటదు గ్లభము సరిగదా పైగాదానివలనఁ గొంతవికృతిగూడసంభవించును. ఒ క వేళ వారట్లుపాటుపడియునుకరించినను నెవరికవిత్వము ననుసరించిరో దానినిదెలిసికొనుటసులభము. బుద్ధచరితమునందుఁ బెక్కు తెఱంగులఁ గాళిదాసుకావ్యములనుండి గ్రహింపఁబడిన యభిప్రాయములు కల్పనము లు వర్ణనములు వాక్యములు సరిగాఁగన్పడుచున్నవి. బుద్ధచరితమునుండి యే కాళిదాసుట్లుగ్రహించెనేమోయని కొందఱునవచ్చునుగాని వీరియిద్ద టికావ్యములఁజదివిన యేస్వల్పబుద్ధియుఁ, గవితాజన్మభూమియు స్వతంత్ర కవియునగు కాళిదాసునకట్టియపవాదమారోపింపఁడని నామతము. అది గాక కాళిదాస కావ్యములశైలినవాసాంశ లేశమైనను బుద్ధచరితమంత వెదకిచూచినఁ గనుపడదు. రఘువంశ మేడవసర్గలోని పురంద్రీవర్ణనము కు మారసంభవము మూఁడవసర్గలోని కామవర్ణనమును బుద్ధచరితము మూఁ డుపమమూఁడుసర్గలలోఁ గ్రమముగా సరిగాఁగన్పడుచున్నవి. కావున న శ్వఘోషుఁడు కాళిదాసునికావ్యత్రయమును ముందుంచుకొని తనకా వ్యమునురచించెనని తప్పకయూహింపవచ్చును. బుద్ధునియందలిభక్తిచేఁ బ్రయత్నపూర్వకముగాఁ గావ్యమువ్రాసిన ధర్మతత్త్వజ్ఞునియగు నశ్వ ఘోషుఁడు కవితల్లజుఁడగు కాళిదాసుననుకరించెనుట యాశ్చర్యకరము

గాదు. కావునఁ గ్రీ॥ ౭౮ దిక్చై నున్న కనిష్ఠ-వ-హ-రాజునకు గురువు గానున్న యశ్వఘోషునికంటెఁ గాఢిదాసాకాశతాబ్దమైనను బూర్వఁ డైయుండునని యిదివఱకేనిశ్చయింపఁబడినదగుటచే నశ్వఘోషుఁడు గ్రీ॥ ౭॥ ప్రథమశతాబ్దముపరభాగములోనివాఁడైయుండు ” నని బుద్ధచరిత్రపీఠికలో వీరియిరువురకవిత్వశైలినిసరిచూచుచు నితననునమితముగావ్రాసిన శ్రీకౌలుగారియభీప్రాయమునుబట్టిచూడఁగా నితఁడు గ్రీ॥ ౭౦—౧౫౦ లోపలనున్నవాఁడని తెలియుచున్నది.

కుశనవంశజుఁడును బౌద్ధుఁడును గాశ్మీరాదిదేశములజయించిన వాఁడును నగురాజకనిష్ఠుఁడు పాటలీవుత్రమందున్న బౌద్ధాచార్యుఁడగు నశ్వఘోషుని దనపురుషపురమునకుఁ దీసికొనిపోయి గురువుగానొనర్చుకొనెనని దేశచరిత్రలవలనను దెలియుచున్నది.

బుద్ధచరితము పదియేడుసర్గలకావ్యము. దీనిలో మొదటిపకునాలుగుసర్గలు నితఁడువ్రాసినవనియుఁ దరువాదిమూడుసర్గలు నేపాలదేశస్థుఁడు బౌద్ధుఁడు నగునమ్మతానందుఁడు వ్రాసినవనియుఁ గొందఱుఁ హించియున్నారు. ఈయూహకుఁ దగినంతతృప్తికరమగు కారణమేదియుగనుభవము. ఇతఁడురచించినదీకావ్యమేకాక మఱియొకటిదీయులేదు. దీనినుండి కొన్నిపద్యములను రఘువంశాది కావ్యపద్యములతోఁ బోల్చుచు నిందుదాహరించెదను.

సమానపదప్రయోగంబునకు దాహరణములు.

రఘువంశము.
దిశఃప్రసేదుర్గురుతోవపుస్సుఖాః
కుమారనంభవము.
వాతావపుస్సేక్ష్వికీరాః ప్రసేదుః

బుద్ధచరితము.
దిశఃప్రసేదుః ప్రబభౌ నిశాకరః
వాతావపుస్పర్శసుఖామనోజ్ఞాః

సమానాభిప్రాయంబునకుదాహరణము.

అరిష్టశయ్యాం పరితో విసారిణా సహిష్వ గాత్రప్రభయో జ్వలన్తాః ।
సుజన్మనస్తస్య నిజేన తేజసా । దీప్తభాం భాస్కరవన్దు మోవ ।
సీతీభద్రవాస్సుహసా హతత్వయో బభూ మహాహ జాంబూనదచారువర్ణో ।
పురాలేశ్య సమర్పితా ఇన్ద్ర ॥౩౫౫॥ విద్యోతయానూప దితశ్చ సర్వాః ॥

మేఘసందేశము. ౨. ౮౬ ౧, ౩౨.

కన్యైకాంతం సుఖమువనతం దుఃఖ అతోఽపి నైకానసుఖోఽస్తి కశ్చి
మేకాంతతోవా నీచైర్చ్య త్యుపరిచ నైకాంతదుఃఖిలరుషః పృథివ్యాం
దశా చక్రనేమికమేణ ।

ఈ కావ్యమునిర్దుష్టమై బౌద్ధగుతధర్మములను నీతిని వస్తుతత్వము
ను దెల్పుచు లోకోపకారకముగానున్నది. ఇందులకీ క్రిందిపద్యము లు
దాహరణములుగాఁజాలును.

† నావజానామి విషయాన్ జానే లోకం తదాత్మకం ।

అనిత్యంతు జగన్మత్వా నాత్ర మేరనుతే మనః ॥

జరా వ్యాధిశ్చ మృత్యుశ్చ యది నస్యాదిదం త్రయం ।

మమాపిహి మనోజ్ఞేషు విషయేషు రితి ర్భవేత్ ॥

ఏతత్స్మరణం బ్రహ్మ నిర్లింగం ధ్రువమక్షరం ।

యన్మోక్షాభిశ్చ త్వజ్ఞాః ప్రవదంతి మనీషిణః ॥

† లోకము విషయాత్మకము సనిత్యముసనితెలిసి యందుగానునగును ప్రవే
శింపకున్నది. వ్యాధిజరామరణములులేనియెడల నాకుఁగూడ మనోహారంబులగు వి
షయగుభుంబుల బుద్ధిప్రవేశించును. తత్త్వజ్ఞులగువారు దేనిని మోక్షమనిచెప్పఁబడినో,
అది యంతములేనిదియు, లింగములేనిదియు, నిత్యమైనదియు సగుపరబ్రహ్మము
(జ్ఞేయమనిభావము).

చంద్రకవి.

-0:-

ఇతఁడు గొప్పకవియనియుఁ గాశ్మీర నివాసుఁడనియుఁ దుంజీన రాజుకాలంబుననున్నవాఁడనియు రాజతరంగిణి రెండవతరంగములోని “నాట్యం సర్వజనప్రేక్ష్యం యశ్చక్రేసహహాకవిః । ద్వైపాయనమునేరం శస్త్రతా-లేచంద్రకోఽభవత్ ” ॥ అను శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఒకరకనింగుహాముమతమున మాత్రమే గూఁతుంజీనకుఁడు క్రీ॥ 307 లో రాజ్యమునకువచ్చినట్లున్నదిగాని మిగిలిన యెల్లరు నీతఁడు క్రీ॥ ౧౦3 లోఁ గాశ్మీరరాజ్యసింహాసనమెక్కినట్లు భావించుటచే నీతనికి సమకాలి కుండగు వాన కవి క్రీ॥ ౧౦3—౧౧౦ నడుమ నున్నవాఁడని భావింపవచ్చును.

ఇతఁడురచించిన నాట్య ప్రబంధము నాకు సంభవింపలేదుగాని యీతని కవితాధోరణితెల్పుటకు డే మేంఢ్రుఁడౌచిత్యవిచారచర్చలో ను దాహరించిన శ్లోకము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఇదిత్రోత్రేజంబు నుదెల్పుచు మిక్కిలి సరసముగానున్నది.

√ యుద్ధేషు భాగ్యవశలేషు నమే ప్రతిజ్ఞా ।

వైవం నియచ్ఛతి జయంచ పరాజయంచ ।

ఏవైవ మే రణగతస్య సదా ప్రతిజ్ఞా ।

పశ్యంతి యన్నరిపవో జఘనం హయానాం ॥

√ (తా) భాగ్యచంచలములగు సంగ్రామంబుల నాకేప్రతిజ్ఞయులేదు. జయా పజయములను దైవమేవిధించును. కాని, యుద్ధరంగమున కేగిన నాగుఱ్ఱముల వెనుకటి భాగమునుమాత్రము శత్రువులుచూడరని నిత్యప్రతిజ్ఞయొనరింతును.

భర్తృహరి.

-:0:-

ఇతఁడు విక్రమార్కుఁడను రాజునకు సోదరుఁడని చెప్పినొక కథయు నీతని వైరాగ్యమునుగూర్చి యొక నింద్యమైనకథయు వాడుకలోనున్నవి. కాని నిరాశాఠ్యములైన యాకథలువిశ్వసనీయములుగావు.

పలువురు పలుతెఱంగుల నీతనిఁగ్రీ॥ ౪వ శతాబ్దము మొదలుగా ౮వ శతాబ్దంబులోపుగా నాయాకాలములఁ జేర్చిరిగాని యీతని కాలనిర్ణయమునుగూర్చి యీతనిభట్టి కావ్యములోని కడపటి శ్లోకంబును బంచతంత్రమును సరిగాఁజెప్పఁగలవని నావిశ్వాసము.

కాని, భట్టి కావ్యము భర్తృహరిచేసినది యగునా కాదా యని లోకములో నొకసంశయముగలదు. ఇదిపట్టిప్రవాదమే కాక దాని వ్యాఖ్యాతలభిన్నాభిప్రాయంబులంగూడ స్థిరపడుచున్నది. ఈ కావ్యమునకు జయమంగళుఁడనువాడు జయమంగళావ్యాఖ్యానంబును భరతసేనుఁడనువాఁడు ముగ్ధబోధినీ వ్యాఖ్యానంబును వ్రాసెనని. వీరిలో మొదటివాఁడు వ్యాఖ్యాముఖంబున “శ్రీస్వామిసూనుః కవిర్భట్టినామా రామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార” యనియు, వ్యాఖ్యాంతగద్యంబున “పలభీవాస్తవ్యస్య శ్రీస్వామిసూనోర్భట్టిమహాబ్రాహ్మణస్య మహావైయాకరణస్య” యనియు వ్రాసెను. ఇంకరెండవ వ్యాఖ్యాతటీకాముఖంబున “భర్తృహరి రామకవిశ్రీరామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార” యనియు వ్యాఖ్యాంతంబున “ముగ్ధబోధిన్యాం భట్టిటీకాయాఁ” అనియు వ్రాసెను. ఇతఁడు కావ్యాంతమందలి నాలుగుశ్లోకములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసినట్లుకనుపడదు. ఆ నాలుగుశ్లోకములు కావ్యప్రశంసను దెల్పుచున్నవిగాని కథకుసంబంధించినవిగావు. అవిప్రక్షిప్తములుగాని యీ కావ్యము

లోనివికావేమోయనుకొనెదమనినఁ గడపటిక్లీకము కావ్యకారకనాయకులను దెల్పునదిగానున్నది. కావున నవిప్రక్షిప్తములుగావనియుఁ గేవల కావ్యఫలబోధకంబులగుటచే వానికివ్యాఖ్యానము ముఖ్యముగాదని భరత సేనుఁడు విడిచియుండవచ్చుననియు మనమునమ్మవచ్చును. ఈవ్యాఖ్యాతలలో మొదటివానియభిప్రాయంబునుబట్టిమాఁడగా భట్టియనువాఁడు బ్రాహ్మణుఁడనియు నతఁడు రచించినకావ్యముగావున దీనికిభట్టికావ్యమనిపేరువచ్చినదనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని మిక్కిలినివేనుఁడగు నితఁడు కవినామమే కావ్యమునకువచ్చినదని భ్రమపడి చివరిశ్లోకంబునర్థంబునఁ బ్రమాదపడి యిట్లునాసెనేమోయని సంశయములో నింకొకసంశయమువొడముచున్నది. ఇకరెండవవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయంబున భర్తృహరి యీకావ్యమునకుఁగర్తయని తెలియుచున్ననితఁడు కృతికర్తనుగృతినాయకునిఁదెలుపుచివరిశ్లోకంబునకర్థమువ్రాయకపోవుటచే నిన్నమొన్నటిముద్రణంబులలోనున్న యీచివరినాలుగుశ్లోకంబులనితఁడు నిజముగా నెఱుంగఁడేమోయనియు నెఱిగియుండింకఁగవని వాసాదులం దెల్పుతుదిపద్యమునకైన నర్థమువ్రాయఁకుండునాయనియు జనించుశంకలతో నితనికికావ్యకర్త భర్తృహరియని యెట్లు తెలిసెను? ఈకావ్యమునకు భట్టికావ్యమని పేరెట్లువచ్చెను? అని యింకరెండుసందేహములుఁబున్నములగుచున్నవి. ఆహా! తీగతీసనకొలఁదిని డొంకదలునన్నట్టిట్లాలోచించినకొలఁదిని సంశయపరంపరవచ్చుచునేయుండును. కావున నీవ్యాఖ్యాతలలోఁ బ్రమాదమేవనిది? ఈసందేహములనిర్మూలించుసమాధానమేది? అనురెండువిషయంబులనుగూర్చి ప్రసంగింపముంచుగా భట్టికావ్యములోని చిట్టచివరిశ్లోకంబునకర్థమువిమర్శింతము. “కావ్యమిదం విహితం మయావలభ్యాం । శ్రీధరసూనున రేంద్రపాలితాయాం । కీర్తిరతోభవతాన్నృపస్య తస్య । తేమకరః క్షితిపోయతః స్రజానాం ॥” దీనికి జయమంగళుఁడు వ్రాసినయర్థ

మేనునంగా శ్రీధరుడనువానికమారుండైన నరేంద్రనిజే బాలింపబడు
వలభీపురమునందు నేను (కవిపేరులేదు) ఈకావ్యమవ్రాసితినిగావున నీ
కావ్యరచనకీర్తిప్రజాసంరక్షకుడగు నారాజునకుఁగాకయని యాశీర్వా
దపరముగా నర్థమువ్రాసెను. కానివ్యాఖ్యాముఖంబున భట్టిపదమునకువి
శేషణముగాలేని మహాబ్రాహ్మణపదము వ్యాఖ్యాంతగద్యంబున లేక
ప్రమాదంబుననో ముద్రాపకులప్రమాదంబుననో క్రొత్తగాఁజేరినదిగాని
జయమంగళుడవ్రాసినదిగాదనిచునము విశ్వసించితిమేని పైపద్యార్థము
భట్టికావ్యమునిపేరువచ్చుటకురు దీనికర్తృత్వముభట్టిభర్తృహరులకిద్దరికి
నారోపించుటకును దీనినకారణమును మనకుబోధించును. ఈవిషయంబు
న నీపద్యములోనిపదములకును వ్యాఖ్యానములోని పదములకును గొన్ని
మార్పులుగలవుగాని యట్టిస్వల్పదోషములకుఁబోరాడక దీనిభావమా
లోచించిము.

శ్రీధరసూనునరేంద్రపాలితయగు వలభీపురములో నేనీకావ్యము
వ్రాసితినిగావున నీకావ్యకర్తృత్వయశస్సుజనపాలకుడగు నారాజునే
పొందుఁగాకయనిదీనికివి యీకావ్యకర్తృత్వయశస్సు నారాజునికిచ్చిన
ట్లు తెలియుచున్నది. ఈభావమునుబట్టి యీకావ్యనారాజుపేరఁబరగు
చున్నదనుట నిశ్చయముగావున స్లోకములోని యానరేంద్రుడగు భట్టి
యనితేలుచున్నది. కావ్యకర్తృత్వకీర్తినిజేందిన యారాజుపేర నీకావ్య
ముపరగుచున్నదిగావున దీనికివి భట్టి యనివ్రాయుట జయమంగళుని
దోషముగాదు. ఈయర్థంబున స్లోకములోని శ్రీధరపదమునకు శ్రీస్వామి
యర్థముగావచ్చునుగావున భట్టి శ్రీస్వామిసూనుడని సరిపోవుచున్నది.
ఇక నైహికసుఖదూరుడగు నహంకారశూన్యుడగు పరతత్త్వజ్ఞానియునగు
భర్తృహరి నిష్కాముడై లోకహితకరముగాఁ గావ్యములనురచించి త
నయేకావ్యములోను స్వవిషయము దెల్పకపోయినను నామహాత్ముని కవి

క్షవ్యకీర్తి వాక్యవదీయభట్టికావ్యసుభాషితనామంబులతో గంటలుగట్టుకొని జగమంతటసంచారమొనరించి దిగంతముల విశ్రమించియున్నదనుట యందఱును దెలిసినదియే కావున దీనికి విభర్తృహరియని వ్రాయుట భరతసేనునిదోషమును గాదు. కావున దీనింబట్టి భర్తృహరియే యీ కావ్యము రచించి వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలునిపేరఁ బ్రకటించియుండునని మనమూహింపవచ్చును. ఇతనివలభీపురరాజేవఁడో యెప్పటివాఁడో తెలిసినమనకవికాలముగూడఁ దెలియఁగలదు.

షాహరాజులయనంతరమున సౌరాష్ట్ర (గుజరాత్) దేశమును బాలింప వల్లభీరాజులువచ్చినట్లును వారిఁగో భట్టార్యుఁడనురాజు తమ వంశనామంబున వల్లభీపురము రాజధానిగాఁజేసికొని ౫ వ శతాబ్దము పూర్వభాగంబున రాజ్యమొనరించినట్లును దేశచరిత్రలు చెప్పుచున్నవి. ఈపద్వైషవ్యముగానున్న నామసామ్యమునుబట్టి యీభట్టార్యుఁడేభట్టియని మనమువిశ్వసించితేమేని భర్తృహరి యయిదవశతాబ్దపూర్వభాగంబుననున్నవాఁడనిస్పష్టమగును. మఱియు నెనిమిదవశతాబ్దముపరభాగమందున్న విష్ణుశర్మ పంచతంత్రములో నితనిసుభాషితములోనిపద్యములుదాహరింపఁబడుటగూడ నితఁడంతకుఁబూర్వమేదనితెలియుచున్నది. ఈతనిమూఁడుగ్రంథంబులను వానిలో విశేషంబుగా వైరాగ్యశతకంబును జదివినయెడల నితఁడుచిరకాలము గురుకులవాసముచేసి వేదవేదాంతములయందును సమగ్రమైన శబ్దశాస్త్రీమందును సాంఖ్యయోగతర్కశాస్త్రీములయందును బరిజ్ఞానముసంపాదించిన బ్రాహ్మణోత్తముఁడని తెలియకపోదు. పతంజలిభాష్యముపై వాక్యవదీయమును వ్యాఖ్యానమువ్రాసిన యీసుహృదైయాకరణశిరోరత్నము శబ్దశాస్త్రీజ్ఞానంబునకై లక్ష్యలక్షణరూపకంబుగా రామకథను నిరువదిరెండుసర్గల పద్యవైభంధముగా వ్రాసి వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలునిపేర భట్టికావ్యముగాఁబ్రకటించినట్లుపై

ప్రమాణమువలనఁ గనుపడుటచే నితఁడాసారాష్ట్రదేశమందలి వల్లభీపురమున నివసించినవాఁడనియుఁ గొంతకాలము భట్టిభూపాలునియాస్థానమునలంకరించినవాఁడనియుఁ దేలుచున్నది. ఇట్లుండఁగా—

భర్తృహరి కొండొకదేశమును బాలించుచువు డొకబ్రాహ్మణుఁడచటికివచ్చి యొకయమూల్యమైనఫలము నారాజునకిచ్చెననియు నతఁడు దానిని దనభార్యకిచ్చెననియు నామెతనయుపభర్తకిచ్చెననియు వాఁడుతనభార్యకిచ్చెననియు నది యాపండుచేతఁగొనిపోవుచుండఁగా రాజుచూచి యావృత్తాంతమంతయుఁ గ్రనుముగాఁగనుఁగొని సంసారమనుబరిత్యజించి విరాగియై యపుడు సుభాషితమును రచించెననియుఁ జిరకాలమునుండియొకకింపదంతి కర్ణపరంపరాయ త్తమైవచ్చుచున్నది.

ఈకథ యంతయు సశ్యము కాకపోయినను భర్తృహరికొక బ్రాహ్మణుఁడు ఫలమిచ్చుటచాత్రము సత్యమైయు సుభాషితమునకు రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినవ్యాఖ్యమొదలునున్న “సకలవిద్యాపారంగతుఁడై స్త్రీలోలుఁడై యున్నభర్తృహరికొక బ్రాహ్మణుఁడొకఫలమొసంగెను. అతఁడదానిభక్షించి జ్ఞానముగలిగి విరాగియై సంసారమోహము విడనాడి సుభాషితమువ్రాసె” ననుశ్లోకతాత్పర్యమునఁదెలియుచున్నది. ఇదియైనను బైకథకు రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినపాఠాంతరముగానున్నది. నీచులని నిందించుటకుఁగాకపోయిన మహాత్ములని నుతించుటకైనను వాల్మీకునిఁ గంఠాలుఁడనియుఁ గాళిదాసు నెఱుకులవాఁడనియుఁజెప్పనట్లుగా నుత్తమప్రతిష్ఠంజెందిన కీర్తికాయలయెడ నేదోయొకదోషంబునో యచ్చతకథనో కల్పించుట లోకంబునకు స్వభావసిద్ధంబగుటచే నుత్తమవైరాగ్యునినొంది ముషత్సువైన మనభర్తృహరియెడఁ గూడ నాతనివైరాగ్యంబునకిది ప్రధానకారణంబైయుండునని లోకమూహించియుండవచ్చునుగాని యిట్టికిఁగిలు పండితలోకమునకు నవ్వండగినవి

కావు. ఎట్లయిననీతఁడు గొంతకాలము యథేచ్ఛముగా విషయలోలుడై పిదప గొప్పవైరాగ్యమును జేంచెననుటకు సుభాషితమే నిదర్శనముగ గలదు.

ఇతఁడు మొదట వాక్యపదీయమును బిదప దానికి లక్ష్యముగా భట్టికావ్యమును దరువాత నైహికాముష్మికనీతిజ్ఞానఖని యగుసుభాషితత్రిశతినిరచించియుండును. ఇతఁడద్వైతమతవేత్త, జ్ఞానయోగి, శివభక్తుఁడుననియాక్రిందిపద్యములు చాటుచున్నవి.

“దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానంత చిన్మాత్రమూర్తయే ।

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమ శ్శాంతాయ తేజసే ॥

మహేశ్వరేవా జగతామధీశ్వరే జనార్దనేనా జగదంతరాత్మని ।

నవస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేంచుశేఖరే ॥”

ఈశాస్త్రీకర్త వాక్యపదీయమునకు లక్ష్యగ్రంథముగా శ్రీరామవృత్తము నిరువదిరెండుసర్గలుగాఁ బ్రకీర్ణ, అధికార, ప్రసన్న, తిజ్జస్తకాండములనుపేర్లతోఁ బద్యకావ్యముగా రచించెను. ఈకవిత్యము వైలిచేఁగాని మనోహరములగు కల్పనవర్ణనములచేఁగాని యంతగా రుదించునదిగాదు. కాని పాణినీయశబ్దజాలమువల్ల వేయుటకు మిక్కిలియనుకూలముగాను న్నది. ఇందుండియొక పద్యముదాహరించెదను.

“పపాత రాక్షసో భూమా రరాటచ భయంకరం ।

తుతోద గదయాచారిం తం దుద్రావాద్రిణా కపిః ॥”

లోకవిఖ్యాతింగాంచిన యీతనిసుభాషితములోని కాలమహిమ వర్ణనముగు— “సా రమ్యా నగరి మహాత్మనృపతి స్సామంతచక్రంచత త్పాశ్చేవ తస్యచ సా విదగ్ధపరిష త్రాశ్చంద్రబింబాననాః । ఉద్వృత్తస్స చరాజపుత్రనివహ స్తేవందినస్తాఃథా । స్సగ్వం యస్య వశాదగాత్మృతి పథం కాలాయ తస్మై నమః ॥” అనుపద్యము పూర్వోక్తవిధముగానితఁ

దు గొంతకాలము వల్లభీపురరాజునభల్ నధికగౌరవము పొందినవాడ నుటకు నిదర్శనమగుచున్నది. ఈకావ్యము బాలరకుంగూడఁ దెలియునం తటిసులభశైలిలో సర్వవేదశాస్త్రసారంబున కాదర్శముగానున్నది. ఇం దులో నీతిశతకమైహికజ్ఞానమును, వైరాగ్యశతకమాముష్మికజ్ఞానంబును బోధించుచు నెట్టిమూఢునిహృదయంబునైనను గరగించునట్లుగానున్నవి. మూడవదిపేరునకు శృంగారశతకమైనను నీతివై గాగ్యములరెంటినిబో ధించుచు నడుమనాయకమణివలె నలరారుచున్నది. ఇంతకంటెనీతివైరా గ్యముల నేవియుపదేశింపఁగలవు. చూడుడు!

† స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారినీ ।
 స్మృష్టా భవతి మోహాయ సానాను దయితా కథం ॥
 వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంద్రనవివర్ధితా ।
 కామిభిర్యత హూయంతే యావనాని ధనానిచ ॥
 కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి ।
 చారభటచోరచేటక విబనలనిష్ఠీవనశరావం ॥”

మఱియు నీక్రిందిశ్లోకమితఁడే తప్పక భట్టికావ్యమురచించినవాఁ డనుటకును వైరాగ్యబోధకునుగూడ నుదాహరణమగును.

“అశీమహి ఎయం భిక్షూ మాశావాసోవసీమహి ।
 శయామహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః ॥”

† వేశ్య, తలఁచుకొనినఁ దాపముచేయును. చూచిన వెట్టిపుట్టించును. తాకి న మోహముగలిగించును. అదియెట్లు దయితయగును? కామవంతులెందుజవ్వనము ను ధనమును హూమముచేయుదురో యావేశ్య రూపమనుపుల్లలచేవృద్ధిఁబొందుమద నాగ్నియే. చోరభటచేటవిటనటులుమియునట్టి మూఁకుండు (పీకిదాసు) అయినవే శ్యయధరోష్ఠము నేకులపురుషుండు మంబనముచేయును?

జగంబున గృహదై వతమువలెనుండు నీకావ్యమునుగూర్చి యీక
విస్తరించివ్రాయక యొక్కశ్లోకముదాహరించెదను.

“ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయంతీ ।

రోగాశ్చ శత్రవశ్చ ప్రహరంతి డేహం ।

ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివాంభో ।

లోకస్తథావ్యహిత మాచరతీతి చిత్రం ॥ ”

సర్వసమర్థుడగునితఁడీ సుధామిత్రశత్రు స్వయముగా వ్రాసియుం
డుననుమాట నిర్వివాదమేకాని, కాలవశంబున నిందలిపద్యములుగొన్నిలో
పించుటయు వానిస్థానంబులఁ గాల్చిదాస శాఖదత్తాదికవులవి శ్లోకంబులు
చేరుటయు సంభవించినదని యెఱుంగవలయును.

పాలసరస్వతి, లక్ష్మణకవిహృదఁ దెలింగించిన యీశ్లోకములు శుక్రసిద్ధము
లుగావున సర్థమువివరింపలేదు.

భా ర వి .

-:0:-

ప్రాచీననువాకపులలో నొకఁడగు నితఁడేకాలమున వెందువసించెనో యది తెలిసికొనుటకష్ట సాధ్యమేయగును. కాని యీతనికాలమును గూర్చి శార్వణ్యదేశీయుఁడగు యాకోపీపంక్షితుఁడోరియంటల్ జర్నల్ అనుత్రైమాసికపత్రికమూఁడవభాగములో “ ఎల్లయినను మాఘ వియా అవశతాబ్దము మధ్యభాగమునకుఁ బైవాఁడుకాఁడని స్థిరపడుటచే నీతని కంటేఁ బూర్వుఁడగు భారవి యాఅవశతాబ్దప్రారంభముననుండుటనిస్సంశయము ” అనివ్రాసినదానింబట్టి యితఁడు క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతకము మొ

దటనుండియుండునని తేలుచున్నది. మఱియు ౬౩౪ లో రెండవపులకేశి
 చేబ్రతిష్ఠింపఁబడిన యైహికాలశాసనము లోనున్నట్లుగాఁ దెలియుచున్న
 “యేనాయోజినవేత్త స్థిరమర్థవిధౌ వివేకేనాజినవేత్తః । సజ్జయతాం
 రవికీర్తిః కవితాశ్రితకాళిదాస భారవికీర్తిః ॥” అనుశ్లోకమువలన నప్పటికే
 సుప్రసిద్ధుడై రవికీర్తికుపమానభూతుఁడుగానున్న భారవి తప్పక యొక
 శతాబ్దముక్రిందటివాఁడైయుండు నని హఠికొందఱువ్రాసిరి. కావుననీ
 హేతువులంబట్టి భారవి క్రీ. శ. ౫౨౦ ప్రాంతమునఁ గిరాతార్జునీయకా
 న్యమునువ్రాసియుండునని గ్రహింపవచ్చును. ఇతనిదేశమేదో సరిగాఁదె
 లియచుగాని కొందఱు దక్షిణహిందూస్థానములోనివాడనియభిప్రాయ
 పడియున్నారు. నిజమయినదికాకపోయినను నితనింగూర్చి మానదేశమునఁ
 గింపదంతిగావచ్చునొకకథ హాస్యరసము గానుండునుగావున దానినిండు
 వ్రాయుచున్నాను.

భారవి చిన్నతనముననే మంచిసాహిత్యము నేర్చి పాణినీయమున
 నధికసాధుడై చక్కనికవిత్వముచెప్పుచున్నకాలమున నపుడపుడు కొం
 దఱుపెద్దమనుష్యులొకనితండ్రిదగ్గఱకువచ్చి భారవిని బొగడుచుండనతఁ
 డు “వానికేమి తెలియును జిన్నవాఁడు మీరంతగానుఁజింపఁదగిన గొప్పత
 నమేమియులే” దనిప్రత్యుత్తరముచెప్పవలసిందెడివాడంటు. అమాటలువి
 నుచున్న భారవి తనవిద్యాసంపదఁజూచి తండ్రియసహనపడుచుండెనని
 భావించి యీవృత్తాంతము తల్లితోఁజెప్పుచుఁ దండ్రినిజంపినంగాని తన
 కుఁబ్రతిష్ఠరాదని కృతనిశ్చయుడై యొకనాఁడు తండ్రిభోజనముచేయు
 చున్నకాలమున నొకపెద్దతిరుగలిరాయితీనికొని తండ్రినెత్తికీ సరిగాఁజై
 నున్నదూలముపైఁగూరుచుండి యారాయించువిషవలెనని తలంచునంతలో
 నాతనితల్లి భర్తనుగూర్చి “ఏమిటి మనపిల్లవాని నెవరైననుతించినపుడు
 వానికేమి తెలియును వానిముఖమనిందించెదరంటు. వాడందునకువ్యస

నపడుచుండె” ననిపలుకరించెనట. అంతనావృద్ధుఁ “జోసీ వెట్టిదానా! పిల్లవానిసామర్థ్యము నే నెఱుంగ నా మనపిల్లవానినిచూచుము పొగడుకొనుట వానికిశ్రేయస్సుగాదని యిట్లుచెప్పచుండునుగాని వానిమీఁదినాకుఁ గోప ముకొంటివా” యనిబడుటచెప్పెనట. అంతనామాటలువినుచున్నభార వి పాపభీతిచేతస్కందడై వారికిఁ దెలియకుండఁగా వేటుచోటినుండిక్రిందికి దిగినచ్చి నాయనా! పూజ్యులగు పెద్దల కేరికైన హాని చేయనుంకించువాని కి దండనమేమియనియడిగెనట. అంతనతఁడు, కుమారా! యట్టి వారా టు నెలల త్రవారియింటనుండుఁజాలుననిబడుటచెప్పెనట. అపుడుభారవి తనదుర్వృత్తి తెలిసియే యిట్లు సూక్ష్మదండనమువిధించెనని యనుకొని మాటుమాటాడక నే నేయట్టి వాఁడనిచెప్పి సాష్టాంగదండప్రణామంబు గావించి తనచుష్టప్రయత్నమెఱిగించి తుమింపవేడుకొని తనభార్యతోఁ గూడ వెంటనేపయనమై వెల్లియత్రవారియింటనుండెనట. వారును వి ద్వాంసుఁ డగుజామాతవచ్చెనని యైదాటుదినములనికి గౌరవము చేసియె వ్వుటికినాతఁడింటికిఁ బ్రయాణముకాకుండుటచూచి క్రమక్రమముగా నత నియెడ ననాదరణముచూపుచుండెడివారట. అంతనతఁడు పశ్చాత్తప్తుఁ డై “శ్వశురగృహనివాస స్వర్గశుల్భో వగాణాం యది వసతి దినాని త్రీణి పంచాథ సప్త. దధిమధుఘృతభక్ష్య క్షీరపారప్రవాహ స్తమపరిని వసేచ్ఛేదన్నసారప్రవాహః॥” యనితలంచుకొనుచు నొకమాసముగడ పెనట. పిదపమామగారు బావమఱుకులు నతనికిఁ బలువిధములగు పను లునియోగించుచు దుదకుఁ బొలములో జొన్నచేనికాపునియోగించిరట. భారవియుఁ దండ్రివిధించినయీదండనముకంటె మరణమేమేలనియెం చుకొని నిత్యము భార్యయన్నముతెచ్చిపెట్టుచుండఁ బొలములోనే కిరా తార్జునీయమువ్రాసెకొనుచుఁ జేసుకాయుచునుండెనట. ఇట్లుండనెప్పటి వలెనే భార్యవచ్చి నేడప్రతదినము మాయింటనందఱు నోచుకొనుచు

న్నారు నాకుడబ్బులేదేమిచేయుదు ననికన్నీరువిడువ నతఁడు నీవువిచారింపకుమనిచెప్పి స్వానుభవపూర్వకముగాఁ బ్రధానదర్శమునకునుకూలముగా నపుడేవ్రాయుచున్న రెండవసర్గలోని—

* “ సహసా విదధీత నక్రియా మవివేకః పరమాపదాం పఠం । ✓

వృణతేహి విమృశ్య కారిణం గుణలుప్తా స్వయమేవ సంపదః॥ ’

అనుశ్లోకము నొకతాటియాకుపైవ్రాసియిచ్చి దీనిని విక్రయించినయెడల నీకుఁగావలసినసొమ్మువచ్చునని చెప్పిసంపదగా నామెయు నింటికేగి యాపద్యము నొకవర్తకునకువిక్రయింప నతఁడానందించి నూలువరాలిచ్చెనట. పిదప నతఁడిట్లాఱుమాసములునుగడపి హహాహాహకవిముక్తుడై యింటికివచ్చెనని యొకకథగలదు.

తల్లిదండ్రులఁగొట్టియో తిట్టియో యింటనుండి వెడలఁగొట్టియో యపూర్వయశస్సునొందిన విద్యామరిభిమానులు నహంకారిశూరులుపరశ్రేయస్సహనదూరులు నగుపండితహల్లులప్పుడకా దిప్పటికిని గొందఱుగలరుకాని లోకంబునకు నీతిగఁబ్రయత్నముహాకావ్యము వ్రాసినభారవి యంతటిజ్ఞానహీనుఁడగుననుట విశ్వసనీయముగాదు. కావున నీకథగూడఁగాలిదా సాచులకథలవంటిదేయని యూహింపఁదగును.

ఇతఁడు భారతములోని పాండవులయరణ్యావాసకథను దీసికొని దుర్యోధనునిరాజ్యపద్ధతిని, రాజనీతిని జక్కఁగావివరించుచుఁ దుదకుఁగిరాతవేషధారియగు శివునకు నర్జునునకు జరిగినయుద్ధము కిరీటికి మహేశ్వరుఁడు పాశుపతాదికమునొసంగుట యనుకథాభాగంబును బ్రధానముగాఁజేసికొని కిరాతార్జునీయమునుపేరుతోఁ బదు నెనిమిదిసర్గలమహాకావ్యమురచించెను. ఇంతకంటెనితఁడు వ్రాసినగ్రంథమేదియఁగనుపడదు.

* తొందరపడియెట్టికార్యము చేయరాదు. అవివేక మెల్లయాపదలకు మూలము. అలోచించిపనిచేయువానిని గుణాధీనములైన సంపదలు వశించును.

ఇను మొదటిమూడుసర్గలకుఁ బాహుత్రయమని వ్యవహారముగలదు. ఈకవిత్వము నారికేళపాకమై యర్థగాంభీర్యముగలదని “నారికేళఫలస మ్మితం వచో భారవే స్సపచి తద్విభజ్యతే । స్వాదయంతు రసగర్భనిర్భ రం పారమస్య రసికా యథేష్ఠితం ॥” అను మల్లినాథసూరివచనంబును, “ఉపమాకాళిదాసస్య భారవేరర్థశౌరవం ” అనులోకోక్తియుఁజెప్పచు న్నవి. ఈకావ్యమునకు నేకనాథుఁడు, జోనరాజు, నరహరి, మల్లినాథుఁ డు మొదలుగా ననేకులువ్యాఖ్యానములు వ్రాసిరి. కాని వీనిలో మల్లినా థసూరి లిఖించినఘంటాపథవ్యాఖ్యయే లోకములోను ప్రసిద్ధముగానున్నది.

భారవి బ్రాహ్మఁడు; పాణినీయ వ్యాకరణంబునను నీతిశాస్త్రం బునను నధిక సహర్షుఁడు; చిత్రయముక బంధకవిత్వప్రియుఁడు. ఇతఁడు పది యేనవసర్గలో నతిక్లిష్టంబుగ బంధకకవిత్వమునుగూర్చెను. ఈతనికవిత్వ శైలి కఠినమయినదయినను సవిమర్శముగాఁ జమపువారికి మిక్కిలిరుచిక రముగానుండును. చిరకాలమునుండి కాళిదాసత్రయమునకుఁ దరువాతఁ బరసకావ్యముగా వ్యవహరింపఁబడు నీకావ్యమునుగూర్చి రసజ్ఞులకు వేలు గాఁడెలువవక్కఱలేదు. శైలితెలియుటకై దీనినుండి నీతిజ్ఞానంబులకనువ గురెండుపద్యములనుదాహరించెదను. .

శ్రీ శుచిభూషయతి శ్రుతంవపుః ప్రశమస్తస్య భవత్యలంక్రియా ।

ప్రశమాభరణం పరాక్రమ స్స నయాపాదితసిద్ధిభూషణః ॥

‡ జీయతాం చుర్జయాదేహే రిపవ శ్చక్షురాదయః ।

జితేషు నను లోకోఽయం తేషు కృత్స్నస్త్యయా జితః ॥

శ్రీ చక్కనిసీతాస్త్రము దేహమునలంకరించును. దానిని శాంతి యలంకరిం చును. దానిని బరాక్రమములంకరించును. దానిని శీతసిద్ధి యలంకరించును.

‡ దేహములోనున్న చక్షురాదిశత్రువులను ముందుగా జయింపవలయును. చానిని జయించినయెడల లోకముంతయు నెలువవచ్చును.

మాఘుడు.

—:0:—

సంస్కృతభాషలోని యెల్లగొప్పకవులను భోజమహారాజునాటి వారని చెప్పుబల్లాలపండితసంకలితం బగుభోజప్రబంధమువలెనే కొన్ని యంశంబుల మేరుతుం గాచార్యునిప్రబంధచింతామణియు బ్రభాచంద్రునిప్రభావకచరితంబును గూడవిశ్వసింపఁదగినవిగావనియుఁ గాలనిర్ణయావసరంబుల వీనినాధారములుగాఁచీసికొనఁగూడదనియుఁ బ్రాచ్యపాశ్చాత్య విమర్శకులెల్లరు నిర్ణయించుటచే మాఘుడు భోజరాజునాశ్రితుఁడనిచెప్పసీమూఁడుగ్రంథంబులు నీతనికాలనిర్ణయంబునకుఁ బ్రమాణంబులుగాఁజాలవు. అయినను బ్రభావకచరితమువలనఁ దెలియుకొన్నిక్రొత్తయంశములనించువ్రాయుచున్నాను. “ గూర్జరదేశమందు మాలమునుపురవరంబు గలదు. అండాదేశమునుబాలించు శ్రీనర్మలాతుఁడనురాజుగలఁడు. అతనికి సుప్రభదేవుఁడను నొకబ్రాహ్మణమంత్రగలఁడు. ఆతనికి దత్తకుఁడు, శుభంకరుఁడు ననునిరువురుకుమారులుగలరు. వారిలోఁ బెద్దవానికిఁబుత్రుఁడును భోజరాజునకు బాల్యస్నేహితుఁడు నగుమాఘుకవి శిశుపాలవధ కావ్యమునురచించెను. రెండవసీనితనయుఁడగు సిద్ధకవి యుపమితీభవప్రపంచకథయనుకావ్యమునురచించెను. ” అనియున్నది. ఈసిద్ధకవి తనకావ్యముచివర “ గ్రంథనిర్మాణసంవత్సరములు ౯౬౨ ” అనివ్రాసినట్లుకొందఱుచెప్పుచున్నారు. దీనింబట్టి యితఁడు క్రీ॥ ౧౦౮౦ లో నున్నట్లుతేలుచుండుటచే నీతనిపెత్తొండ్రుకుమారుఁడగు మాఘుఁడుకూడ నప్పటివాఁడేయైయుండునని జర్మనీదేశస్థుఁడగు డాక్టరుక్లాటు మొదలగుకొందఱభిప్రాయపడియుండిరి. కాని, మాఘుఁడు పన్నీసహితుఁడై దారిద్ర్యముచే భోజరాజును యాచింపపచ్చెనని తెల్పుపైరెండుగ్రంథంబులకును, మాఘకవి యాగర్భశ్రీమంతుఁడగుమంత్రిపుత్రుఁ డని తెల్పుదీనికిని బరస్పరవిరోధము

మెండుగాఁగనుపడుటచేతను, మాఘునకు సిద్ధర్షి, పితృవ్యపుత్రుఁడనితెల్పునే యితరాధారంబులులేకుండుటచేతను, బ్రభాచంద్రుఁడు తనకావ్యంబుమొదటనేవాసిన “బహుశ్రుతమునీశేభ్యః ప్రాగ్గ్రంథేభ్యశ్చ కానిచిత్ । ఉపశ్రుత్యేతి వృత్తాని షడ్జయిష్యే కియంత్యపి ॥” యనుశ్లోకమే యిందలికాలనిర్ణయాదులు సంశయాస్పదములనితెలుపుటచేతను బైకథకింపదంతియని విశ్వసింపఁదగినది. అతీయుఁ గ్రీస్తుశకమునవమశతాబ్దముత్తరభాగంబుననున్న కాశ్మీరదేశవాసియగు నానందవర్ధనాచార్యుఁడు ద్విన్యాలోకంబున శీశుపాలవధలోనిశ్లోకింబులనుదాహరించుటచేఁగూడఁ బైకథయవిశ్వసనీయంబనియు మాఘుఁడంతకంటెఁగూడఁ గడుఁబూర్వుఁడనియుఁజేటపడుచున్నది. ఇదియట్లుండఁగా, భారవిజీవితములోవాసినట్లుగా శార్కణ్యదేశీయుఁడగు యాకోచీపఁడితునియభిప్రాయంబుననితఁడతప్పుక యాటవశతాబ్దము మధ్యభాగములోనివాఁడనితెలియుచున్నది. మతీయుఁ దారానాథతరగివాచస్పతివాచస్పత్యకోశంబున మాఘుఁడంబున కర్థమువ్రాయుచు “తావద్భృభారవేర్భాతి యావన్మాఘస్య నోదయః” (మాఘుకవిపుట్టునంతవఱకు భారవికీర్తివ్రకాశించుచున్నది) అనియుచ్చుటఁడుచెప్పినట్లువ్రాయుటచేఁగూడ మాఘుఁడు భారవికి వెనువెంటనే బయలుదేరినవాఁడని ధ్రువపడుచున్నది. కావున మాఘుకవి ౫౫౦ ప్రాంతమున శీశుపాలవధకావ్యము రచించియుండునని విశ్వసింపవచ్చును.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; ఉత్తనువంశసంభూతుఁడు. కావ్యాంతమునప్రాసీకొనిన స్వవంశవర్ణనపద్యములంబట్టి యితఁడు స్త్రీవర్గలరాజు రాజ్యంబున సర్వాధికారపడమునొందిన సుప్రభదేవునకుఁ బోతుఁడును

స్త్రీ ఈరాజుపేరు కొన్నికొన్నిపుస్తకములలో ధర్మనాథుఁడు, ధర్మకాతుఁడు, వర్మనాముఁడునని నానావిధములుగానున్నది. మల్లి నాథుఁడొచివరిశ్లోకంబులకర్థమువ్రాయలేదు. కావునవి సఁశయాస్పదములనికొందలనుచున్నారు.

సత్యసంఘండు నుదారుడు నగుదత్తకునకుఁబుత్రుండునని తెలియుచున్నది ఇతఁడు తననివాసస్థానమును జెప్పఁబోయినను బెక్కండ్రుతలంచినట్లు గూర్జరదేశస్థుడని చెప్పవచ్చును. కవిత్వమునుబట్టి యీతఁడు శబ్దతరగ్రావే దాంతశాస్త్రములయందు ధిక సమర్థుడనియూహింపవచ్చును.

ఇక్కవి చుప్తశిక్షకుడగు శ్రీకృష్ణుడు శిశుపాలునిఁజంపుటయను భాగవత గాథను జక్కగావివరించి ప్రాథమికైతిలో నిర్దుష్టపర్వలమహాకావ్యమును రచించెను. ఇంతకంటెనితఁడు వ్రాసిన మఱియొక కావ్యమేదియుగ నుపడదు. కాని, డ్రేమేంద్రుఁడుతనయాచిత్యవిచారచర్చలో మాఘునిదని యుదాహరించిన “బుభుక్షితైర్వాక్యకరణం నభుజ్యతే పిపాసితైః కావ్యరసో నపీయతే | నవిద్యయా కేనచిదుద్భృతం కులం హిరణ్యమేవార్జయ నిష్ఫలాః కలాః ||” అనుశ్లోకమును, వల్లభదేవుఁడు సుఖాపితావర్ణిలో మాఘునినివ్రాసిన “శీలం శైలతటాత్మతత్వభిజనస్సంపద్యాతాంవహ్నినా | మాశౌచం జగతిశ్రుతస్యవిఫలక్షేతస్య నామాప్యహం | శౌర్యేవైరిణీ వజ్రమాశునీపతత్వర్థోఽస్తు మేసర్వదా | యేనై కేనవినాగుణాస్తృణుమస ప్రాయాస్సనుస్తామి || నారీనితంబఫలకే ప్రతిబిధ్యమానా హంసీవ హేమరశనా మధురం రిరాస | తస్మోచనార్థమివ నూపురరాజహంసా శ్చ క్రంమరా ర్తముఖరం చరణావలగ్నాః ||” అనుపద్యములును నితఁడురచించినయొకొక గ్రంథమేయగుచుండవలె మోయును సంశయమును గలిగించుచున్నది. కాని వీనిలోరెండవశ్లోకము భర్తృహరినీతిశతకములోఁగూడఁ గనుపడుట చేతను డ్రేమేంద్రవల్లభదేవులు భర్తృహరిమాఘులకుఁ బెక్కుశతాబ్దములతరువాతివారగుట చేతను వాడుకనుబట్టి ప్రాచీనపద్యములకర్తృత్వమెవరికెవరిప్రమాదంబుననారోపింపబడినదో మనమూహింపఁజాలము. ఒకవేళనిజముగాఁ బైమూఁడుపద్యములు మాఘకవిరచించినవేయనియూహింపదగినయెడల రెండవనీతిపద్యము భర్తృహరినీతిశతకములోఁ దరువాత నెవ్వరో యధికముగాఁ జేర్చియుండురని నన్నువలసియుండును.

ఈతనిశిశుపాలవధకావ్యమునకు వల్లభదేవుడు, రంగరాజు, ఏక నాథుడు, చారిత్రవర్ధనుడు, మల్లినాథుడు ననుపేకగ్రంథవాఙ్మయభావన ములుప్రవాసిరి. కాని మల్లినాథసూరి సర్వంకమావ్యాఖ్య హిందూదేశమం తటను వల్లభదేవుని సందేహవిషాపధవాఙ్మయ కాశ్మీరదేశంబునను బ్రఖ్యా తించెందియున్నవి. ఈతనికవిత్వము కఠినమైనదైనను సారస్వము నర్థగాం భీర్యమునుగలదియని “ఉపమా కాళిదాసస్య భారవేర్థగారవం । దండి నః పదలాలిత్యం మాఘేనంతి త్రయోగుణాః ॥ నవసర్గతే మాఘే నవశ ఖ్తో నవిద్యతే ।” యనుపండితవచనంబులును, “మాఘే మేఘే గతంవ యః” అనుమల్లినాథసూరివచనంబును దెల్పుచున్నవి. లోకంబునఁ బఠన పాఠవ్యవహారంబునఁ బంచకావ్యములలో వన్నెకెక్కినయీకావ్యమును గూర్చి యధికమేమియుఁబ్రాయసంగతలేదు. ఇతఁడు భారవివలెనే చిత్ర యమకబంధకవిత్వప్రియుడై భాషలోఁదనకుఁగలయధిపాండిత్యమునువె ల్లడించెను. ఈకావ్యంబున యదునందనుఁడు నాయకుఁడు. శృంగారాది రసములతోఁగూడిన వీరము ప్రధానరసము. మహాకావ్యలక్షణంబులగున స్థాదశనర్ణనంబులు సిద్ధంబులు. ఇంద్రప్రస్థగమనాచార్యపాయవిషయంబైన శిశుపాలవధ ఫలము. అట్టియికాగ్రవ్యమెవరిహృదయంబు నాకిన్నింపకపో వును? రుచిచూచుటకిందుండిరెండుపద్యముల నుదాహరించెదను.

† అన్యథా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితం ।

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ ॥

† మాజీవణ యః పరావజ్ఞా దుఃఖిదగ్ధోఽపి జీవతి ।

తస్యా జననిరేవాస్తు జననీక్షేశకారిణి ॥

† సురతవృత్తిరిక్తకాలమున స్త్రీలకులజ్జవలెనే పరాభవములేనియెడఁ బురు షులకు శమమే భూషణము. సురతకాలమున స్త్రీలకు ధాప్త్యమువలెనే పరాభవ మునఁ బురుషులకుఁ బరాక్రమముభూషణము.

† పరునివలన నవమానింపఁబడినవాఁడు నిబిద్యజీవనముచేయుచున్నాఁడు. త ల్లికిఁగట్టముగలిగించినట్టివాఁడు పుట్టకపోయాశనుమేలే.

అచార్యదండి .

-:0:-

“జాతే జగతి వాల్మీకౌ కపిరిత్యభిధాభవత్ ।

కివీత్య తతోవ్యాసే కవయస్త్యయిరండిని ॥”

అనులోకోత్తరప్రశంసకుఁ బాత్రుఁడగు నీమహావికాలముగాని జీవచరిత్రగాని సరిగఁజేయుఁజేయు నాధారము లేవియు లేవుగాని, మేఘోనలు, విలియముమొదలగు పాశ్చాత్యులును, నందర్నికారులు, దుర్గాప్రసాదపండితులు మొదలగుమనఁజేయులునుగూడ నీకవి యాఱవశతాబ్దము నంతఁబుననుండియుండుననిభావించిరి వారయినను సరియైన ప్రమాణములేవియునుజూపియుండలేదు. కాని ౯ వ శతకము త్తరభాగంబుననున్న రాజశేఖరునిదని సుభాషితహారావళిలోనున్న “త్రయోఽగ్నయస్త్రీయోవేదాస్త్రీయోదేవాస్త్రీయోగుణాః । త్రయో దండిప్రబంధాశ్చ త్రిషులోకేషు విశ్రుతాః ॥” అనుశ్లోకంబువలనను, ౮ వ శతాబ్దము త్తరభాగంబుననున్న వామనపండితుఁడు తనకావ్యాలంకారిసూత్రవృత్తిలోనీ తనిమతముఘ్నాటించినట్లుండుటవలనను వారికిఁబ్రాచీనుఁడైయితఁడుఁడైనజేప్పినకాలంబుననేయుండునని విశ్వసింపవలసియున్నది.

ఈకవి రచించినవిమూఁడుగ్రంథములని లోకములోఁబ్రసిద్ధిగలిగియుండఁగా దశకుమారచరితము కావ్యాదర్శము ననురెండుకోశములే యీతనిపేరఁగనుపడుచున్నవి. కాని కావ్యాదర్శముఖంబున “ఛందోవిచిత్ర్యాం సకలస్త్రోత్పఞ్చో నిర్దితః” అనియుండుటచే నీతఁడురచించిన ఛందోవిచిత్రయనుగ్రంథము గలదనికొందఱును వ్యాఖ్యాలుదీనికిఁ బింగళకృతచ్ఛందస్సని యర్థమువ్రాయుటచేనిది యీతనిదిగాదని మఱికోందఱును, కివహృదయహనుకావ్యమొకటి యీతనిదిగలదని యొకరిద్దఱును,

దాదృశకావ్యమే లోకమునవినఁబడలేదని కొందఱును, మల్లికార్జునాచార్యమీతనిదని కొందఱును, అది యుద్ధండాపరనాముడగు రంగనాథకవిని యిక్కఁగొందఱును, శూద్రకరాజుపేరనున్న హృచ్చకటికమీతనిదేయని కొందఱును, వీరిగుఱుననుకూలకత్వాదులందెల్లు నాధారములులేవనియే టి కొందఱునివైధముగా భిన్నాభిప్రాయులయియుండిరి. ఎట్లయిన నీతని మూడవ కావ్యమిదియని నిర్వచింప నెవరికినిశక్యముగాకున్నది.

కావ్యాదర్శము సర్వకావ్యదర్శములనుదెల్పునట్టి లక్షణగ్రంథము. ఈతనికిఁబూర్వమే లోకములోనిట్టి గ్రంథములుగలవని యీతనివ్రతజ్ఞరూపకముగానున్న “పూర్వశాస్త్రాని సహ్యాగ్య ప్రయోగానుపలభ్యవ । యథాసామర్థ్యమస్మాభిః క్రియతే కావ్యలక్షణం ॥” అనుశ్లోకమేచాటుచున్నది. దండికవి యీగ్రంథమురచించి యెవరికో రాజపుత్రులకు స్వయముగాఁజెప్పెనని యొకకింపవంతుగలను. ఇదిమూఁడువరిచేర్చదములుగలది. మొదటిదానిలో గద్యసన్యాతృక కావ్యంబుల వృత్తులురీతులుమొదలగునవియు, రెండవదానిలో నర్థాలంకారాదిధర్మంబులును, మూడవదానిలో శబ్దాలంకారాదిలక్షణంబులును నిర్వచింపఁబడినవి.

ఇతఁడు లోకమునకుఁబ్రసాదించిన మహాకావ్యము దశకుమారచరితము. ఇదియెనిమిదియుచ్ఛాష్టసములుగలది. దీనికినుబంధముగా, నైదుదిన్నయుచ్ఛాష్టసములుగల గ్రంథోపక్రమరూపంబగు పూర్వపీఠికయు, నొకకాయుచ్ఛాష్టసముతో నుపసంహారరూపంబగు నుత్తరపీఠికయుగలవు. ఎల్లవచనకావ్యంబులలోనింతమృదుమధురశైలిగలదింకొకటిలేదనుటకు “దండినః పరిలాలిణ్య” మ్మనులోకోక్తియే ప్రమాణము.

ఇదిపదిమందియుత్తమబాలురచరిత్రనుదెలుపు నొకచక్కని యాఖ్యాయిక. ఇందుమగధదేశమందలి పుష్పపురమురాజధానిగాఁగల రాజహంసుని కుమారుడైన రాజవాహనుడను రాజబాలుడు ప్రధాననా

యకుఁడు. చమత్కృతిజనకంబగు నీకిధయంతయుఁ జదువవలయునుగాని సంగ్రహించివాసినంతమాత్రమున రుచింపదు. ఈవచనంబునడుమరత్న మువలెనున్న యొకపద్యమింద్రావాసెదను.

శ్రీ కిం క్రూరం స్త్రీహృదయం ।

కిం గృహిణః ప్రియహితాయ దారగుణాః ।

కః కామస్సంకల్పః ।

కిం దుష్కరసాధనం ప్రజ్ఞా ॥

శ్రీ క్రూరమైనదేదీ? స్త్రీలమనఁగును. గృహస్థునకిష్టమైనదేదీ? భార్యగుణము కామమేదీ? సంకల్పమే. కిష్టమైనవసులసాధించునదేదీ? బుద్ధి. అనిప్రశ్నోత్తరములు.

శూద్రకరాజు.

-:0:-

ఈకవికాలము నెవ్వరు నింతవఱకు స్థిరపఱచియుండలేదు. కాని, యమ్. విలియము, విల్సను పండితులిరువురునుగూడ ౩తనిఁ గ్రీ॥ ౨ వ శతాబ్దములోఁజేర్చిరి. ఇందులకుఁ గలియుగము 3300 ల కాలమున శూద్రకుండనునొక రాజు దేశపరిపాలనచేసినట్లు సాగ్రందపురాణములోనున్న వాక్యమే ప్రమాణముగాఁగనుపడుచున్నది. మేగ్లోనలుపండితుఁడు, మృచ్ఛకతికమును దండిరచించి శూద్రకుని పేరుపెట్టియుండుననియు నీరాజు గ్రీ॥ ౬౦౦ ల ప్రాంతముననుండియుండుననియుఁబ్రాసెను. వీనిలో నెద్దానినైనను స్థిరీకరించి మృచ్ఛకతికకర్తయిఁడనినిర్వచింప నేగ్రంథాద్యధారమును వారుచూపియుండలేదు. మఱియుఁ గాదంబరిలో బాణుఁడు వర్ణించిన శూద్రకరాజౌకండుకనుపడుచుండెను. ఇతఁడెప్పుటివాడోకనుఁ గొనుటకునునాధారములేదు. కావున మనకవియగుశూద్రకుఁడేకాలంబు

న నెందుండెనో నిర్ణయింపఁదగినయాధారంబులేవియున్నఁ గనుపడువ
అకును శ్రీ॥ ౨—౬ శతాబ్దములనడుచువాఁడనితలంపెదము. ఎట్లయిన
ను శ్రీ॥ ౪ వ శతాబ్దమును తైరిభాగంబుననున్న వామనునికావ్యాలంకా
రసూత్రవృత్తిలో నీచృచ్ఛాటికములోని క్లృకములుండుటచేఁ దత్కర్తయ
గు శూద్రకుండంతకుఁబూర్వఁడైయుండుననిమాత్రము తెలియుచున్నది.

ప్రస్తావనలోని “గజగనుఁడు, చకోరనేత్రుఁడు, పూర్ణచంద్రా
ననుఁడు, సుసూపుఁడు, క్షుత్రిముముఖ్యుఁడు, విశేషసత్త్వఁడు, సమరవ్య
సనుఁడు, తపోధనుఁడు, వేదజేత, ప్రమాదరహితుఁడు, ఋగ్వేద సామ
వేద గణిత హస్తీశిక్షావిశారదుఁడు నగుశూద్రకరాజు కుమారునకు రా
జ్యమిచ్చి యశ్వమేధయాగమొనరించి నూలుసంవత్సరముల పదిదినము
లయాయుర్దాయముపడసి యగ్నిప్రవేశముచేసెను” అనువాక్యముంబట్టి
యీకవి తననాటకము తనయంతరమభినయింపఁదగినదను భావముతో
జాతకాదిగణంబునఁ దుజీవనసమయంబునుగూడ నించుఁదెల్పెననియు,
నగ్నిప్రవేశముగూడ శరభంగమునికేఁబోలి సర్వస్వారనామకయాజ్ఞవిశే
షంబున విధిఁపితమైయున్నననియు నించువలన “గ్రంథకర్తయనంతర
ముగ్రంథమెట్లుజన్మించి” దనునాక్షేపణకవకాశములేదనియు దీనివ్యా
ఖ్యాతలుప్రాసించిరి. కాని, పైవర్ణనలోరణిఁబట్టిచూడఁగాఁ గవిస్వ
యముగాఁ దన్నట్లువర్ణించుకొనఁడనియు నీనాటకము రచించి గతించిన
యీకవియనంతరమీప్రస్తావనమఱియొకఁడెవఁడో రచించియుండుననియు
నూహింపనగుచున్నది. పైయంశములంబట్టి యీతఁడుక్షుత్రియుఁడనియుఁ
బ్రభువనియుఁ దేలుచున్నదితఁడేదేశమును బాలించినవాఁడో తెలియుటకీ
నాటకంబునఁ గంతోక్తంబగు నాధారమేమియుఁగనుపడదు. కాని, యీ
నాటకంబునఁ బ్రధానముగాఁ బ్రసంగింపఁబడిన యవంతీపురవర్ణనము
చూడఁగా నీతఁడజ్జయిన్ప్రాంతరాజ్యము నేలనేమోయని సంశయము
గలుగుచున్నది.

ఈకవి రచించినది మృచ్చకటికముగాక యితరంబేమియులేదు. ఇదిపదియొకములనాటకము (ప్రకరణము) ఇందు శృంగారము ప్రధానరసము. భీరశాంతుడగు చారుదత్తుడు నాయకుడు. గుణానురక్తయు వేశ్యయునగువసంతసేనకథానాయిక. ఈనాటకమాటవయంకములో సువర్ణశకటికకై విలపించు చారుదత్తునికుమారుడగు రోహసేనునకు దానియగురదనిక క్రీడార్థముగా మృత్తికాశకటికనిర్మింతి యిచ్చెననుకథాభాగంబునే ప్రధానముగాఁజేసికొని కవిదీనికి మృచ్చకటికమనుపేరుపెట్టిన స్తుతకనుపడుచున్నది. కాని కథమాత్రము విశేషముగాదీనికేమియు సంబంధింపక యతివిదితముగానున్నది. కథాకల్పనలో దీనికిఁబోలినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటిలేదనవచ్చును.

ఉజ్జయినిలో నుదారుడు సత్యవాదియు యశోరాశియు సుగుణవంతుడు నగు చారుదత్తుడను బ్రాహ్మణుడు వాణిజ్యంబున ధనముగోల్పోయి పరమదరిద్రుడయియున్నయెడ నీతనిసుగుణసంపదవిని యీతనియందనురక్తయైన యప్పురనివాసినియు 'వారనారీమణియు నగువసంతసేన, యధికధనమొసంగెదనని నిష్పంధపెట్టు గుణహీనుడు రాజశ్యాటకుడు నగునంధానకునకువశపడక' స్వయముగానీతనియింటికివచ్చి యీతనిపైఁబ్రేమచూపి తనయాభరణంబులదాచునెపంబున నితనిచేతికిచ్చి వెళ్ళును. ఎసంతసేనచేతిక యగుచుదనికినువరించిన శర్వలకుడను బ్రాహ్మణచోరుడు చారుదత్తునియింటనర్థరాత్రంబునఁ గన్నమువేసి ప్రవేశించి యావస్తువులనపహరించితెచ్చి ఎసంతసేనకిచ్చి మదనికనువిడిపించితినికొనిపోవును. మఱునాడు చారుదత్తుడు పరధనమునుపోగొట్టితి నేమిగతియనివిచారించునెడ నాతనిభార్య పతిసత్యభంగముగాకుండఁగాఁ దనమెడలోనిరత్నహారమునుదీసియిచ్చును. దానిసతఁడు వసంతసేనవస్తువులకు బదులుగాఁబంపును. అంతవసంతసేన చారుదత్తునియింటికివచ్చి తనవస్తు

పులవృత్తాంతముచెప్పి రన్నహారమును మరలనిచ్చి యాతనివరించి నాఁ
 టిరాత్రి యందుండి మఱునాఁడుదయమున జేన్తోడ్యానంబునకేగిన చారు
 దత్తునిఁగలిసికొనబయలువెడలి ప్రమాదవశమున వీధిలోనిద్దముగానున్న
 రాజశ్యాలకునిబండియెక్కి యాతనినందనంబునకు వెల్చెను. అంతవాఁడు
 దానినిమిక్కిలినిర్బంధించి వశపడమిని దానిమెడపిసిగి పడవైచి చచ్చిన
 దనితలంచి “వసంతసేనను జూరుదత్తుఁడుచంపె” ననులోకప్రవాదము
 కల్పించి శత్రుధికారులకువిన్నవింపనేగెను. అంతఃబూర్వము చారుదత్తుని
 సేవకుఁడు నొకసారి వసంతసేనవలనఁగాపాడబడినవాఁడు నిపుడుబౌద్ధ
 శ్రమణకవేషంబుననున్నవాఁడు నగుసంవాహకుఁడనువాఁడాదానినివచ్చి
 యపుడే మూర్ఖదేజీవవసంతసేననుజూచి లేవనెత్తి మెల్లగాఁదీసికొనివె
 ళ్చును. పిదప రాజశ్యాలకునిమాటవిని వసంతసేనతల్లినిఁ జూరుదత్తునిరా
 వింది విచారింది యధికరిణికులు నాయకునియెడదోషముమోపి పాలకుఁ
 డనుతమరాజునకెఱింగించి యాతనియానచే నతనికి శూలారోహణశిక్ష
 విధించిరి. అంతఃజండాలురతనిని వధ్యస్థానమునకుఁదీసికొనివచ్చి చంపను
 ద్యమించునంతలో శ్రమణకవసంతసేనలచటికివత్తురు. ఆతనిమరణము త
 ప్పను. అంతలో దుర్విసీతుఁడగు పాలకరౌజునుజంపి పూర్వమునాయకు
 నిచే నుపకృతిసొందిన యార్యకుఁడనువాఁడురాజై చారుదత్తునికిఁ గొంత
 రాజ్యభాగమిచ్చును. పిదపఁ జారుదత్తునిభార్యాపుత్రులు, వసంతసేన,
 నాయకునితోసుఖముగానుందురు. ఇదికథాసారసంగ్రహము. ఇందుదా
 రిద్రవ్యము దానివలనికష్టములు; జూదము దానియనర్థములు; చౌర్యము అం
 దలినైపుణి; వ్యవహారము దానిచుప్పత్వము; వ్రభుత్వము అందలియవివే
 కము; సత్యము దానియుపయోగము; వేశ్య దానిసుసీతి; దుర్మార్గులు వా
 రిస్వభావములు; అనునిలిలోకజ్ఞానదాయకములుగా నభివర్ణింపఁబడినవి.
 ఈకవిమహారాజయ్య నింతయతీతముగా లేమి నెట్లువర్ణించెనని యాశ్చ

సంస్కృత కవిజీవితము.

ర్యముగలుగును. దీనింగూర్చి చారుదత్తునివాక్యములఁజెలుగుననించువాని నెదను. “కటికివీకటిలో దీపదర్శనమువలె దుఃఖములలో సుఖముచక్కగనేయుండును. కాని, చిరకాలముసుఖమునుభవించి దరిద్రుఁడగునాఁడు జీవన్మృతుఁడేయనఁదగును. అల్పక్షేత్రము మరణము. అనంతదుఃఖకరము దార్ద్రము. ఈరెంటిలోమరణమేయత్తమము. అదృష్టవశమున ధనమువచ్చును. పోవును. అందులకువిచారములేదుగాని సంపదతోలఁగఁగానే మైత్రినుండిమిత్రులుగూడఁదొలంగుమరనునదియే దుఃఖకరముగానున్నది. లేమివలన సిగ్గును, దానివలనఁజేజోహానియు, దానిచేనవమానమును, నద్దానమనోవైకల్యము, దానిచే బుద్ధిరాహిత్యము, దాన వాశనముసంభవించును. ఆహా? నిగ్గునత్వమెల్లయాపదలకుమూలముగదా? బంధువులు మాటాడరు. మిత్రులొదరింపరు. విపత్తులుచుట్టుకొనును. అకటా! దరిద్రునిగతియేమి? ఇతరులుచేసిననేరమునకుఁగూడఁదానే యాస్పదమగును. దరిద్రునితో నెవ్వడునుఁజెలిమిచేయఁడు. ధనికులగృహంబులకుత్సవంబులఁజేరిన నతని వారుతృణప్రాయముగాఁజూతురు. వస్త్రాద్యలంకారములులేనికారణమున గొప్పవారికిఁకూరముగానుండవలసివచ్చును వేయేల? లేమి యాటవమహాపాతకమే.”

మఱియు, వేశ్యమాషణవచనంబులిట్లెంతయు నీతివ్రదములుగానున్నవి. “వేశ్యలలో శుచిత్వమునునదియసంభవము. ధనమనెడుఫలములుగలసత్పురుషులనెడువృక్షములు వేశ్యలనెడుపక్షులచే భక్షింపఁబడినిష్ఫలత్వమునొందుచున్నవి. వారకాంతలు ధనకారణంబున నవ్వుదురు; ఏడ్చుదురు. నమ్మింతురు. తామునమ్మరు. కావునవారిని శ్మశానపుష్పములవలె విడువఁదగును. వెలవెలఁచి మనస్సులోనొకనినిఁదలఁచి మఱియొకనిఁజూపుచేబిలిచి యింకొకనియెడననురాగముచూపి తుదకొక్కనిశరీరంబునఁగామించును”. మఱియు నాయకునినచ్చరిత్రకొకటిరెండుదాహ

రణములు — మొదట వసంతసేనవచ్చి తనయెడట నిలువబడినపుడు చారుదత్తుడు, “శరస్త్రేణుమనఁగప్పబడిన చంద్రలేఖవలెనున్నది ఈ మెయెవతే?” అనుకొని “వరభార్యచూడఁదగినదికాదుగదా” యని హరలెను. పిదపబోగముదియని తెలిసి “కాపురుషునికోపమువలెనే యేకాంతమూలముగా జనించినకామము ధనహీనుడనగు నాగ్రములయందే యుండుచున్నదో యావసంతసేనయా?” యనిమరల ననురాగింబునఁ జూచెను. వసంతసేనవస్తువులు దొంగయవహరించినపిదప మఱియు నితఁడు “బిచ్చమెత్తియైనను సంపాదించి దానివస్తువులకుబడులుగా ధనమిచ్చెదనుగాని, నాసచ్చరిత్రకుభంగముగలుగ నశ్యమనుఁడువను” అనెను.

మఱియుఁ జారుదత్తునివరించిన వసంతసేనమాటలెంతయు వేశ్యాజాతి కేకాక లోకమునకుఁగూడ మంచినీతినిచ్చుచున్నవి. తన్నునిర్బంధించు రాజశత్రులకునుగూర్చి నాయక — “ఓదుష్టచరిత్రా! పవిత్రురాలను సచ్చరిత్రగలదానను నన్నేల ధనముచేనాశపెట్టెదవు? సువాసనయు మకరందమునుగలిగిన పన్నమును మధువములువిడిచిపెట్టునా? కులశీలములు గలవాఁడు దరిద్రుఁడైనను బ్రయత్నమునఁబొందఁదగును. తమకుఁదగిన వారినిబడయుటయనునది పణ్యస్త్రీలకుఁ బరమశోభగదా?”

ఈతఁడవయోగించిన యువమానంబులు మిక్కిలిలోకానుభవమునుబోధించుచున్నవి. చూడుడు.

1 “అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్విఫలతాం గతా ।”

(అనఁగా) వీరకటిలోదృష్టి కాపురుషునిసేవలెనే వ్యర్థమగుచున్నది.

2 “అదృశ్యరూపా చపలాజరేవ యా మనుష్యసత్త్వం పరిభూయ నర్థతే ।” (అనఁగా) కనుపడనిదై చంచలమై మనలితనమువలెనే నిద్ర) మనుష్యునిశక్తి నతిక్రమించి క్రమ్ముచున్నది.

ఈనాటక కాలమున బౌద్ధమతమధివృద్ధిలోనున్నట్లే కనుపడుచున్నది.

* “ వన్నోదకముద్గిరతా శ్రవణాంతవిలంబినా కదంబేన ।
ఏకస్తనోభిషిక్తో నృపసుతభవ యావరాజ్యస్థః ॥ ”

మఱియు లోకానుభవంబునకింకయుదాహరణము.

§ “ ధన్వైర్వియుక్తస్య నరస్య లోకే కిం జీవితేనాదిషవ తావత్ ।
యస్య ప్రతీకారనిరర్థకత్వాతోఽప్రసాదా విఫలీభవంతి ॥ ”

* వర్షబిందువులవిడుచుచు జెవితుదనున్న కదంబపుష్పముచే, యువరాజు
రాజబాలునివలెనే వసంతసేన స్తనముకంటె యభిషిక్తమైనది.

§ లోకములో ధనములేనివానిజీవనమేల? అతనికోపంబును, అనుగ్రహంబు
గూడఁ బ్రతిక్రియాశూన్యంబులై వృథాయగునుగాదా?

బాణ భట్టుడు .

—:0:—

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; ఆపస్తంభసూత్రుఁడు. వాత్స్యాయన
శంశసంభూతుఁడు; శోణానదికిదక్షిణముగానున్న ప్రీతికూటమనుగ్రామ
తఁని మొదటినివాసస్థలము; ఈతనితండ్రి చిత్రభానుఁడు. తల్లిరాజదేవి.
తనికి జంద్రసేనమాతృషేణులను పారశవులగు నిరువురు భ్రాతలుగల
పారశవుఁడనఁగాఁ జెండ్లియాడినశూద్రస్త్రీయందు బ్రాహ్మణునకుజ
న్మించినవాఁడనియర్థము. దీనింబట్టి కొన్నివందలసంవత్సరములక్రిందటివఱ
కు మన్వాదిధర్మశాస్త్రానుసరణముగా బ్రాహ్మణాదులు తమక్రిందిజా
తవ్యులనుగూడఁ జెండ్లిచేసికొనుచుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది. భా
షాకవియగు నీశానుఁడీతనికి బరమమిత్రుఁడు. ఇంక నీతనివంశంబును వి
ష్ణుత్రిపురపరిచరవర్గంబును వివరముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈయెల్లయంశం
బులకు నీతనిహర్షచరిత్రయేప్రమాణము. ఇతఁడతిభూధనసంపన్నుఁడయ్య

బాల్యంబుననే యధీతవేదవేదాంగుడై గార్వస్థస్సుఖములనుభవించుచు స్వగ్రామంబుననున్నకాలంబునఁ దనకిత్యపాండిత్యాతిశయంబువని నశ్రీహర్షమహారాజునాజ్ఞచే నతనిసోదరుడగు శ్రీకృష్ణభూపాలుఁడు తనకై యొకసందేశహరునిఁబంప నితఁడాతనినూటపత్రికమింపఁజాలక శ్రీహర్షచక్రవర్తియాస్థానమునకువచ్చినట్లు హర్షచరిత్రలోఁగనుపడుటచే నీబాణుఁడాహర్షునకు సమకాలికుడై యాతనిసంస్థానంబున నున్నవాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

ఈశ్రీహర్షుఁడే హర్షవర్ధనుఁడనియు ద్వితీయశిలాదిత్యుఁడనియువ్యవహరింపఁబడినట్లు దేశచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. యూర్పునఁ గృత్తింగదేశమును దక్షిణమున నర్మదానదివఱకును బళ్ళిగుమున వల్లభీరాజ్యమును నుత్తరమున నేపాళరాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని యవ్యాహతముగ శత్రురాజులనణచి వీరాతివీరుఁడనిప్రసిద్ధికెక్కిన యీసార్వభౌముఁడు క్రీ॥ ౬౦౬ మొదలుగా ౬౪౫ వఱకుఁ గన్యాకుబ్జంబు రాజధానిగా నుత్తరహిందూదేశమేలినట్లు కనుపడుచున్నది. బాణుఁడీతనియుదంతమునే వ్రాసినట్లెల్లవిమర్శకుల నిశ్చితాభిప్రాయమగుటచేసకవి క్రీ॥ ౭ వ శతాబ్దంబుపూర్వభాగంబున శ్రీహర్షచక్రవర్తియాస్థానమలంకరించి కాన్యకుబ్జంబున నివసించియుండెనని యిశ్వసంపవచ్చును.

ఈకవి ప్రథమయవస్సునఁ జండిశతకపార్వతీపరిణయనాటకంబులను, నకలసామ్రాజ్యలక్షణలక్షితుడగు హర్షుఁడు కృతినాయకుఁడుగాఁగలిగి మృదుశైలీవిభాసితంబగు హర్షచరిత్రమును మధ్యమయవస్సునను, విద్వజ్జనవదనసదనంబై సుకవికంఠభూషణంబై కుకవిమనశ్శల్కంబై “బాణోచ్ఛిష్టం జగత్సర్వ” మ్మను పండితాలోక్తికినిదానంబై యుత్తమశైలీనిబద్ధంబగు కాదంబరీపూర్వభాగంబునంతిమయవస్సునను గ్రమము

గారచించినట్లు తోచుచున్నది. కాని యీని యితరగ్రంథములలోవలె రసపుష్టియు వర్ణనానైపుణంబును దీనియందు లేకపోవుటచేతను, ప్రసిద్ధా లంకారగ్రంథములలో దీనిపేరెక్కడ నుగాహరింపబడకపోవుటచేతను దీనికథకేవలము శబ్దార్థంబుల గుమారసంభవకావ్యమునకునుకరణమైనాటకోచితకల్పనంబులేనిదియగుటచేతను, భార్యతీపరిణయనాటకంబేబాణు నిదికాదనియు దీనినిరచించినవాడు వామనబాణుడన్న నింకొకకవియై యుండవచ్చుననియు నేతదితరప్రబలాధారశూన్యంబుగ వ్రాసినయొకపండితునియభిప్రాయంబుపై “పార్వతీపరిణయనాటకము సరసముగాలేదు. గావుననే తప్పక బాణభట్టునిదనినప్పుడగును. ఏమనగా — చండీశతకమును హర్షచరితీయవశ్యములను జూచినయెడల సీతావశ్యకవిత్వమంతరుచికరముగాదనియే తేలుచున్నది. ఇదియుంగాక దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములరీతిభిన్నముగానుండుననుట నిర్వివాదము. దీర్ఘపదవాక్యభూయిష్టంబగు మహావర్ణనము గద్యకావ్యమునకుంబోలె బద్యకావ్యమునకు సరిపడదుగదా. మతియుస్వకపోలకల్పితంబు సరసవర్ణనంబునగు శృంగారభాషణమును రచించిన వామనబాణున కీనీరసనాటకకర్తృత్వమారోపించుట యనుచితంబు. కావున బాణభట్టుడు పార్వతీపరిణయంబురచించెనని చిరకాలమునుండివచ్చుచున్న ప్రవాదమనుల్లంఘనీయ” మని వ్రాసిన యొకానొకవిమర్శకునియభిప్రాయంబు మూలచ్ఛేదికాకుండుటచేతను, కాదంబరీశైలికిఁబాటువడినకొందఱికిరూపకమీతనిదిగాదనుతలంపుగలుగుట సహజమేయగునప్పటికిని, హర్షచరిత్రకాదంబరులలోవలె దీనిప్రస్తావనలోఁగూడ “అస్తి కవిసార్వభౌమో వాత్సర్యయనవంశసంభవో బాణః” యనుకవిస్వకథనంబు సమానార్థకంబుగానుండుటచేతను, ఏయోఒవస్థాభేదంబునఁ గలితాశైలీభేదంబుగూడఁ గలుగుననుటసత్యమేయని కాళిదాసాదిమహాకవికావ్యపరిశీలకులకనుభవపూర్వసిద్ధంబగుటచేతను, పరిశీలిం

చిహ్నాడఁగాఁ గల్పనయందు వర్ణనమందును శైలియందును బాకమునం
దును రసమునందు నౌచిత్యమునందునుగూడ నపరిపక్వబగు నీనాటకము
తప్పక యీతనిబాల్యప్రయత్నమైయుండుననుభావంబును హినువంతుఁడు
మేనకతోఁ దమపుత్రికయగు పార్వతికిఁజెండ్లివయస్సువచ్చినదని వర్ణించి
చెప్పిన లోకికజ్ఞానబాహ్యంబగు “ ఆభోగశాలి కువకుట్యుల మాయతా
త్యైః । వక్షోఽశ్చకాశమభివాంఛతి సన్నిరోద్ధుః । అప్యస్తీ నాస్తీ వచ
సాం విషయోఽవలగ్నైః । తస్వీసముల్లసతి కాచనరోమరేఖా ॥ ” అనుపద్య
మేనునకుబోధించుచుండుటచేతను, కాదంబరివంటి ఘృతకావ్యమున్రాసిన
మహాకవికిసామాన్యరూపక ర్థత్వమారోపింపమా, యనునభిమానంబు
ననుమానంబునువిడిచితమేని తప్పకబాగుండే బాల్యంబునఁ బార్వతీపరి
ణయంబురచించియుండునని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇదియైదంకములనాటకము దీనిశైలికఠినమైనదికాకపోయినను గల్పనవ
ర్ణనామలయందును సదలంకారములయందును, త్రోధముగాక సరసజన
రంజకంబుగాలేదని యుపమానామలయొడ నసంఖ్యముగాగ్రహింపఁజుడి
చంద్రచంద్రికాచంద్రకలాశబ్దంబులే వాకొనుచున్నవి. అయినదీనినుండి
యొక్కపద్యముదాహరించెదను.

† “ అవలోకనాయ లోలా దృష్టిరియం మృగదృశో నివృత్తిమతీ ।

గత్యా ప్రతిప్రవాహం రాజతి శఫరీ నివర్తమానేవ ॥ ”

హర్షచరిత్రమేనిమిదియుచ్చాస్వసముల గద్యకావ్యము. ఇదిబాణభ
ట్టహర్షరాజులయొక్క వంశవర్ణనంబునకును జీవనచరిత్రకును నాదర్శ
ముగానున్నది. మొదటి రెంటిలోనుబాణకవినిహర్షుఁడురప్పించుట, యతఁ
డు రాజసభకేగుట. రాజునియొడ మనస్సులోననురాగముగలవాఁడయ్య

† శర్తనుజూడవెడలిన పార్వతిదృష్టి నీగ్గుచే మరలినదై ప్రవాహమునకె
లగి మరలినచేదవలెనే ప్రకాశించుచున్నది.

మొదలుబైకి ననాదరభావముచూపుట పిదపగ్రమముగా సశ్యంతమైత్రి
గనఁబఱచుట మొదలుగాఁగల వృత్తాంతమువివరింపఁబడినది. మూడవదా
నిలో—బాణకవియొకనాఁడు బంధుగృహంబునకేగి సకలజ్ఞాతివర్గంబు
తో నాసీనుఁడై యుండ సుదృష్టియనువాఁడు వాయుపురాణంబుచదువు
ట, వంది యదివిని యీపురాణము హర్షచరిత్రకంటె భిన్నముగాలేదనిచె
ప్పుట, దానిపై బాణునిపితండ్రికొడుకు శ్యామభుఁడు “హర్షరాజు
మూలపురుషుఁడు మొదలుగా భార్గవవంశంబునుదెల్పుచు హర్షచరిత్రవ
ర్ణింపు” మనిబాణునివేడుట, యంతనతఁడావంశవర్ణనకుప్రకమించుటయ
నుకథాభాగము వర్ణింపఁబడినది. శాల్మవదానిలో—పుష్పభూపతిపుత్రుఁ
డగు ప్రతాపశీలుఁడనునామాంతరంబుగల ప్రభాకరవర్ధనుఁడు రాజ్యము
చేయుట, యతనికి యశోవతీయనుధర్మపత్నియందు రాజ్యవర్ధనుఁడు హ
ర్షుఁడనను పుత్రులును రాజ్యలక్ష్మీయనుపుత్రీకయుజన్మించుట, సంప్రాప్త
యావసులగు కుమారులకుఁ దండ్రీనీతినుపదేశించుట, కుమారికకుఁబెండ్లి
సేయుటయను భాగములువర్ణింపఁబడినవి. అమృతవదానిలో—జనకుని
యావతీచే రాజ్యవర్ధనుఁడు హూణరాజులపైదండెత్తను త్తరదిక్కునకుఁ
బోవుట, యశోవతీప్రభాకరవర్ధనులహరణము హర్షునివిచారము చెప్పఁబ
డినది. ఆమృతవదానిలోఁ బితృమరణదుఃఖితుఁడగు రాజ్యవర్ధనుఁడువచ్చి
తానురాజ్యమునొల్లనని యస్త్రసన్నాప్త మొనరించి తమ్మునకు రాజ్యమి
చ్చుట, హర్షుఁడు కడువిచారించి మాలవరాజు తమబావమఱచినిజంపిత
మచెల్లెనిని గాన్యకుబ్జంబునఁజేఱలోఁబెట్టెనని విన్నవించుట, యదివిని
యతఁడుద్దీపితకోపుఁడై మరలగృహిణిపాణీయై మాలవరాజుకులమున్నూ
లింపవెడలి తత్తైస్యంబునుసంహరించి యస్త్రమువిడిచియున్నకాలంబున
మోసంబున నాగొడాభిపుడతనినిజంపుట, యావృత్తాంతముఁగి హర్షుఁ
డు కాలానలోగుండ్డై “కొన్నినీనములగా గౌడవంశమును నిర్మూలించ

కపోయితి నేని యగ్నిలోఁబడిఁగృతినొందును” ననిక తినప్రతిజ్ఞ చేయుటయను నవి విశదీకరింపఁబడినవి. ఇక సప్తమాష్టమభాగంబులలో హర్షుఁడు గన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి కాన్యకుంజంబునాక్రమించుట, కారాగారమునుండిఁబ్రించుకొని సపరివారముగా వింధ్యాటవికిఁబోయిన తనసోదరిని వెనకీఁప్పుకొనుట, యొకమునివలన నేకావధి యనుమాత్తిక హారమునుబడయుట, సర్వదిగ్విజయజగీష్ఠ యనువిషయంబులభివర్ణింపఁబడినవి. ప్రతీప్రకరణము లోని సారమాయాభాగముల మొదటనొకటి రెండుపద్యములలోన్రాయఁబడినది. స్వాశ్రయభూతుఁడగు సార్వభౌమునిచరితము వర్ణించుటయందును, బూర్వకవికావ్యముల సగౌరవముగావర్ణించుటయందును నుత్తమావదవికి నర్హుఁడగునీకవి యీకావ్యముఖంబున వ్యాస, భట్టారహరిచంద్ర సాతవాహనప్రవరసేన భాసకాళిదాసాఢ్యరాజుకవులను, వాసవదత్తాబ్రహ్మహత్యుధలనుగొనియాడెను.

కాదంబరి—ఈపేరుగలస్త్రీ కథానాయికగాఁగలుగుటఁ గవిదీనికిపేరుపెట్టియుండును. కాని, ముఖ్యపాత్రసూచనము గ్రంథాదిమండియుండుట యాఖ్యానుకలకు నావశ్యకమగు రసకారణమైయుండఁగానించుఁగథలోఁజాలభాగముగఁగిరించిన వెనుక దానితో నేసందర్భములేనట్లుగాఁగాదంబరీప్రవేశము మధ్యభాగమునఁ గనుపడుటచేతను, గ్రంథమాద్యంతము కథానాయకుఁడగు చంద్రాపీడునియుదంతముచెప్పుచుండుటచేతను, దీనికిఁ జంద్రాపీడచరితమనిపేరున్న బాగుగానుండునని తోచుచున్నది. అయిననీకథ గుణాఢ్యునిబృహత్కథలోని కాదంబరికథననుసరించి వ్రాయఁబడినదిగావునఁ గవియీపేరుపెట్టియుండుచని మనముసమాధానముచేసికొనవచ్చును. సంస్కృతభాషలో లెక్కకుమిక్కిలితక్కువగానున్న పదప్రబంధములలో దీనికున్నగౌరవము మఱియొద్దానికినిలేదు. బాణభట్టకవిబ్రహ్మ తనయనన్యసామాన్యంబగుపరిశీలనశక్తి, కల్పనాచా

తుర్యము, వర్ణనాసౌందర్యము, సాహిత్యసంపద, భాషాస్వాతంత్ర్యము ననునైదురంగులతోఁ జిత్రకలానైపుణ్యంబునఁ గాదంబరినిరచించి సార్వజనీనం బగునీతి యనుజీవంబువోసెనో యనఁదగునీకావ్యము సంస్కృతి వాఙ్మయంబున ఘనయశస్సుగాంచినదనుటకు, “కాదంబరీ రసజ్ఞానామా హారోఽపి నరోవతే” యనుపండితలోకోక్తియేవిదగ్గరము. కాని, యతి కిరిననూతనపదంబుల నుపయోగించుట సమాసము శబ్దార్థములై రెండర్థములతో దుర్గ్రహంబులుగానుండుట, కొన్నిచోట్లఁ రెండవయర్థమునిర్ధారకముగానుండుట, మఱికొన్నిచోట్లఁ గర్తృపదంబునకు మూఁడునాలుగు పుటలుదాఁటినవెనుకఁగాని క్రియాపదముతోనన్వయములేకుండుట, విశేష్యంబుల విశేషణంబులును, విశేషణంబుల విశేషణంబులును వానివిశేషణంబులునుగలిసి యన్వయకాఠిన్యమునుగలిగించుట, కథగూడ నమానుషచర్యలందెలుపుచు నైజముగానుండునండుట మొదలుగాఁ గొన్నియంశంబులు కివిపండిత్యప్రకర్షమును దెలుపుటకుమాత్రమే యుపయోగపడుచుఁ గథాసారస్యమునకు భంగముగలిగించుచున్నవని కొన్నియాక్షేపములుచూపుచు సర్వసాధారణంబులగు మనుష్యావస్థలను, బ్రాసాదములను, బురంబులను, మున్యాశ్రమంబులను, వనంబులను, హిమాలయంబును, అచ్ఛోదనరస్సును, మహాశ్వేతాప్రస్తావమును, మిగులనైజముగావర్ణించి దీరియందుఁ గవియసాధారణప్రతిభాచాతుర్యంబుఁజూపెనని వీబరు మొదలుగా నన్యదేశీయవిమర్శకులుగూడ నీకావ్యమునధికముగాఁబ్రశంసించిరి. పరిశీలింపఁగా నీతనికవితాశైలి వక్రముగానున్నదనుటకు రాఘవపాండవీయకర్తయగు కవిరాజుచెప్పిన “సుఖింధుర్బాణభట్టశ్చ కవిరాజితీత్రయః | వక్రోక్తిచూర్ణనిపుణా శ్చతుర్థో విద్యతేనవా ||” యనుశ్లోకమే ప్రమాణము.

ఈకావ్యంబున శృంగారరసముప్రధానము. కథానాయకులగు కా

దంబరీచంద్రాపీఠుల పరస్పరానురాగము చక్కగాఁ గ్రహక్రమప్రవర్ధనముగా నీతిదాయకముగా వివరింపఁబడినది. తక్కుంగలపాత్రలవర్ణనఁబుగూడఁబ్రావచికజ్ఞానంబునకుఁగూహరణముగాఁజూలును. మనోహరంబగు కథకాలవాలమై గీర్వాణభాషలోనియెల్లపదములకు నిఘంటునై యుత్తమతైలీరచనఁబై పండితహృదయప్రాసాదములంకరించిన యీకాదంబరినిగూర్చి యింకనధికముగావ్రాయక తారాపీఠునికుమారుఁడగు చంద్రాపీఠునకు యావరాజ్యపట్టాభిషేకసమయమునకుముందుగా మంత్రియగు శుక నానుఁడుపదేశించిన నీతిసారసంగ్రహమిందుఁ దెలుగున లిఖించెదను.

“ నాయనా! చంద్రాపీఠ! అఖిలశాస్త్రములసభ్యసించిననీ కుపదేశింపఁదగినదేదియునులేదు. యావనంబు గాఢాంధకారము. ధనసంపత్తి దారుణంబు. ఆగర్భరాజత్వ మభినవయావనత్వ మనమానరూఢత్వ మమానుషశక్తిత్వ మనునిది గొప్పయనర్థపరంపర. ఎంతచదివినవానికీని జన్మనంబునబుద్ధి కాలువ్యమొందకపోదు. చంద్రోపలంబుల శశికిరణంబులు చారునట్లు ధీరునిచిత్తంబునకు గురూపదేశముచక్కగా నెక్కును. అదియే యభ్యాస్యునిచెవులకు సలీలమువలెనే పీఠఁగలిగించును. కావున బాలా! విషయసుఖంబులెఱుంగనినీ కీసమయ ముపదేశయోగ్యము దుస్స్వభావంబునకు వంశంబును వినయంబునకుఁ జదువును గారణంబులుగావు. చందనతెరువునఁబుట్టు నిప్పుగాల్పదా? శాంతపాతముజలమున్నను బడబానలముగ్రముగాదా? గురూపదేశముయోగ్యులకు నిర్మలజలస్నానము. అస్వర్ణకర్ణాభరణము. అహంకారదాహజ్వరపరీతయగుప్రకృతిగలరాజులకిది ముఖ్యావశ్యకము. కుమారా! లక్ష్మీమీకిఁ చంచలురాలు. లభించియు లభింపకయుఁగూడ దుఃఖముగలిగించును. కులమునుజూడదు. శీలంబును గాంచదు. విద్యను వినదు. ధర్మముననుసరింపదు. త్యాగము నాచరింపదు. జ్ఞానమును విచారింపదు. గుణమునుగోరదు. పౌరుషమును బాటింపదు.

మానమును మన్నింపదు. ఇట్టిలక్ష్మీనిబరిగ్రహించి రాజులు సకలదుర్విసయములకుఁ బాత్రమగుదురు. పట్టాభిషేకసమయంబుననే దాక్షిణ్యము జరాస రణము, పరలోకచింత, సత్యవాదిత్వము వారినెడఁబాయును. సప్తవ్యసనంబులను సద్గుణంబులనివారు తలంతురు. అనువర్తలమాటలా దరింతురు. దర్శనమిచ్చుటయే యనుగ్రహమనియూహింతురు. ఆలోకనం జె యత్సృపకారమనుకొందురు. పలుకేబంగారమనిభావించును. ఆజ్ఞయే వరదానమనిస్మరింతురు. దేవతలకు నమస్కరింపదు. బ్రాహ్మణులసర్పింపరు. మాన్యులమన్నింపరు. ఎవఁడు రాత్రిందివ మున్నవలెనివి విపరీతము గాఁజెప్పించు జేతులుగట్టుకొని యనుసరించియుండునో యతనిమాట యెట్టిదైన నాలకింతురు. ఓకుమారా! అతికష్టచేష్టాదారుణంబగు రాజ్య తంత్రంబునను మహామోహకారణంబగు జన్మసంబునను సర్వజనసమ్మతం బుగానంచరింపఁబ్రయత్నింపుము. ఎట్టివిద్వాంసునైన నెట్టిధీరునైన నెట్టి సత్కులప్రసూతునైన లక్ష్మీదుర్తార్థునిఁగాఁజేయు నన్నమాటమాత్రము మఱచిపోకుము”.

—:0:—

భూ ప ణ భ ట్టు డు .

ఇతఁడు బాణభట్టునికుమారుఁడు. తండ్రియనంతరమున, నసమాప్తంబగు కాదంబరీకావ్యమును దానుసంపూర్తిగావించినట్లుగాఁ గాదంబర్యుత్తరభాగముఖంబునప్రాసిన “ యాతేదివంపితరి తద్వచనైవసార్థం విచ్ఛేదమాప భువి యస్తు కథాప్రబంధః | దుఃఖంసతాం తదసమాప్తికృతం విలోక్య ప్రారబ్ధపవ సమయానకవిత్వదర్పితే || ” అనుశద్యమువల

నందెలియుటచే నితడు 2 వ శతాబ్దంబు మధ్యభాగంబున నున్నవాడని నిశ్చయమగుచున్నది.

ఈయన్తరభాగము పూర్వభాగమంతప్రాథమ్యముగాలేదుగాని యితడు దీనినిసరసముగాఁ గ్రమ్ముగా సనాప్తికొందించుటలో నెల్లవిధములఁ దండి నేయనుకరించినట్లు కనుపడుచున్నది.

చంద్రాపీఠుడు గంధర్వరాజపుత్రియగు కాదంబరియొద్దనుండి వచ్చినవత్రలేఖవలనఁ బ్రియురాలిపృథ్వాతమువనుచుండఁగా బాణుడికథను డి విరమించినట్లు కనుపడుచున్నది. భూషణభట్టాచరువాతివృత్తాంతమునందుకొని ప్రియవిరహపీడిత యగుకాదంబరివచనములను బత్రలేఖ చంద్రాపీఠునకుఁ నిప్పించుట యను కథాభాగముతోఁ గాదంబరీకావ్యము నుత్తరభాగమారంభించెను. ఈభాగంబునఁ గాదంబరీచంద్రాపీఠులు పెక్కుకష్టములంబడి తుదకున్యూనోతి మరలజీవించుట, కాదంబరీచంద్రాపీఠులవివాహము, మహాశ్వేతాపుండరీకులసమాగమము, వారిమహిమానువర్ణనము, చక్రగావిశదీకరింపఁబడినవి. కథ శుభాంతముగాముగిసినది.

ఎంతగొప్పకవియైనను దనంతఁదాను సరసకథలఁగల్గింపఁగలఁడుగాని యొకనియభిప్రాయమనుసరించి పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధములేకుండ రసభంగముగాకుండ మధ్యభాగమందుకొని కథనుసమాప్తిచేయఁజాలఁడు. అట్టియెడ నిట్టిదురూహ్యంబగు కథోపరిభాగంబు నీషద్యైవమ్యములేకుండఁగ నొకమనస్సునఁబన్నినట్లుగా సయ్యక్తికముగాఁజెంచి పూరించుట, తండ్రివచనరచనానైపుణిగ కథాశయంబును బ్రత్యక్షముగా నెఱిగినకొడుకునకుఁదగునుగాని యింకెవ్వనికేశక్యమగును? ఆహా? పండితలోకభూషణుండగు భూషణభట్టునిఁ గన్నబాణభట్టునిభాగ్యమే మనవచ్చును?

మ యూ ర క వి .

—:0:—

సూర్యశతకకర్తయగు మాయూరుడు బాణభట్టునకు శ్వశురుఁ
నియొకఁడును శ్యాలకుఁడనియొకఁడును జెప్పచు నీతిఁడుజ్జయినీరాజగ
వృద్ధభోజునిసభలోనున్నవాఁడని మానతుంగాచార్యుఁడు భక్తామరస్తో
త్ర)వ్యాఖ్యలోను, మేరుతుంగాచార్యుఁడు ప్రబంధచింతామణిలోనువ్రా
సిరి. ఇట్టివికాలనిర్ణయంబునకు సరిపడవని యిదివఱకే తెలిపియుంటిమి.
కాని మొత్తముమీఁద మాయూరుఁడు బాణునకుబంధువని నమ్మవచ్చును.

ఇతఁడు బాణభట్టునకు సహకారికుండై కాన్యకజ్జంబున హర్షవ
ర్ధనుఁ డుపశ్రీహర్షునియాస్థానంబుననున్నట్లుగా శౌంజ్ఞధరపద్ధతి మొదల
గువానిలోఁ బ్రసిద్ధముగానున్న రాజశేఖరుని “ అహోప్రభావో వా
ద్దేవ్యా యన్మాతంగదివాకరః । శ్రీహర్షస్యాభవత్సభ్య స్సమో బాణమ
యూరయోః ॥ ” అనుపద్యమును, నవసాహసాంకచరితము రెండవసర్గ
లోఁ బరిమళకాళిదాసువ్రాసిన “ సచిత్రవర్ణవిచ్ఛిత్తి శాలినో రవనీపతిః ।
శ్రీహర్షఇవ సంఘర్షం చక్రే బాణమయూరయోః ॥ ” అనుపద్యమును దృ
ఢాధారములుకాఁజాలును. కావున మాయూరకవి హర్షవర్ధన బాణభట్టుల
తో 2 వ శతాబ్దము పూర్వభాగంబున నున్నట్లు నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇతఁడురచించినది సూర్యశతకము దక్కఁ మఱొకటేదియుఁగాన
రాదు. మాయూరకవిరచించినవని సుఖాషితావళ్యాదులలో సూర్యశత
కాతిరిక్తము లగుకొన్నిశ్లోకములుకనుపడుచున్నవిగాని యట్టిగ్రంథమేది
యులభింపలేదు. రాజశేఖరుఁడితనిఁ బ్రశంసించినపద్య మొకటి సూక్తిము
క్తావళిలో నిట్లున్నది.

“ దర్పం కపిభుజంగానాం గతా శ్రవణగోచరం ।

వివవిద్యేవ మాయూరీ మాయూరీ వాజ్ఞిక్యతతి ”

ఈతనిశతకంబునకు వల్లభదేవామలైదుగురు వ్యాఖ్యానములు
[వాయుటయే దీనిఘనతనుదెల్పుచున్నది. ఈకవియే తనశతకంబునుగూ
ర్చి కట్టకడ నిట్లు ప్రశంసించెను.

‡ శ్లోకాలోకస్య భూత్యై శతమితిరచితా శ్రీహయారేణభక్త్యా ।
యుక్తశ్చైతా వతేద్య సృకృదపి పురుష స్సర్వపాపైర్విముక్తః ।
ఆరోగ్యం సేతా-విత్వం మతి మతులబలం కాంతిమాయాః ప్రకర్షం ।
విద్యామైశ్వర్యగుర్ధం సుతమపి లభతే సోఽత్రసూర్యప్రసాదాత్ ॥

ఈతనికవిత్వము మిక్కిలిహృదుమధురమై భక్తజనహృదయరంజకం
బుగా నుండును.

‡ మయూరుండురచించిన యీనూటశ్లోకములు సఠించిన వారికి సూర్యానుగ్ర
హంబున నాయురారోగ్యవిద్యాబలైశ్వర్యములు గలుగును.

-:0:-

భ వ భూ తి .

ఈమహాకవియే తననివాసాదులగూర్చి తననాటకంబులలోనిట్లు
[వాసికొనెను. “ దక్షిణాపథంబున విదర్భదేశంబునఁ బద్మాపురమనునగ
రముగలదు. దానవేదవేదాంగవేత్తలు తైత్తిరీయశాఖాధ్యేతలు పంచా
గ్నులు క్రతుకర్మకులు సతర్కాచరణులు కాశ్యపగోత్రులు నగునామం
బరులనిపిలువఁబడు బ్రాహ్మణులుగలరు. వారిలో వాజిపేయయాజియగు
మహాకవియనువానికి నైదవపురుషుండును, భట్టగోపాలునకుఁబౌత్రుండు
ను, జ్ఞాననిధిమహిమాయునకు శిష్యుండును, శ్రీకరపదలాంఛనుండు
ను, బదవాక్యప్రమాణజ్ఞుండు నగుభవభూతియనుకవి గలఁడు. ”

వింధ్యపర్వతంబునకు దక్షిణంబుగా నార్యులేతెంచినమార్గమునకు దక్షిణాపథమునిపేరుపెట్టిరి. విదర్భదేశమనగా నిప్పటి Bedar అని గ్రహింపవగును. దీనినే మనపూర్వులు వెలనాడనివ్యవహరించుచువచ్చిరి. కావుననే మనదేశమందలి వెలనాటిబ్రాహ్మణులకు విదర్భజులని నామాంతరము గలదు. వీరచ్చటినుండియే వృష్ణాగోదావరీతీరంబులకు వచ్చియుంచురు. ఈచుర్థంబును దలంచియేకాఁబోలు డాక్టరుభండారు కారు, భవభూతి తెలుఁగుసీమను జన్మించినవాడని వ్రాసియుండెను. ఈ తెయెంశములనుబట్టి యీకవి విదర్భజుఁడగు నైదిక బ్రాహ్మణుఁడనియుఁ గృష్ణయజుశ్శాఖియుఁడనియుఁ గ్రతులోలుఁడగు స్వార్థాద్వైతియనియుఁ గాశ్యపగోత్రుఁడనియు స్పష్టమగుచున్నది. ఈకవి తనవంశ్యులయుత్తనత్వమునుగూర్చి—“* తే శ్రోత్రీయాస్తత్త్వపినిశ్చయాయ భూశ్రుతం శాశ్వతమాద్రియంతే । ఇష్టాయ పూర్తాయచ కర్మణేఽర్థాః । దారానపత్యాయ తపోఽర్థనాయః ॥” అనివర్ణించుకొనెను.

శ్రీశంకరుడొంకితుఁడగునీతనికాలనిర్ణయమునుగూర్చి యెల్లవిమర్శకులైకిమత్యము గలిగియుండుటచే విశేషించి వ్రాయనక్కఱలేదు. రాజతరంగిణిలోని “కవిర్వాక్పతిరాజ శ్రీభవభూత్యాదిసేవితః । జితోయయా యశోవర్షా తస్యణస్తతివందితాం ॥” అనుశ్లోకమునుబట్టి లలితాదిత్యనృపాలుఁ డజ్జయినీకన్యాకుబ్జులకుఁ బ్రభువగుయశోవర్షును

* వేదజ్ఞుగృహరు బ్రహ్మజ్ఞానముకొలకు శాస్త్రములను, యాగాదులకును తటాకాది నిర్మాణములకును ధనమును, సంతానముకొలకు భార్యలను, తపస్సుకొలకు నాయురాయమును గోరుచుండురు.

శ్రీ ఇదివఱకువిపులముగావ్రాసి ముద్రించిన యీతనిజీవితమునిందుసంగ్రహించితిని. అందుదాహరించిన కవులకాలనిర్ణయంబులుగూడఁ గొన్నియీసంస్కృతకవిజీవితములో నందందుమార్గబడినవి.

జయించి తదాస్థానకవి యగుభవభూతిని గాశ్మీరమునకుఁ దీసికొనివెళ్ళినట్లు తెలియుచున్నది. రాజతరంగిణినిబట్టి లలితాదిత్యవృషాలునికాలముతో సరిచూడఁగా యశోవర్మ క్రీ॥ శ॥ 230 వఱకు నుజ్జయిని నేలినట్లుకనుపడుచున్నది. శ్రీమతీయు ౮ వ శతాబ్దమునడుమనున్న వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో మహావీరచరితామలను బేర్కొనుటచేఁగూడ నీతని కంటే మనకవిపూర్వఁడైనట్లుస్థిరమగుచున్నది. కావున మనకవి క్రీ॥ శ॥ 230 ప్రాంతమునజీవించియుండెననుట నిశ్చయము.

కృతివిమర్శనము—సంస్కృతవాఙ్మయంబున భవభూతిమహాకవిపేరు సుప్రసిద్ధమైనదియున్నది. శబ్దార్థగౌరవంబగు కిరాతార్జునీయము మొదలుగాఁ గవికర్ణరనాయనంబైన కల్పనాచార్యునివలసితంబైన యుత్తమశైలీనిబద్ధంబగు కాదంబరివఱకును స్వభావవర్ణనావిభాషితంబులగు రత్నావళిపీయదర్శికలు మొదలుగా నిరుపమానోపమానస్వభావాలంకృతంబైన సకలసరసహృదయరంజకంబైన విలసిల్లు కాళిదాసకృతిజాతంబువఱకునుగల కావ్యనాటకాదులన్నింటిని ప్రాచీనకవుల యెల్లకవితాధర్మంబులునుగల కృతిరత్నత్రయంబును నిర్మించినభవభూతనిబోలినవాఁడర్వాచీనకవులలో నింకొకఁడులేఁడు. మాలతీమాధవములోని యీక్రిందిపద్యంబు నీతనిలోకోత్తరపాండిత్యంబును సర్వతంత్రస్వతంత్రతను వెల్లడించుచున్నది. దీనికి నిదర్శనంబు లాయామర్శనభాగంబుల ముంచుగనుఁగొనవచ్చును.

† “ యద్వేదాధ్యయనం తథోపనిషదాం పాంశ్యస్య యోగస్యచ ।

జ్ఞానం తత్రాథనేన కిం నహి తతః కశ్చిన్మణో నాటకే ।

† నాటకంబున సారస్యములేదేని వేదశాస్త్రములఁ జదివితని చెప్పనేల? ఇందేమయిన సర్వగౌరవాధికవితాసారస్యము గలదా? అదియే నాపండిత్యనైపుణ్యములదెలుపును.

యత్రైష్విత్వముదారతాచ వచసాం యచ్చార్థతో గౌరవం ।

తచ్ఛేదస్తి తతస్తదేవ గమకం ఛాండిశ్యవైదగ్ధ్యయోః ॥”

మఱియు నీతఁనిద్విత్యవితాసారస్యంబు నెఱింగిన నీలకంఠదీక్షితా
దులీతనియం దత్యంతగౌరవముచూపుచు నీక్రిందివిధముగా వర్ణించుటయు
నిందుల కుదాహరణముగానున్నది.

✓ ‡ “ప్రాచేతసేన యాఽనీతా సాలితా భవభూతేనా ।

సర్వతశ్చర్వ్యతే వాణీ సైవాద్య కవిమానిభిః ॥”

“ భవభూతేస్సంబంధా ద్భూతభూరేవ భారతీభాతి ।

ఏతస్మాతకారుణ్యే కిమన్యథా రోదితి గ్రావా ।

భవభూతిక వేర్వాచ స్పృదంతే రసరంజితాః ।

సుషనోభ్యస్సృధాస్యంది బంధమాధుర్యబంధురాః”

“ భభూవవల్లీకభవః కవిః పురాతతః ప్రపేదే భువి భర్తృమేంతతాం ।

స్థితఃపునర్యో భవభూతిరేఖయా సవర్తతే సంప్రతి రాజశేఖరః ॥

ఈమహాకవి క్రమముగా మాలతీమాధవము, మహావీరచరితము,
ఉత్తరరామచరితము మూడునాటకంబులురచించెను. భవభూతివిరచి
తంబులని శాక్తాధరపద్ధతిలో— “నిరవద్యాని పద్యాని యది నాట్యవ్య
కాక్షతిః । భిక్షుకత్రాపిన్దీప్తః కిమిక్షుర్నరసో భవేత్ ॥” అనియొకప
ద్యమును గదాధరభట్టుని రసికజీవనములో—

† “కిం చంద్రమాః ప్రత్యుపకారలిప్పయా ।

కరోతి గోభిః కుముదావబోధనం ।

‡ వాల్మీకిమూలముగావచ్చి భవభూతిచేఁబెంచఁబడిన వాణినే తక్కుకవు
లందఱుననుసరించుచుండిరి.

† చంద్రుఁడు ప్రత్యుపకారమునుగోరి కలువలకు వికాసముగఁగుచుండె
నా? లేకు. పరోపకారమునందే తమజీవితమును నినియోగించుటయనునది గొప్పతా
రికి స్వభావము.

స్వభావ ఏవోన్నతచేతసాం సతాం ।

ఘోషకారస్యసంహి జీవితం ॥ ”

అనియొక పద్యమును గనుపడుటచే నితఁడురచించిన మఱియొక గ్రంథముగలదేమోయని కొందఱనుమానించుచున్నారుగాని, దానిపేర యైన లోకమందింతఃజకుఁడెలియఁబడకపోవుటచేతను బై పద్యములు చాటుపద్యములనలెనుండుటచేతను నట్టిగ్రంథమొకటిగలదని చెప్పసాహసింపఁజాలను.

పైమూఁడునాటకంబులలోఁగూడ నొకదానిలోని పద్యములు నచనములు నింకొకదానిలో సమానముగాను గొంచెముమార్పులతోను వేఱువేఱుసందర్భంబుల నన్నియంకములందును సామాన్యముగానుండుటచే శేడిముందురచింపఁబడెనోయని యనుమానము గలుగుచున్నదిగాని యుత్తర రామచరితము మూఁడవదియను నిర్వివాదాంశమునకుఁబోక మహావీరచరితము మొదటిదియనుకొందఱి యభిప్రాయమునకు భిన్నముగా మాలతీమాధవము మొదటిదనివిశ్వసించును. ఇదిప్రథమప్రయత్నముగుట చేత నేకాంబోలు సమకాలికి జనరంజనంబగునొకాడో యనుసంకోచంబు సూచించునట్లుగా 'వ్యాజవినయంబుదోశ నీక్రందిపద్యమీనాటకంబుననే చాఁచుటయు దీనిప్రథమత్వమును స్థిరీకరించుచున్నది.

“ యేనామ కేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం ।

జానంతి తే కేమపి తాన్ప్రతి నైషయత్నః ।

ఉస్పృత్యతే మమతు కోఽపి సమానధర్మా ।

కాలోహ్యాయం నిరవధి ర్విపులాచ పృథ్వీ ॥ ”

.. ఎవరునన్న నిరసేతురో యట్టి బ్రహ్మజ్ఞానులకొఱకుఁగాదీ ప్రయత్నము. నాకుఁదగినవాఁడు ముందుపుట్టఁగలఁడు. కాలమా? నిరవధియైనది. భూతలమా? వికాలమయినది.

మాలతీమాధవము పదియంకములనాటకము. దీనినే ప్రకరణమునందురు. ఇందలికథమిట్టిది మనోరంజకంబుగా శృంగారరసప్రధానంబుగా, బ్రదర్శనయోగ్యంబుగా లోకనీతిదాయకంబుగా నవనవోన్మేషప్రతిభాచాతుర్యంబున గల్పింపఁబడినది. 4

విదగ్ధరాజువంత్రియగు దేవరాతుడును బద్మావతీరాజుమంత్రియగు భూరివసువును గామందకియను సన్న్యాసినియు నొకగురువునొద్ద విద్యనేర్చిరి. కథాసందర్భంబును బాత్రసంభాషణంబును బట్టిచూడ వీరు మువ్వరు బ్రాహ్మణజాతివారని తెలియుచున్నది. విద్యాభ్యాసకాలంబున నానుంతులిరువురు “మనము పరస్పరమపత్యసంబంధము చేసికొనవలయు” ననిప్రతిజ్ఞయొనరించుకొనిరి పిదపఁగొంతకాలంబునకు దేవరాతుడు తనపుత్రునాన్వీక్షణీవిద్యనేర్చుకొనుటకుఁ బఠ్యావతికిఁ బంపెను. ఆశ్రమయంబుననే పద్మావతీరాజు తననర్తసభివుఁడగు నందనునకు మాలతీనియవలయునని మంత్రియగు భూరివసువునుగోరుచుండెను. ఇట్లుండ మాధవుని సౌందర్యాది సుగుణగణంబును మాలతీమాధవుల పరస్పరానురాగంబును రహస్యంబుగ నెఱింగిన భూరివసువు పైకేమియు నెఱుంగనివానివలెనుండి మాలతీమాధవులకుఁ జౌర్యవివాహము జరిగింపవలయునని కామందకిని బ్రోత్సహపఱిచెను.

కామందకి వారిపరస్పరానురాగంబునకుఁ దగినప్రయత్నములు చేయుచుండెను. మాధవునిరూపంబును మాలతిచిత్రఫలకంబున వ్రాయుట, మదనోద్యానవిహారము, పరస్పరప్రేమగలిగిన పరిచారకులగు మందారికాకలహంసులు వీరికన్యోన్యవార్తలఁదెలుపుట, ప్రియస్నేహితుఁడగు మకరందుఁడు మాధవునకునుకూలవర్తియైయుండుట, మాలతీమాధవులవకులమాలాచిత్రఫలకవినిమయము, పరస్పరవిరహతాపమునను నివివకరగాఁగల్పింపఁబడెను. పిదప నఘోరకంతుఁడు మాలతినవహరించి దేవత

కుబలియాయ నెంచుట, మహామాంసవిక్రయమున క చటికేగినమాధవుఁ
డుదాని నెటింగి యాకాపాలికునిజంపుట, యంతఁగపాలకుండలయను నా
తనిశిష్యుగాలు మాలతి నెత్తికొనిపోవుట, మాధవుఁడందులకు విచారించు
చు నడవులకేగుట, మాలతీదొరకుట, వారిపరిణయముననుక థాథాగము
తో నీనాటకముశుభాంగముగా సమాప్తమగును.

నాటకవిశేషములు—ఆత్మహత్యవిషయమై జాతిగుణశీలాదులక
నుగుణంబుగా మహామాంసవిక్రయ మనునదృశ్యతోపాయమును నితఁడే
కాక యింకెవ్వరునుగల్పించియుండలేదు. మహామాంసమనఁగా “నిష్క
పటమైనదియు శస్త్రప్రాశముగానిదియుఁ బురుషదేహమునుండితీయఁబడి
నదియు” ననియర్థము. మఱియు మాలతి కామందకికి వశ్యురాలగుట
నుగూర్చివర్ణించిన-

* “న్రజతి విరహే వైచిత్ర్యం నః ప్రసీదతి సన్నిధౌ ।
రహసిరమతే ప్రీత్యా వాచం దదాశ్యమవర్తతే ।
గమనసమయే కంఠే లగ్నా నిరుధ్య నిరుధ్య మాం ।
సపథి శపథైః ప్రత్యావృత్తిం ప్రణమ్యచ యాచతే ॥

అనుష్టోకంబున దూతికావశీభూతనాయికాలక్షణంబు స్వభావా
నుగుణంబుగా వర్ణింపఁబడినది. మాధవుఁడు గాపాలికునితోఁజెప్పినయీ
క్రీందిపద్యము మాలతీసౌందర్యవర్ణనాగర్భితంబగు కరుణరసంబును డెల్పు
చు నెంతయుశ్రోవ్యము గానున్నది.

* నేను విడిచినపుడు కలఁతవడును. దగ్గఱనున్నయెడ నెప్పుడిగానుండును.
ఏకాన్తమునఁ జక్క-గా మాటాడుచున్నది. ప్రేమతోఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నది.
అన్నివిధముల నుపచారముచేయుచున్నది. నేను బయలుదేరునపుడు మెడపట్టుకొని
యాపి యెట్లు పెట్టించుకొని మ్రొక్కి- నేనుదిరిగివచ్చుటను గోరుచున్నది.

శ్రీ “ అపారం సంసారం పరిముషితరత్నం త్రిభువనం ।
నిరాలోకం లోకం మరణశరణం బాంధవజనం ।
అదర్శం కందర్పం జననయననిర్మాణ వాఫలం ।
జగజ్జీర్ణారణ్యం కథమసి విధాతుం వ్యవసితః ॥ ”

మఱియు భవభూతికాలంబున నతిదుష్టంబగు కాపాలికమతంబు ను నరబలియు నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మఱియు మేఘు సందేశకావ్యంబున యత్సుండు మేఘుని బ్రార్థించినట్లుగా మాధవుండు “ మూలతినిజూచినయెడల నామెకు నాయవస్థనుదెల్పు ” మని మేఘుని బ్రార్థించునందగ్ధంబున ముందాకాంతాఛందోబద్ధంబగు—

† “ దైవాత్పశ్యేర్జగతి విచరక మత్ప్రియాం మాలతీం చే ।
దాశ్వాస్యాదా తదనుకథయే క్షాంతీయామవస్థాం ।
ఆశాంతతుర్నుచ కథయతా క్షింతముచ్చేదనీయః ।
ప్రాణత్రాణం కథమపి కిరోత్యాయతాత్మ్యాస్సపకః ॥ ”

అనునీపద్యము భవభూతి సగౌరవంబుగాఁ గాల్చిదాసకవితాచ్ఛాయ ననుసరించినట్లు తెల్పుచున్నది.

పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధంబును బాత్రప్రయోగభంగంబును లేకుండ నాటక మొకటి విధముగా నీతిదాయకముగానున్నది. మాధవునియె

శ్రీ ఈశుండరిని హింసించి సంసారంబు ససారంబుగాను, ముజ్జగంబును రత్నములేనిదిగాను, లోకమును దృష్టిలేనిదిగాను, మన్మథుని గర్వహీనునిగాను, జనసేత్ర నిర్మాణమును నిష్ఫలముగాను, జగంబును జీర్ణాటవిగాను నెట్లు చేయఁదలంచితివి?

† ఓమేఘడా! నీవుతిరుగుచు దైవవశమైన నాప్రియరాలగు మూలతిని జూచితివేని ముందుగా నామెనుఁజూచి పదప నాయవస్థనుజెప్పము. తాని నాయాశయనుదారమునుమాత్రము బొత్తిగాఁ ద్రెంపివేయకుము. ఆమెకదియొక్కటియే ప్రాణరక్షణమగుచున్నది.

ఊహలఃకిని మకరందనియెడ మనయంతికు సనురాగంబెన్నఁజువికల
 ముకాలేదు. తనప్రయత్నంబునకెన్నియభ్యంతరములువచ్చినను గామం
 దకివేనుదీయక తనస్మృతినిస్వహించెను. ప్రాజ్ఞులగువారు యుక్తవిషయం
 బులఁబట్టువిశతరనుటకు మొదట విపరీతబుద్ధిలిగిన రాజనందనులు చివ
 రికాయుగ్వాహంబుల మంచిబుద్ధితోసంగీకరించిరి. ఈనాటకకాలంబునఁ
 గూడ రాజులయొద్ద బ్రాహ్మణులే మంత్రులుగా నుండిరినుట నిక్కము.
 ఏమన? భూరిననుదేవరాసులు బ్రాహ్మణజాతికిఁగిరినట్లు గురుకులవాసము
 చేసిన శిష్యులై రాజనీతి నెఱిగిన మంత్రులై పన్నింపఁబడుటయు రాజు
 లతోసంబంధపాఠవిషయములుగలవారని పన్నింపఁబడకపోవుటయు తుత్రియ
 చిహ్నవస్త్రాదిపదవాచ్యులు కాకపోవుటయు, నఘోషుండుడు దేవగా
 నుఁబుత్రుడగు మాపుని .. అదే బ్రాహ్మణభింభ " యనిసంబోధించుట
 యు మొదలుగాఁగల వర్ణపరిణామైల్ల బూర్వోక్తంబును స్థిరపఱచుచును
 ననాటకంబున నాయుకానాయకులగు మూలతీమాధవులు బ్రాహ్మణులని
 తెలుపుచున్నది మఱియు నీనాటకమంకియు విమర్శింపఁగా భవభూతి
 కాలంబున స్త్రీలు విద్యావతులై శిల్పకలాని చిత్రవిద్యలనేర్చుచుండిని
 యుఁ బ్రాజ్ఞులగుటచే సత్యప్రేమగలవారై తమకునుకూలురగు పరులను
 రించుచుండిరినియు బ్రాహ్మణులలోఁ గూడ రజస్వలావివాహముగలదని
 యుండెనియుచున్నది. కిన్నెలకుఁ బఠిసరిణంబున స్వాతిశ్రయముగలదను
 గొప్పనీతిని బాల్యకాహములపాలై దుఃఖభాజనులుగాక పథాపరులగా
 కరిగుణసంపదనొక రెఱుంగురంపెఱుగు వివాహితులుగాకుండిరను మంచి
 యాచారమును మనకీనాటకము బోధించుచుండెను ఘోషానాసకారమే
 మున్నది? ఇట్లు చెప్పుటచేఁ గన్నియలు జనకులసత్తిమించి స్వయముగాఁ
 గావలసిన పరులపరించుచుండిరినికాని, లజ్జ పరిత్యాగముచేసి పరపురుషు
 లతో సంభావించుచు రచ్చకొట్టుములచేగుచుండిరనికాని తెలిసికొనరా

చు. ఇప్పుటివలెనే స్త్రీలకే కాంతిస్థితియుం స్వాతంత్ర్యవాదుగూవు గాని యిం
తమన్దయముగా బాంధ్యపాహములుగాని, నిర్బంధపాహములుగాని లే
వనినాయభిప్రాయము. మరియు నాశవయంకమునందు వర్ణింపఁబడినతే
ల్లపట్టుబట్టలు పైఁబడువయోగించు రంగుబట్టలు పూలపండ్లు మొదలుగాఁ
గల యురరాగరసజనకమును పై వాహిక నేపథ్యము ధవళాశికాలంబున
మనదేశము నుండినాగరికత ననుభవించినట్లు చెప్పుచున్నది.

ఈమహాశివ రెండవశ్లోచ మహాపీఠచరిత్రము ఇది శ్రీరాముడు
లిశ్వమిత్రయజ్ఞసంరక్షణమహాశివుడు మొదలుగా రావణవధానంతరము
రామునిపట్టాభిషేకమగుచున్నతరువాత గలరామాయణకథను జెల్పునట్టి
యేడంక మునాటినది. ఇందువీర సముద్రధావనము, వాహాపీఠుడనగా
నతిపరాక్రమశాలియును గానఁడనియ్యదు.

ఇంతటివానిగట్టిపరివేష్టించబడు శత్రువారునూ, గోగావరీపీఠమందు
నివంచవలె, కావేరీనదులుతలచు మలయగిరి, పంపామీపద్ధమగు ఋ
ష్యమూకము ప్రసరినదీప్థశీఘ్రగంబులన్నింటిని సరిగాను త్తిరిపురునుండి
దక్షిణదిక్కు ననుబోవు గామునివలెయునుదెల్పుచు చిప్పటిహింసానే
శివలయనగుగుణముగానున్నది. ఈమలయగిరియే యిప్పుడు నీలగిరియని
పిలువఁబడుచున్నది. ఇట్లు రాముని యాగమరమును వశ్యనాయాన
గూఁపబుగవర్ణించుచు ధవళాశికావేరినగల బుట్టిరిల్లులు ద్రవిడభాష
లోఁ గొడగనిపలువఁబడు మిక్కిలియెత్తమున నన్యోపర్యోగమును గా
నినతక్రిమిదివచ్చు నాగ్యవర్తనూమని నర్జించి దేశస్థజ్ఞానమును బ్రక
టించెను.

| ఈశివశిఖావారికృతాలలో నుత్తిరిగానఁచిశ్రీరాముడెట్లను. శ్రీ
రామవట్టాభిషేకానంతరకథను జెల్పునట్లుచేసెను. వాహాపీఠనివాసి
గలవాత వ్రాసినదిగురుచేసెను గలదిద్రవిడభాషయందు చేసెను అయినను

రామచరితనాటకములలో నెల్లనిది యుక్తవయసునదని యుక్తరశబ్దము నకు శ్రేష్ఠార్థకణ్వమును హనముగల్పించుకొనిన బాగుగానుండును. ఇది కరుణారసప్రధానమయిన యేడంకములనాటకము. భవభూతి వాల్మీకిహర్షి కృతమగు నుత్తరకాండములోని ముఖ్యపాత్రలమాత్రము దీసికొని తన ప్రాథకవితాచాతుర్యంబును బ్రతిభావైశద్యంబునుపయోగించి కల్పించి కథాసన్నివేశము నేర్పఱచెను. అత్యుత్తమకథాగ్రధితంబును మృదుమధురపదలలితంబును బ్రతిరంగసభారంజకంబునము మూర్ఖజనహృదయసాహణంబునైన నవనీతంబుగాఁజేయుచు దర్శకులకుండన్తయత్ని బుగ్గించు నీనాటకరాజంబుఁబోలినది ప్రాచీనరూపకంబులలో వేఱొండులేదని “ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్యతే” యనులోకోక్తి ప్రసిద్ధమై యుండఁగా నేనువరల వ్రాయనకిరాటలేదు. ఏతాదృశనిరుపమానరూపకంబు రచించినభవభూతికూడ “ఏగతిరదియించిరేని ననుకాలమువారలు మెచ్చరేకదా” (యనిపింగళసూరకవిచెప్పినట్లుగాఁ) దనకాలంబున నసహనశీలు రగుకుకవులమూలముగాఁ దననాటకంబులకుఁ బ్రసిద్ధిలేమిం గాఁబోలు నటసూత్రధారసంభాషణరూపకంబుగా సీతాపవాదంబు సూచించునట్లుగా—

* “సర్వథా వ్యవహర్తవ్యం కుతోహ్యవచనీయతా ।

యథా స్త్రీణాం తథా నాచాం సాధుత్వే దుర్జవోజనః ॥”

అనితనసంకోచంబును నిరంకుశకవితాప్రాశస్త్యంబును ప్రౌఢముగావెలిపుచ్చెను. కాని యేనాటకశిరోభూషణంబు భవభూతికృతంబు

* పలు తెలుంగుల వ్యవహరింపంగవలయుం । దప్ప లేకుండుటెట్లుని చెప్పనగును ।

మగువలకుఁబోలె వాక్కులమంచితము । నండులోకంబు దుర్జనమగునుజుమ్మి॥

(ఇందుదాహరింపఁబడి తాత్పర్యసంగ్రహము వ్రాయఁబడిన శ్లోకంబులకు సరియైన నా తెలుఁగుపద్యములుమాడిన గుఱు).

లనుటంజేసి తొలిరెండునాటకంబులఁ జదివింపఁజేయునదియేకాక యెప్పటికప్పుడు నవనవోన్మేషసారస్యంబుఁ గురిపించుచు నైహికకాములగు మానవుల యాంతరంగిక సుఖదుఃఖవికారంబులఁబ్రదర్శించి యాముష్మికంబు సమకూర్చుతత్త్వదర్శనంబగునో యాయీ యుత్తరరానుచరిత్రంబును జదివితీతవలయునుగాని వేవోళ్ళబాగడినం దొవోటను. |

ఈనాటకమంతయు సీతనిండుచూలాలగుట మోటుగాఁ గుశలపులు ద్వాదశాబ్దంబులవారై తలిదండ్రులఁ గలిసికొనిననునంతవఱకు నైనపండెందువత్సరంబులలోని విచిత్రకథను దెల్పుచున్నది. ఈకథాభివేశంబు సర్వజనసామాన్యంబుగాదుగావున ముంచుగాఁ గథాసంగ్రహంబువ్రాసి పిదప విమర్శనంబునకుఁ గడంగెదను.

శ్రీరామపట్టాభిషేకోత్సవమునకరుదెంచిన జనకచక్రివర్తి మరల మిథిలకరుగఁ దండ్రినెడఁబాసినందులకు విచారించుచున్న సీతను రాముఁడూటడించుచుండెను. ఆసమయంబున నష్టావక్రిహర్షిభక్తు కాసల్యాదులతో ఋచ్యశృంగనత్రయాగమునకేగిన వసిష్ఠమహామునిచెప్పిన యాశీర్వచనంబులను రాజకార్యలోచనంబులనుదెల్పెను. అంతసీతకానందముగలిగింపఁ జిత్రింపఁజేసిన పూర్వరామాయణకథయొక్క చిత్రీకరణను జూడరావచ్చునని లక్షణబంధువచ్చి విన్నవించెను. పిదప రామలక్ష్మణులు సాభిజ్ఞానంబుగ సీతకుఁజిత్రీకృతాంతముఁదెల్పుచుండ సీత మరల భాగీరథిని జూడవలయుననికోరెను. రాముఁడరదమురావింపుమని సౌమిత్రింబంపెను. జానకియు నిండుచూలాలగుటచే నలసియొకగదిలోరామునిబుజముపై నిద్రించెను. అప్పుడు దుర్ముఖుడను నంతఃపురసంచారివచ్చి వైదేహీవిషయమగు లోకాపవాదంబును రామునకుఁదెల్పి నతండుమిక్కిలిఘోకించి సీతాపరిత్యాగంబునిశ్చయించుకొని యామెనువిడిచిపోయెను. తరువాత సౌమిత్రివచ్చి సీతను రథమెక్కించి తీసికొనిపోయి యర

ణ్యంబునవిడిచివచ్చెను. అంతఁగఱోరాంతర్వత్నియగుమైథిలి దిక్కుమా
లిసదై ప్రసవవేదనసహింపఁజాలక గంగలోదిగెను. అంతఁగఱావసుంధర
లు సీతను నీటిలోఁగన్నవిడ్డలనుదీసి సీతనుదహయొద్దనుంచుకొని యాశి
శువుల వాల్మీకికినొప్పగించిరి. ఆతండును వారికినకలవిద్యల నేర్పుచుఁ
బెంచుచుండెను. ఇట్లుండ హిరణ్మయసీతనుగూడి యశ్వమేధంబొనరింప
యత్నించు శ్రీరాముండు లక్ష్మణపుత్రుం డగుచంద్రకేతువును సస్యైవము
గా గుఱ్ఱముతోఁబంపి తానునొకబ్రాహ్మణపుత్రుని యధర్మసారణఁబునకుఁ
గారణమగు శూద్రునితనస్సువిని దండకాంఠ్యంబునకు రథారూఢుడైవ
చ్చి యాశంబునుని నుఁజూరించెను. అంతఁబూర్వమరణ్యావాసంబున సీ
తకుఁజేరికత్తెయగు వాసంతి రామునిఁజూచి సీతావియోగంబునకు దుః
ఖించి పూర్వముభార్యతోఁగూడఁ దిరిగినప్రదేశంబులనాతనికిఁ జూపుచుం
డెను. ఈవృత్తాంతమువిని భాగీరథి “సీతావియోగదుఃఖశుండగురాఘ
వునకీవనవిహారముప్రమాదకర” మనియెంచి తమసయనుయోగినితోఁజూపి
నచ్చటకుఁబంపెను. కాని సీతయు నామెసంభాషణంబును రామునకుఁగనఁ
బడదు పినబడదు. రాముండు నాతనిసంభాషణంబును సీతకుఁగనఁబడును
వినఁబడును. అంతిరఘుపుంగవుఁడాయయి భాగంబులు చూచుచు సీతను
స్మరించుచు మాటిమాటికి మూర్ఛిల్లుచు సీతవచ్చిస్మృతింపలేచుచు సీత
యేతన్ను నిజముగాఁ దాఁకిపదియుస్పృంగును మరల నొడలెఱుంగకుం
డును. ఇట్టిదర్శనస్పర్శనంబుల సవిచారసంతోషులగు సీతారాములయభి
సయంబెంతసభారంజకంబుగానుండునో చూచియానందింపవలెను. ఇట్లు
వారందఱు గొంతసేపుండి యథాపూర్వంబుగానేగిరి. ఇట్టిట్లుండ జన
కవక్రవర్తి పుత్రికాదుఃఖంబునోర్వఁజూతక రాజ్యంబు పరిత్యజించి భూప్ర
దక్షిణంబొనరించుచు వాల్మీకియాశ్రమంబునకువచ్చెను. సీతయవస్థను వి
నిన పసిష్ఠుండు నయోధ్యకుఁబోవనిచ్చగింపక యరుంధతీ కాసల్యాకైకే

గూఁగునిమిత్రులతో నచ్చటకేవచ్చెను. వీరంగలు లవునిజూచి సీతాపుత్రునిగా నెఱింగి చుఁఖించుచుండిరి. ఆసహాయముననే రామునియజ్ఞతురగము రాఁగా లవుఁడుదానిని గట్టించెను. చంద్రకేతువువచ్చి యశ్వమునకై లవునితోఁబోరాడును. ఇందలిపీఠసంభాషణంబుశ్రవణానందకరంబైయుండును. అంతదండకారణ్యమునుండి వెడలివచ్చిన రాముఁడు పీఠియన్దమునువిని యిటకువచ్చి సంగరిమునివారిఁచెను. అంతభింత శ్రమంబున నచ్చరలచే రాసనాటకమాడింపనేగిన కుశుఁడు సంగరంబువినివచ్చి గర్వింపుచుండఁదప్పుడు శ్రీరామవృత్తాంతము నెఱిగి శాంతపఱిచెను. తనపుత్రులేమోయని పూర్వపక్షసిద్ధాంతములూసరించుకొనురామునకును దండ్రునియెఱుంగని కుశలపులకును జరిగిన సంభాషణంబు వినితీవనలెను. అంత శ్రీరాముఁడాయా యానవాఞ్మంబు వారిని దనపుత్రులుగా నెఱింగి విచారించుచుండ వసిష్ఠాచులు రామునిజూడవచ్చిరి. వాల్మీకియు సీతనువిడిచినవెనుక జరిగినవృత్తాంతము నాటకరూపంబుగఁ దెలిపి సర్వజగంబునకు సీతారాములయెడ భక్తిగలిగించెను. అరుంధతియు సీతను బుత్రులతో శ్రీరామునకొప్పగించెను. ఇట్లు శుభాంతముగా నాటకము నమాప్తమగును. — ౪

ఇకఁ గృతిపిమర్శనంబునఁ గవితావిశేషంబుల నెఱింగించెదను. ౧ వ యంకము. వసిష్ఠునియాశీర్వచనంబును వినిన శ్రీరాముఁడు సీతతోఁజెప్పినట్లుండిన—

* “ లోకీకానాంహి సాధూనామర్థం వాగమవర్తతే ।

ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి ॥ ”

* సద్గుణులు లోకీకులునగు సాధుజనుల ।

నడువులర్థంబు వెనువెంటనడచుచుండు ।

ససంఖ్యాదులునగు మహామునులువలె ।

వలె వెనువెంట సర్థంబు పఠగలెత్తు ॥

యశువన్యమైహికాయస్మికజ్ఞానులవాక్ ఛుద్ధితారతన్యముండె
ల్లును సుత్రమభావగభృత బై నులరారుచున్నది. నాటియు ఎసిష్టుడు
శ్రీరామునకు వర్తమానించె—

శ్లో ౧. జామాత్యయజ్ఞేన వయం నిరుద్ధా ।

స్త్ర్యౌ బాలపవాసి నవంచ రాజ్యం ।

యుక్తప్రజానా మనురంజనేస్యా ।

స్వస్వాస్యశో యస్విరమం ధనం పః ॥ ”

అనుష్లోకము రాజనీతిసారభూయిష్ఠంబై భవభూతే యశోవర్షా
దులయాస్థానంబుననున్నట్లు చాటిచెప్పుచున్నది.

ఈమహాకవి పూర్వనాటకంబులలో నెంచును నదృష్టచరంబగు
చిత్రప్రవర్తనంబును మాతనమార్గంబు నీనాటకంబునఁదొక్కెను. అయ్య
ది పూర్వరామాయణ కథాన గ్రహవ్యోతకంబై యయ్యయిపట్లశృంగార
వీరఃకుశావభృతంబుల సభాంజక బగుమగధకుసూత్రమై నప్తమాం
కంబునకుమూలమై ప్రతివ్యసరస బై ప్రళయాంకింబు నలంకరించుచు
న్నది ఈభాగంబుసాంతంబుగాఁ జదివినంతగాని స్థాలీపులాకన్యాయంబు
గ విమర్శించినంతమాత్రంబున మనోరంజకంబుగాను. గోదావరీతీరమం
దలి తమరహస్యవర్తనములఁ దలంచుచుంటివాయని సీతను రాముఁడగు
గుసందర్శనంబుననున్న, † “ కిమపి కిమపి మందం మందమానక్తియోగా
దవిరళితకపోలం జల్పతోరక్త మేణ । అశిథిలపరిరంభ వ్యాప్తుతైకైకదోష్టో

శ్లో మేమల్లుని యజ్ఞములనున్నాము. సీపుచిన్నవాడవు పెద్దలయాచారము
ననుసరించి బ్రజానురాగంబునకుఁ బ్రయత్నింపుము.

† ఓప్రేయసీ! మనము బుద్ధములుకలిపికొని గట్టిఁగాఁగొఁగిలించుకొని పరుం
డి యత్యనురాగంబున నే సీమా చెప్పకొనుచుండగా రాత్రి తెలియకుండగావెళ్ళి
పోయినదిగదా?

రవిదితగతయామా రాతిరేవ వ్యరంసీత్ ||” అనుష్యమంఠి స్వభావ
వర్ణితంబగు ననుకూలదాంపత్యానుగాగరనమచభవైకవేద్యమగాని వద
నైకగోచరముగాదు. తనబుజముపైనిద్రించి పలఁరించుజానకింగని శ్రీరా
ముడు దాంపత్యమున కవిచ్చిన్నసౌఖ్యముఁగోరుచు వర్ణించిన,

† “ అద్వైతం సుఖదుఃఖయోరనుగతం సర్వాస్వవస్థానుయః ।

ద్విశౌమో హృదయస్య యత్ర జరసా యస్త్రిన్నహరోగ్గోరః ।

కాలేనావరణాత్యయా త్పరిణతే యత్రేషేమసారే స్థితం ।

భద్రం తస్య సుమానుషస్య కథమప్యేకంహి తత్రావ్యతే ||”

అగుశ్లోకంబాత్మైకత్వవిజ్ఞానము బోధించుచు భవభూతియొక్క
యద్వైతమతపారంగత్యముఁబ్రకటింపుచున్నది. దుర్ముఖునివలన సీతా
పవాదంబునువిని దుఃఖించుగాముని హృదయాపద్ధనుఁగ్లింప నాకవిఁడు
నకేచెల్లునుగాని మనమిట్టిదని మరలవ్రాయఁజాలము. బ్రహ్మాండ్యవతిం
చు నాత్రేయవర్ణనముగూడ మాలతీమాధవవిమృశనములొఁజేసినట్లుగా నీక
విరాజకాలమందలి స్త్రీవిద్యాప్రాచుర్యముండెల్పుచున్నది.

శ్రీరామాయణకావ్యరచనకుముందుగా వాల్మీకిహర్షి యాక స్త్రి
కవ్రతిభావిశేషంబున నుచ్చరించిన “ ¹ మానిషాః! ప్రతిష్ఠాం త్వమగమ
శ్శాశ్వతీస్సహః । యత్రోఽచమిధునాదేక మపధిః కామమోహిత ||”
మృదు శ్లోకిముననువాదించి దానింగూర్చి “ ² చిత్రమామ్నాయాదన్యత్ర
మాతనశ్చందసామవతార ” యనియు “ ³ అథ భగవాన్ ప్రాచేతసఃప

† సకలవశలయందును సుఖదుఃఖ బులను మాసలితనమ నందును నైక్యం
బుననురాగంబుగలిగియుండు దాంపత్యమునకు భద్రముగలుగుఁగాక.

¹ ఓనిసాద! క్రాంతమిధునములలో నెకదానిని జంపితివిగావున నీవు చిర
కాలము బ్రతివిధము. ² వేదములకుండరునాత చందస్సుల నూతనజననము చిత్ర
ముగానున్నది. ³ వాల్మీకిహర్షి భువోఽచమిధున మొదటిదగు రామాయణకావ్య
మురచించెను.

థమం మనుష్యేషు శబ్దబ్రహ్మణస్తాదృశం వివర్తమితిహాసం రామాయ
ణం ప్రజినాయ” యనియువర్ణించుటచే సంస్కృతభాషలో రామాయ
ణమే ఖంబోబద్ధంబగు నాదికావ్య మనుమహాకవి భవభూతినమ్మకమే
మనకు మార్గదర్శకముగానున్నది.

ఏవి సభ్యులహృదయంబుల నాకర్షించు నట్టి పూర్వరామాయణ క
థాభాగంబులను స్థాపించుచు, గోదావరి, పంచవటి, ప్రస్రవణము మొద
లుగాఁగలవాని మిక్కిలివర్ణించుటచూడ భవభూతి పోలవరము మొదలు
భద్రాచలమువఱకుఁగల గోదావరీతీర కాననప్రదేశంబుల స్వయముగాఁ
జూచి యానందించినవాడని తోచుచున్నది.

శంఖాకవధార్థము జనస్థానంబునకేతెంచిన శ్రీరామఁడు పంచ
వటిదర్శింపవచ్చుటయు నాసమయంబుననే సీత తమనతోఁగూడఁ దనకు
మారులకు ద్వాదశవత్సరపూర్తియగుట సూర్యనారాధింప నచ్చటికే వ
చ్చుటయు రామునిఁజూచి యాతనిమాటలువిని సీతఁడుఃఖించుటయు నా
మెచేతితో స్మృశింపనానందించి యామెకనుపడమికి రాఘవుఁడు వగ
చుటయు ననుకథాభాగంబు మిక్కిలి ప్రాథముగాఁ గల్పింపఁబడినది. ఈ
సందర్భంబునఁ బూర్వము మైథిలిపెంచిన గజమృగమయూరవృక్షాదు
లవర్ణనంబు సహజముగానున్నది. ఇందు సీతారాముల పరిచేవనంబు భవ
భూతి యనుభవసిద్ధంబుగావర్ణించినాఁడాయను నంతస్వాభావికంబుగా
నధిఃవిచారవంతుల హృదయావస్థందెలుప నుదాహరణంబుగా నున్నది.
మఱియు మూడవయంకముచివరనున్న—

* “ ఏకోరసః కరుణాపకాసమి త్తభేదా ।

ద్భిన్నః పృథక్ పృథగివాశ్రయతే వివర్తాత్ ।

* నీరొక్కటియే శుడి, బుడగ, మొదలుగాఁగల వికారములను బొందినట్లు
గాఁ గరుణరసమొకటియే నిమిత్తభేదమువలన వేరువేరురూపములఁజెందును.

ఆవర్త బుచ్చద తరంగమయా నివ్వకారా ।

సంభోయథా సలిలమేవహి తత్సహ సౌ ॥

అనుశ్లోకము జానకీరాఘవసమాగమ వృత్తాంతమున కనురూపముగానుండుటయేకాక నాటకంబునకు వీరశృంగారములలో నేదైన నొకరసము ప్రధానముగానుండవలయు ననినభరతనాట్యశాస్త్రమునకు విరుద్ధముగా నున్నయినాటకమందలి కరుణరసంబును పొధించుచు “ శృంగారపకషవరస ” యనుశృంగారప్రకాశకారాదిహతంబు ఖండించుచు రాగివిరాగిసాధారణం బగుకరుణరసమే సర్వరసప్రకృతియని నిర్ధారణ చేయుచు గాన్యనాటకలక్షణంబుల భవనూతీకిం గలస్వాతంత్ర్యమును ఘోషించుచున్నది.

ఇది నాల్గవయోగము మొదలుగా నాటకాంతమునకుఁగల కథివాల్మీకియాశ్రమమున జరిగినట్లున్నది. వివాహకునకు బదులుగా సౌధాతకి యనువాల్మీకిశిష్యుని ప్రవేశము చతుర్థాంకమునఁగలదు. మఱియునీయోగము తమస్త్రీపురుషపాత్రప్రవేశంబై రాజమర్యాదలను, దశప్రధానంబును, మహారాజకాంతలనుగుణసంపన్నను, డెల్పుచు సశాంతకరుణరసమొలికించుచు లోకంబునకు నీతినాయకముగానున్నది. ఇందొకరచోఁగొనల్యావిషయకింబుగా “ పురంగ్రీణాం చిత్తం కుసుమసుకుమారం హి భవతి ” యనియు నింకొకరచో సీతావిషయకింబుగా “ గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగం నచ వయః ” అనియు స్త్రీసామాన్యంబుగా నర్థాంతరన్యాసములు చెప్పుటచే ను మాలతీనాథవమందలి స్త్రీపాత్రప్రజ్ఞావిశేషవర్ణనంబుచేతనుగూడ భవభూతి కవిసామాన్యులవలె స్త్రీజాతిమాత్రనిందకుఁడు కాఁడు సరిగదా గుణవౌషవిమర్శనంబుగల స్త్రీపక్షపాతియని తోచుచున్నది.

జనకాదులసమీపితులగుట లభుని సంభాషణంబు రాజలక్షణం

బులకనుగుణంబుగా గంభీరంబును దారంబును బాల్యచిహ్నమున కనురూపంబుగా హృదయాప్లవీధికరంబు యుక్తియుక్తంబునై యశ్వరక్షకుల మాటలు వినునపుడు తుత్రధర్మంబున కనుసరణంబుగా నైర్వర్యశౌర్యంబునై యాపాత్రమునకెంతయుం దిగియున్నది.

ఒకనిజూచి యొకఁడు మనంబున నానందించుచు నొకనినొకఁడు పొగడుకొనురామలక్ష్మణకుమారు లగులవచంద్రకేతువుల సంఘాషణంబున హృద్యంబై వీరకరుణరసమిత్రం జైనయాపంచమాంక మీనాటక కల్పభూజంబునకు ఫలకల్పంబుగానున్నది. లవునిజూచి విచారించు సునుం మంత్రినిమాటయగు—

* “ మనోరథస్య యద్వీజం తదైవేనాదితో హృతం ।

లతాయాం పూర్వలూనాయాం ప్రసవస్యోద్భవః కుతః ॥ ”

అనునది సాభిప్రాయమై నిష్కారణసీతాపరిత్యాగమందలి విచారముంబ్రకటించుచు రామామలు సీతావిషయకవార్త యెఱుంగమిందెల్పుచు నర్థగౌరవముగానున్నది. శఙ్ఖియు రామపరశురాములంగూర్చి లవునియెత్తిపొడుపుమాటలగు—

“ ¹ సిద్ధం హ్యేతద్వాచి వీర్యం ద్విజానాం ।

బాహ్వ్యోర్వీర్యం యత్తు తత్ శ్రుతియాణాం ।

శస్త్రగ్రాహీ బ్రహ్మణో జామదగ్న్యః ।

తస్మిన్ దాంతే కాస్తుతిస్తస్య రాజ్ఞః ॥ ”

* హృదయమా! నీకోరికకు బీజమగు నీతను దైవము మొదటనేహరించెను. మొదలుతెగిన తీరగకు మొగ్గులుపుట్టునా?

¹ విశ్రులకు వాక్కున రాజులకు భుజములందు వీర్యము సిద్ధము. పరశురాముడు శస్త్రమువహించి బ్రాహ్మణుఁడు, ఆతనిజంజునినాఁడని రామున కేమిగొప్ప?

“² వృద్ధాస్త్రేహ్యవిచారణీయచరితా స్తిష్ఠంతు హుంవర్తతే ।
 సుంద్రస్త్రీదమనేష్యకుంఠయశసో లోకే మహాన్తోహియే ।
 యాని త్రణిశుతోముఖాన్యపిపదాన్యాసన్ ఖరాయోధీనే ।
 యద్యా కౌశలమింద్రసూనుమథనే తత్రాప్యభిక్షో జనః ॥”

అనుశ్లోకములెంతయు సరసంబులై కవిచాగుర్యమును వెల్లడించుచున్నవి. ఇత నాటవయంకము విష్కంభంబున లవ్యచంద్రకేశువులయుద్ధము సరసంబుగ వర్ణింపఁబడినది. మహామహిముండగు శ్రీరామచంద్రునిఁ గనిన కౌశలపులవినయసంతోషములను నాయుయునానవాళ్ళచే నాబాలురఁ దనపుత్రులు గాశంకించుకొను రాముని హృదయానందమునవర్ణింపనామహాకవిభవభూతికేజెల్లును. రాముఁడు కుశలపులఁ జూచితినలో—

“¹ ఖూయిష్ఠంచ రఘుకులకౌమారమనయోః పశ్యమి.....
 అయే నకేవల మనద్వంశసంవాదిన్యాకృతః
 నను పునరివ తన్నే గోచరీభూతమక్షో ।
 రభినవితప్తశ్రీమదాస్యం ప్రియాయాః.....
 శుక్లాచ్ఛదంతచ్ఛపిసుందరేయం ।
 సైవౌషముద్రా సచ కర్ణపాశః.....

అని సీతనుదలంచుకొని కన్నీరువిడువ లవుండు మహారాజా! యేలవిచారించుచుంటిననియడిగెను. అంతఁగుఱుండు లవునితో—

“² వినాసీతాదేన్యా కిమివ సచ దుఃఖం రఘుపతేః ।

² తాటకనుజంపి గొప్పకీర్తిపొందిన యా పెద్దలనుండనిమ్ము. ఖరాసురునిఁజంపునపుడు మూడడుగులు వెనుకకువేయుటయు వాలినిజంపిన నేర్పును జగద్విదితమే.

¹ కేవలము మాపోలికయేకాదు. సీతపోలికమూడ బాగుగాఁగలదు.

² తమ్ముడా! ప్రాణప్రియురాలయిన సీతపోఁగా రామునకు దుఃఖమేలరా కుండును? వారిన్నేహమా? యట్టిది. ఈవియోగమా? యట్టిది. రామాయణము చదువనివానివలె నిట్లుడిగెదవేమి?

ప్రియానాశే కృత్స్నం కిల జగదరణ్యంహి భవతి ।

సచ స్నేహస్థావా నయమపి వియోగో నిరవధిః ।

కీమేతం త్యోవుచ్చ స్యనధిగతరామాయణశ్చ ॥ ”

అని చెప్పిన సమాధానమెంతసభారంజకంబై కిరుణరసఘూరితంబుగానున్నదో చదువరులకే తెల్లము. ఇష్టిధంబుగాఁ దానుతిండియనితేలియని కుమారులతో సంభాషించుచు సవిచారానందముం బోందుచు రాముఁడు వసిస్థాదులఁ జూడనేగె నిట్లాటనయంకము మిగిసినది.

పిదప వాల్మీకిమహర్షియానతిచే లక్ష్మణుండు గంగాతీరంబున సఖాసన్నివేశంబుగావింప, సకలపారజానపదులు రామాదులును సభ్యులుగానుండ, సీతాపరిత్యాగంబాదిగా సీత భూవిలయమగునంతవఱకును గల వాల్మీకికృతం బగునాటకంబు నచ్చరలభినయించి సీతాసచ్చరితమహిమంబును గుశలవులజనసంఘసంబులను లోకము సమం బ్రకటింపిరి.

ఇట్లునాటకంబులో నంతర్నాటకంబు కల్పించి సకలకవిజనసంప్రవనీయులైనవారిలో భవభూతయే మొదటివాఁడు. పిదప సగుఁధతి పరమపవిత్రయగు సీతాదేవిని సర్వజనమనోహరులగు కుశలవులను శ్రీరామునకొసంగెను. ఇట్లుశుభోద్దరగంబుగా నాటకము సమాప్తంబగును.

ఈకవికిఁ బాణినీయకాస్త్రంబున నెపారప్రజ్ఞగలదని యితని నాటకంబులంజదివినవారెల్ల గ్రహింతురు. మఱియుఁ బద్యాంతంబుల నతిరమ్యంబుగా నొకవిశేష్యంబునకు రెండుక్రియాపదంబుల సర్థభేదంబుగఁ బ్రయోగించునైపుణ్యము పెక్కుచోట్లఁగన్పట్టుచున్నది.

ఒకపద్యంబున నిర్దలుసంభాషించుటయుఁ బద్యమధ్యభాగంబున దానిభావంబునుమార్చి యింకొకవిధముగా ద్రిష్టవాయు మొదలుగాఁగల కవితాచాతుర్య బునకు ముందీకవికావ్యములేమార్గదర్శకములగుచున్నవి నాటియు “ అమృతామాతృనకిలా ” మను నాందీభాగమును,

“విద్యాకల్పేన వరుతా మేఘానాం భూయసామపి । బ్రహ్మణీవ విన
ర్తానాం క్వాపి విప్రలయఃకృతః ॥” అను శ్లోకంబును వేదవేదాంతజ్ఞాని
యగు భవభూతి యదైవతశాస్త్ర) బునకుదాహరణంబుగాఁజాలును.

ఈకవి సామాన్యముగా నెల్లవృత్తంబులను వ్యవహరించెనుగాని శి
శిరిణీవృత్తంబును బెక్కుచోట్ల రసవద్యాగంబులవాడుటచే నీధంసీస్థిత
నికి మిక్కిలి ప్రియంకరమయినట్లు కనుపడుచున్నది.

-:0:-

భ ట్ట నా రాయణ క వి

వేణీసంహార నాటకకర్త యగునీ బ్రాహ్మణుఁడు శ్రీ॥ ౧౦౭౭ లోఁ
గాన్యకుబ్జంబునుండి వంగదేశమునకువచ్చినట్లు కొందఱువంగదేశీయులభి
ప్రాయపడిరని తెలియుచున్నది. స్వ కొందఱుహూణవిమర్శకులీతఁడు ౯వ
శతాబ్దము ప్రథమభాగములోనివాడనివ్రాసిరి. కాని, యీతనినాటక
ములోని శ్లోకము లానందవర్ధనునిధ్వన్యాలోకంబునను, వామనునికా
వ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందునుగూడఁ గనుపడుటచేనితఁడు వారికిఁ
బూర్వుఁడైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మఱియునితఁడు తననాటకప్రస్తావన
లో నవనాటకమనివ్రాసికొనుటచేఁగూడ భారతకథానాటకరచనంబునఁ
జిత్రభారత బాలభారత పాండవానందాది నాటకంబులకంటె నీనాటక
ము ప్రాచీనమని తెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నితఁడు, ఎని
మిదవ శతాబ్దంబుపూర్వభాగములోనివాడనఁగా భవభూతికిఁగొంచె
ముతరువాతివాడో సమకాలికుఁడోయైయుండునని యూహింపవచ్చును

ఇతడు రచించినది వేణీసంహార మొక్కటియే కనుపడుచున్నది. ఇచట వేణీయనఁగా శిరోజములు వానిని సంహారమనఁగా ముడుచుట యనియర్థము. ఇందుమాయజూదంబున నోడినపాండవుఁ ధర్మపత్నియగు ద్రౌపదిని గొప్పపట్టి దుశ్శాసనుఁడు సభలోనికీడ్చుకొనివచ్చినపుడు విడిపోయిన తలవెండ్రుకలను, వనవాసానంతరము భీముఁడు యుద్ధమున దుర్యోధనునితోడలు తెగఁగొట్టి వానిరక్తమునఁదడిసినచేతులతోముడివేయుటయను కథాభాగము వీరరసోద్రేకముగావర్ణింపఁబడినది. మఱియుఁగదా నాయకుఁడగు భీమసేనునిచేఁ శౌరవశతమును సంహరించుట, యందు నుదుశ్శాసనునిపొట్టచీల్చి రక్తముత్రాగుట, దుర్యోధనునితోడలు తెగఁగొట్టుటయును ఘనవ్రతిజ్ఞులతిఘోరముగా నిర్వహింపఁబడినవి.

ఇది కేవలవీరసప్రధానంబైనను దీనిశైలిమాత్రము సులభముగా నేయుండి యాపాతమధురముగానుండును. వీరసరూపకములలో దీనిం బోలినవ్రదర్శనరంజకంబగు నాటకంబొందులేదు. ఈక్రిందిభీమపచనమీ నాటకసారమంతయుఁ దెలుపుచున్నది.

† “చత్వారో వయమృత్విజ స్సభగవా నుర్వోపదేష్టా హరిః ।

సంగ్రామాధ్వరదీక్షితో నరపతిః ఉత్తీగృహీతవ్రతాః ।

కౌరవ్యాః పశవః ప్రియాపరిభవక్లేశోపశాంతిః ఫలం । [౧॥౨౦॥

‘రాజన్యోపనిమంత్రణాయ రసతి స్థితం యశోదుంచుభిః ॥”

ఈక్రిందికథాభాగమెంతయు హృదయరంజకంబుగా నుండును. భీముఁడు దుశ్శాసనుని నెత్తురుత్రాగి దుర్యోధనునిఁజంపి యాతనిరక్తము

† ఈయుద్ధయజ్ఞంబున మేమునల్వరము ఋత్విక్కులము. కృష్ణుఁడు అధ్వర్యుఁడు. ధర్మరాజు యజమానుఁడు. ద్రౌపది వ్రతదీక్షపరురాలు. కౌరవులు ఛాగపశువులు, ప్రియారాలివరాధవశాంతి ఫలము. రాజులను బిలుచుటకు కీర్తిదండుధి మ్రోగుచున్నది.

మేనఁబూసికొని “ ‡ డొరూకరేణ పరిఘట్టయజస్సలీలం । దుర్యోధనస్య పురతోఽపహృతాంబరాయా । మశ్శాసనేన కవకర్షణభిన్నమాళి । స్సా ద్రౌపదీ కథయత క్వపునః ప్రదేశే ॥ ” అనిద్రౌపదింబేర్పొనుచు వెదకుచుఁ బరుగైత్తివచ్చుచుండ, ధర్మరాజూని జూచి దుర్యోధనుడనిత్రాంతి పడి సవేగముగాఁగఁగిలంబట్టి, ఓమరాత్మా! దుర్యోధనా! ఉండుండుము. అనినిలిపి యిట్లుపలికెను. “ స్త్రీ ఆశైశవాదనుదినం జనితాపరాధః । మత్తో బలేన భుజయోర్హతరాజపుత్రః । ఆపాద్య మేఽన్తరమిదం భుజపంజరస్య । జీవన్మయాసి నపదాన్మదమద్యచాపః ॥ ” పిదప భీముడనితెలియుటయు నందఱుసంతసించుటయు ద్రౌపదిశిరోజముల నతఁడు ముడుచుటయు ననుకథాభాగముతో నాటకిము ముగియును.

‡ చేతితోఁ దొడలుతట్టుచున్న దుర్యోధనునియెడకుట విఘటనచీరగలదియు మశ్శాసనుఁడు సట్టియాడ్వఁగా విడిసకొప్పగలదియు నగుద్రౌపది యెచ్చటనున్నది?

స్త్రీ ఓరిపాపీ దుర్యోధనా! చిన్ననాటనుండి పెక్కురతప్పలుచేయుచు నాతమ్ములఁబలుకాధలఁజెట్టుచున్నీవు నేఁటికి నాభుజపంజరమునఁ జీక్కితివి. ఇఁకఁబ్రాణముతో నదుగుతీసి యడుగుపెట్టిపోగలవా? ౬. అం.

-:0:-

సు బంధు క వి .

ఇతనికాలమును నిర్ణయించుటకుఁదగిన సదాధారంబు లేవియుఁగ నుపడవు. కాని, కొందఱుహూణవిమర్శకులవ్రాఁతలననుసరించి మనదేశీయులుగూడ నొకరిద్దఱుభ్రమపడి “ వాసవదత్తలో సుబంధువాఁటవశతాబ్దము తుదిభాగముననున్న దండికవి రచించినఛందోవిచిత్రమును గ్రంథంబును, దిక్షొగాచార్యాదులచే దూషింపఁబడినవాత్సర్యమునమునిన్వాయసూత్రభాష్యము నుద్దేశింప న్నాయవాత్రికంబురచించిన యాఁటవశతా

జ్జములోని న్యాయవిద్యావిశారదుడగు నుద్యోతకరుని, ధర్మకీర్తియనువానిని స్మరించుటచే వారికిఁబడుచున్న 2 వ శతాబ్దము పూర్వభాగమందున్న బాటభట్టునిచే నుఁజింపఁబడిన వాసవదత్తగలవాడగుటచేతను, రాఘవసాంఘికీయకర్తయగు కవిరాజుచే “సుబంధుర్బాణభట్టశ్చ కవిరాజ ఇతిత్రయః” అనుశ్లోకంబున బాణునికంటె ముందుగా నిర్దేశింపఁబడిన వాడగుటచేతను, బాణునికంటెఁబూర్వుడైనయందు “ననియింక నేవేవోకారణంబులిట్టి వేచూపుచు సుబంధుని ౬ వ శతాబ్దంబు తుదిభాగంబునఁజేర్చిరి.

ఈసందర్భమున వారుచూపిన కారణము లత్రప్రబలములు కాకపోయినను సుబంధువు దండ్యానులకంటెఁ దగువాతివాడనుట మనకాతంకమును గలిగించువదిగాదుగాని బాణుడైనశంసిండిన వాసవదత్త సుబంధువురచించినదనునదిమాత్రము నిస్సంశయముగనంగీరింపఁదగినదిగాదు. ఈవిషయము శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యజీవితములో వివరింపఁబడినను మరలనిందు విచుఁగింపఁగలియున్నది. బాణుడు హర్షచరిత్రలోఁ బ్రశంసించిన వాసవదత్త సందర్భమునుబట్టి సుబంధువాసవదత్తాకథకంటె భిన్నమయిన యొకయాఖ్యాయికయనియు నభ్యుదయిపుడు లోకవ్యవహారములోనున్న దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములన్నిటికంటె మిగులఁబ్రాచీనమైనదనియు, మహాభాష్యకర్తయగుపతంజలిసహర్షియుఁ గైయటాచార్యులునుగూడ “లుబాఖ్యాయికాభ్యోబహులం, ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాస పురాణోభ్యశ్చ” అనువార్తకములయర్థము వివరింపుటలోఁ గ్రమముగా నాఖ్యాయికాపదంబునకు వాసవదత్తాపదంబు నుదాహరించుటయే ధ్రువపత్రమనున్నది. కాని, యట్టివాసవదత్తమఱియొకటియుండవచ్చునుగాని బాణుడుస్మరించినది సుబంధుకృతిగాదనుటలో బలవత్ప్రమాణమేమనియడుగుదురేని బాణుడు, హరిచంద్ర సాతివాహన ప్రవరశేన భాసకాళిదాసా

చులచేర్కొని సుబంధుని పేరెత్తకపోవుటయు, సరసవచనరచనయందధిక
చాతుర్యముఁ జూపినయతఁడు గాల్గిదాసాదులఁగూడ నట్లునుతింపక, య
తిక్లిష్టశిష్టవాక్యరచనగల సుబంధువాసవదత్తను “కవీనామగలద్దర్శనూ
సం వాసవదత్తయా । శక్త్యేవ పాంశుపుత్రాణాం గతయాకర్ణగోచర ”
మృని యత్యుత్తమముగా నుతించు ననుట నన్యఁడగినదికాకపోవుటయుఁ
దగిప్రమాణంబులు కాఁజాలును.

ఇదియిట్లుండఁగాఁ బైవివ్రాసిన “కవీనామగలద్దర్శ ” యనుశ్లోక
ము కలకత్తాముద్రితపుస్తకములలోఁ దక్కఁ దక్కినయాఁధ్రలిఖితముద్రి
తవాసవదత్తపుస్తకములలోఁ జీవరఁగనుపడుచుండుటచే నది సుబం
ధుకృతమై హర్షచరిత్రలోఁ గవిప్రశంసాపద్యములలోఁ జేరినదా? లేక
బాణకృతమై లోకపరంపరాగతిమై క్రమంబుగవాసవదత్త తుదకుఁజేరి
నదా? యనిగొప్పసంశయమొకిటి సంభవించుచున్నది. కాని పైశ్లోకము
వాసవదత్తాపుస్తకములలోఁ గొన్నిటిలోమాత్రమే యుండుటచేతను,
స్వోత్కర్షపరంబుగ సుబంధుఁడురచించినదీనిని బాణుఁడపహరించి తన
కవిస్తుతిలోఁగూర్చిననుట యనుచిత మగుటచేతను, తానప్పుడే గ్రంథన
మాప్తి చేసి యింకనులోకములో వ్యాపింపకమునుపే తనవాసవదత్తచే
నెల్లకవులగర్వముఁగిపోయినదని సుబంధువు కావ్యాంతమునవ్రాసికొనె
ననుటగూడ నసంభవము నసమంజసమనగుటచేతను, నది సుబంధునిపద్య
ముగాదనియుఁ బతంజల్యాదులచే నుదాహరింపఁబడిన ప్రసిద్ధప్రాచీన
వాసవదత్తనుగూర్చి బాణుఁడట్లు ప్రశంసించియుండఁగా దానిలోనివాస
వదత్తాపదంబును గనిననవీనులు నామసామ్యంబుననో సుబంధునియంద
లిగారవంబుననో యాశ్లోకమును వాసవదత్తను దామువ్రాసికొనునెడఁ
జీవరఁజేర్చియుండురనియు నిస్సంశయముగ విశ్వసింపవచ్చును. ఇంకఁగ
విరాజు బాణునికంటె సుబంధుని ముందుగా నిర్దేశించుటయందురా?

వ్యర్థికావ్యమునకుఁ గడంగినయతఁడు ప్రత్యక్షరక్షేపవిధాననక్షుఁడను
 కారవంబుచేతనో యాదృచ్ఛికంబుగానో యట్లు చెప్పియుండునుగాని
 మంతమాత్రముననే వారిపౌర్వాపర్యంబు నెఱింగి యట్లు చెప్పియుండునని
 ము నిట్టివి కవికాలనిర్ణయంబున కాధారంబులనియుఁ దలంపవగునా? అ
 ట్లయిన నీసుబంధువునే వాచునబాణాపలు బాణభట్టునికంటెఁబరునిఁగా
 విద్దేశించిరి. అందుచే ననేకాభిప్రాయానుసరణంబుగాఁ బరుండేలకాఁగూ
 డమ? సరియే. అట్లయిన నాప్రాచీనవాసవదద్దయేదని మరలనడుగుమ
 రేని, పేరయినఁదెలియనిభట్టారిహరిశ్చంద్రుని గద్యకావ్యముతోఁ గవిపే
 రయినఁదెలియని యాప్రసిద్ధవాసవవత్త సుఖముగా నెచ్చటనో నిద్రించు
 మన్నదని యుత్తర మీవలసినచ్చును. ప్రసక్తానుప్రసక్తంబుగ నేదోవ్రవాసి
 తిమిగాని యింతయేల? ఈతనికంటెఁ బూర్వుఁడగు భవభూత యెనిమిద
 శతతాబ్దంబు మొదటివాఁడని భవభూతి శ్రీహర్ష జీవితములలోఁగదివియుం
 డఁగా నితఁడు బాణునికంటెఁ దరువాతివాఁడనుట కనుమానమేమున్నది? శ్లోక
 నో పరిశీలింపఁగాఁ గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో నుత్కలకాప్రా
 యంబునకుదాహరణంబుగా † నీవాసవదత్తలోని వాక్యమొకటి గనుప
 డుటచే నెనిమిదశతతాబ్దంబుసరభాగములోనివాఁ డగువామనాచార్యు
 నికంటె నితఁడు పూర్వుఁడైయున్నతేలుచున్నది. కావున నేవిధముగానాలో
 చించిన ననేకసన్మృతంబుగా నుబ. ధుకిపి ౮ వ శతతాబ్దంబు మధ్యభాగం
 బున నుండియుండు నని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈకవి నివాసజీవనచరితాదులేమియుఁదెలియవు. కాని యితఁడు
 జ్ఞమునీప్రాంతమువాఁడేమోయని కొందఱుఁబొందిరి. ఇతఁడుబ్రాహ్మ

† కులిశఖర ఖరసఖరప్రచయప్రబంధ వపేటాపాటితమత్తలాశంగకుంభస్థ
 లగలనగిదద్రాధురితచారు కేసరభారభాసురముఖే కేసరిణి.

ఋండు. కథాముఖంబున సమానభక్తితోఁగావించిన శివకేశవస్తుతియే గూతని దద్వైతమతకుని తెల్పుచున్నది. వాసవదత్తయనుగర్వకావ్యము దక్కనితనిది. మఱిమియుఁగానరాదు. దీనినిగూర్చి కపిలేశ్వర కావ్యాంతరముననిట్లు వ్రాసికొనెను.

“ప్రత్యక్షరక్షేషమయప్రపంచ విన్యాసవైదగ్ధ్యనిని ప్రబంధం ।

సరస్వతీదత్తనరప్రసాద శ్చక్రే సుబంధుస్సృజనైకబంధుః ॥”

కేరళగూపాలునిచే నొసంగఁబడిన “అభివబాణభట్టశబ్దార్థాలంకారభూషణ” యనువిరుదంబు నడసినశ్రీకృష్ణసూరి దీనికి విమర్శిని వ్యాఖ్యించిచెను. కాదంబరీదశకుమారచరిత్రలవలె దీనికిఁ శేషప్రశారము లేకపోవుటకుఁగారణము కపిత్యనక్షరక్షేషకవితనమై దుర్గ్రహంబుగా నుండుటయేయని దీనివచనములు గ్రహించియుంచురు. ఈకథ ప్రసిద్ధవాసవదత్తాకథలకంటె భిన్నముగాఁగనుపడుచున్నది. కాళిదాసునిజేషునందే శంబునను, శ్రీహర్షుని రత్నావళిపియదర్శికలలోనుగూడ వాసవదత్తతండ్రి యుజ్జయినీరాజగు ప్రద్యోతుడని నిర్వచింపఁబడినది. గుణాధ్యనిబృహత్కథకుఁ బరివర్తనములగు బృహత్కథామంజరీ కథాసరిత్యగ్గరములలోఁ జండమహాసేనుడని నిరూపింపఁబడినది. ఈకావ్యంబుననో కుసుమపురరాజగు శృంగారశేఖరుడని చెప్పఁబడినది. వీనికిన్నిటికినిమూలాధారమగు బృహత్కథానెట్లున్నదో యెవరికినిదెలియదు. కొన్నిటిలోఁ దండ్రి కనుగుతమనియు, మఱికొన్నిటిలో నభిమతముగాదనియుఁగనుపడుచున్నదిగాని యెట్లయినను వాసవదత్త యాత్మమనోహరుండును గౌశంబీనాథుఁడైన యదయనుని బెండ్లియాడెననుబట్టి ననియు నేకీభవించుచున్నది. ఈకావ్యముననో తండ్రి తన్నుఁ బుష్పకేతున కీయఁదలంచి యుండఁగా వాసవదత్త కందర్పకేతుని వరించి యాతనిచేఁగొనిపోఁబడెననియున్నది. కాని, కథామధ్యభాగంబునఁబ్రకటించిన “అపూర్వాబృ

హతాధా మయా శ్రుతా ప్రత్యక్షీకృతాచ" అనువాక్యమువలన నీకవి బృహత్కథ నెఱింగినవాడేమోయని సంశయముగలుగుచున్నది. ఇందలి కథమాత్రము ప్రసిద్ధనానవదత్తాకథకు భిన్నముగానున్నను సరసముగానే పెంచబడినది. దానినిమిక్కిలి సంగ్రహించి యిందువ్రాసెదను. సంప్రాప్తయావనుండును, చింతామణిరాజసూనుండును, గథానాయకుఁడగు కుకందర్పకేతువొకనాఁడు స్వప్నంబున మనోహరాంగియగు పమనెనిమిదియేండ్లవయస్సుగల యొకకన్యనుజూచి తదేకధ్యామండై యొకనాఁడు తనమిత్రుఁడగు మకరందనితోగూడ వింధ్యబికిఁబోయి నిశాపమయంబున నొకజంబూపృక్షముక్రింద విశ్రమించియుండెను. ఆసహాయమున నానేరెడుచెట్టుమీదనున్న శారిక యపుడేవచ్చిన యాత్మప్రియుఁడగు శుకంబునుజూచి యింతప్రౌఢుపోవువఱకు నెచ్చటనుంటివని యతికోపముతోనడిగెను. అంతనాశుకము కోపింపకుము బృహత్కథవినుటచే జాగ్రత్తనదనిచెప్పెను. అంతనాశారికప్రార్థింప శుక మాకథ నుపక్రమించి కుసుమపురరాజగుశృంగారశేఖరునిపుత్రికయు సంప్రాప్తయావనయు నగు వానవదత్త యతిమనోహరాంగుఁడగు నొకరాజపుత్రుని గందర్పకేతువనునతనినామాతృరంబులను స్వప్నంబునఁగని విని యాతనియెడబద్ధానురాగమై యాతనిభావమెఱుంగఁ దమాలిక యనుశౌరికినుబంపుట యదియు నాచెట్టుక్రిందనేయుండుట యనునంతవఱకుఁజేప్పెను. అంతమకరండుఁడతమాలికనుబిలిచి యావద్వృత్తాంతముంగనుఁగొనెను. పిదప వారిరువురయనురాగము సమాగమము నతినిపుణంబుగ నతివివరంబుగ వర్ణింపఁబడినది. కొన్నికొన్నిచోట్ల నుపమానంబులు విదర్శనంబులు కలుపుగానున్నను గథచక్కగాఁజెంపువడసి హృదయరంజకంబుగాఁ బండితగ్రాహ్యంబుగానున్నది.

దామోదరగుప్తుడు.

ఇతఁడు నిరుపమానపరాక్రముఁడును సంస్కృతభాషాపోషకుఁడును శబ్దశాస్త్రస్వతంత్రుఁడును గాశ్మీరరాజునగు (జయాదిత్యుఁడు) జయోపీడునియాస్థానమునఁ బ్రధానమంత్రియు విద్వత్కవియైన ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు.

జయోపీడుభూపాలుఁడుదృఢుఁడునుగొప్పపండితునిఁ దనవిద్వత్సభకగ్రాసనాధిపతిఁగాపించెననియు, బలిచక్రవర్తి కవిని (శుక్రాచార్యుని) మంత్రిగానేర్పటమకొనినట్లీతఁడు దామోదరగుప్తునిఁ దనదివాగమునఁ బ్రధానమంత్రిగానొనరించుకొనెననియు, నీతనితో వామనపండితుఁడు మొదలుగా ననేకవిద్వత్సంగతులును, మనోరథుఁడు, శంఖదత్తుఁడు, చటకుఁడు, సందిమంతుఁడు, మొదలుగాఁగవులును దదాస్థానంబుననుండిరియు, † రాజతరంగిణి నాల్గవతరంగమువలనఁదెలియుచున్నది. ఈరాజతరంగిణినిబట్టి లెక్కింపఁగా జయోపీడు క్రీ॥ శ॥ ౭౫౫ మొదలుగా ౭౫౬ వఱకుఁ గాశ్మీరమునేలినట్లుకినుపడుచున్నదని చరిత్రకాతలు నిర్ణయించిరి. కావున నీదామోదరగుప్తకవి యీకాలంబుననే గాశ్మీరంబునఁ దదాస్థాన మలంకరించియుండు నని విశ్వసంపవచ్చును.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. రాజనీతిఁ జక్కగా నెఱింగినవిద్వత్కవి. ఈతఁడురచించినది కుట్టనీమతమునకావ్యముదిక్కనింకేదియొక గానరా

† శదామోదరగుప్తాఖ్యం కుట్టనీమతకారిణం ।

కవింకవిం బలిరివ భుర్యంధీసచివఁవ్యథాత్ ।

మసౌరభశ్శంఖదత్త శ్చటకస్సందిమాంస్తథా ।

బభూవుః కవయస్తస్య వామనాద్యాశ్చ పండితః ॥ ౪—౪౫౮—౯౬.

దు. ఈ గ్రంథమైనను జీరకాలములోకంబున లుప్తప్రాయమైయుండఁగా డాక్టరు పేటర్సును హాశయ్యుఁడు ౧౮౮౫ లో ఖంబాతునగరములో శిథిలమై తాళపత్రలిఖితమైయున్న యొక ప్రతినిశేకరించినట్లు కావ్యమాలాధిపతులు తెలిపియుండిరి. ఇది యాదిశుద్ధాంతముల నకర్షకకర్షకజీర్ణమై యనంతపూర్ణముగా నేయున్నది. అయినను బోయినవిపోఁగా ౯౨ ఆర్యాశ్లోకములతోనున్న యీ ప్రాచీనకావ్యము కావ్యమాలలలోఁ బ్రకటింపఁబడినందులకెంతయు సంతసింపఁదగియున్నది కుట్టనియనఁగా నాయీకానాయకులను గూర్చునట్టి దూతికయనియర్థము. దానిస్వభావమును దెలుపునట్టి యీ గ్రంథము కుట్టనీమతమును పేరరచింపఁబడినది. రాజుల వేశ్యాలంఘనమును గనిన యీకవి వారికి నీతిదెలుపుటకీ గ్రంథమును రచించినట్లుకనుపడుచున్నది. వేశ్యలచేష్టలను, వేశ్యమాతలమాయలను, కుంటెనకత్తెలచాతుర్యమును, జారులదురవస్థలను లోకంబునకు బోధించునట్టి యిట్టి నీతికావ్యము ప్రాచీనకావ్యములలో లేదని నొక్కివక్కాణింపవచ్చును.

వారాణసీనగరనివాసిని యగుమాలతి యనువారాంగన యొకనాఁడు మేడపైనుండి సమీపంబుననొక గాయకుఁడు ప్రసంగవశమున బలింపిన “ యావనసౌందర్యమదం దూరేణాపాస్య వారవనితాభిః । యత్నేన వేదితవ్యాః కాముకహృదయార్జనోపాయాః ॥ ” అనుశ్లోకంబును విని మేడదిగివచ్చి యప్పురంబున దూతికాకృత్యంబునఁ బ్రసిద్ధిపహించి కామిజనులఁ దవ్యహంబునబంధించియుంచిన వికరాల యనుముడుసలికుంటెనకత్తెయింటికేగి యభీష్టపిటుల వశపఱచుకొను నుపాయంబుదెల్పుమని ప్రార్థింప నప్పడఁగి యుత్తమవిటవశీకరణోపాయంబులను సోపాఖ్యానముగ సోదాహరణముగ వివరించి యనుభవపూర్వకంబుగా మువదేశించెను. ఈ కావ్యము చదివిన కామి వారకాంతలమాయలనెఱింగి మోక్షకామికాకపోఁడు, దీనియుపసంహార మెట్లున్నదో తెలియమగాని దీనిధోరణిమాడఁ

గా నెట్టివిద్యాధనసంపన్నులయ్యాను చురైత్తికి శీఘ్రముగాలోబడుచుర
నియు నెంతటిలోకజ్ఞానులయ్యాను బయోముఖవిషకుంభములవంటి వేశ్యా
మాతలకపటవచనముల విశ్వసింతురనియు నొకమాటు వెలయాండ్రతగు
లంబునకొడఁబడినవాఁడు ధనమానహానియైనను వారినివిడువఁజాలఁడ
నియు, విటులు వెలవెలదులకుటిలవర్తనంబులఁ గనుఁగొనఁజాలక వారి
తే నెమాటల మోసపోవుచురనియు లోకంబునకునీతిగఱపుటకే యీకా
వ్యముద్దేశింపఁబడినదని తెలియుచున్నది. అకటా! యిట్టికావ్యము సాంత
ముగానుండక యున్నభాగమైననితదాఁక ప్రజల మొగమెటుంగక యడు
గఁటియుంటకు హింమాదేశముచేసికొన్నపాపమే మోతెలియుచున్నది.

ఈ కావ్యశైలి యతిశేషలమై హృన్యంబై పండితపానురసుగమం
బైయున్నది. ఇందలినుందరిసేనోవాఖ్యానము సరసజనరంజకంబుగా నీ
తిదాయకముగానున్నది. పాటలీపుత్రనివాసియు యజ్ఞయు సగుపురందర
విప్రోత్తమునిపుత్రుఁడు నధీత వేదశాస్త్రుఁడు నగునుందరసేనుఁడు వయః
కాలంబుసమీపించినతఱిని గుణపాలితుఁడనుమిత్రునితో దేశాటనంబుసలు
పనేగి తుదకు సర్బదంబనుపర్వతంబునెక్కి యందునంచరించుచు రెం
డవరతీదేవియోయనఁదగునొకగంధర్వాంగనంగాంచి దానిమాయకులోఁ
బడి యిల్లుమఱచియుండుట, అంతఁదండ్రి యానంగతి నెఱింగి యొకివ్రతి
కవ్రాసి పరిచరుని చేతనచ్చటికిఁబంపుట, వారిపరస్పరానురాగవియోగా
దులును సహజముగావర్ణింపఁబడినవి. పురందరుఁడు వ్రాసినపత్రకలోనినీ
తులు నిరుపమానములు. కథాంతరంబులనందండుఁగూర్చిన నీతిపద్యర
త్నంబు లభూతపూర్వంబులు. వానిలోనొకటిరెండుదాహరించెదను.

శ్రీ దేశాంతరేషు వేషస్వభావభణితాని యే నబుధ్యంతే । ✓

సముపాసతే నచ గురూః విమాణవికలాస్త్ర ఉత్తూణః ॥

శ్రీ ఎవరుదేశాంతరంబునఁ బరులవేషభాషాస్వభావంబులను దెలిసికొనలేరో
పెద్దలనుసేవింపరో వారుకొమ్ములులేనియెద్దలనఁదగుచును.

† క్షణదృష్టనష్టవల్లభజన్మ జరావ్యాధిమరణపరిపూతే ।
పరివర్తిని సంసారే కః కుర్యాద్గ్రహం మతిమా ॥

† జన్మజరావ్యాధిమరణపూరితమై నిమిషములోఁగనుపడినశించునట్టి శంసారమందు బుద్ధిమంతుడైనవాఁడెవఁ డభిమానము పెట్టికొనును?

—:0:—

వామనపండితుడు.

కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తికర్త యగునీవామనుని, నీతనికాలము నుగూర్చి రాజతరంగిణి యాధారముగాఁ బెక్కఁడ్రక్షతమేకీభవించుచునే యున్నది. కాని, యొకవిమర్శకుఁడు “ మాఘుని శిశుపాలవధలోని పద్యముల నీతఁడుదాహరించినవాఁడగుట నవమతతకోత్తరభాగంబుననున్న మాఘునికంటె నీతఁడు తరువాతివాఁడుగావలసియుండు” నని వ్రాసినన సంశయాభిప్రాయమునకు నమాధానమింతకుమున్నె మాఘుఁడాటవశతాబ్దములోనివాఁడని యెఱిగినచదువరులకుఁ దెలుపనక్కరలేదు.

చీనాదేశమునుండివచ్చిన హుయన్ త్సాంగు హిందూదేశయాత్ర తేయునప్పటికే వ్యాకరణగ్రంథ మగుకాశికావృత్తి పఠనపాఠవ్యవహారములోనున్నదని యాతనియాత్రావర్ణనగ్రంథంబువలనఁ బాశ్చాత్యులుతెలిపియుండుటచేఁ దత్కర్త యగువామనాచార్యునికంటె నీకవియన్యుడనితెలియుచున్నది. అతఁడే యీతఁడేలకాఁగూడదని సంశయముగలుగవచ్చునుగాని యెనిమిదవశతాబ్దంబుమొదటనున్న భవభూతినాటకములలో నిపద్యము లీతనిగ్రంథంబున నుండుటచే నీవామనుఁడు భవభూతికంటె నర్ధాదీకుఁ డనుటకు సందేహ మేమున్నది?

మఱియు నభినవగుప్తాచార్యుడు ధ్వన్యాలోకలోచనంబు ప్రథమోద్యోతంబున వ్రాసిన † వాక్యమునుబట్టి ధ్వన్యాలోకకర్త యగు నానందవర్ధనాచార్యునికంటె నీవామనుడు ప్రాచీనుడైనట్లు తెలియుచున్నది. ఈయానందవర్ధనుడు ౯ వ శతాబ్దముత్తరభాగంబునఁ గాశ్మీరమునేలిన యవంతివర్మరాజునకు సమకాలికుడైయుండెనని రాజతరంగిణిచెప్పుచున్నది. దీనినిబట్టి భవభూత్యానందులకు నడుమవాడైన వామనుడొక్కఁగాశ్మీరకుండేయని పెక్కండ్రభిప్రాయపడుచున్నారు.

కావున రాజతరంగిణినిబట్టి దామోదరగుప్తజీవిగమున వ్రాసినట్లుగా నితఁడాతనికి సమకాలికుడై కాశ్మీరరాజగు బియాపీడునియాఘానంబున విద్వంసమై క్రీ॥ శ॥ ఎనిమిదవశతాబ్దంబునుత్తరభాగంబుననే యుండియుండు నని నచ్చును.

ఇతఁడు త్తనకులసంభూతుడై రాజమిత్రుడై పండితశౌరవప్రాప్తుడైన సాహిత్యచక్రవర్తి సాహితీకలలోఁ గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియనుపేరఁ గావ్యలక్షణంబులకు నుత్తమనిబంధనంబులగు సూత్రముల రచించి నానియర్థము స్వయముగా వివరించినయు త్తమాలంకారిక సార్వభౌముడు, ఈతనికిఁబూర్వముకూడ భరతదండిధామహాదులగ్రంథములు గలవుగాని యవి దీనివలె ఘటాపథములు గావని యేతదర్వాచీనాలంకారికులే వాకొనిరి.

ఈగ్రంథ మై దధికరణములుగా నిర్మింపఁబడినది. మొదటిదానిలోఁ గావ్యముయొక్క దృష్టాదృష్టప్రయోజనాదులు నిర్ణయింపఁబడినవి. ౨లో, పదార్థదోషపాశ్వార్థదోషాదులు నిరూపింపఁబడినవి. ౩లో, కావ్యగుణం

† (తెలుగు) వామనునియభిప్రాయంబుననిది యాక్షేపాలంకారము. భామహానిప్రాయంబున సహస్రశ్లో. ఈయాశయంబునుదలంచితే యానందవర్ధనుడు తెలిపిన కారముల కొక్కయదాహరణమిచ్చెను.

బులు తెలుపబడినవి. రలో, శబ్దార్థాలంకారాదులు వర్ణింపబడినవి. ౫ లో, శబ్దశుద్ధికావ్యసమయాదులు నిర్ణయింపబడినవి. సంస్కృతభాషలో నిదియలంకారగ్రంథముగావేకాక విమర్శనకావ్యముగాగూడ నుపయోగ పడుచున్నది. శబ్దతర్కాలంకారశాస్త్రములయం దధికసహర్థుడగునీకవి పండితలోకమండనం బగునీకృతియేకాక వేటొకటిరచించినట్లు కనుపడుదు. నిర్గుణపరబ్రహ్మభ్యాసపరంబగు కృత్యాదిశ్లోక మీఠనిజ్ఞానంబును గా వ్యవతిజ్ఞ నిష్టు తెల్పుచున్నది.

“ ప్రణవ్య పరమం జ్యోతి ర్వాసునేన కవిప్రియా ।

కావ్యాలంకారసూత్రాణాం స్వేషాం వృత్తిర్విధీయతే ॥ ”

-:-:-

రుద్రభట్టుడు.

శృంగారతిలకకర్త యగునీకవి యేదేశస్థుడో తెలియదుగాని బ్రాహ్మణుడనిమాత్రము నామమే చెప్పుచున్నది. ఈతనికాలమైన నిదమిథ్య మ్మని నిర్వచింప నాధారములేదుగాని పంచతంత్రకర్త యగువిష్ణుశర్మకం తెనితఁడు ప్రాచీనుడనిమాత్రము తెలియుచున్నది. ఏమనఁగా—ఈత నికావ్యములోని “ సార్థం మనోరథశతై స్సహధూర్తకాంతా ” ఇత్యాది శ్లోకమును లబ్ధనాశనప్రకరణంబున విష్ణుశర్మ యుదాహరించెను.

మఱియు నీతఁడు పంచతంత్రప్రథమభాగంబునఁగ్రిీ ౭౫౫—

౭౫౪ నడుమనున్న దామోదరగుప్తుని కుట్టసీమతములోని “ సర్వంక స్సాస్విస్తరణః పతిరనుకూలో మనోహరం సదనం ” అనుపద్యము నుదాహరించినవాడగుటచే ౮ వ శతాబ్దముచివరివాడని విశదమగుచున్నది.

కాబట్టి యీరుద్రభట్టుగూడ ౮ వ శతాబ్దములోనివాడని యూహించవచ్చును. మఱియు గ్రంథముఖంబుననున్న “ప్రాయోనాట్యం ప్రతిప్రోక్తా భరతాద్యైరస్థితిః | యథామతి తథాప్రేమా కావ్యం ప్రతినిగద్యతే ||” అనుపద్యమున “నాట్యరసంబును భరతాదులుదెల్పిరి. కావ్యరసంబును నేనుదెల్పెన” నినిప్రతిజ్ఞ చేయుటచేగూడఁ గావ్యాదర్శకరయ్యగు నాచార్యదండికంటె నర్వాచీమడగుననితోచుచున్నది. ఈగ్రంథాంతముననున్న “త్రిపురవధాదేవగతా మల్లాసముమా సమస్తదేవమతాం | శృంగారతిలకనిధినా పుంసరపి రుద్రః ప్రసాదయతి ||” అనుపద్యమువలన నితఁడు త్రిపురవధమనునింకొక కావ్యమును రచించినట్లు గోచరమగుచున్నది.

ఈతఁడురచించిన శృంగారతిలకము కావ్యరసాలంకారకావ్యము. ఇందు సంభోగశృంగారము, విప్రలంభశృంగారము, హాస్యాదిరసనిరూపణము ననుమూఁడుపరిచ్ఛేదములుగలవు. ఇందలి వివిధనాయికానాయకరసాదిలక్షణంబులకు స్వయముగా లక్ష్యంబులు రచించినయీతనికవిత్వతైలి మృదునధురంబై కల్లగపాయంబగుచున్నది. శృంగారసోస్యకరుణరసంబులఁ గైకీకీవృత్తిప్రయోగింపఁదగినదని చెప్పుచు ప్రయోగించినయుదాహరణమిందుఁజూపెదను.

శ్లో “సౌందర్యం శశలాంభవస్య కవిభిర్నిత్యైవ తద్వర్ణితే |

సౌభాగ్యం క్వసు పంకజస్య రజనీసంభోగభగ్నత్విషః |

ఇత్యాలోప్య చిరాయ చారురుదిమత త్త్రస్యతగ్రంగీదృశో |

వీక్షేతే నవయావనోన్నతముఖౌ మన్యేస్తనాచాననం ||”

శ్లోకపులు చంద్రునికి సౌందర్యముగలదని యసత్యముగావర్ణించుచున్నారు. రాత్రులయందుఁ గళాహీనంబగుపద్మమునకు శోభయొక్కదిది? అనిచిరకాలమూఁచించి కురంగాక్షియొక్క నూతనయావనొన్నతముఖములగు కుదములు నిత్యసౌందర్యముగలిగినముఖమును జూచుచున్నవని తలంచెదను.

విష్ణు శర్మ

అతఁడు ప్రకృతిని సృష్టించి పరిపాలించుచు
 తిరిగినవాఁడు. ఈయంతఁడు నీక్రిందిగ్రంథాదిపద్యములు ద్రువపఱచుచు
 న్నవి. “మనవే నాచస్తతయే శుక్రాయ పరాశరాయ ససుతాయ ।
 చాణక్యాయచ విమషే నమోఽస్తు నయశాస్త్రకర్తృభ్యః ॥ సకలార్థ
 శాస్త్రీసారం జగతి సమాలోక్య విష్ణుశర్మేదం । తంత్రైః పంచభిరేతచ్ఛ
 కార సుమనోహరం శాస్త్రమ్ ॥”

అర్థశాస్త్రపరిజ్ఞానయై పంచతంత్రమను నీతికావ్యమువ్రాసినయీ
 కవి తన కావ్యకథాముఖంబున “దాక్షిణాత్యంబగు మహిలాపురంబునఁ
 బ్రభువుగా నున్నయహరశక్తిభూపాలుఁడు ఘర్విసీతు లగుతనపుత్రులకు
 నీతిఁగఱపఁ దనయాస్థానమందలి తమగంగలపండితుల ప్రోత్సాహంబునఁ
 దన్నునియోగింపఁ దానీనీతిశాస్త్రమునురచించి నట్లుగా వ్రాసికొనినదాని
 “నిదికేవలము కథకుపోష్టాతము గాఁజెప్పినదిగాని నిజవృత్తాంతముగా”
 డనిమనము తెలప కుంటిమేని యీవిష్ణుశర్మ దాక్షిణాత్యంబగు మహిలా
 పురమున నివసించినవాఁడనియు నహరశక్తిరాజునకాశ్రీతుఁడనియు నూ
 హింపవచ్చును. ఈకవి ప్రైశాదిభాషలోనున్న గుణాధ్యుని బృహత్కథ
 లను జాలవఱకుగ్రహించి ఏచనరూపకముగావ్రాయుచు నడుమనడుమ
 నీతిసార నీతిప్రదీప మన్నాది స్త్రుతులలోనినీతివ్యాంబులఁ బొందుపఱచి
 ఛక్కనిమృచితైలిలో వినసొంపుగాఁ జమవనింపుగా నీకావ్యమునురచిం
 చినట్లు కనుపడుచున్నది

శ్రీ॥ శ॥ ౫ వ శతాబ్దము పూర్వభాగములోనివాఁడని నిర్ణయిం
 పఁబడిన భర్తృహరి సుఖామినినీతిశకములోని “దార్పణత్యాన్నవతి

ర్వినశ్యతి యతిస్సంగాత్పునోలాభనా ద్విప్రోఽనధ్యయనాతులం కుత
 నయాచ్ఛీలం కిలోపాసనాత్ । హీర్మద్యాదనవేక్షణాదపి కృషిస్సేహః
 ప్రవాసాశ్రయా । నైత్రీచాప్రణయాశ్చమృద్ధిరనయా త్యాగాశ్చమాదా
 ధ్ధనం ॥ ” అనుపద్యమొకటిరేండుపదములభేదముతోఁ బంచతంత్రముమొ
 దటితంత్రంబునఁ గనుపడుటచేనితఁడు భర్తృహరికిఁ దరువాతివాఁడనుట
 నిశ్చయము. ఇదిట్లుండఁగా నాటవశతాబ్దముమధ్యభాగంబుననే యీపం
 చతంత్రము నొపరువానను పారసీక రాజుకాలంబున మొదటఁ బారసీక
 భాషలోనికి మార్పఁబడినదగుట సంతకుఁబూర్వఁడుగాఁదగిన విష్ణుశర్మ
 గ వ శతాబ్దంబునంతంబుననో యాటవశతాబ్దంబుమొదటనో యుం
 డునని నిశ్చయించి పేటర్సను మొదలగువారితని నాటవశతాబ్దము మొద
 టఁజేర్చిరి. కాని, ౮ వ శతాబ్దములోనివారగు దామోదరగుప్తరుద్రభ
 ట్టులపద్యము లేపంచతంత్రములోఁ గనుపడుచుండుటచే నారికంటె నితఁ
 డు తప్పకపరుండై ౮ వ శతాబ్దముచివరివాఁడైయుండుననితోఁచుచున్న
 ది. దీనింబట్టి పారసీక భాషలోనికి మార్పఁబడినకాలము తప్పనఁదగినదో,
 లేక పైకపులపద్యములిందుఁ బ్రక్షిప్తములుగాఁజేరినవనఁదగినదో యీ
 హింవశక్యముగాకున్నది. ఎట్లయిననీతఁడాటవశతాబ్దము పూర్వభాగము
 నకుఁ బూర్వఁడును, ఎనిమిదవశతాబ్దము పరభాగమునకుఁ బరుఁడును
 గాఁ డనుటనిశ్చయము.

ఈతనికావ్యమొకగ్రామనదేశమునేకాక చిరకాలమునుండి యితర
 ఖండములఁగూడ నలంకరించుచున్నదనుటకంటె దీనిఘనతను వేఱుగాఁజే
 ప్పనకగఁటలేదు. మిత్రభేదము, మిత్రలాభము, కాకోలుకీయము, లబ్ధ
 నాశనము, అపరీక్షితకారికము, ననునై చుతంత్రములుగల యీనీతిప్రబం
 ధము బాబురకేకాక పెద్దలకుఁగూడ శిక్షసేయునదియై బుద్ధిసాఫల్యనదియై
 హితముగఁజునునదియై ముదమొదవునదియై ప్రభువై గురువై మిత్రమై క

శత్రుమై వేదమై శాస్త్రమై పురాణమై కావ్యమై ప్రాపంచికజ్ఞానమును గరతలానులకముగాఁజేయుచున్నది.

ఈకావ్యంబునఁ బెక్కుచోట్లఁ బాణినీయవిరుద్ధము లగుప్రయోగములుగలవుగాని యవిలేఖనంబునను ముద్రణంబునను సంభవించినవికాని శబ్దశాస్త్రజ్ఞుఁ డగునీతనివి గావని నమ్మవచ్చును. ఈకావ్యములోని పద్యములు ముక్కాలు ముప్పీసమితరులవే కాని యీతనివిగూడఁ గొన్నిగలవు. ఇందుండి రెండు నీతిపద్యములను దాహరించెదను.

“ మాతృవత్సరదారాణి పరద్రవ్యాణి లాప్తవత్ ।

ఆత్మవత్సర్వభూతాని యః పశ్యతి సపశ్యతి ॥ ”

ఈక్రిందిపద్యము వాదిప్రతివాదుల వివాదంబునకు ధర్మనూత్రము గానున్నది.

“ వివాదేఽన్విష్యతే పత్రం । పత్రాభావేతు సాక్షిణః ।

సాక్ష్యభావే తతోదీప్యం । ప్రవదంతి మనీషిణః ॥ ”

పూర్వకాలంబున నేయిరువురకైన వివాదము సంభవించినపుడు న్యాయకర్తలు మొదలఁబ్రతమునుజూచెడివారు. అదిలేనియడల సాక్షులను విచారించెడివారు. వారు లేనియెడల వాదిప్రతివాదులను బ్రమాణముచేయించి నిజమైనతీర్పుచెప్పెడివారట. ఒకరూకకిద్దఱుకూటసాక్షులు ముగ్గురు దొంగలేకరును వచ్చునిక్కాలంబునఁబై నిజేప్పినవన్నియుఁ గూడినను మనన్యాయాధికారులసభలలో న్యాయములే కున్నదనిన నా శ్చర్యమేమి? అహా కాలవ్యత్యాసము?

—:0:—

* ము ర్త క వి

ఇతనిసరియైనకాలము నిర్ణయింపనాధారములేదుగాని ౯ వ

* ఇతఁడు ౧౨ వ శతకమునదుమకాండనియుఁ గావ్యప్రకాశమునకు వ్యాఖ్యిచాసిన నాండనియుఁ గొండఱినిగాని నిదర్శనములేనియుఁ గానరావు.

శతాబ్దము త్తరభాగములోని రత్నాకరకవి హరివిజయకావ్యము ౩౯ వ సర్గలోని “అంకేఽథనాటక ఇవోత్తమనాయకస్య నాశకవిర్వ్యధిత యస్య మురారిత్వం । ఆకాంతకృత్సన్నిభువనః క్వగతస్సదైత్యవాధో హిరణ్యకశిపుస్సహ బంధుభిర్వః ॥” అనుపద్యములోని “అంకనాటకకవిమురారి” పదము లప్రకృతార్థపరముగా మురారికవినిదెల్పుటచే నతనికింటె నితఁడుపూర్వఁడైయుండుననియు, నితఁడుతనయనర్హురాఘవప్రస్తావనలో “యది తుష్ణం పూర్వై రితి జహతి రామస్య చరితం గుణై రేతావద్భిర్జగతి పునరన్యో జయతి కః” అనితనకుఁబూర్వమనేకులు రామకథను రూపకములుగావ్రాసియుండిరని యంగీకరించుటచేతను, సుప్రసిద్ధంబగు నీతనినాటకంబులోని పద్యములెందును గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో లేకపోవుటచేతను భవభూత్యాదులకంటెను వామనునికంటెను - బరుఁడై యుండుననియుఁదెలియుచున్నది. కావుననితఁడు క్రీ॥ ౭౯౦—౮౪౦ నడుమ నుండు నని యూహింపవగును.

ఇతఁడు మాన్యల్యగోత్రుఁడు. తంతుమతీవర్ధమానభట్టులకుఁబుత్రుఁ డు. సర్వశాస్త్రములఁజదివినవాఁడు; బాలవాల్మీకివిరుదాంకితుఁడు. అనే కులీక్రిందివిధముగానుతించుటయ్యేయితని సామర్థ్యముంబ్రకటించుచున్నది

“దేవీం వాచముపాసతేహి బహవస్సారంతు సారస్వతం । జానీతే నితరామసా గురుకులక్లిప్తో మురారిః కవిః” “మురారిపదచింతాచేత్తథా మాఘే మతిం కురు” “మురారిపదచింతాయాం భవభూతేస్తు కాకథా”

ఈతనియనర్హురాఘవ మనర్థమైనది. ఇందుదశరథుఁడు విశ్వమిత్ర యజ్ఞసంరక్షణార్థము రామలక్ష్మణులనుబంపుటమొదలుగా రావణపథాంతరమయోధ్యకుఁడైన శ్రీరాముని పట్టాభిషేకమునఁజేయు గలక్రీరా

మాయణకథ యేడంకములలోవర్ణింపబడినది. “రక్షాంసీతి పురాపి సం శృణునుహే” యను పయోగము ప్రామాదికమని భట్టోజీదీక్షితులూ తేపించినను, బాణినీయప్రయోగవిశేషంబులకు లక్ష్యముగానుండి సర్వ శాస్త్రప్రసక్తిగలిగి ప్రాథముగా లోకోత్తరముగానున్న యీనాటకకవి త్వమునుజూచినయే వండితులు “మురారే స్తుతీయఃపంథాః” అనుసా మేతగల్పించినట్లు కనుపడుచున్నది. రామరావణపరమగునర్థముసూచించునట్లు లోకనీతిదాయకముగానున్న యీసూత్రధారవచనమేంతయుఁ జక్కగానున్నది.

§ “యాంతి న్యాయప్రవృత్తస్య తిర్గ్యంబోఽపి సహాయతాం ।

అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి ॥”

రెండవయంకములోని యీక్రింది సూర్యోదయవర్ణనమేంతయు సరసముగానుత్పేక్షింపబడినది.

† “ఏకద్వితిరీచతుఃక్రమేణగణనా మేషామివాస్తంయతాం ।

కుర్వాణా సమకోచయ ద్దశశతా న్యంభోజసంవర్తికాః ।

భూయోఽపి క్రమశః ప్రసారయతితా స్సంప్రత్యమూనుద్యతా

స్సంఖ్యాతుం సకుతూహలేవ నభినీ భానోస్సహస్రంకరాన్ ॥”

§ న్యాయముగాఁబోవువానికిఁ పశుపక్ష్యాదులుగూడఁ దోడ్పడును. అపమార్గ మనఁబోవువాని సోదరుఁడుగూడ విడిచిపెట్టును.

† తామరలత, అస్తమించునట్టిమేఘూర్వకిరణములను, ఒకటిరెండుముఁదు నాలుగనిలెక్కించుచుం దనకమలదళములను ముడించెనో మరల నుదయించునట్టి యాకిరణములనే యిపుడు సంతోషముతోఁదిరిగిలెక్కించుచుం గ్రమముగాఁ దన దళములనువిక్సించుచుఁడెను. అనఁగా సహస్రకిరణుఁడుదయించెను సహస్రపత్రము వికసించెను. అనితాత్పర్యము.

నాల్గవయంకములోని రామపరశురాములసంభాషణం బెంతయు విచసాగపుగానుండును. తాను శివధనుస్సు విటివినంచులకుఁగోపించు పరశురామునిఁగూర్చి రామునివాక్యము.

† “ బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన ।

కృష్టం ధనుగ్భగవతో వృషభధ్వజస్య ।

తత్రానుషంగిక మనుంగళ మీదృశంతు ।

సంవృత్తమత్ర నమయా గణిత స్తస్మాదీః ॥ ”

ఈతనికవిత్వము ప్రతిపద్యసరసంబై పాండిత్యస్పకర్షముగానున్నదనుట కీక్రిందిచాటుశ్లోకము చాలును.

‡ “ యేశ్చైతాన్త్రానిన్ష్ఠితా యే శీలితనిఘంటవః ।

తేషామేవాఢికారోఽస్తి ముగారికృతనాటకే ॥ ”

† చిన్నతరపువేడుకచే కృష్ణవిల్లుపట్టివంచఁగా నాకస్మికముగా విటివినా యివది. ఈవిషయంబుననిన్ను బరిగెడింపలేదు.

‡ శబ్దతాన్త్రముచదివి నిఘంటుపులుపరిశీలించినవారికే మురారి నాటకము చదువ సధికారము గలదు.

ఆనందవర్ధనాచార్యుఁడు.

•••••

ప్రసిద్ధాలంకారికుఁ డగునీబ్రాహ్మణుఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁడు. కాశ్మీరంబు నేలినయవంతివర్మసామ్రాజ్యంబున నీకవి కీర్తిఁగాంచెననిరాజతరంగిణిలోని “ ముక్తాకణశివస్వామీ కవిరానందవర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకరశ్చైవా త్సామ్రాజ్యైవంతివర్మణః ॥ ” (౫-౩౬-) అనుశ్లోకమువలనఁదెలియుచున్నది. ఈయవంతివర్మ ౮౫౫ మొదలుగా ౮౫౮ వలకును కాశ్మీరమునేలినట్లు రాజతరంగిణివాకొనుచున్నది. మరియు ౧౦ వ శతా

బ్రహ్మ పూర్వభాగముం దున్నరఘుశౌండాదివ్యాఖ్యాత యగువల్లభదేవుని పాత్రుండగు కియ్యటుండియానందవర్ధనుని దేవీశతకమునకు వ్యాఖ్యానమువ్రాసి దానిచివర “వల్లభదేవాయనిశ్చంద్రాదిత్యాదవాప్య జన్మే మాం । కియ్యటనామా రచయద్వివృతిం దేవీశతస్తోత్రే ॥ ఐసుమునిగగ నోదధి (౮౦౭౮) నను, కాలేయాతేకలేస్తధాలోకే । న్వాపంచాశేవ స్తేరచితేయంభూనిగుప్తపృథే ” అని తనవ్యాఖ్యాన రచనకాలమును నిర్ణయించెను. ఈకాలము క్రీ॥ శ॥ ౯౭౬ నకు సరిపోవుచున్నది. కాబట్టి కైయటరాజశేఖరులకుఁ బ్రాచీనుఁడు గావలసినను నయానందవర్ధనుఁడు శ్రీమదవంతినరమకావ్యమునకొకటై, ౮౫౫-౮౮౪ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయము.

ఇదియుం గాక రాజశేఖరుండితనిఁ బ్రశంసించినట్లుగా సుభాషితావధ్యామలలో “ధ్వనినాతిగభీరేణకావ్యతత్త్వనివేశినా । ఆనందవర్ధనః కిస్యనాసీదానందవర్ధనః ” అనుపద్యముగూడఁ గనుపడుచున్నది.

ఈపండితసార్వభౌముఁడు రచించినధ్వన్యాలోక మభినవగుప్తాచార్యునిలోచనముతోఁగూడఁబ్రసిద్ధికెక్కి యున్నది ఇందుఁగావ్యమునకు ధ్వనియేయొక్కయని నిరూపింపఁబడినది ఇదిగాక యీతఁడుకావ్యతత్త్వము, పంచభాణలీల, దేవీశతకము, అర్జునచరితము, మొదలుగాఁ గొన్ని గ్రంథములురచించినట్లు తెలియుచున్నది. దేవీశతకముచిత్రబంధయమకశ్లేషాదిబంధంబై యతిశ్లేష్టముగానున్నది. ఇందు, మహారాష్ట్రసింహమాగధ సౌరసేనాప్రభంశభాషలకు సంస్కృతభాషతో శ్లేషకల్పింపఁబడినది. దీనింబట్టియీపండితుఁడు షడ్భాషాపరిపూర్ణుఁడని తెలియుచున్నది. ఇందుండి భాషాషట్రాసమావేశమునకొక్కటి యుదాహరించెదను. “అలోలకమలేచిత్రలలామకమలాలయే । పాహి చండిమహామోహభంగభీమబలామలే ”.

రత్నాకరుడు.

—O:—

ఇగఁడు గూడఁ గాశ్మీర రాజగునవతివర్మభూపాలునిరాజ్యము
లంబున నానందవర్ధనునితో గ్రీ॥ శ॥ ౮౫౫-౮౫౮ నడుమనుండెనని
యాతనిజీవితమున నుదాహరించిన రత్నావళి స్తోకమునుగనిన చదువరు
లకు వేటుగాఁదెలుపనక్కఱలేదు.

ఈశనివిద్యత్స్యవిత్స్వమహత్స్వముం దెల్పు హరవిజయ మహాకా
వ్యమును గనియే కాఁబోలు గాజశేఖరు డీతని “మానవసంతుహితత్వార్ః
ప్రాయోరత్నాకరాశ్రమే । ఇటీవనకృతో ధాత్రాకవిరత్నాకరోఽపరః”
అని ప్రశంసించియుగా సుఖాపితహారావళిలో గనుపడుచున్నది.

ఈశవి రించినపక్రోక్తిపంచాశికయను నేఁబదిశ్లోకముల శివస్తో
త్రముమఱియొకటి కనుపడుచున్నది ఇందుఁబార్వతి శివుఁడును బరిహా
సార్థముగాఁ బుష్పరముమాటల కన్యార్థముచేసికొనుచు నొండొరులపం
చింపఁ జూతురు. ఇందుండి యొక్కపద్యముదాహరించెదను.

“త్వం హాలాహలభృతగ్రోఽఘ్న మసో మూర్ఖాం మహాలింగితః ।

హాలాం నైవ బిభర్షి నైవ చ హలం ముద్ధే కథం హలికః ।

సశ్యం హలికైవ తే నమఃచితా సక్తస్య గోవాహనే ।

వక్రోక్త్యేతి జితో హిమాద్రిసుతయా స్మేరో హరః పాశు వః ”

పార్వతి— నీవు హాలాహలభరుడవు కౌగిలింపఁబడి నామనస్సునకు
మూర్ఖ గావించుచుంటివి.

శివుఁడు— ఓసిముడ్డా ! నేనుహలను (సురను) హలము (నాగలి) భ
రించువాడనుగాను హలికఁడ ననుకొంటివా ?

పార్వతి— సశ్యమే. ఎద్దు నెక్కుగ నీకు హలికత్వముతగును. అనిపార్వతివ
క్రోక్తిచే జయింపఁబడి సప్తశివుఁడు మిమ్మురక్షించుఁగాత.

హరవిజయమహాకావ్య మేఘదినర్గలు గలది. ఇందు శివుడంధ కాసురుని సంహరించి దేవతల కానంద మొసంగుటయనుకథాభాగము వర్ణింపబడినది. సర్వవిధలోకజ్ఞానమున కీది యాకరముగా నున్నది.

పద్మగుప్తుడు.

—:0:

ఈతడు కాశ్మీరదేశస్థుడు గుప్తబ్రాహ్మణుండు. క్రీ॥ ౮౫౫-౮౮౮ నడుమకాశ్మీరము నేలినయవంతివర్మభూపాలుని చరితమునే తననవసాహసాంకచరిత్రమున సమగ్రముగా వర్ణించినవాడగుటచే నితండారాజునకు సమకాళికుడో కొంచెముతరువాతివాడో యగు ననిశోచుచున్నది. మఱియు ౧౧ వ శతకము పూర్వమందున్న త్తే మేంద్రుడును, ౧౦ శతకము త్తరభాగముం దున్నధనంజయుడునుగూడఁ దమయలంకారగ్రంథంబుల నీతనిశ్లోకములుదాహరించినట్లుండుటచే నెట్లుయిననీతడు ౯ వ శతాబ్ది ముత్తరభాగములోనివాఁ డనుట నిర్వివాదము.

ఈతనినవసాహసాంకచరితము పేరు నెనిమిదినర్గలమహాకావ్యము ఇందు మహాకావ్యలక్షణానుసరణముగా నష్టాదశపర్వనంబు లతిరమ్యముగా నందండు వర్ణింపబడినవి. కవిత్యమతిపేశలమై శ్రావ్యముగా నుండును. ఇందుండి యొకపద్య ముదాహరించెదను.

గృహమగ్నాని ద్విషతాంకులాని సమరే త్వత్ప్రథధారాకులే ।

నాథాస్తిన్నితి వందివాచిబహుశో దేవ! శ్రుతాయాం పురా ।

గృహగ్రాహ! “ ఈయడవిలోనే తొల్లి నీఖడ్గధారచే నాకులమైన సంగ్రామంబున శత్రువులుచుంకిపోయి ” రని నుతించువందిమాటవిని గూర్జరరాజవత్స మరల జలము జనించు ననునాశతో నీకత్తిమీద దృష్టి విడుచుచున్నది.

ముగ్ధా గుర్జరభూమిపాలమహిషీ ప్రత్యాశయా పాశసః ।
కాంతారే చకితా విమంచతిముహూః పశ్యుఃకృపాణే దృశౌ ॥ ”
దీనింబట్టి యవంతివర్మ గుర్జరదేశరాజును జయించెననికూడఁ దె
లియుచున్నది.

వి శా ఖ ద త్త్వం దు.

—,0:—

ముద్రారాక్షసకర్త యగునితఁడు సామంతప్రభు వగువటేశ్వరద
త్తునకుఁ బోత్తుండును మహారాజపదలక్షితుఁ డగుపృథువునకుఁ బుత్రుం
డును నయిచట్లుప్రస్తావనవలనఁ దెలియుచున్నది. అజ్ఞీగుప్రభువును, చౌ
హానరాజు నగుపృథురాయియే యీకవితండ్రి యగుపృథువైయిండునని
యు నీతఁడు క్రీ॥ ౧౧-౧౨ శతాబ్దములలోనివాఁడనియు ప్రాసినవిల్ప
నుపండితునియభిప్రాయంబును, ౧౧ వ శతాబ్దములోనివాఁ డనుహా
లుపండితునభిప్రాయంబును నివిప్రామాదికంబులని శ్రీకాశీనాథశ్ర్యంబక
తిలాంగుమహాశయులు నిర్ణయించిరి. ౩ మఱియు ముద్రారాక్షసములో
బౌద్ధమతధర్మములభిక్తముగా వర్ణింపఁబడుటచేఁ దన్మతమభివృద్ధిలోనున్న
కాలమునననఁగా క్రీ॥ శ॥ ౬-౭ శతాబ్దములలోనిది పుట్టియిండుననియు
నింతకంటె నితరసాధారణులేవియుఁ గనుపడవనియు వారే నిర్వచిం
చిరి. ఎల్లయినది ౧౧ వ శతాబ్దముకంటెఁ బ్రాచీనమైనదనుటకు దీనిలో
నిపద్యములు దశరూపంబునను దాహరింపఁబడుటయే నిదర్శనమగుచున్నది
ఈతనినాటకము రెండవయంకములోని “ ప్రారభ్యతే నఖిలు ఃఘ్నభ
యేన నీచై ” రిత్యాదిపద్యము చాలమందియితరకవులశ్లోకంబులకాకరం
బగు భర్తృహరినీతిశతకములోఁగనుపడుటచే నితఁడు భర్తృహరికంటెఁ

బూర్వంఁడేమోయని కొందఱికిసంశయముగలుగుచున్నది. కాని, పైపద్య మీనాటకముజనించినవెనుకనే యెవరోనీతిశతకములోనధికముగాఁజేర్చి యుందురనియు నదిభర్తృహరిస్వయముగాఁజేర్చినదిగాదనియు సూహించవలసియున్నది.

మఱియుఁగాన్వాలంకార సూత్రపుత్తిలోఁగాని, ధ్వన్యాలోకంబులోఁగాని యీయ్యత్తమనాటకంబులోని స్లోకములుదాహరింపఁబడక పోవుటచూడఁగా ౯ వ శతాబ్దముకంటె నిశఁడు ప్రాచీనుఁడుకాఁడేమోయని సంశయముగలుగుచున్నదిగాని, కాలనిర్ణయంబుల కీయలంకార గ్రంథములే ముఖ్యాధారంబులు కాకపోవుటచే నెట్లు చెప్పుటకును వలనుపడవున్నది. కావున నిశఁకంటెఁ బ్రబలాధారములు లభించునంతవఱకునీ కవి ౭-౯ శతాబ్దములందును వాఁడైయుండునని నునఁపూహించుము.

ఇతఁడురచించినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటి కనుపడదు. ఇది, రాజనీతిని, రాజ్యశాస్త్రంబులను దెలుపుచక్కని నాటకము. చందనదాసునింట ముత్తిరాక్షసుని ముద్ర (వేలియుంగరము) దొరకుటయు దానిమూలముగానతఁడు చాణక్యనకువశ్యుడగుటయు ననునంశంబులు ప్రధానంబులుగా దీనికిపేరువచ్చినది. ౧. నవనందరాజులచే నవమానింపఁబడిన చాణక్య డనుబ్రాహ్మణుఁ డారాజుల సంహరించి వారిని వతితల్లి మనుమఁడైన చంద్రగుప్తుని బాటలీపుత్రమునకుఁ బ్రభువుగానొనరించె దనని ఘోరప్రతిజ్ఞ చేసి గుప్తముగాఁ గిరాతిరాజుతోను క్షేపఞ్చరాజగు పర్వతకునితోను మైత్రియొనరించి వారిచే నవనందరాజులను జంపించి చంద్రగుప్తుని రాజుగా నొనరించెను. మఱియు ముత్తిరాక్షసుని యెల్లయుపాయంబులకుఁ బ్రతిక్రియలొనరించి యారాజులతండ్రి యగునర్వాధిపిని బర్వతకామలనుగూడ మాయోపాయంబులఁ జంపించెను. పిదపఁ బర్వతకునికుమారుఁ డాశ్రురము విడిచి స్వపురంబు చేరుటగని మం

త్రిరాక్షసుఁ డాతనియొద్దకుఁ జేరి చంద్రగుప్తునిఁగ డ్యమించుచుండెను. ఇట్లుండఁజాణక్యఁడెల్లయిన నారాక్షసునిఁ జంద్రగుప్తునిమంత్రిగా నొనరింపవలెనని యెన్ని పెనుగుకుటిలోపాయంబులు పన్ని తుద కాతనిఁ జంద్రగుప్తునియొద్దకుఁ జేర్చెను ” అనుకథా సంవిధానంబు నతినిపుణముగా రాజనీతిపనిముగాఁబెంచి కవి దీపియంకుఁ దనప్రతిభాసామర్థ్యమును గల్పనా చాతుర్యమునుజూపెను. ఇందువీరరసము, ప్రధానము, అద్భుతరసముదానియంగము, ధీరోదాత్తుఁడనాయకుఁడు, బృహత్కథావిష్ణువు, రాణప్రఖ్యాతి మితవృత్తము. ఇందుండి చాణక్యగుంత్రిరాక్షసులవాక్యములను దెలిగించి వ్రాసెదను “ నవనందరాజులనుడియించితిని. చంద్రగుప్తునికి రాజ్యమిచ్చితిని. కోపానురాగింబులకు ఫలము శత్రుమిత్రుల యెడసమానముగా విభజింపఁబడినదికాని గుంత్రి రాక్షసుండువశపడక పోయినచో స్థైర్యమెట్లుకలుగును ? నందనంశశేషమున్నయెడల నాతఁడు ఎశ్యుఁడు కాడనియే సర్వార్థసిద్ధిగూడఁ జంపించితిని. అయిన నితఁడు మలయకేతువునుబట్టి చంద్రగుప్తునిఁ జంప నెంచుచున్నాఁడు. ఓమంత్రిరాక్షసా ! బాగుబాగు లోకములో భృత్యులు సంపదతోఁగూడినరాజును ధనాశచే సేవింతురు. తమ ప్రభువు రాపదలోనున్నను మరల సంపదఁ గాంతురనునాసచేఁ గొరకలు సేవింతురు. తమప్రభువలశము నిర్మూలమయినను సర్వకామములఁబరిత్యజించి రాజభక్తిచే వారిశత్రువులయెడఁబ్రతిక్రియఁ గలఁచునీపంటియుత్తములు లోకములో లేరు. కావుననే నిన్నుఁగాంక్షించుచుతిని ” అనిచాణక్యని యాలోచనము. “ ఆహా యెంతకష్టము ? చంద్రగుప్తునిఁజంప విషకన్యను బ్రయోగింపదానిచేఁ బర్యతకుండుచచ్చెను. ఓషశస్త్రాదిప్రయోగములుచేయఁగా వానిచే నాభృత్యులుచచ్చిరి. నాసీతులన్నియు నాయాలోచనకు వ్యతిరీక్తములై చంద్రగుప్తునికి ఫలించుచున్నవిగాదా ? అనిరాక్షసునియాలోచనము.

4. ప్రాణములపై నను గోల్పివుడునుగాని నన్నునమ్మి నాయెంటు నుంచిననుంత్రి రాక్షసునిభార్యాపుత్రులను సమర్పింప " ననుచందనుదాసుని శరణాగతరక్షణధర్మమును, తనకు దొరకినముద్రమూలముగా నసత్యవతిక కల్పించి మలయ కేతువుమనస్సుచేటిచి రాక్షసుని వశపఱచుకొను చాణక్యునిరాజనీతియు, అశక్యమగునంతవఱకును జంద్రగుప్తునున్నూ లింపనుద్యమంబు విఘవనిరాక్షసునిరాజభక్తియు నీనాటకమున కలంకారములుగానున్నవి.

ఉత్తమమధ్యమాధములగుణమును దెల్పునీక్రిందిశ్లోకమే భర్తృహరినీతిశతకములోఁ బ్రక్షిప్తముగాఁ జేరినట్లున్నది.

† ప్రారభ్యతే నఖిలు విఘ్నభయేన నీచైః ।

ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమంతి మధ్యాః ।

విఘ్నేః పునః పునరపి ప్రతిహన్యమానాః ।

ప్రారబ్ధ ముత్తమాగుణా న పరిత్యజంతి ॥

శ్లో చూ॥ బౌబాయిప్రతి ముద్రారాక్షసపీఠిక.

† నీచులు విఘ్నభయముచేఁ గార్య మ్మారంభింపరు. మధ్యములు కార్య మారంభించి విఘ్నభయముచే విడుచుదురు. ఉత్తములో యెన్నియంతరాయములు వచ్చినను ధామపట్టిన కార్యము విడువరు.

రా జ శే ఖ రు డు .

—:0:—

లోకప్రసిద్ధం బగుపేరు గాంచినమహాకవులలో నొకఁ డగునీతనిఁ గూర్చియనేకప్రాచీనకవులును నవీనవిమర్శకులును మిక్కిలి ప్రసంగించి యుండిరి. సాయనమాధవాచార్యుని శంకరవిజయంబున రెండుమూఁ

దుచోట్ల నాటకత్రయకర్తయని ప్రసంగింపబడినకేరళక్షితిపాలకుఁ డగు రాజశేఖరుఁడు శంకరభగవత్పాదులసమకాలికుఁ డగుమఱియొకరాజకవి కావచ్చు ననినచుర్లాప్రసాదపండితులయభిప్రాయము యుక్తియుక్తమని నమ్ముచును.

బాలరామాయణాదికర్త యగుమనరాజశేఖరుఁడు తనకావ్యంబుల మహేంద్రపాలరాజును వర్ణించియుండెను. ఈరాజునుగూర్చిఇండియన్ ఆంటికేవ్రీ ౧౫ వ భాగములో “ఓమ్స్వస్తిశ్రీమహాదయసమావాసితానేకగోహస్త్యశ్వరథవత్రిసంపన్నసంధావారాత్ — పరమభగవతీభక్తో మహారాజ శ్రీభోజదేవస్తస్య పుత్రస్త త్పదానుభ్యత శ్రీచంద్రభట్టారికాదేవ్యాముత్యన్నః పరమభగవతీభక్తో మహారాజ శ్రీమహేంద్రపాలదేవశ్రౌవస్తిభుక్తా శ్రౌవస్తీమండలాంతఃపాతి బాలయికావిషయసంబద్ధపానీయకగ్రామసముపగ తాక సర్వానేవ యథాస్థాననియుక్తా ప్రతివాసినశ్చ సమాజ్ఞాపయతి—సంవత్సర—౧౦౦ ౫౦ ౫ మాఘసుది ౧౦ నిబద్ధం ” అని మహేంద్రపాలదానపత్రము ముదితమై యున్నది. ఇందువేర్వేలుగానున్న యంకెలగలిపినయెడల ౧౫౫ అగుచున్నది. ఇది హర్షవర్ధనరాజ్యారంభకాలమనియు దీనికాతనిరాజ్యారంభకాలమున కయిరిక్రీస్తువత్సరములు ౬౦౬ కలిపినయెడల ౭౬౧ వచ్చుచున్నదనియు నిదియేదానపత్రసంయమనియు డాక్టరు స్లేటుగారియాశయము. దీనింబట్టియే యాతనియాశ్రీతుఁ డగురాజశేఖరుఁడు ౮ వ శతకము పరభాగముననుండునని యొకరిర్థబునిర్ణయించిరి. కాని, దానపత్రములోని సంఖ్య చురూహ్యముగానున్నదనియు దానింబట్టి హర్షవర్ధనకాలము కల్పించుటయు నక్కాలంబున మహేంద్రపాలరాజశేఖరు లుండిరనుటయు యుక్తియుక్తముగా లేదనియుఁ జాలనందియభిప్రాయము. ధౌను నిజమే. రాజశేఖరుఁడు ౧౦ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమున నుండెనని యనేకనిదర్శనము లుండఁగాఁ బైతృప్పలెకన నెవఁడు విశ్వసించుచు?

ఈదానప్రతము కాలనిర్ణయముచకుమాత్రమే సరియైనమాగ్గ
ముచూపకున్నదిగాని మనకనికి నాతనిపభవునకును సబంధించియేయు
న్నది. ఎట్లునగా? దానప్రతములోని మహేంద్రపాలు
నిరాజధాని యగుమహేంద్రపాలముననామాంతరంబుగల కాన్యకుబ్జమై
నట్లుగా “కాన్యకుబ్జం మహేంద్రపాలం, మహేంద్రపాలః కాన్యకుబ్జే”
అను విశ్వప్రకాశమేదినీ నిఘంటువులవలనను, బాలభారతప్రస్తావనలోని
మహేంద్రపాలనగరప్రసంగమువలనను, బాలరామాయణదశమాంకము
లోని రామలక్ష్మణవచనములుగానున్న “మందాకీనీపరిక్షిప్తం మహేంద్ర
పాలం నామనగరం” ఇనం ద్వయం సర్వమహాపవిత్రం పరిస్పరాలంక
రణైకహేతుః। పురంచ హేజానకి కాన్యకుబ్జం సరిచ్చ గౌరీపతిహాలి
మాలా॥ అనువాక్యపదంబులవలనను ధృవ మగుచున్నది.

మైదానప్రతమునుబట్టి కొందఱునిర్ణయించినకాలమే కవికాలమని
చెప్పినయెడల ౭౩౦ లోఁగాన్యకుబ్జంబునేలిన యశోవర్మకు నాతనికవియ
గు భవభూతికిని, మనరాజును గవియు సమకాలికులు గావలసివచ్చునుగ
దా? అట్లయినయెడల భవభూతిని సుబంధువు, వానిని గవిరాజు, కీర్తిము
గ్గురిని రాజశేఖరుఁడు కాలక్రమంబున వారిగ్రంథముల స్మరించుట యెట్లు
తటస్థించును? ఇదికాక, కాన్యకుబ్జంబును యశోవర్మయేలుచుండఁగాను
హేంద్రపాలుండేలెననుట యసంభవముగదా? కావున భవభూతి రాజ
శేఖరులయంతరము తుదకొకక శతాబ్దముకంటె నధికముగానుండవలయు
నని తేలుటచే ననేకవిమర్శకసమ్మతంబుగా మనకవికాలము ౮౮౦ తట
స్థించుచున్నది. ఇట్లేప్రాఫెసరుపీబరు మొదలగువారు తెలిపియుండిరి. మ
ఱియు ౧౦ వ శతకముకట్టకడ నున్నభోజరాజుపెత్తండి యగుముంజ
(వాక్పతిరాజు) మహీపాలుని యాస్థానకవి యగుధనికకవి దశరూపావ
లోకంబున నీతనికర్పూరమంజర్యాచులలోని పద్యములుదాహరించుటచే

గూడ మనకవి దశమశతకాంతిమభాగంబునకుఁ బూర్వుఁడుగావలసియు
న్నది. దీనిచేతనే మనకవి ౧౦ వ శతకమునంతంబున నుండెనను విల్పను
పండితునియభిప్రాయంబును ౧౪ వ శతకమున నుండె ననుమాక్కిముల్లరు
నాశయంబునుగూడ నిరాకృతంబులగుచున్నవి. ఇదియుంగాక ౨౨౪
లోఁ గాశ్మీరము నేలినయవఁతివర్మరాజసమకాలికు లగునానందవర్ధన
రత్నాకరులనితఁడు నుతించినట్లుండుటచేతను శా॥శ॥ ౨౨౪ లోననఁగాఁ
క్రీ॥ ౯౫౯ లో యశస్తిలకచంపువురచించిన జైనసోమదేవుఁడనినుతిం
చినట్లుండుటచేతను మనకవి వీరిమధ్యకాలంబులోనివాఁడని స్పష్టపడుచు
న్నది. కావున నెవ్విధంబుననాలోదించినను రాజశేఖరికవి క్రీ॥శ॥ ౨౨౪
౯౫౯ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయ మగుచున్నది.

ఈవి తననాటకప్రస్తావనలోఁదన్న రాజగురునివర్ణించుకొను
టచేతనే బ్రాహ్మణుఁడనితెలియుచున్నది. విద్ధసాలభంజికాబాలరామా
యణప్రస్తావనలలోనున్న “అకాలజలదస్య ప్రణిపుః” సమూర్తో య
త్రాసే ద్దగణగణివాకాలజలర స్సరాంధస్సపి శ్రీవణపుటపేయేన వ
చసా నచాస్యే గణ్యంతే తరలకవిరాజప్రభృతయో మహాభాగస్తస్మి
న్నయమజని యాయావరకులే॥ తదాముష్యాయణస్య మహారాష్ట్రీచూ
డామణేరకాలజలదస్య చతుర్థో దౌర్దుకిః (దౌహికిః) శీలవతీసూనురుపా
ధ్యాయశ్రీరాజశేఖరః “అనునాకృతమువలన నీతఁడు మహారాష్ట్రదేశ
స్థుఁడనియు, అకాలజలదకఁకి మునిమనుషునికొడుకనియు” యాయావ
రనామకవంశమున జన్మించినవాఁడనియు, మహేంద్రపాలవర్ణనమునుబ
ట్టి స్వదేశము ఁడిచి తాన్యసంబ్ధంబునకు రాజాశ్రయంబునవచ్చెననియుఁ
దెలియుచున్నది.

ఈతఁడురచించినవి బాలధారతము, కర్పూరమంజరి, విద్ధసాంజిక,
బాలరామాయణము ననునాలుగుగ్రంథములులోకంబున వ్యవహరిం

పఠించున్నది. కాని, యీతఁడు బాలరామాయణప్రస్తావనలో వ్రాసిన “విద్ధిన్ష్ట్రబంధాన్” అనువాక్యమువలన, శ్రీహర్షవిక్రమాది తృజీవితములో వ్రాసినట్లుగా డాక్టరు, ఆపద్దొరవారు సేకరించినట్లు తెలియుచున్న సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టకమును, సుభాషితావశ్యాదులలోనికవి విషయంబు లగురాజశేఖరుని పెక్కుశ్లోకీంబులనుబట్టి కొందఱుఁగూడ చిన్లుగాఁ గవివిమర్శమునుగ్రంథము నీతనివేయని విశ్వసింపఁదగుటచేని తఁడాలుగ్రంథములు రచించినట్లు ధృవ మగుచున్నది.

పైనాలుగుగ్రంథములలోఁగూడ నీకవి రఘుకులచూడామణియగు మహేంద్రపాలదేవుఁడు తనశిష్యుఁడనివర్ణించి బాలభారతప్రస్తావనలో విశేషముగా రఘువంశముక్తామణియు, నిర్భయనరేంద్రపుత్రుఁడునగుమహీపాలదేవుని వర్ణించెను. కిర్పూరిమంజరీప్రస్తావనలోఁగూడ దనసమకాలికు లగువృగాంకలేఖాకథాకారాపరాజితకపుటతన్నునుతించినట్లుగా “బాలకవిః కవిరాజో నిర్భయరాజస్య తథోపాధ్యాయః” అని చెప్పికొనెను. ఈయంశములనుబట్టిచూడఁగా మహేంద్రపాలునికే నిర్భయరాజునామాంతరంబుగలదనియు నాతనిపుత్రుఁడు మహీపాలదేవుఁడనియు దండ్రీకొడుకుల కిద్దఱును నీకవి గురువై చారియాస్థానమున నుత్తమపదము నొందియుండెననియు విశద మగుచున్నది.

ఈతనిబాలభారగమునకుఁ బ్రచండపాండవ మనునామాంతరంబుగలదు. “రాజశేఖరిక వేర్మహాత్మనో బాలభారతమిదం హినాటకం” అనిప్రస్తావనలో నుండుటచే నిదితుదకై దంకములుగలదియైనను గావలయును. కాని, దీనిరెండంకములుమాత్రమే వ్యవహారంబుననున్నవి. దీనిధోరణిఁజూడఁగాఁగవి, బాలరామాయణమువలెనే భారతకథను సంగ్రహించి పంచంకములరూపకముగా రచించియుండునని తోచుచున్నది. అట్లుకానియెడల దీనికిఁ బ్రచండపాండవ మనునామమే చెల్లదు. ప్రథమాంకము

లో—వ్యాసప్రాచీతసప్రవేశము, రాధావేదము (లక్ష్మ్యవిశేషమునుగొట్టుట) పణముగాఁగల ద్రౌపదీస్వయంవరమున కెల్లరాజులువచ్చుట, బ్రాహ్మణవేషధరుడగునర్జునుడు దానినిగొట్టి పండెముగెలుచుట, పరరాజులయోగ్రహమును వర్ణింపఁబడినవి. రెండవదానిలో—దుర్యోధనుడు ధర్మరాజును ద్యూతమునకుఁబిలుచుట, యామాయజూదముననితఁడు శకునిమూలముగా సర్వమునోడుట, దుశ్శాసనావమానిత యగుద్రౌపదిపతిజ్ఞ, పాండవులు వనవాసమునకేగుట యనునంతవఱకును వర్ణింపఁబడినది.

కర్పూరమంజరి యిదియొకసప్తకము. ప్రవేశకము, విష్కంభము లేనిదై యంకములకు బదులుగా నాలుగుజవనికాంతరములుగలిగి ప్రాకృతభాషామయమైనరూపకము సప్తకమనఁబడును. ఇట్టిసప్తకము రచించుట కుఁగారణము కవియిట్లుతెల్పెను. “సంస్కృతవాక్కులు కఠినములు, ప్రాకృతవాక్కులు సుకుమారములు. పురుషులకుఁ గాంతలకునుబోలేవానికి విశేష మంతరముగలదు ”

మఱియునికగ్రవి, పారిపార్శ్వకవచనంబుగాఁ దనవర్ణియు, చాహువానకులసంభూతయు నైనయవంతిసుందరి కోరఁగా దీనినిఁ బ్రయోగించినట్లుచెప్పటయు, గథలోని స్త్రీపాత్రలకివితారసజ్ఞతను వర్ణించుటయుఁ జూడఁగా నక్కాలంబున స్త్రీలవిద్యాభిమానమును వారిశౌరవంబును గోచరము లగుచున్నవి. శృంగారరసప్రధానంబగు దీనియందుఁజుండపాలభూవరుడు వినోదార్థముగా నచ్చతసిద్ధి గలభైరవానందుడను యోగీశ్వరునిచే మంత్రబలమునఁ దనయింటికి రఘ్వింపఁబడినతనపట్టమహిషిపినతల్లికూతురును గుంతలదేశ రాజపుత్రికయు నగుకర్పూరమంజరిని బరిణయంబగుట యనుకథాభాగము సవిస్తరముగా సరసముగా సులభశైలిని వర్ణింపఁబడినది.

బాలరామాయణము పదియంకములప్రకరణము. దీనియందు రామాయణకథ యంతయు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈతనికవితాశక్తి గౌరవంబుల కాలవాలమై ప్రసిద్ధి గాంచినయీనాటకంబుకథను వివిరింప నవసరము లేదుగావున నొకటిరెండుపద్యములుమాత్రముదాహరించెదను

✓ “కర్పూరభవ దగ్ధోఽపి శక్తిమాణో యోజనేజనే ।

నమోఽస్త్యవార్యపీఠ్యాయ తస్మై మకరకేతవే ॥ ౩ అం ”

దీనివలన మాడ్చిననుబచ్చకర్పూరముశక్తి నశించ దనువస్తుతత్వముబోధింపఁబడుచున్నది.

సీతభర్తతో నడవికి వెళ్ళినపిదప నామెవార్తను సుమంత్రుఁడుదశరథునకుఁజెప్పునందగ్ధమున నున్నయీశ్లోక మెంతయు శృంగారకరుణరససారస్యమొలికించుచు దీని కిదియే సాటి యనునట్లున్నది.

“ మసృణచరణపాతం గమ్యతాం భూ స్సదర్శా ।

విరచయ సివయాంతం మూర్ఛి ఘర్మకఠోరః ।

తదితి జనకపుత్రీ లోచనై రశ్రుపూణ్ణేః ।

పథి పథికవధూభి ర్విక్షితా శిక్షితాచ ॥ ”

మార్గములోఁ బతివిరహితలగు స్త్రీలు సీతనుజూచి, “ అమ్మా! త్రోవ దర్శాంకురములతో నిండియున్నది మెల్లగానడుగు లిడుము. ఎండతీష్ణముగానున్నది దీరఁజెఱఁగు నెత్తిమీద వేసికొనుము ” అనిబాష్పపూరితనేత్రలై యనురాగంబున బోధించిరట. ఇందుసీతసౌకుమార్యము నామెయరణ్యగమనవిచారము నిర్వచింపఁబడుటయేకాక సీతవలెమనకుఁబడిన నుసరించిపోవుభాగ్యము సంభవించినదికాదుగదా యనువియోగిసులమనోవైకల్యము గూడనూదంపఁబడినది.

విధ్నసాలభంజిక నాలుగంకములరూపకము. ఇదికేవలకల్పితకథ యగునొకనాటిక. ఇదికేవలశృంగారరసభూయిష్టంబై సరసజనహృద్యం

బుగ్గానుండును. ఇందు మృగాంక లేఖావిద్యాధి మల్లదేవులయనురాగము పూర్ణముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి శృంగారరిసము మంగళాచరణపద్యంబువలననే సూచింపఁబడుచున్నది.

† “దృశౌదగ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవయాః ।

విరూపాక్షస్య జయినీ స్తాస్తువే వామలోచనాః ॥”

విరహాతురుండగు కథానాయకునివచనం బగునొక్క పద్యముదాహరించెదను.

† “శ్యామాం శ్యామలిమానమానయత భో సాస్మిదైర్ఘ్యపీకూర్చకైః ।

మంత్రం తంత్ర మథ ప్రియుజ్య హరత శ్వేతోష్ణలానాం శ్రియం ।

చంద్రం చూర్ణయత క్షణాచ్ఛ కిణశః కృత్వా శిలాపట్టకే ।

యేన ద్రష్టుమహం క్షమే దశదిశ స్తద్వక్త్రముద్రాంకితాః ॥”

ఇట్టిసహాకపులకృతులఁ జదివి యానందింపవలయును గాని స్థాలీ పులకన్యాయంబుగ విమర్శించుటచే నేమి తనివి తీటును?

† ఈశ్వరుండు చూపుచేఁగాల్చిన మస్త్రధుని దమచూపుచే జీవింపఁజేయునట్టి జవరాండ్రను సుతించెదను.

† ఓసేవకులారా! మృగాంక లేఖాముఖముద్రాంకితములైన పదిదిక్కులునే సుజూచుటకుఁ దగినట్లుగా, రాత్రికి మషీతూలికలతో నల్లరంగువేయుండు. మంత్రమో తంత్రమో కల్పించి తెల్లకలువలశోభహరింపుండు. చంద్రుని రాతిమీఁదవేసి పిండిచేయుండు.

భల్లటకవి .

—:0:—

కీ॥ ౧౦ వ శతాబ్దముచివరనున్న శ్రీమదభినవగుప్తాచార్యుండు ధ్వన్యాలోకలోచనంబునఁ జెక్కుచోట్ల నీశనిశతకముల నిఘంటులను

దాహరించుటచే నీకవి ౯ వ శతాబ్దముచివరనో ౧౦ వ శతకము మొదటనో యున్నవాడనితోచుచున్నది. కాశ్మీరదేశస్థుడగునితఁడు రచించినది భల్లటశతకముగాక మఱియొకఁడేదియుఁగనుపడదు. అనేకాలంకారి కు లీతనిశ్లోకములఁ దమగ్రంథముల నుదాహరించుటయే దీనిపాఠశస్త్రమున కుదాహరణము. వివిధనీతులను దెల్పునిది పాఠపంచికజ్ఞానదాయకముగా నులభశైలినున్నది. ఇందుండి యొకశ్లోకముదాహరించెదను.

శ్లో “ ఆబద్ధకృత్రినునటాజటిలాంసభిత్తి ।

రాహోపితో వ్యగపతేః పకవీం యదిశ్వా ।

మత్తేభకుంభతటపాటనలంపటస్య ।

నాదం కరివ్యతి కథం హరిణాధిపస్య ॥ ”

శ్లో మెడకు జూలుచుట్టి సింహపదవికెక్కించినంతమాత్రమునఁగనుకక, మదపుటేనుఁగులనెత్తిచీల్చునట్టిసింగముగర్జనము చేయఁగలుగునా?

ఆర్యక్షేమీశ్వరుఁడు .

—:0:—

ఈతనిచరిత్ర మీక్రింది హిందూదేశచరిత్రవలనను, గొందఱుహూణవిమర్శకులయభిప్రాయంబులను నిట్లుద్రువపడుచున్నది.

† క్రీ॥ ౮౮౩ లో ఘూర్జరరాజ్యప్రభువుగానుండి కన్యాకుబ్జంబుగెలిచి దానిఁదనరాజధానిగాఁ గావించుకొనిన ప్రథమభోజునిమనుమఁడగు ద్వితీయభోజునికుమారుఁడు మహిపాలదేవుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౯౧౩ లోఁ జండల్ రజప్రాతులరా జగుయశోవర్తతోఁబోరాడి బుందెల్ ఖండుభాగమును, ౯౧౭ లో దక్షిణములోనిరాష్ట్రకూటరా జగుద్రువునితోఁబోరా

డి ఘోరరాజ్యములోఁ గొంతభాగమును గోల్పోయినవాఁడయ్యు ని
రంతరముగా శత్రువులతోఁబోరాడుచు మరలఁగొన్నిరాజ్యములను సం
పాదించినట్లు కనుపడుచున్నది. కృత్వోజురా జగుమహీపాలుఁడే చండ
కాళికములోని మహీపాలుఁ డనునభిప్రాయంబుతో † యమ్ విలియ
ము మేగ్డోనలుపండితులు, చండకాళికము ౧౦ వ శతాబ్దములోఁ బుట్టి
యుండునని న్రాసిరి. కాని, చండకాళికప్రస్తావనలో— “ఆదిష్టోఽస్మి
దుష్టామాత్యబుద్ధి నాగురాలఁఘ్య సింహరంహసా, భూభంగలీలాసము
ద్భృతాశేషకంబకేన, సమరసాగ గాంతర్భుగచ్ఛజదండ మందరాకృష్టల
క్ష్మీస్వయంవరప్రణయినా శ్రీమహీపాలదేవేన—యస్యేహం పురావదః
ప్రశస్తిగాథాముదాహరంతి. యస్సగ్రీశ్యః ప్రకృతిగహనా మార్యతాణ
క్యనీతిం । జిత్వా నందాక కుసుమనగరం చంద్రగుప్తోజిగాయ । కణ్ణాట
త్వం ధ్రువ ముపగతా నన్య తానేవహంతుం । దోర్లండాధ్యస్సపునరభవ
ద్భీమహీపాలదేవః ॥ ” అనిసూత్రధారవచనము కనుపడుచున్నది. (అనఁ
గా) చుష్టులైనతనకుంతులకు లోఁబడనియీతఁ డవలీలగా సర్వశత్రువుల
జయించి సార్వభౌమత్వము నొందెననియుఁ బూర్వము తనచేజయింపఁబడి
యిపుడు కణ్ణాటరాజై పుట్టిననవనందరాజులను మరలగెలుచుటకుఁ జంద్ర
గుప్తుఁడే యీమహీపాలరాజరూపముగా జన్మించె ననియు దీనిభావము.
దీనింబట్టి తనప్రభువులపరాజయమును వర్ణించుట కిపులకు స్వభావము
గాచుగావున గవి యీతనిజయమునే వర్ణించిర్లుకనుపడుచున్నను మొ
త్తముఁమీద నితఁ డనేక రాజులతోఁ బెక్కిసార్లు యుద్ధముచేసినవాఁడని
యీవర్ణనము పూర్వోక్తచరిత్రభాగమును విశ్వసించఁజేయకపోదు. మఱి
యు నీతఁడు రాష్ట్రకూటరా జగుధ్రునిమీఁద దండెత్తకమున్నో లేక
యోడివచ్చి మరలగెలుపుగోరునపుడో కవి యీనాటకము రచించియుం

† ఇండియన్ విజడిమ్. ఇంపీయల్ గేజిటీ.

డుననియుఁ గావుననే పైశ్లోకములో—“కర్ణాటశ్వం ధ్రువముపగతా”
 ననుచో నవనందావతార మగుకర్ణాటగాజును, ధ్రువరాజును జంపుట
 కొఱకని యథమువచ్చునట్లుగా నిశ్చయార్థకం బగుధ్రువపక్షమును ధ్రువ
 రాజుపర మగునట్లుగాఁ గూడఁ బ్రయోగించియుండ ననియు ధ్రువపదనార
 న్యమువలనఁదెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నీకవి పూర్వోక్తవిమర్శ
 నానుగుణంబుగా ౧౦ వ శతాబ్దము మొదట జీవించియుండునని ధ్రువమ
 గుచున్నది. ఈమహిపాలునకే కా రి కేయఁడనునాటియొక పేరుగలిగినట్లు
 సతఁడు తన్ను విశేషముగా గారిపించినట్లుగాఁ గవి నాఁకాంతిమగుచు
 “ప్రతిదిన మొక్కొక్కయొక మభిరయించుజేసి సువర్ణాలంకారవస్త్రాదు
 లాసంగినకార్తి కేయరాజుకీర్తి కవికీర్తితో క్షీరసాగరాంత మొంచుగా
 క” యని వ్రాసినవాఁడని వలనఁదెలియుచున్నది.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; ఈనిమిత్తాంత విజయప్రకోస్తపండితుఁ
 డు. ఇశఁడు రచించినది చండకాశిక మనునైరంకములనాఱకముగాక మ
 టియొకటికానరాదు. ఉగ్రకోపుఁ డగువిశ్వమిత్రుఁడు మూలముగాఁగల
 దీనికిఁ జండకాశికమనిపేరువచ్చినది. ఇందుఁ బుత్రదారాత్మవికయంబునఁ
 బ్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుకొని సత్యపరిపాలనం బొనఁరించుట విషయము. కవి, మ
 హాభారతములోని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే తీసికొని కొన్నిమార్పు
 లతో నీనాటకంబునురచించెను. ఈక్రిందికవివిజ్ఞాపన మెంతయు గుణగ్ర
 హణంబును బోధించుచు లోకానుభవమును సూచించుచున్నది.

† “దృష్టం కింపి లోకేఽస్మి న్ననిర్దోషం ననిర్గుణం ।

అత్యుబద్ధ మతోదోషా విస్మయధ్వం గుణా బుధాః ॥”

జంతువులకెల్ల జీవనకారణములలో నిద్రయే మొదటి దనునీక్రిందిమా
 రిశ్చంద్రవచన మెంతయు శరీరారోగ్యవద్ధతిని బోధించుచున్నది.

† దోషములేనిది, గుణములేనిది గూడ లోకములోలేదు. కానఁ దప్పలక
 ప్పిపుచ్చి గుణములగ్రహింపుడు.

† “ చిత్తం ప్రసాదయతి లాఘవ మాదధాతి ।
ప్రత్యంగ మజ్జలయతి ప్రళభాపి శేషం ।
దోషా నురస్యతి కిరోతివ ధాతుసామ్యం ।
ఆనంద హర్యయతి యోగపి శేషగమ్యం ॥ ”

ఈక్రిందివాసకసజ్జికామనోరథభంగవర్ణనము స్వభావసిద్ధమై కడుహృద్యంబుగా నుండును.

“ లీలాసంభృతమండనోత్పతయో వీణః ప్రదోష స్తయా ।
మన్మథార్పితనేత్రయాచ గమితో యామస్తథైవాపరః ।
నాయాతి శృత ఇశ్యదశు వికలం వ్యాధాయ భూషావిధిం ।
శయ్యాపాతవిపర్జితై రథ నిశాశేషః కథం యాపి ॥ ”

కాశీకునిజుజుమందీర్పనుపాయంబులేక చింతించుహరిశ్చంద్రునివాక్యములు. “ కుబేరునిజుంచి ధనముసంపాదించెద ననిన రాజ్యభ్రష్టుడనైన నాజుజుమెట్లుకలుగును? యాచించితెచ్చెననంజినా? అదిబా? హ్యులుబడిగాని రాజులవృత్తిగాదు. నాజీజ్యనంబునా? అదిధనమూలమైనది. ఏదియైనను గాలవిలంబనము నపేక్షించును. నేనో దైవవశంబున గాలవిలంబనముచేయదగను. అకటా! ఏమిచేయుదును? నాదేహమునైన విక్రియించి శాశ్వత మైనసశ్యమును రక్షించెదను. దానిని గాపాడని

† మనమును నిర్మలముగాఁజేయును. అవయవములను దేలికపఱచును. బుద్ధిని గూర్చును. శరీరదోషములఁబోగొట్టును. శరీరధాతువుల సమన్వితలస్థంబును. యోగగమ్య మైనయానందము నిచ్చును.

§ అభరణముల సమహర్షకునుసంతోషముతోఁ బ్రదోషకాలమును వెళ్ళి బుచ్చును. నాకై యెదురుచూచుచు మొదటిబాము జరపును. ఈమాసగాడింకి నురా లేవనిచారించుచు నగలను దీసివైచి శయ్యచుట్టు తిరుగుచు నిశాశేషమెట్లు వెళ్ళుచు బుచ్చినదో కదా?

యెడల నైహికాముష్మికములు నశించును " హరిశ్చంద్రుని సత్యక్షైర్యముల కానందించునీక్రిందిధర్మమునచనము చూడఁడు.

V* " సుఖంవా దుఃఖంవా కిమివహి జగన్మృష్టి నియతం ।

వివేకప్రధ్వంసా ద్భవతి సుఖదుఃఖన్యకరః ।

మానోవృత్తిఃప్రంసాం జగతి జయినీకాపి మహతాం ।

యయా దుఃఖంచుఃఖం సుఖసపి సుఖంవా నభవతి ॥ "

శృశానవాటికలోఁబరితపించు శౌర్యసుజూచి హరిశ్చంద్రుఁడు తన భార్యయనిపోల్చి సందగ్భంజున నుత్సయిక్రిందిపద్యము సరసంబై సకరుణంబై శైలిచే నన్నివిధములఁ గాల్చిదాసకవితనునెరింపఁజేయుచున్నది.

† " సావాణీ కరుణార్తనాదవికలా ప్యసంధ్ర తంత్రీస్వనా ।

తేచామీ భ్రమశాఘరీలకుటిలాః పర్యాకులా మూర్ఖజాః ।

తాన్యంగాని కృశాన్యమూని సహసా దుఃప్రశ్యాభిజ్ఞానిమే ।

కాంతిస్సైవ పురాణచిత్రమలినా లేఖాభిరున్నయితే ॥ "

ఈనాటకము చమపువారికి జాలిపుట్టించుచు మృదుమధురపద్య భాసురంబై యొప్పుచున్నది,

* జగములో సుఖము గాని దుఃఖము గాని, నియతము గానున్నదా? వివేకాభావముచే సుఖదుఃఖవ్యతికరముగలుగుచున్నది. దేనిచే సుఖము సుఖమువలెను, దుఃఖము దుఃఖమువలెను గనుపడెదో యట్టిమహాత్ములనుసూచి ర్యమే జయశీలమగును

† ఆర్తనాదము గలిగియు వీణాస్వనమువలెనున్న యావాణీయదే. తుమ్మెదలవలెనున్న యాదివిపోయినకుటిలశిరోజము లవియే. ఆనవాలువట్టరాక మిక్కిలి చిక్కిన యాయంగము లవియే. చిరకాలమునాఁటిచిత్రపువలెమలిగిన మై లేఖలచే నూహించఁదగిన యాశరీరశోభ యదియే.

జైన సోమ దేవుడు

-0:-

ఇతఁడు జైనమతస్థుఁడయిన ట్టికానికృత్యాద్యంతబులం దున్న జిన జైనాచార్యులలో మే తెల్పుచున్నది. కావ్యాంశముననున్న “శకస్థవకా లాతీతసంవత్సరశతేచ్ఛష్టస్వే కాశీత్యధికేషు (౮౮౧) * తేషు సిద్ధార్థిసంవత్సర చైత్రమాసమదవత్రయోదశ్యాం..... శ్రీమదరికేసరిణః ప్రథమపుత్రస్య శ్రీమద్వాగరాజపరివర్ధమానవసుధారాయాం గంగధారాయాం వినిర్మితమిదం కావ్యం ” అనుగద్యమువలన శా॥ ౩॥ ౮౮౧ అనఁగా ౮౮౧ లో నితఁడుండెననియు నీతని నివాసము చోళరాజ్యములోని గంగధారయను గ్రామమనియుఁ దెలియుచున్నది. మఱియుఁ మూడవయాశ్వాసమున రాజశేఖరుని నుతించినవాఁడగుట నాతనికంటెఁ బరుఁడుగా నలసియున్నది.

ఈతనిగురువు నేమిదేవుడు. ఇతఁడు యశస్తిలకచంపువనునెనిమిదియాశ్వాసముల మహాకావ్యమురచించెను. ఇందు మొదటియైదాశ్వాసములలోను యశోధరమహారాజుచరితంబును దక్షిణవానిలో జినోపాసకాధ్యయనక్రమంబును వర్ణింపఁబడినవి. కథాసందర్భమునుబట్టి నడుమ నడుమ ననేకోపాఖ్యానములు దాహరింపఁబడినవి. కవిత్వము సులభమైనదేయైన నెందుచేతనో లోకంబునది వన్నెకెక్కినదిగాదు. కాని యీకవి మాత్రము రవయాశ్వాసముచివర “మయా వాగర్థసంభారే భుక్తే సారస్వతే రసే । కవయోఽన్యే భవిష్యంతి నూనముచ్చిష్టభోజనాః ॥ ” అని యత్యహంకారమును జూపియుండెను. కావ్యధోరణినిబట్టి యీతఁడు శ్రుతిస్త్రుతులయం దాదరముగలవాఁడనియే తేలుచున్నది. కాని యజ్ఞాదిక్రతువులను మిక్కిలింబిల్లు నిందించెను.

“లోలేంద్రియై ర్లోకమనోఽనుకూలై స్సాన్విజీవనాయా గమపషస్య
ప్తః। స్వర్గోయదిస్య స్పృశహింసకానాం సూనాకృతాం తస్మి భవేణ
కామం। మంత్రేణ శస్త్రైర్లపీడనాద్వా వేద్యాం బహిశ్చాపి విధస్య
మానః। స్వర్గో యదిస్య స్పృశహింసితానాం స్వబాంధవై ర్యజ్ఞవిధిర్న
కింతు॥” కన్యబాహ్యుండును జాతిగుతభేదరహితుండు నగునితఁడు వే
దాంతప్రతిపాదిత బ్రహ్మపదార్థమే వేద్యమయినట్లు తెలిపియుండెను.

“వైరాగ్యం జ్ఞానసంపత్తి రసంగస్థిరచిత్తతా। ఊర్విష్ఠయ సహ
త్వంచ పంచ యోగస్య హేతవః। పరే బ్రహ్మణ్యనూచానో ధృతిమై
త్రీ దయాన్వితః। అన్యత్ర సూన్యతాద్వాక్యాన్నిత్యం వాచంయమీ భ
వేత్। జాతిర్జరామృతిః పుంసాం త్రీయీ సంస్మృతికారణం। ఏషా త్రీ
యీ యతస్త్రీయాః క్షీయతే సాత్రీయీ మతా। అహింస సనద్రవ్య
తోజ్ఞానీ నిరహింసా నిష్పరిగ్రహః। యస్యాస్యత్సర్వాహ్మ్యాస్సత్త్వం నతు
జాతి మదాంధలః॥”

వేదబాహ్యమతబోధ కంబగుటచేతనే యీవిధము పరిస్థిత
కొనది గాదని తెలంచెదను.

* ధ నం జ యు దు .

-0:-

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుండు; విష్ణుపుత్రుండు; ధారానగరాధిపతియ
గుభోజమహారాజుపె త్తండ్రియు వాక్పతిరాజనామాంతరుండు నగుముం
జమహీపాలునియాస్థానమం మన్నవాఁడు. ఇందులకు దశరూపంబుచి
వరనున్న “విష్ణో శ్చుతేనాపి ధనంజయేన విద్యస్త్రో రాగనిబంధహే
తుః। ఆవిష్కృతం ముంజమహీశగోష్ఠీ వైదగ్యశాజా దశరూపమేతత్”

అనుష్టోక మే ప్రమాణము. భోజరాజుకాలమునుబట్టి చూడఁగా నీముంజుఁడును మనకవియుఁగూడఁ గ్రీ॥ ౯౯౬ ప్రాంతమున నున్నవారని తేలుచున్నది.

ఇతఁడు దశరూపంబుతుదను, ధనికుఁడు దానివ్యాఖ్యానంబగున వలోకంబుతుదను, విష్ణుపుత్రులమనివ్రాసికొనుటచే వీరిరువురు సోదరులైనఁ గావలయుననియు లేక ధనంజయుఁడే వ్యాఖ్యాకర్తృత్వంబునఁ దననామాంతరం బగుధనికపదము నుపయోగించి యుండుననియు నూహింప వలసి యున్నది. ఇతఁడు భరతాదినాట్యశాస్త్రములను సంగ్రహించి సులభమార్గంబున దశవిధరూపంబులకు లక్షణముగా నీదశరూపంబును నిర్మించెను. ఇదియే తరువాతివారిరూపకనిర్మాణంబున కత్యుత్తమాధారంబై యనన్యసర్వశంబై యుప్పుచున్నది.

* ద్విసంధాన కావ్యము రచించిన శ్రీదేవీవసుదేవులపుత్రుఁ డగుధనంజయుఁడు జైనుఁడు నీతనికంటె ననన్యండును రాజశేఖరకవికిఁ బూర్వండునని యెఱుంగునది.

శ్రీ భోజమహారాజు

-:0:-

మహాకివియనియు మహారాజనియు జగంబున నుత్తమయశస్సు కవనైకకీర్తన యీసంస్కృతభాషాసామ్రాజ్యపాలకుని యుదంతమును వేనోళ్ళనుతించు భోజవ్రబంధు, కవినమయంబులఁడెలుప సరియైన యాధారంబు కాక యతిశయోక్తి భూయిష్ఠంబైనదే యైన నీతనివైచువ్య సాహసాదార్పణంబులట్టివేయైయుండునని మన మిచుడు విశ్వసింప నాధారంబుగావచ్చునని తలంపవచ్చును.

విదర్భదేశమందలిధారానగర మీతనిరాజధాని; ఇతఁడు పార
మారవంశస్థుఁడు; ఈతనితండ్రి సింధురాజుదేవుఁడు. శ్రీ పెత్తండ్రి (ముం.
జు) వాక్పతిరాజదేవుఁడు. తాత (శ్రీ)హర్షుఁడు) సీయకరాజదేవుఁడు
ఇతఁడు శివభక్తుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; బ్రాహ్మహితుఁడు; విద్యా
ప్రియుఁడు; కవితాపోషకుఁడు; దానకన్ఠుఁడు; యశోభూషణుఁడు; వే
దోల? నిరుపమానుఁడు. ప్రాచీనలేఖమాలలో ముద్రితమైన గూతని
† దానపత్రమునుబట్టి యితఁడు ౧౦౨౨ లో నున్నట్లు తెలియుచున్నది
౧౦౨౨ లో నున్న కాశ్మీరరా జగుననంతభూపాలుర కీతఁడు సమకా

శ్రీ మంజుపరనామధేయుఁ డగునీనాకపతిరాజు భోజ రాజునకుఁ బెత్తండ్రియ
యినట్లును, ఈతఁడే స్వరాజ్యంబున భోజుని నభిషక్తునిజేసినట్లును; భోజ రాజునా
స్థానమందలి ధనపాలుఁడు రచించినతలకమంజరీకథానుఖ్యానునఁ దెలియుచు
న్నది. “ భోజరాజు, పితండ్రి మంజుఁడు ” అని లోకమున వాడబడు కథగూడ
నిజమైనదికాకపోయినను చివరండ్రి పెత్తండ్రియనుభేదములో దీనికి సరివచ్చుచు
న్నది. కాని, కొందఱితఁడు భోజునకుఁ బితామహుఁడనివ్రాసియుండిరి. భోజునిదా
నశాసనమునుబట్టియైన సీయంశము విస్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు. కాని, మంజుఁ
డే యీతనికి రాజ్యమిచ్చినట్లుండుటచే నతఁడీతనికిఁ బెత్తండ్రియైయుండుననుట
నిజమని నమ్మవచ్చును.

† “.....మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీసీయకదేవపాదానుధ్యత పర
మభట్టారక...శ్రీవాక్పతిరాజదేవపాదానుధ్యత పరమభట్టారక ... శ్రీసింధురాజ
దేవపాదానుధ్యత పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర శ్రీభోజనరేం
ద్రః కుశలీ... యథా, అతీతాప్త సప్తత్యధిక సాహస్రిక సంవత్సరే మాఘశితత్పతి
యాయాం రవాళుదగయనపర్వతి శ్రీమధారాయామవస్థితై రస్మాభి సాన్నిత్యా భ
వానీపతిమభ్యర్చ్య ... ఉపరి లిఖితోఽయం గ్రామః ... బ్రాహ్మణభనపతిభట్టాయ
భక్త్యా శాసనేనాదకపూర్వకం ప్రతిపాదితః ఇతి॥ సంవత్
౧౦౭౨ చైత్ర శుది ౧౫ స్వయమాజ్ఞామంగలం మహాశ్రీః స్వహస్తోఽయం శ్రీభోజ
దేవస్య ” (దానశాసన సంగ్రహం బే యిందువ్రాయఁబడినది).

లికుడు బంధువునిని[†] రాజతరంగిణి చెప్పచున్నది. ఈపైహేతువులబట్టి యునికను గొన్నిశాసనంబులగునుగొనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారులు శ్రీ॥ శ॥ ౯౯౬—౧౦౫౧ నడుమ నీతఁ డుండెనని నిర్ణయించిరి. మఱి కొందఱు ౧౦౧౦ మొదలు ౧౦౫౫ వఱకు నున్నట్లు నిశ్చయించిరి. కొందఱీ తఁడు ౧౦౮౦ లో మృతినొందినట్లు వ్రాసియుండిరి. ఎట్లయిన నివియన్నియు నీవదైవమ్యముగా సరిపడుచున్నవి గావున నీతనికాలముంగూర్చి చర్చింపవలసినదని లేదు.

ఈమహాత్ముడనేకకవులను పద్యాంశులను నాదరించినవాడనుటలోలేశమైనను సంశయములేదుగాని యీతనికిఁబూర్వమందు భిన్న భిన్నకాలంబుల నున్నశాంకుతలాదికర్త యగుకాళిదాసు, భవభూతిమొదలగు మహాకవు లీతనిసహకాలికు లని భ్రమపెట్టుభోజప్రబంధము నిజముగా నీతనియాస్థానమందలికవులను జెలుప సరియైనయాధారము గాక ముఖపిఠానముగావించుచున్నదిగదా యనిమాత్రము విచారింపవలసియున్నది. కాళిదాసాదికవిరత్నాశ్రయఁడు నుజ్జయినీరాజు నగువిక్రమాదిత్యుడే దేవభాషను బోషింపఁ దనిపీతీటక వేయెండ్లనుబదిప మరల ధారానగరంబున జన్మించెనో యనఁదగు నీకవిరాజభోజుని యాస్థానంబునఁ గూడ నాంధ్రదేశీయుడైనకాళిదాసనునొకమహాకవిగఁడని కింపదంతి గలదు గాని యీతనినిఁజెలుపునాధార మించుకైన లభింపలేదు టయెఁజియుఁ జింత్యముగా నున్నది. కాని తిలకమంజరీకర్త యగుధనపాలకవిమాత్ర మీతనియాస్థానములోన్లివాడైనట్లు కనుపఁడుచున్నది. భోజుడనఁగా విద్యాప్రియుడని లోకంబున నర్థముగల్గింపహేతుభూతుఁ

† సచ భోజన రేంద్రశర్మ దా సూతగర్వేణ విక్రతుః । .

సూరి తస్మిన్ క్షతే తస్యిం దాస్యవాస్తాం కవిప్రంధవ ॥

డగుమహాయశస్వియైన నుగ్రీధీరుఁడు నుదారుఁడు నుత్తమజ్ఞానియు నగు నీతనిప్రజలుగూడఁ బండితులై జ్ఞానవంతులై యుండు రనుట కనుమాన మేమున్నది? కావుననే “భోజరాజు మొగముచూచినఁ గవిత్వనాభిస” ట్లన్నలోకోక్తి జగంబునఁ బ్రసరించియున్నది. ఇది సత్యమై చిరకాలంబు క్రిందనే వాడుకలో నున్నట్లుగా లక్షణసూరికృతం బగునీక్రిందిగురు భోజరాజవర్ణనముగూడఁ నెల్పుచున్నది.

“దృష్టే యత్ర యదృచ్ఛయాపి వచసాం దేవీ పురోవర్తతే ।
సారస్యం మహా రభ్యపేతి సదసి ప్రాగ్భ్యో మజ్జంతభతే ।
జాయంతే సకలాః కలా అపి నృణాం జాగర్తి కీర్తి ర్నవా ।
చేత స్నిహ్యతి తత్ర దైశికపదాంభోజే చ భోజే హమ ॥”

ఇతఁడు సకలసాహంశమూర్ధస్యండుయ్య రాజ్యమత్తుఁడును విషయలంఘుఁడును గానివిరాగి యైనవిద్వద్వర్జితుఁ డని దానశాసనమందలి యీతనిస్వహస్తలిఖితపద్యములే వాకొనుచున్నవి.

† “వాతాభ్రవిభ్రమ మిదం వసుధాధిపత్య ।
మాపాతమాత్రమధురో విషయోపభోగః ।
ప్రాణాస్తృణాగ్రజలబిందుసమా నరాణాం ।
ధర్మ స్సఖా పర హఃశూన్యా పరలోకయానే ॥”

§ ఎవని సౌకర్యసారి విరాసార్థముగాఁ జూచినంత మాత్రమున వాడేవి ప్రత్యక్షమగునో రసగ్రాహిత్యము వృద్ధియగునో సభలలోఁ బ్రాణమహేచ్ఛునో యెల్లవిద్యలు వచ్చునో గొప్పకీర్తి సంభవించునో యట్టి గురువునందును భోజరాజునందును నామనస్సు లగ్నమగుచున్నది.

† ఈప్రభుత్వమా? మహావాయుపథములోని మేఘముయొక్క శోభవలె మిక్కిలి యస్థిరమయినది. విషయస్పృహ? అప్పటికపుడు రుచించునది. ప్రాణము లా? గడ్డితోఁచతుడైన నీటిచుక్కవంటివి. ఆహా? నరులకుఁ బరలోకయానంబున సౌకర్య ధర్మమేక్షదా? పరమచిత్రవగును.

‡ “ భ్రమత్సంసారచక్రాగ్ర ధారాధారా మిమాం శ్రీయం |
ప్రాప్య యే న దమస్తేషాం పశ్చాత్తాపః పరం ఫలం || ”

ఈరాజకవిచంద్రుడు సరస్వతీకంఠాభరణ ననునొకగొప్పయలంకారగ్రంథంబును రామాయణచంపువును రచించెను. ఈశనియలంకారగ్రంథము మిక్కిలి ప్రామాణికమై సాహితీలోఁగూఁడుమై యక్కాలంబుననే వన్నెకెక్కియుండినట్లు కావ్యప్రకాశకాగ్రుచ్చు దీనినిఁజేర్చొనుటయే ప్రమాణము ఇది యెల్లకావ్యాలంకారలక్షణములకు నాకరంబై సాహిత్యగ్రంథాకరంబై యలరారుచున్నది.

కవి యీవ్రబంధనామమునకును గ్రంథవిషయంబునకును గూడననుగుణంబుగాఁ గావించిన సరస్వతీస్మరణరూపమంగళాదిరణమే దీని యుద్దేశముం దెల్పుచున్నది.

“ ధ్వని ర్వణ్ణః పదం వాక్య మిత్యాస్పగవతుష్టయం ।

యస్యా స్పృహత్మాదిభేదేన నాద్దేవిం తా ముపాస్మహే || ”

ఇతఁడు వాల్మీకిరామాయణము ప్రతికాండములోనికథను సంగ్రహించి పద్యగద్యరూపంబు గావ్రాసి యాయాభాగంబులకుఁ గాండములనుపేర్లేపెట్టి రామాయణచంపువు రచించెను. ఎందుచేసిననీ దీనిని సుందర కాంఠాంతమువలెకే న్రాసి విరమించెనో దాని నూహింపఁజదువరులే ప్రమాణము. మిగిలినయుద్ధకాండమును లక్షణసూరి యనుచుహాకవి యీనిశ్చైలినే యనుసరించి పూరించెను.

భోజునికవిశ్వశైలి యతిసులభమై సరసమై పనుధాధిపత్యముంబోలి కవితాధిపత్యముంబ్రకటించుచున్నది. పఠనపాఠవ్యవహారంబున వన్నెకెక్కిన దీనికథ లోక ప్రసిద్ధ మగుటచే నిందువివరింప నక్కఱలేదు.

‡ గిట్టునందిరుగు సంసారమనెడు చక్రముయొక్క యంచే యాధారముగాఁ గల యీసంపదనుజెంది దానముచేయనివారికిఁ బశ్చాత్తాపమే ఫలమగును.

ఇందలిమంగళాచరణశ్లోక మీతనియాస్తిక్యమును వైదుష్యమును బ్రాహ్మణప్రియత్వమును దెల్పుచు నెంతవీరిదాయకముగాఁ బ్రాభవ్యదోతకముగానున్నదో చూడుడు?

* “ ఉచ్చైర్జగతి ర్జగతి సిన్ధ్యతి ధర్మశ్శే |
తస్య ప్రమా చ వచనైః కృతకేతరైశ్చైత్ |
తేషాం ప్రకాశనదశాపి మహీనురై శ్చే |
తా నంతరేణ నిపతే త్స్వను మర్పితామః || ”

ఈ కావ్యమాద్యంత మొక్కరితిగా సరసకల్పనంబులను, నవవిధరసభరణంబునను, సదలంకారంబులను మృదుపదలాలిత్యంబునను జెంపొందుచు సఖిలజనహృద్యముగానున్నది. అడవికి వెళ్ళుచుఁ గై కేయిణో రాముడన్నవాక్యమెంతభావగర్భితమై శాంతరసపూరితముగా నున్నది?

† “ అమ్మా కై కేయి! అడవిలో, నన్నుఁబోషించుకొనునట్టి భారమే నాకు నియోగించితవి. సకలభూభరణభారము తము ని నెత్తినించితవి. మాయిద్దటి సౌకర్యము తెరిగించినయెడలఁ దల్లి! నీకు నాయందే పక్షపాతము కన్లుపడుచున్నది ”

* ఉత్తమగతి, ధర్మమువలెనే సిద్ధించునేని యాధర్మజ్ఞానము వేదవాక్యముల చేతనే సుఖించునేని యా వేదార్థప్రకటనము బ్రాహ్మణులచేతనే కాండశైలినీ వారిని విడిచి నానమసాగరము మణియొక్కడఁ బడును? ఇందు శ్రుతివిహితంబుగ వేదవేత్తలకు వందనము విధింపఁబడుచున్నది

† వనభువి తనుమాత్ర త్రాణ మాజ్ఞాపితం మే |
సకలభువనభార స్సాసిపితో వత్సమూర్ధ్ని |
తదిహ సుకరతాయా మావయో స్తరితాయాం |
మయి పతతి గరియా నంబ! తే పక్షపాతః ||

కల్పనాచాతుర్యము—

“గగనసంచారకులకుఁ గూడఁ గనుపడనిసీత యడవికి వెళ్ళునపుడు పౌరులకంటఁ బడు నేమో యని శంకించి బ్రహ్మ, సర్వజనులనేత్రములను బాష్పపూరితములుగాఁజేసెను.” “సీత, యయోధ్యపురము విడుచుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండఁగానే రాక్షసరాజ్యలక్ష్మి లంకాపురము విడువ యత్నించుచుండెను.” మఱియు నీతఁడు రాజమార్తాండము, కరణమృగాంకము, పాతంజల యోగసూత్రవృత్తియు, రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

-:0:-

ధనపాలకవి.

మధ్యహిందూదేశమందలి విశాలానగర మీతని మొదటినివాసుము. ఇతఁడు మొదట నైదికమతప్రియుఁడయ్యి సోదరుఁ డగుశోభన పండితుని యుపదేశంబునఁ గ్రమముగా జైనమతము నవలంబించినట్లు ప్రబంధ చింతామణి వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇందులకుఁ దిలకమంజరి మంగళాచరణము గూడ జినస్తవ శుగుటయు నిదర్శన మగుచున్నది.

“స వః పాతు జినః కృత్స్నమీక్షతే యః ప్రతిక్షణం ।

రూపై రనంతై రేకైకజంతోర్వాప్తం జగత్త్రయం ॥”

ఈతని తండ్రి సర్వదేవపండితుఁడు. ఇతఁ డాతనియొద్దనే సకల శాస్త్రంబుల నభ్యసించి కాలక్రమంబున ధారానగరము షేరిశ్రీభోజమహారాజు నాస్థానంబున మహాకవి పదంబును గాంచినవాడు; ముంజాపరనాముఁడును భోజునిపెత్తండ్రియు నగు వాక్పతిరాజుచే సభలో “నరస్పతి” యని పిలువఁబడినవాడు; జినాగమకథలను వినఁగుతూహలం.

బుగలిగిన భోజరాజునానతిచేఁ దిలకమంజరి యను గద్యకావ్యము రచించినవాఁడు. * ఈవిషయమంతయు నీతనికావ్యముఖంబున నున్నశ్లోకములవలననే తెలియుచున్నది. కావున నీతఁడు భోజరాజసమకాలికుఁడై వాక్పతిరాజునకుఁగూడఁ బూజ్యుఁడై ౧౦౦౦—౧౦౫౦ నడుమనున్న వాఁడని ధ్రువ మగుచున్నది.

ఈతని తిలకమంజరి చాలవిధములఁ గాదంబరిని బోలియున్నది. ఈకథానకమువైలిమాత్ర మంతకథనము గాక యత్యుచ్ఛతరసభరితంబై శ్రవణంబకంబుగా నుండును. ఇందయోధ్యాపురరా జగుమేఘవాహనునకు మదిరావతి యనుభార్యయందుఁ జిగకాలమునకు హరివాహనుఁడనుకుమారుఁడు జన్మించుటయు, యావనవంతుఁ డగునతనికిని విద్యాధరకన్య యగుతిలకమంజరికిని జరిగిన పరస్పరానురాగపరిణయంబులు నతి విచిత్రముగా శృంగారరసప్రధానంబులుగా వర్ణింపఁబడినవి.

* తస్మిన్నధూమ్రపుకళత్ర కపోఽపత్రవల్లీవితానవరతుః పరమారవంశే । శ్రీవైరిసింహఇతి దుర్ధరస్సైస్యదంతిదంతాగ్రభిన్న చతురర్ణవమూలభితిః । తత్రాభూద్యసతిశ్రియౌపరమయా శ్రీహర్షత్యాభియౌ । విఖ్యాతశ్చతురంబురాశిరశనాదామ్నః ప్రశస్తాభువః । భూపః ఖర్వితవైరిగర్వగరిమా శ్రీనీయకస్సాయకాః ; పంచేషోఽవయస్య పౌరుషగుణాః కేషాంసలగ్నాహృది ॥ తస్యోదగ్రయశాస్సమస్తసుభలగ్రామాగ్రగామీసుత । స్సింహేనా దుర్ధరశక్ర సింధురతతే శ్రీసింధురాజోఽభవత్ । ఏకాధిజ్య చతుర్జితాన్ధివలయావచ్ఛిన్నధూర్యస్యస । శ్రీమద్వాక్పతిరాజదేవసృవతిర్విరాగఙీరగ్రజః ॥ ఆకీర్ణాంఘ్రితలస్సరోజకలశ చుత్రాదిభిర్లాంఛనై । స్తస్యాజాయత మాంసలాయతభుజశ్రీభోజఇత్యాత్మజః । ప్రీత్యామోగ్య ఇతి ప్రతాపవసతిః ఖ్యాతేనముంజాభియౌ । యస్యేన్వ వాక్పతిరాజభూమిపతిసారాజ్యేఽభిషక్తస్స్వయం.

నిశ్శేషవాద్యయవిదోఽపిజిహ్వాగమీకాః । శ్రోతుంకథాస్సమపజాతకుతూహలస్య । తస్యోపదాతచరితస్యవిమోదహేతో । రాజ్యస్ఫుటాద్యుత్తరసారచిత్రాకథేయం.

తస్మాత్తజస్మా సమభూన్మహత్తా । దేవస్సన్వయ భూరివ సర్వదేవః ॥ తజ్జ
ష్టజన కాంఘ్రిపంకజ రజస్సేవాప్తవిద్యాలహో । విప్రశ్రీధనపాల ఇత్యవిశదా
మేతామబధ్నాత్ గ్రాహం । అక్షుణ్ణేఽపివివిక్తసూక్తరచనే య ససర్వవిద్యాభీనా ।
శ్రీముంజేన సరస్వతీతి సదసి ఊఁగీభృతావ్యాహృతః.

—:0:—

క్షే మేం ద్రుఁ డు .

కవితాప్రపంచంబున నపారయశస్సు గాంచినకాళిదాస భవభూ
తినుహాకవులకుఁ దరువాతివారిలోఁ గవితాస్వయంవరుఁడును, వశ్యవా
కుఁ నగుక్షేమేంద్రుఁడే యగ్రగణ్యుఁడు. కావ్యాంతగద్యంబులనున్న
వ్యాసదాసచిరుదంబున కీతఁడెంతయుఁ దగియుండు నని యీతనిభాషాప
టిమయే నేనోళ్ళఁ బొగడుచున్నది.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; అంచును శివభక్తుఁ
డు. తా్యగభోగపరాయణుఁడు, బ్రహ్మ వేత్తయు, నగుప్రకాశేంద్రపండి
తుఁడీతని తండ్రి (సర్వసునీషి) గంగకోపాధ్యాయుం డీతనిగురువు. ఈ
మహాకవి కాశ్మీరపరిపాలకుఁ డైనయనంతభూపాలకునియాస్థాన మలంక
రించినవాఁడు. ఈశని యెల్ల కావ్యములకుద నీపైయంశములువ్రాయఁబ
డియున్నవి. వానిలో నొచిత్యవిచారిచర్చ కడపటివర్ణంబుల నిండులకు
నాహరించెదను.

“ అసీన్పైకాశేంద్ర ఇతి ప్రకాశః కాశ్మీరదేశే త్రిదశేశ్వరశ్రీః ।
.....త స్యాత్మజ స్సర్వసునీషిశిష్య శ్రీవ్యాసదాసాపరపుణ్యనామా ।
క్షేమేంద్ర ఇ త్యక్షయకావ్యకీర్తి శ్చక్రే నవోచిన్య విచారచర్చాం ।
.....అశీ శ్శీతలతాం నయత్యవిరతం యస్య వ్రతాపానల । స్తస్య శ్రీ
మదనంతరాజవృషణేః కాలే కిలాయం కృతః ॥ ”

ఈయనంతరాజు క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౮౦ వఱకుఁ గాశ్మీరము నేలినట్లు రాజతరంగిణీవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది యీతనిసరియైన కాలమని తెల్పుటకు, దానశాసనామలవలనఁ దప్పక క్రీ॥ ౯౯౬—౧౦౫౧ నడుమ నున్నవాడని తెలియుచున్న భోజమహారాజున కీతఁడు సమ కాలికుఁడు బంధువునని చెప్పురాజతరంగిణీలోని యనంతరాజవర్ణనంబు ననున్న “సచ భోజనరేంద్రశ్చ దానోత్కర్షణే విశ్రుతౌ । సూరీ తస్మిన్ క్షణే తుల్యం ద్వావాస్తాం కవిబాంధవౌ ॥” అనుశ్లోకమే ప్రబలప్రమాణము. కావున మనకవి శ్రీమదనంతరాజపూజితుడై క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౮౦ నడుమ నున్నవాడని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈమహాకవి, రామాయణమంజరి, భారతమంజరి, బృహత్కథామంజరి, సమయమాతృక, కలావిలాసము, చతుర్వర్గసంగ్రహము, కవికంఠాభరణము, సువృత్తతీలకము, సేవ్యసేవకోపదేశము, చారుచర్చ, ఔచిత్యవిచారచర్చ, అమృతతరంగకావ్యము, కనకజానకి, దశావతారచరితము, ముక్తావళి, దేశోపదేశము, నీతికల్పతరువు, పాశ్చాత్యదంబరి, వాత్సర్యయనసూత్రసారము, శశివంశమహాకావ్యము, చిత్రధారతనాటకము, పవనపంచాంగిక, లోకప్రకాశకోశము, బోధిసత్త్వావదానకల్పలత, లావణ్యవతి, రాజావళి, అవసరసారము, నీతిలత, మునిమతమీమాంస, లలితరత్నమాల, వినయవల్లి, యను ననేకావ్యముల రచించెను. ఇవన్నియు విమర్శింపఁబూనినచోఁ బ్రత్యేకమొకపుస్తకము గావలసిన చుచును గావున నందందలి కొన్నిఁపయంబుల నిందుఁజూపెదను. లోకానుభవమున కితనికలావిలాసమువలె నుపకరించున దింకొకటి మృగ్యమే. ఇది పదినర్గల చిన్నకావ్యము. ఇందు మోహము, దంభము, కామము మొదలుగాఁగల వానిచుర్లక్షణంబులు విశదీకరింపఁబడినవి. నాల్గవనర్గలో వెలవెలదుల యటువదిమూఁడుకలలను జక్కగా వివరించి లోకమున

కు నీతిబోధించెను. మాటియు నెనిమిదవసర్గలో సువర్ణకారజాతినిగూర్చి సానుభవముగా వ్రాయఁబడినది.

చారుచర్య నూటశ్లోకముల చిన్నకావ్యమేయైనను మిక్కిలి చక్కగా నున్నది. ఇందు మనుష్యుఁడు జీవితకాలంబున నభ్యసించదగిన సత్త్వైవర్తనంబునకు రామాయణభారతకథలలోని మహాపురుషులయందంబు ప్రతిపద్యము దృష్టాంతకరింపఁబడినది. ఇందుండి యొకపద్యము—

॥ “ నత్యజే ధర్మనుర్యాదా మపి క్లేశదశాం శ్రితః ।

హరిశ్చంద్రోహి ధర్మార్థ సేవీ చందాలదాసతాం ॥ ”

ఈతని సేవ్యసేవకోపదేశము ప్రభుశృత్యుల మర్లక్షణసులక్షణంబులఁ దెల్పుచు సరసముగానున్నది.

సువృత్తశిలకము. పద్యకవిత్వంబున వినియోగింపదగినవృత్తముల యాచిన్యమును దెలుపుచు నీతని ఛందశ్శాస్త్రశక్తిని బొగడుచున్నది చతుర్వర్గసంగ్రహము ధర్మార్థకామమోక్షముల యాచరణమార్గ ముపదేశించుచున్నది. ఈతనిరాజావధి కాశ్మీరరాజుల చరిత్రను దెల్పుచున్నది. దీనినే కల్పణవండితుఁడు సరిగా లేదని యాక్షేపించెను. ఉత్తమంబులగు నీతని మొదటిమూఁడుకావ్యంబులును సులభశైలిలో రామాయణ భారతబృహత్సాహిత్యసారమును బోధించుచు వన్నెగాంచుచున్నవి.

మాటియు నీతని యాచిన్యవిచారచర్చ పదార్థాలంకారాచిత్యమునుబోధించుచుఁ గవులకుఁ బ్రమాణగ్రంథముగా నలరారుచున్నది. ఈ గ్రంథమునుబట్టియే యీతనికి విత్వ మెంతసరసముగా శాస్త్రసమ్మతముగా సుబోధకంబు గానుండునో చమవరు లూహింపవచ్చును. అసంఖ్యాకంబులగు సరసకావ్యంబులను లోకంబునకుఁ బ్రసాదించిన యీవాగ్దాసుని కృతులనెంతయని విమర్శింపఁగలము.

శ్రీ కష్టదశ వచ్చినను ధర్మము విడువరాదు. హరిశ్చంద్రుఁడు సత్యధర్మమునకై చందాలుని సేవించెను

మునిహితమీమాంస, కనకజానకి, నీతికల్పతరువు, నీతిలత, అవసర సారము, మొదలుగా నీతనికొన్ని కావ్యములు నామమాత్రావిశిష్టములైనవనుట యెంతయు విచారకరముగానున్నది. మఱియు నీతనికొన్ని కావ్యములు జర్మనీమొదలగుపరదేశములలోఁ జూపించుచున్నవని యిపుడిపుడు తెలియుటయు సంతోషకరముగా నున్నది. పైనిబేర్కొనిన గ్రంథములలోని శ్లోకములు, చాలవఱ కీతని యాచిత్యవిచారచర్చలోఁ గనుపడుచున్నవి.

—:0:—

సోమదేవభట్టుడు.

ఇతఁడు రామభట్టసూనుఁడు; కాశ్మీరనివాసి; శ్రీమేంద్రునివలెనే యనంతరాజు నాస్థానంబుననున్నవాఁడు. గ్రంథాంతమున నున్న గ్రంథకర్తప్రశస్తినిబట్టి యనంతరాజు పట్టహరిషి యగుసూర్యవతీదేవి సరసకథాశ్రవణకుతూహలంబునఁ గోరఁగా నితఁడు కథాసరిత్సాగరమును గ్రంథము వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇతనిసమకాలికుఁ డగుశ్రీమేంద్రుఁడు బృహతకథామంజరి వ్రాసియుండఁగా మరల దానినే యెట్లు వ్రాయు ననుసంశయ మాగ్రంథప్రశస్తిని, వీరిరెండుకృతులను జదివినవారికిఁ గలుగదు. శ్రీమేంద్రునికృతికంటె నీతని కృతి విపులముగా సరసముగా సుగమముగా విననింపుగాఁ జమవసాంపుగా నున్నది. క్రీ॥ ౧౮౩౯ లో బ్రోకాసుపండితునిచే సంగ్రహింపఁబడిన యీగ్రంథము జర్మనీదేశములో నిపుడు మిక్కిలి వన్నెకెక్కి యున్నట్లు తెలియుచున్నది. బహుప్రాచీనుఁ డగుగుణాధ్యుఁ డనువహకవి పితృచభాషలో రచించి

న లక్ష్యశ్లోకములు గలబృహత్సంధికిది నాతినంక్షిప్త నాతివిపుల మగుసం
స్కృతభాషాంతరీకరణమయినట్లు దీనికథాపీఠలంబకమువలనఁ దెలియు
చున్నది ౧౮ లంబకములు ౧౨౮ తరంగములు గలిగిన యీ మహా
గ్రంథము గీర్వాణభాషాభిజ్ఞులకు హృదయరంజకముగా నున్నది. ఇందుఁ
గౌశాంబీనాథుఁడేను వత్సరాజు నగునుదయనరాజు నృత్తాంతము విపు
లముగా వర్ణింపఁబడినది. సుప్రసిద్ధము లగురత్నావళి వాగానందాది రూ
పకంబులకును, గావంబర్యాద్యాఖ్యాయికలకును, బంచతంత్రాది కథా
కోశంబులకును మూలధారం బగుబ హత్సంధి కు రూపాంతరం బగునీ
తని కృతి లోకమున కెంతయుపకారక మో తెలుపుటకు సంస్కృతభా
షలో నిట్టిదింకొకటి లేదునుటకంటె వేఱుగా నుతింపనక్కఱలేదు. శివ
భక్తుఁడు నద్వైతమతస్థుఁడు నగునీమహాకవిని సుకవిచింతనూషణం బగు
నీతని కృతిని గూర్చి యింతకంటె నధికముగా వ్రాయఁజాలను.

-:0:-

బిల్వణుడు .

ఇతని యువంత మీతని విక్రమాంక దేవచరితము తుదిసర్గలోని క
డపటిశ్లోకంబులవలన నీక్రిందివిధముగాఁ దెలియుచున్నది.

“కాశ్మీరదేశంబునఁ బ్రవర మనునొక నగరము గలదు. దానికి
మూఁడుక్రోమోలదూరమున జయవనమునకు సమీపమున ఖోనముఖ మను
గ్రామము గలదు. అందు గోపాదిత్యమహిపాలునిచే మధ్యదేశమునుండి
తీసికొనిరాబడి స్థాపింపఁబడిన శ్రౌతస్మార్తకర్తాచరణ పరాయణులును
గౌళికగోత్రులు నగుబ్రాహ్మణోత్తములు గలరు. వారిలో వేదవేదాంగ

వేద యగుముక్తికలశుఁ డనుపండితమణికి రాజకలశుఁ డనుపుత్రుఁడు గలఁడు. అతనికి మహాభావ్యవాఖ్యాత యగుజ్యేష్ఠకలశుఁ డనుకుమారుఁ డు జన్మించెను. అతనికి నాగాదేవియందు నానారాజసమ్మానము వడసిన యిష్టరామకవి, కవితానిలయుఁ డగునానందకవి, సర్వవిద్యాపారంగతుఁ డగుబిల్వణమహాకవియు ననుమగ్గురుపుత్రులు గలిగిరి. వీరిలో బిల్వణుఁడు బాల్యంబుననే సంస్కృతిభాషాపారంగతుఁ డై యావనంబున ననఁగా ననంతరాజుకుమారుఁడు కలశదేవుఁడు కాశ్మీరమేలుచున్నకాలమున దేశసంచరణకురూహుండయి కాశ్మీరము విడిచి, మధుర, బృందావన, కాన్యకుబ్జ, కాశీ, ప్రయాగాయోధ్య, దాహల, గూర్జర, సోమనాథ పురాది స్థలంబుల సంచరించి యాయా రాజుల సమ్మానంబులు వడసి తుదకు దక్షిణదేశమందలి చాళుక్యరాజుల రాజధాని యగుకల్యాణపురముఁ బ్రవేశించి చాళుక్యవంశభూషణుఁడును, గంగాదేశోధీశుఁడును, గుంతలేందుఁడును, పార్వాడిభూపతియుఁ ద్రిభువనమల్లాపరనామధేయుఁడు నగునాహవన్మునిచే సత్కరింపఁబడి యాతనివలన విద్యాపతి బిరుదంబువడసి యాతని కుమారుఁ డగుఃక్రమాంకిదేవరాజు సమయంబునఁగూడ నందేయుండి యాతని చరిత్రను విక్రమాంకదేవచరిత మనుపేర నొక మహాకావ్యముగా రచించెను. ”

దీనింబట్టి కవి వంశ జన్మ నివాస నైచుప్య రాజ సమ్మానాదులు విశదమగుచున్నవి. ఈ కవి యీ గ్రంథంబుననే కాశ్మీరరాజగుననంతదేవుని మరణమును వర్ణించెను. క్రీ॥ ౧౦౭౦—౧౦౮౦ నడుమ నణహిల పట్టణము రాజధానిగా దాహలదేశము నేలుచున్న భీమదేవసూనుఁ డగుకర్ణరాజు తన్ను గౌరవించినట్లు వర్ణించెను. అప్పటి యుత్తమభూషాలకులలో నొకఁడును ధారానగరాధిపతియు నగుభోజరాజును దాను జూడలేదని వచించెను. మరియు బైనిజేప్పిన కర్ణరాజునే కథానాయ

కునిఁగాఁజేసి కర్ణసుందరినాటిక రచించెను. ఈ పైపిషయంబుల కనుగుణంబుగా న్నిరాజతరంగిణి 2 వ తరంగములోని బిల్వణవర్ణనమందలి
 ౧. అనంతరాజు మరుమఁడు, కలశదేవుని కుమారుఁడు నగుహర్షదేవునిఁ
 గవిబాంధవునిఁగా బిల్వణుఁడు వినె” నను వాక్యముగూడ నిదర్శనమగు
 చున్నది. ఈ పైయంశములనుబట్టి † మనకవి క్రీ॥ ౧౦౩౦ ప్రాంతమున
 జన్మించి యనంతరాజు కాశ్మీరంబు నేలుచున్నకాలముననే పరిపూర్ణ
 పాండిత్యము సంపాదించిన యుత్తమకవియు యవిష్టుఁడునై త్తేమేం
 ద్రసోమభట్టులకు సమకాలికుఁడై క్రీ॥ ౧౦౬౨ లోఁ దండ్రి యగుననం
 తరాజువలన రాజ్యము గ్రహించిన కలశభూపతికాలములో నెక్కార
 ణంబుననో యాతని యాస్థానముగ చుండక రాజాంతరదర్శనోత్సకుఁడై
 దేశాటనమువెడలి యనేకరాజసమ్మానముంబడయుచు ౧౦౬౦ ప్రాంత
 మందలి భోజరాజును జూడనివాఁడైన నతనికి సమకాలికుఁడై ౧౦౭౦
 ప్రాంతమునఁ గర్ణరాజునాశ్రయించి యాతని కంకితముగాఁ గర్ణసుందరి
 నాటిక రచించి పిదప ద్విభువనమల్లవిక్రమాంకదేవుల యాదరణంబు
 నఁ గల్యాణపురమున స్థిరపడి పిదప ౧౦౮౦ లో విజయక్షేత్రమున మృ
 తి నొందిన యనంతరాజు మరణపార్వ నెఱింగి ౧౦౮౨ లోఁ గాశ్మీర
 మునకు రాజైన కలశభూపతి కుమారుఁ డగుహర్షదేవునిఁ జూచి చిరకాల
 జీవిత్యై ౧౧౦౦ ప్రాంతమునఁ గాలధర్మము నొందియుండునని స్పష్టమగు
 చున్నది. గూర్జరదేశరా జగువైరిసింహభూపాలుని పుత్రిక యగుశశికల

న్ని కాశ్మీరభోవీ వినిర్యాంతం రాజ్యే కలశభూపతేః ।
 విద్యాపతిం యం కర్ణాట శ్చక్రే పార్వాదిభూపతిః ।
 త్యాగినం హర్షదేవం స శ్రుత్వా సుకవి బాంధవం ।
 బిల్వణో వంచనాం మేనే విభూతిం తావతీ మపి ॥

† ఈవిషయమున డాక్టరు బహులరు మతముగూడ నేకీభవించుచున్నది.

నీతఁడు పరిణయబగు నుదాతమును దెల్పు బిల్వణవరిత మనుఖండకా
వ్య మితరదేశములలోను, యామిసీపూర్ణతిలక యనురాజకన్య నీతఁడు
పెండ్లియాడె నని తెలుపు బిల్వణీయ మనుచిన్నకావ్యము సంస్కృతాం
ధ్రభాషలలో నాంధ్రదేశమందును, వ్యాపించియున్నది. కాని, చమత్కృ
త్తై కల్పింపఁబడిన యాకథలు నమ్మఁదగినవి గావు.

ఇతఁడు వివిధరాజసమ్మానమును బొంది, విక్రమాంక దేవునివలన
గొప్పయైశ్వర్య మనుభవించినవాడయ్యుండుదకాతనివలనఁ గొంతకష్ట
మునొందినట్లుగా నీతని † చారపంచాంగిక మొదటిశ్లోకము వలనఁ దెలి
యుచున్నది.

ఉత్తనుసాహితీవిలయుఁ డగునీతఁడు కర్ణసుందరినాటిక, విక్ర
మాంక దేవతరితము, చారపంచాంగిక, క్రమముగా రచించినఁ వాడు.
† ఇతఁడు తనకావ్యంబులలోఁ గావించుకొనిన యాత్మవ్రతంసకుఁ దగినం

† శుక్వస్వం గృహవర్తి కుంతలపతి ర్మృగోతు తస్మై పునః ।

భాండాగార మఖండమేవ హృదయే జాగర్తి సారస్వతం ।

రే షుద్రా స్త్యజత వ్రమీదమచిరా దేవ్యంతి మస్తంతిరం ।

హేమాంబోళిత కర్ణతాలకరటి సగ్ధాధిరూఢ త్రియః ॥

అయి కి మనిశం రాజద్వారే సముద్ధరకంధరే ।

కువలయదళస్నిగ్ధే ముగ్ధే విముగచసి లోచనే ।

అమరరమణీ లీలావల్ల ద్విలోచనవాగురా ।

విషయపతితో నవ్యావృత్తిం కరిష్యతి బిల్వణః ॥

† యన్మూలం కరుణానిధి స్స భగవాన్ వల్లీకజన్మా మునిః ।

యస్యైకేకవయః పరాశరసుతప్రాయః వ్రతిష్ఠాం దభుః ।

సహ్య యః పథి కాళిదాసవచసాం శ్రీబిల్వణ స్సోఽధునా ।

నిర్వాప్యజం ఫతిత స్సహృద కుసుమాత్మసేన కల్పద్రుమః ॥

సాంద్రై ర్వేదధ్వనిభి రసభవ్యక్రమంజీరనాదా ।

హంజీబంధా త్రవిభృతివదనే యస్య వాద్దేవతాశీర్ ॥

త సరసముగా నుండకున్న నీతిని కవిత్వము వైద్యోగిగ గలిగి శ్రావ్యము గానే యుండును. ఎరమజేతనో కాని యీతని కావ్యములకుమాత్రము లోకములోఁ బ్రశస్తిరాలేదు. నాటికలోఁ జాళుక్యరా జగుకర్ణభూపాలుఁడు కర్ణసుందరి యనువిద్యాధరకన్యను వరించుట యనుకథ కల్పింపఁ బడినది. చాళుక్యవంశవర్ణనము విక్రమాంకదేవుని శౌర్యవర్ణనము సధికముగాఁగల యీతని రెండవకృతియే సర్వవిధముల నుత్తమంబుగాఁ గన్పడుచున్నది. స్వప్నపకులచరితము కావ్యముగా వ్రాయుటలో బాణునకీతఁడు రెండవవాఁడు. శైలితెలుపుటకై శ్రీమదప్పయదీక్షితు లాక్షేపాలంకారమునకుదాహరించిన గ్రంథముఁపద్యములలో రెండుదాహరించెదను

§ “ సాహిత్యపాథో నిధి మంథనోత్థం ।
కర్ణామృతం రక్షత హే కవీంద్రాః ।
యత్తస్య దైత్యాశ్రయ లంతనాయ ।
కావ్యాధ్యచోరాః ప్రగుణో భవంతి ॥ ”

† “ గృహంతు సర్వే యది వా యథేచ్ఛం ।
నాస్తి క్షుతిః క్వాపి, కవీశ్వరాణాం ।
రత్నేషు లుప్తేషు బహువ్య మత్యైః ।
రద్యాపి రత్నాకరపవ సింధుః ॥ ”

§ ఓకపులూరా! సాహిత్యసముద్రమును మధించి తెచ్చిన కర్ణామృతమును రక్షింపుఁడు. దీనిని దొంగిలించఁ గావ్యచోరు లనురాక్షసులు హెచ్చుచున్నారు.

† యథేచ్ఛముగా నీయమృతము గ్రహింపుఁడు. ఏమియు లోపములేదు. పెక్కురత్నములను దేశతలు గ్రహించినను సముద్రమిన్నటికిని రత్నాకరమే.

మమ్మట భోట్టు .

-0:-

ఈ పండితాగ్రణి కాశ్మీరనివాసి యయినట్టితని కావ్యప్రకాశము నకు దర్పణవ్యాఖ్య రచించిన విశ్వనాథపండితుని యభిప్రాయంబునఁ దెలియుచున్నది. మఱియు నీతని గ్రంథమునకే సుధాసాగరవ్యాఖ్య రచించిన భీమసేనపండితుఁడు గూడ “ అయం మమ్మటః కాశ్మీరదేశీ యో జైయటపుత్రః వారణాసీమాగత్యాభీతశాస్త్రః ఆస్యవ మమ్మటస్య పతం జలిప్రణీతవ్యాకరణమహాభాష్యటీకాకర్తా కైయటః వేదవతుష్టయభాష్యకర్తా, ఉపటాపరనామా శ్లోవటశ్చేతి ద్వావపి కవిష్టభాతరా ” అని వర్ణించుటచే నితఁడు కాశ్మీరవాసియనియు జైయటపుత్రుఁడనియు నితనికి భాష్యవ్యాఖ్యత యగుకైయటుఁడు, వేదభాష్యకర్త యగునావటుఁడు ననుసోదరులు గలరనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని, వాజసనేయసంహితాభాష్యముననున్న “ ఋష్యాదీంశ్చ పురస్కృత్య అవంత్యా మువటోవసన్ | మంత్రభాష్య మిదం చక్రే భోజే రాష్ట్రం ప్రశాసతి || ” అను శ్లోకంబువలన భోజరాజు కాలంబున మంత్రభాష్యము వ్రాసిన యువటుఁడు జీవించియున్నట్లు కనుపడుటచే భోజరాజునంతరకాలమందున్న మమ్మటున కీతఁడు సోదరుఁడగుట సంభవించును. కావున నువటుఁడు మమ్మటుని సోదరుఁడనుటలో భీమసేనపండితుఁడు ప్రమాదపడియుండు నని యొకానొకరు వ్రాసిరి. కాని, వజ్రటపుత్రుఁడగునువటుఁడను నింకొకఁడు భోజరాజుకాలంబున మంత్రభాష్యము వ్రాసె ” నని తెలియుచుండగాఁ నామసాహ్యంబున నతఁడే మమ్మటుని తమ్ముఁడై యుండు నని భ్రమపడి భీమసేనుని వ్రాత తప్పుచుట యుక్తముగా లేదు. అ

యనను సుప్రసిద్ధుఁ డగుమన్మతునికాలంబు నిర్ణయింప నిది యభ్యంతరము గలిగించునది గోచు గావున నీద్రుసంగము విసర్జించెదను. మఱియు సీతని కాలమంగూర్చి యనేకులైకమత్యము నొందియుండుటచే విశేషించి వ్రాయ నక్కఱలేదు.

ఇతఁడు తనకావ్యప్రకాశము దశమోల్లాసంబున నుదాత్తాలంకారంబున కుదాహరణముగా “ ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగలితా స్సమ్మార్జనీభిర్వృతాః । ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మంధరచల ద్బాలాంఘ్రిలాత్మారుణాః । దూరాద్దాడినుబీజశంకితధియః కర్షంతి కేళీశుకాః । యద్విద్వద్భవనేషు భోజనృపితే స్తత్యాగలీలాయితం ॥ ” అని భోజరాజవర్ణనముదాహరించుటచే గ్రీ॥ ౧౦౫౧ లో నున్న యా హారాజుసకుఁ డరువాతీవాఁడై తనకావ్యప్రకాశమునకు సంకేతాభ్యావ్యాభ్యా నొనరించిన గ్రీ॥ ౩॥ ౧౦౬౦ లోని మాణిక్యచక్రనికంటే బూర్వుఁడై సర్వవిమర్శకసమ్మతముగాఁ గ్రీ॥ ౧౦౬౦—౧౦౭౦ సమమ నున్నవాఁడని నిశ్చితం బగుచున్నది.

ఈతని కావ్యప్రకాశంబునకు నిర్గమవ్యాఖ్య రచించిన యానందకవి వ్రాసిన “ పతస్సర్వంతం మమ్మటాచార్యాణాం కృతః ॥ కృత శ్రీ మమ్మటాచార్యవరైః పరికరావధిః । ప్రబంధః పూరిత శ్చేషో విభాయాల్లటసూరిణా ॥ ” అను పద్యము వలన నితఁడు పరికరాలంకారము వలన రచించె ననియు మిగిలిన కించిద్భాగంబును నల్లటపండితుఁడు పూరించెననియుఁ దెలియుచున్నది.

ఇతఁడు సర్వశాస్త్రసమర్థుఁడు. ఈతనికావ్యప్రకాశనలంకార శాస్త్రమున సనన్యసామాన్యమయినదని దీనియనేకవ్యాఖ్యాతలలో నొకఁ డగుమహేశ్వరభట్టుతెల్పిన “ కావ్యప్రకాశస్య కృతా గృహేగృహే టికా, తథాప్యేష త్తైవ దుర్గమాః । సుఖేన విజ్ఞాతు మిమం య ఈహ

తే! భీర స్సపతాం విపులం విలోకతాం ॥” అను స్తోత్రమే ప్రకటించుచున్నది. ఇందుండి మాంగళ్యాచరణ స్తోత్రమును గావ్యప్రయోజనబోధక పద్యంబు నుదాహరించెదను.

“నియతకృతనియమరహితాం స్తోత్రకవయీ మనన్యపరగృతాం।
నవరసరుచిగాం నిర్మిత మాదధతీ భారతీ కవే ర్జయతి ॥”

‡ కావ్యం యశశేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షణయే ।
సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మిత తయోపదేశయజే ॥”

‡ కావ్యము, కీర్తికి ధనమునకు లోకజ్ఞానమునకు నశుభహరణమునకు నుత్తమసుఖమునకు భార్యనలె సుపదేశించుటకు వినియోగించును.

-:0:-

శంభు కవి .

శివభక్తుం డగునీ బ్రాహ్మణనికృతి యగురాజేంద్రగర్భపూరము లోని “శేష! క్షేమశేష మున్నుజ భజ నిం కూర్మ! కర్మ స్వకం । పైవారం భేలత సింధుసైకతలతా కుంజేషు దిక్కుంజరః । అప్యేతాం సకులాచలాం సనగరాం సాంభోనిధిం సాపగాం । సద్విపాంచ భువం విభర్తి హి భుజ శ్రీహర్షపృథ్వీభుజః ॥” అనువర్ణనముంబట్టి యితఁడు కాశ్మీరరాజగుశ్రీహర్షదేవుని కాలంబున నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఈరాజు క్రీ॥ ౧౮౮—౧౧౦౦ నడుమ నున్నవాఁడని రాజతరింగిణీవలన స్పష్టపడుచున్నది. ఈశ్రీహర్షుఁడు కాన్యకుబ్జాధిపతియేమోయని ప్రాంతిగలుగకుండ నీతనివర్ణనమందేయున్న “యత్ర గచ్ఛతి గోచరం నయనయోః కాశ్మీర మీనధ్వజః” అను పద్యభాగంబును, భోజరాజు పెత్తంద్రునియగు ముంజమహీపాలుని పింప నీరాజే సర్వసుగుణసంపద

గలవాడని తెల్పు న్ని “కిం తాన్తిః కి ననిర్వృణోః కే షుభృతి ర్వాదోవి! ✓
ముంజే గతే। కిం శ్శూన్యాసి కి మాకులాసి కి మితి క్లాంతాసి కోఽ
యం క్రమః। ఏతం విద్ధి తమేవ సాస్య హి వతి స్సా విశ్రుతి స్సాక్ష్య
తి। స్పత్యాగ సునయ స్ససూక్తిషు రస స్తా స్పన్మతా స్సంపదః॥” అ
ను వర్ణనంబు నుదాహరణములు కావచ్చును. కావున మనకవి పూర్వో
క్తకాలంబున నే యున్నవాడనుట నిశ్చయము.

ఇదికాక యీతఁడు రచించిన గంధ మింకో కటి కానరాదు. ఇది
కేవల మీశ్రీహర్షుని సాహసాదార్యశౌర్యామలందెల్లు స్త్రోకావ్యముగా
నున్నది. కవిత్వరీతి తెలియుట కిదివలె కుదాహరించిన ప్యమే చాలును.

శ్రీ ఆహ్లా! భారతీ! ముంజుండు గతించెనని యశ్చైర్యపడి విచారించెదవేల?
సర్వగుణంబులచేత నీశ్రీహర్షభూషాలు నాముంజునిఁగానే భావింపుము.

-:0:-

గోవర్ధనాచార్యుడు

ఈతనికాలము సరిగా విగ్గయుంప నాధారము లేదుగాని జయ
దేవుండు గీతగోవిందము మొదట “శృంగారోజ్జరస్రస్పమేయ వచనై
గాచార్యగోవర్ధన స్థర్థికోఽపి నవిశ్రుతః” అని వర్ణించుటచే నతని కీర్తి
డు పూజ్యుడైన సమకాలికుఁ డైయుండునని దుర్గావ్రసాదపండితులు
వ్రాసియుండిరి. ఈజయదేవుండు వంగదేశాధిపతి యగుబల్లాలసేనుని
పుత్రుఁ డగులక్ష్మణసేనుని సభలో నున్నవాడని సనాతనగోష్ఠామి
మతమయినట్లు కనుపడుచున్నది. ఈక్రిందిశ్లోకము లక్ష్మణసేనుని సభా
మందిరద్వారముమీది శిలపై వ్రాయఁబడియున్నట్లు తెలియుచున్నది.
“గోవర్ధనశ్చ శరణో జయదేవ ఉమాపతిః। కవిరాజశ్చ రత్నాని సమి

తౌ లక్ష్మణస్యచ ॥” ఈలక్ష్మణునినుడు శ్రీ॥ శ॥ ౧౧ వ శతాబ్దంబు తుదను వంగరాజ్యమునేలినట్లు చరిత్రకర్తల యభిప్రాయము. కావున నీగోవర్ధనుడు ౧౦౮౦—౧౧౪౦ నడుమ నున్నవాడని యూహింపఁదగును.

ఇతఁడేమివంశల యార్యావృత్తములు గలయార్యాసప్తశతీయ నుకావ్యము రచించెను. ఇందు వాల్మీకి మొదలుగా భవభూతివఱకును గలపూర్వకవులు నుతంపఁబడిరి. ఇతఁడు ఎంగదేశస్థుఁడు. బ్రాహ్మణుఁడు; ఈతని తండ్రి భూహాకివియుఁ గర్మపరితంతుఁడు నగునీలాంబరసోమయాజి; సోదరుఁడు బలభద్రుఁడు, శిష్యుఁడు, ఉదయనుఁడు. ఈ పైయంశములెల్ల నీతని కావ్యమువలననే తెలియుచున్నవి.

ఈకావ్య మొకకథను దెలుపునది గాక వివిధనాయకనాయకల క్షణంబులను వారిసఖుల లక్షణంబులను బోధించుచుఁ బరస్పరచాటు సంభాషణరూపకంబుగా నున్నది. ఇందకారాది క్షకారాంతము గలవర్ణము లాదియందుఁ గ్రమముగాఁ గలకొన్నికొన్ని పశ్యములు వ్రాసిన నానుములతో విభజింపఁబడినవి. ఈతని కవిత్వము సులభమై సరిసదృష్టాంతోపమాలంకృతంబై యలరారుచున్నది. ఈక్రిందిపశ్యము నాయక దృష్టివిశేషసౌందర్యముం దెల్పుచు జనసిద్ధాంతమును నిరసించుచు నెంతయు హృద్యముగా నున్నది.

“ అతిపూజిత తారేయం దృష్టి శ్రుతిలంఘనక్షమా సతతం !

జనసిద్ధాన్తస్థితి రివ సవాసనా కం నమోహయతి ॥ ”

నాటియు నీక్రింది నాయకాసభివచన మన్యనాయకార్క్తుఁడగునాయకుని ధర్మము దెల్పుచు పిగ్రహారాధనవిధిని బోధించుచున్నది.

“ అన్యాస్వపి స్పృహణీతి ధ్యాయ న్నభిలషిత మాప్నోతి ।

పశ్య న్నాపాణమయీః ప్రతిమాశ్చ దేవతా త్యేన ॥ ”

† ఓరమణి! శ్రుతలంఘన సమర్థ మగునీదృష్టి జైనసిద్ధాంతస్థితివలె నెవని మోహపెట్టదు. ‡ జూరుఁడు, రాతివిగ్రహములను దేవత లనిభావించు వానివలెనే పరభామలనుగూడ స్వభార్యగాఁ దలంచి యభీష్టమొందును.

భక్తవతనయోగ్యం బగుదీనుండి యొక్క కీర్తనముదాహరించెనను.
 రామకవీ గాగయతి తాళములచే గానము చేయఁబడును.
 చందనచర్చిత నీలకఠేభః పీఠననన వనచూళీ ।
 కేళి చలన్దణికుండల మండిత గండయుగ స్ప్రితశాలీ । ౧
 హరిహర ముగ్ధవధూనిక రే విలాసిని విలసతి కేలిపరే ॥ ధ్రువం ॥ (ప॥)
 పీఠయోధరభారభరేణ హరిం పరిరభ్య సరాగం ।
 గోపవధూ రమణాయతి కాచిమదంచిత పంచమరాగం ॥ ౩ ॥
 కాపి విలాసవిలోల విలోచన ఫేలన జనిత మనోజం ।
 ధ్యామతి ముగ్ధవధూ రధికం మధుసూదనవదనసరోజం ॥ ౪ ॥
 కాపి కపోలృతే మిలితా లపితుం కిమపి శ్రుతిమూలే ।
 కాపి చుచుంబ నితంబవతీ దయితం పులకై రనుకూలే ॥ ౫ ॥
 కేలి కలాకుకులేనచ కాచిదముం యమునాజలమూలే ।
 మంజులపంజులకుంజగతం విచిత్త కరేణ దుకూలే ॥ ౬ ॥
 శ్లిష్యతి కామపి చుంబతి కామపి కామపి రమయతి రామాం ।
 పశ్యతి సస్మితచారుతరా మపరా మనుగచ్ఛతి వామాం ॥ ౭ ॥
 శ్రీజయదేవ భణితమిన మచ్ఛతకేశవకేళి రహస్యం ।
 బృందావనవివినే లలితం విశనోతు శుభాని యశస్యం ॥ ౮ ॥

* ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవకర్తకంటే నన్యుఁడు.

—:0:—

జల్పణ పండితుఁడు.

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁడు. క్రీ॥ ౧౨ వ శతాబ్దము మధ్యభాగం
 బున నున్నశ్రీకంఠచరితకర్త యగుమంఖికవిచే నుతంపఁబడినవాఁడ గుట

చే గ్రీ|| ౧౦౦౦—౧౦౫౦ నడుమ నున్నవాడని తెలియుచున్నది. ఇతడు సోమపాలవిలాస మనునొక మహాకావ్యమును రచించినట్లు కింవదితి గలదు. ఈసోమపాలుడు కాశ్మీరప్రాంతమనవలె రాజపురికిఁ బ్రభువుగా నున్నవాడని రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది.

ఇతడు రచించిన ముగ్ధోపదేశ ముమాత్రము కావ్యమాలలో ముద్రితమై యున్నది. ఇందలి విషయము దీనినామమే తెల్పుచున్నది. ఈ కావ్యము చాలవఱకు వారకాండల దుశ్చరిత్రమును బోధించుదుఁ గాముకుల జారవృత్తిరోగమును మాన్పునట్టి సిద్ధాపథముగా నున్నది. ఇందుండి యొకర పద్యము—

‡ “ ఆజీవః కపటానుగాగికలయా దోషో న చ శ్శీలతా ।

వైధవ్యంచ నబాధతే సదసతో స్సౌభాషణా వ్యత్యయాత్ ।

యత్కించి త్కరణే పర స్వహరణే వ్రీడా న పీడాకరీ ।

నోవా రాజభయం చ హీ బరే సుఖం జివంతి వార స్త్రియః॥”

‡ దొంగప్రేమచే సంపాదనము. దుస్స్వభావము తప్పుగాదు. వైధవ్యము బాధించదు. ఏమిచేయుటకును సిగ్గులేదు. రాజభయములేదు. చీచి, వారాంగనలు సుఖముగా జీవించుట.

—:0:—

కృష్ణమిత్రుడు.

ఈమహాత్ముడు రచించిన ప్రబోధచంద్రిదయ మనునాటకము లనాటకము శృంగారాది నవరసయుతంబయ్యుఁ బ్రధానశాంతరసంబై సకలనాట్య ధర్మానుగుణంబై యధ్యాత్మవిద్యావిషయంబై జీవన్ముక్తి బోధపర్వనసాంబై పండితోక్తంబలంకరించుచున్నదనుట సరవిదిత

మే. అఖిలవిద్యాపారంగతుఁడును సంపూర్ణవిరాగియు నగునీతఁడు సన్యసించి బ్రహ్మనందమనుభవించుచు శిష్యులక ధ్యాతృవిద్య బోధించుచుండ వారిలో నైహికవిషయలోలుఁ డగునొక ఛాత్రుఁడు శృంగారరసకావ్యముల నెల్లెడఁ జదువుచు నాత్మవిద్యాపరాజ్ఞుఁడైయుండె ననియునంత నీపరివ్రాజకుఁడు వానినెట్లయిన బ్రహ్మవిద్యాసంపన్నునిఁ జేయవలె నని యభిలషించి యఖిల రసభరితం బగునీనాటకమును రచించి వానినిఁ జదివించఁజేసి సన్సార్గమునకుఁ ద్రిప్పె ననియు నీనాటకోత్పత్తినిఁగూర్చి యొక కింవదంతి గలదు.

ప్రస్తావనంబట్టి యీ కృష్ణమిత్రుఁడు తనశిష్యుఁడగుగోపాలభూపాలునకానందసంధాయకముగా నీనాటకమును రచించి యిచ్చినట్లును, ఈ గోపాలరాజు తన ప్రియస్నేహితుఁడును జంద్రవంశపురాజు నగుకీర్తివర్మను రాజ్యాభిషిక్తునిఁజేయు సమయంబునఁ జిత్తవిశ్రాంతికై దీనినభిసయింపఁజేసినట్లును గనుపడుచున్నది.

ఈగోపాలుఁడు నీకీర్తివర్మయు నేకాలంబున నేగాజధానుల నలంకరించియుండిరో తెలియఁదగిన యాధారంబులు లేమిచే నీతని కాలము సంశయాస్పదంబుగా నున్నది. కాని, * పెక్కండ్రు హఠాణవిచుర్భకు లీతఁడు క్రీ॥ ౧౧౦౦ ప్రాంతమున నుండె ననినిర్ణయించిరి. దీనికిఁ దథ్యముగా వాసుఁడు మొదలుగా త్నే మేఁదునివఱకును గలయాలంకారికులెవ్వరు నీయుత్తమనాటకములోని శ్లోకముల నుదాహరింపకపోవుట గూడ సంభవించినది. కావునఁ దప్పక వారికర్వాచీనుఁడు గాఁదగిన యీతఁడు ౧౧ వ శతకము చివరనో ౧౨ వ శతకము మొదటనో యుండు ననియూహింపవచ్చును.

ఈనాటకవిషయంబును దీనినామమే తెల్పుచున్నది. అవాఙ్మన సగోచరం బగుబ్రహ్మకదార్థమును వాఙ్మనసగ్రాహ్యంబుగా నొనరించు నీరూపకము చదువరులను వివేకరాజ్యపదవి నొందించి సచ్చిదానందరస మగులం గావించుచున్నది.

ఇందు మహాపవేకములు కథానాయకులు; ప్రబోధోదయము విషయము. ఇందు బౌద్ధకాపాలికాది మతఖండనము, కామక్రోధాది నిరసనము శమదమాది పట్రానంపత్తియుఁ జక్కగా నుపన్యసింపఁబడినవి. ఇందలి కామవచన మిప్పటి వేదాంతోపన్యాసకుల యనుభవము నెంతయుఁ బ్రకటించుచున్నది.

§ “ప్రభవతి మనసి వివేకో విమనాహపి శాస్త్రసంభవస్తావత్ |
నిపతంతి దృష్టిః శిఖా యావన్నేందీవరాక్షీణాం ||”

ఈక్రింది శ్రద్ధావచనము సర్వమతసారం బగునద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించుచున్నది.

† “జ్యోతి శ్శాంత మనంత హద్వయ మజం తత్తద్గుణోన్మీలనా |
ప్రహ్లా త్యచ్యుత ఇత్యుమాపతిరితి ప్రస్తాయతేఽనేకథా |
తైస్తై రేవ సదాగమై శ్శృతిముఖై ర్నానాపథప్రప్తితై |

ర్గమ్యోఽసౌ జగదీశ్వరో జలనిధీ ర్వారాం ప్రవాహైరివ ||౫౬||
ఇంకొక్క ప్రబోధోదయవచనంబు నుదాహరించెదను.

§ విద్వాంసుల మనస్సులోఁగూడ, యవతుల దృష్టిపాణము వదులంతవఱకు శాస్త్రజనితమైన వివేకము నిలుచును. అట్లేని నిలువదని తాత్పర్యము.

† అద్వితీయమైన జ్యోతిస్సానికకంటే బ్రహ్మము, విష్ణువు, శివుఁడు సని పెక్కువిధములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాని, వేదశాస్త్రబోధితము లగునానామాగ్గముల బయలువెడలినవారికి, సర్వనదులకు సముద్రమువలెనే యాయనఁతతేజోరూపుఁడగుశివరూఁదొకఁడే పొందఁదగినవాఁడు.

† “ కిం వాస్తం కిముపోహితం కిముదితం కిం వా నముత్సాహితం ।
 స్యూతం కింను విలాయితం ను కిమిదం కించిన్నవా కిం చన ।
 యస్మిన్నభ్యుద్భుతే వితర్కపదవీం నైవం సమారోహతి । ౬ అం
 త్రైలోక్యం సమాజప్రకాశదలితం సోఽహం ప్రబోధోదయః ॥ ”

† తా॥ జ్ఞానూదయమైనపదవం బరిబూర్ణబ్రహ్మకారవృత్తిచే బాధితంబైన
 యాజగత్తు పుట్టినదా నశించినదా? ఉన్నదా పోయినదా? అనువిచారమే కలుగ
 ను. అనఁగా జ్ఞానిని, ఈశ్వర మగుసంసార మేమియు బాధింపదని భావము.

-:0:-

కల్పణ పండితుడు.

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుబ్రాహ్మణుఁడు; శివభక్తుఁడు; సం
 స్కృతభాషాపారంగతుఁడు. అల్పసంఖ్యాకు లగుపూర్వవర్తితకర్తలలో
 నుత్తముఁ డగునీకవి కాశ్మీరరాజులచరిత్రను రాజతరంగిణి యనుపేర
 రచించి నవీనచరిత్రకారులకు మార్గదర్శి యయ్యెను. ఇతఁడు సుసలభా
 షాలుని కుమారుఁ డగుజయసింహభూషణునికాలమున నున్నవాఁడని
 రాజతరంగిణి * కడపటిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. గ్రంథముఖంబు
 ననున్న “ లోకికేఽబ్జే చతుర్వింశే శకకాలస్య సాంప్రతం । సప్తత్యా
 భ్యధికం యాతం సహస్రం పరివత్సరాః ॥ ” (కాలి॥ శ॥ ౧౦౭౦) అనుశ్లో
 కమువలననే మనకవి క్రీ॥ శ॥ ౧౧౮౦ లో నున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది.
 మఱియు డ్రే మేంద్రుని † రాజావధి నీతఁడు స్మరించుటగూడ నాతనికం
 టెంబరుఁ డగునీతని పైకాలము స్థిరపఱుప నివర్తన మగుచున్నది.

* సుతః సుసలభాభర్త ససంప్రత్యప్రతిమక్షమః ।

సందయకా మేదిన్ మాస్తే జయసింహా మహీపతిః ॥

† అంకోఽపి నాస్తీ నిర్దోషః డ్రే మేంద్రస్య పృథావశా ।

ఈతని గ్రంథమేనిమిది తరంగములు గలది. ఇది చరిత్రజ్ఞ నేమున. కేగాక భాషాజ్ఞానంబునకుఁగూడ ననుకూలముగా నున్నది. ఇది పేరున కుఁ గాశ్మీరరాజచరిత మేయైన నితరదేశ రాజులను గవులను దెలుపుచునే యున్నది. తనకుఁబూర్వము సువ్రతుఁడు, హేలరాజు, వద్దమిహిరుఁడు తే మేగ్రుఁడు, నీలమని మొదలుగా ననేకులు రాజుఁడరిత్రలు వ్రాసిన ను వానిలోఁ గొన్నిజీర్ణించిపోవుటచేతను గొన్నిదృఢంబులగుటచేతను. గొన్నియనేక స్థానిత్యములు గలిగియుండుటచేతను, బుద్ధిరాజద త్తశాస నాదుల ననుసరించి సవరించి సుబోధకంబుగా దీని రచించితి నని యితఁడు చేసినప్రతిజ్ఞంబట్టి కాలనిర్ణయాదుల నితనిగ్రంథము ప్రమాణమగునని యె ల్లవినుర్వకు లంగీకరించియుండిరి. ఈతని పదప జోనగాజపండితుఁడు, జయసింహుఁడు మొదలుగా జైవోల్లాబదీనరాజపర్యంతము ద్వితీయరా జతరంగిణిని, ఆతనిశిష్యుఁడు శ్రీవరపండితుఁడు, ఫతిహాశాహరాజువఱకు మూడవరాజతరంగిణిని, బిదపఁ బ్రాజ్యభట్టుఁడు, ఫాతిహాషి అగ్బరు బల్లాబదీనునివఱకును నాల్గవరాజతరంగిణిని గ్రమముగా రచించిరి.

ఈకవి శంకరుఁ డీకావ్యంబున వ్రాసరించిన కవి కర్తవ్యమంతయు స్థాఘ్యముగా నున్నది. దానినిరచుఁ దెలిగించి వ్రాసెదను. ౧ దేనిచేద నకును బరునకుఁగూడఁ గీర్తిశరీరము సంప్రాప్తంబగునో యట్టియమృత రసము చిలుకు సుకవిగుణంబే వంద్యంబగును. రమ్యనిర్మాణసమర్థులగు కవిబ్రహ్మలుగాక యతిక్రమించినకాలమును దృష్టిగోచరంబు గావించనిం కనెవ్వఁడు సహర్థుఁడు గలఁడు? దేనియనుగ్రహంబు లేక యభయప్రద ముగాఁ జతురభిప్రతమహీతలంబును బోషించిన చక్రవర్తులుగూడ స్మ రణకు రాఁజాలరో యట్టికవికృత్యమునకు సమస్కరింపెదను. ఓయన్నా! సత్ర-వికృత్యమా! నీయనుగ్రహంబు లేనికారణంబున సకలైశ్వర్యంబుల నుభవించినవారేయైన ననేకపూర్వరాజులు పుట్టినట్లే లోకమునకుఁ దె

లియ్యకుండగఁబోయిరి. నిన్నేమని నుతింతును? నీవులేనిచో. జగమంత
యు సందృష్టోయ్య బగున్దు. దీనికనుగుణంబుగఁగే యీమహాకవి యనే
కథాజాలతోఁ గూడయశశ్శరీరంబున జీవించిలోకోపకర్తయగుచున్నాఁడు

—:0:—

శ్రీహర్షకవి.

చింతామణిమంత్రోపాసకుఁ డగునీకవి మామల్లదేవీ శ్రీహీరుల
కుఁ బుత్రుఁ డనియుఁ గాన్యకుజ్జేశ్వరునివలన గౌరవింపఁబడినవాఁ డని
యు నితని నైషధకావ్యాంత † స్తోత్రములవలననే తెలియుచున్నది. ఈ
తని నాదరించినరాజు జయచంద్రావరనాముఁ డగుజయంతచంద్రుఁ
డైనట్లు పండితశివరామశాస్త్రిగారిచే నైషధవీతికలో వ్రాయఁబడిన
† రాజశేఖరసూరి కృష్ణప్రబంధకోశాది దృష్టాంతమువలన నీక్రిందివిధ
ముగా స్థిరపడుచున్నది.

“ కాన్యకుబ్జపరిపాలకుఁడయి వారణాసిలో నివసించియున్న గో
విందచంద్రుఁ డనురాజునకు వియచంద్రుఁ డనుపుత్రుఁడు గలఁడు. అతఁ
డు జయంతచంద్రు డనుతిసకుమారునకు రాజ్యమిచ్చి యోగమార్గంబు
నఁ బరలోకమునొందెను. మేఘచంద్రుఁ డనుతనయుఁడు గలయీ జయ
చంద్రుఁ డేడువందలయ్యారుడ పరిమితిగల భూభాగమును బాలించుచుం

† శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిమకుటా లంకారహీరస్సుతం ।

శ్రీహీర స్సుమవే జితేంద్రియవయం మామల్లదేవీవయం ॥

తాంబూలద్వయ మాసనంబ అథతే యః కాన్యకుజ్జేశ్వరా ।

ద్యస్మాత్కైతుగ్రుతే సమాధిమ వరం బ్రహ్మప్రమోదార్ణవం ॥ ౨౨౨౪౪౪

† ఇతఁడు క్రీ॥ ౧౩౪౫ లోనివాఁడు.

డెను. ఇతని సభలో ననేక పండితులు గలరు. వారిలో శ్రీహిరుఁ డను వాఁడొకఁడు. ఇతనికి శ్రీహర్షుఁ డనుకొడుకు గలఁడు. శ్రీహిరుఁడొక నాఁడు శాస్త్రవాదమున నుదయించు పండితునివలన నోడి నాఁటినుండియు నాతనిపై వైరమూనియుండి తుదకుఁ బ్రాణావసానసమయమునఁ గుమారునిఁ బిలిచి “కుమారా! నీవు నుపుత్రుఁడవే యయితివేని నాశత్రువు ను రాజసభలో జయింపఁగలవు” అనిచెప్పి కాలధర్మము నొందెను. పిదప శ్రీహర్షుఁడు బాల్యంబుననే విదేశములకేగి సకలశాస్త్రములఁబఠించి దివ్యకవితాధోరణి గలిగి సభాజయంబు గలుగ నర్హురూపదేశంబున గంగాతీరంబునఁ జింతామణిమంత్రము నొకసంవత్సరము జపించి మంత్రసిద్ధికలవాఁడై ఖండనఖండఖాద్యాది గ్రంథములు గొన్నిరచించి కాశీపురములో నున్నజయచంద్రుని సభకేగి తనతండ్రి విరోధిని జయించి యాతనివలనను రాజువలనను మెప్పువడసెను. మఱియు రాజాజ్ఞచే నైషధ కావ్యము రచించి కాశీరమునకుఁబోయి యచటి పండితులకు వినిపించి యందలి సరస్వతీదేవి పీఠంబున నాకావ్యముంచి యాదేవివలన సత్కావ్యమనిపించుకొని యెట్టకేల కప్పటికాశీరరా జగుమాధవదేవుని సత్కారము లందికొని మరలఁ గాశీకివచ్చెను” అని యింక నేదో యొక పెద్దకథ శ్రీహర్ష జయంతచంద్రులనుగూర్చి కలదు.

ఈజయంతచంద్రుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౧౮౭ లో నున్నట్లాతని యీ క్రింది * దానశాసనసంగ్రహంబే నిదర్శనమగుచున్నది. “.....మహారాజాధిరాజవరమేశ్వర నిజభుజోపార్జిత కాన్యకుబ్జాధిపత్య శ్రీచంద్రాక్షపాదానుధ్యత పరమభట్టారక... శ్రీమదనపాలదేవపాదానుధ్యత... శ్రీగోవిందచంద్రదేవపాదానుధ్యత... శ్రీమజ్జయచంద్రో విజయా... యథోపరి లిఖితగ్రామ స్ఫురిగహననిధానికి, త్రివత్సారింశదధికద్వాదశ

శతసంవత్సరే, ఆషాఢే మాసి శుక్లపక్షే సప్తమ్యాం తిథౌ ధవిదినే (సం
వత్స ౧౨౪౩ కీ॥ ౧౧౮౭) అద్యేహ శ్రీమద్వాహునీయం గంగాయాం
స్నాత్వా, ఓషధిపతశకలశేఖరం వసుభ్యర్చ్య... భారద్వాజగోత్రాయ
ఓడరాడత శ్రీఅనంగాయ చంద్రాగ్రం యావచ్ఛాసనీకృత్య పదత్ర
త్తి మత్వా... సనుస్తదాయదాజ్ఞా పిథేయీభూయ దాస్యభత్తి...
యానీహ దత్తాని పురా నరేంద్రైర్దానాని ధర్మార్థయశస్కరాణి।
నిర్త్యైవ వాంతప్రతిమాని తాని కోనామ సాధుః పున రాదదీత ॥”

మఱియుఁ బ్రాచీనలేఖమాలలోని ౨౨ వ లేఖలో జయచంద్ర
యావరాజ్యదానపత్రే సంవత్ ౧౨౨౫ (అనగా ౧౧౬౯)
అని యున్నది. కాన్యకుబ్జరాజులలోఁ జివరివాఁ డగునీజయచంద్రునే కీ॥
౧౧౬౫ లో యవనులు రాజ్యమునుండి తొలగించిరని చరిత్రలవలనఁ
దెలియుచున్నది. కావున నీపైయాధారములంబట్టి కీ॥ ౧౧౬౯—
౧౧౬౫ నడుమఁ గాన్యకుబ్జంబు నేలిన జయచంద్రభూపాలునకు మనక
వి నమకాలికుఁ డైయుండు ననిభ్రువమగుచున్నది. కావుననే యీశ్రీహ
ర్షుండు తనప్రభువుతండ్రి యగువిజయచంద్రుని ప్రశస్తిని వర్ణించుచు
విజయప్రశస్తి యనుగ్రంథము రచించినట్లు నైషధపంచమస్తంభసమాప్తిశ్లో
కమువలనఁ గనుపడుచున్నది. ఈతని యీకాలనిర్ణయంబునుగూర్చి †డా
క్టరుబహులరు సన్మతించినట్లుకూడఁ గనుపడుచున్నది. దీనిపై నితఁడంత
కంటేఁ బూర్వం దనికొందలు వాదోపవాదములు జరిగించినట్లు తెలియు
చున్నదిగాని దుర్బలంబు లగువాని నెల్ల ఖండించిన వండితశివరామశాస్త్రి
గారిమతమే యాధునికసిద్ధాంతమయినట్లుండుటచే గ్రంథవిస్తరభీతివలన
నావాదముల నిందు వ్రాయఁబూనలేదు. ఇదియుంగాక, వామనుండు

† చూ॥ రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీవారి ప్రచురితగ్రంథము PP
౨౭౯—౨౮౭

మొదలుగా మమ్మటభట్టువలకును గలప్రసిద్ధాలంకారికులలో నొకడైన
తని పద్యమొక డైననుదాహరింపకపోవుటయే యీతఁ డితఁకంటె
పొచీనుఁడు కాఁడనుటకు గొప్పనిదర్శనముగాఁ గలదు.

ఇతఁడు గాడదేశీయబ్రాహ్మణుఁడు కావుననే గాడకులప్రశస్తి
కావ్యము రచించె ననికొందటియభిప్రాయము. నిరుపమాన విద్యరహి
సార్వభౌముఁ డగునీమహాకవి, స్థైర్యవిచారప్రకరణము, శ్రీవిజయప్రశ
స్తి, ఛందఃప్రశస్తి, గౌడోర్విశకులప్రశస్తి, ఖండనఖండభాద్యము, అర్జున
వర్ణనము, శివశక్తిసిద్ధి, నవసాహసాంకచరితచంపువు, ననుమహాకావ్య
ములను రచించిన ట్లితనినైషధీయచరిత ప్రతిసగ్ధాంతశ్లోకములవలనఁ దె
లియుచున్నది. కాని, యివియన్నియు లోకమున నంతప్రసిద్ధిగాంచినవిగా
లేవు. ఈతని కృతులలో నెల్లను తమమై విద్యదాషధమని పేరుగాంచిన
ది నైషధీయచరితము. ఇది యిరువదిరెండుసర్గల మహాకావ్యము. ఇందు
మహాభారతప్రసిద్ధమై జగమెల్ల నెఱింగిన నలదమయందులచరిత్ర వర్ణింపఁ
బడినది. దీనిని శ్రీనాథుం డనునాంధ్రకవి శృంగారనైషధమనుపేర మి
క్కిలి చక్కగా నాంధ్రీకరించెను. దీనికైలి కఠినమైనదేయైనను సరస
భావగర్భితమై విచిత్రవర్ణనకల్పనలచే పండితులహృదయంబు నలంకరిం
చుచున్నది. ఇందుఁ బరస్పరసౌందర్యాదిగుణముల వినిన నలదమయంతు
లకు రాజహంస యధికానురాగంబు గలిగించుట, నలానురక్త యగుద
మయంతీ విరహము, దమయంతీస్వయంవరప్రకటనము, ఇంద్రాదులతో
నారదుని సంభాషణము, దిక్పాలురు నలునిఁ బ్రార్థించుట, యతఁడు వా
రిదౌత్యము నంగీకరించుట, దమయంతీ సర్వాంగవర్ణనము, నలుని దౌత్య
ము, దమయంతి యాతనిఁ దనమనోరంజకునిగా నెఱుంగుట, దమయం
తీస్వయంవరము, వాడేవి స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజులను వర్ణించి
చూపుట, నలరూపధారు లగునింద్రాదుల నెఱింగించుట, దమయంతి న

లుని వరించుట, పౌరస్థీలు నలుని వర్ణించుట, నలదమయంతుల వివాహము, వారి నైవేదికసుఖసర్వనము, నలుని రాజ్యపద్ధతి, యాతని కర్మ తత్వము, దశావతారవర్ణనము, రామనామమాహాత్మ్యము, దంపతులసౌఖ్యము, ననుభాగంబులు ప్రథానముగా వర్ణింపఁబడినవి.

శృంగారము ప్రథానరసముగాఁ గలయాకావ్యంబున సందర్భానుసారంబుగ నందంబెల్లరసములు ప్రదర్శింపఁబడినవి మరియు ౧౭ వ సర్గలో నైయామిక మీమాంసక పౌరాణిక స్మృతిప్రామాణికాది సర్వ మతఖండనం బొనరించి తన సర్వవేదశాస్త్రీమతవిద్యాప్రావీణ్యముంబ్రకటించెను. కావ్యరచననుబట్టి యితఁడు సకలశాస్త్రీములను జదివినవాఁడని తోచుచున్నది గాని పదియవసర్గచివరిశ్లోకమునుబట్టి తర్కశాస్త్రమున నధికశ్రమచేసినవాఁడని కనుపడుచున్నది. అయిన నీతఁడు రామభక్తుడైన యదైవతమతస్థుఁ డనియిరువదియొకటవసర్గయే తెల్పుచున్నది కలినాశనం బగునీకావ్యమునుండి శృంగారరసంబునకు రెండుపాదములు దాహరించెదను.

§ “అధరం కిల బిబనామకం ఫల మస్తాదితి భవ్యసన్వయం ।

లభ తేఽధరవింబ మిత్యదః పడే మాస్యారదనచ్చదం దధత్ ॥”

† “శిరీషకోశాదపి కోమలాయా వేధావిధాయాం గమశేషమస్యః ।

ప్రాప్తప్రకర్షస్సుకుమారసగ్ధే సమాపమద్వాచి మృచుత్వముద్రాం ॥”

§ దమయంతి క్రిందెదవినిబట్టి యధరవింబము (దొండపండువంటి పెదవి) అనుపదము, బింబఫలమీపెదవికంటె దక్కువదిగావున నది యధరవింబమయినదను మంచియోగ్యమును బొందుచున్నది. అనఁగా నామపెదవి దొండపండును మించియున్నదని భావము.

† బ్రహ్మ, దిరిసెనపువుమొగ్గకంటె మిక్కిలి మృదువయిన దమయంతి సర్వావయవములనుజేసి సుమారుశృష్టియందు ఘనతనుజెంది, పాక్షునందు మృదుత్వముద్రను రచించి సమాప్తిచేసెనట. వాణిమిగుల మృదువైనదని తాత్పర్యము.

వేదాంతాచార్య శ్రీవేంకటనాథకవి.

ఇతఁడు ద్రవిడదేశస్థుఁ డగుశ్రీవైష్ణవుఁడు. ఈకవి ౧౩ వ శతాబ్దము తురభాగంబున నున్ననాఁ డనిజయపురవాసు లగుద్రవిడనరసింహాచార్యులు తమకుఁ దెలిపినట్లుగా దుర్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు గ్రంథాంతగద్యమునుబట్టి కవితార్కికసింహుఁడు, సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడు ననియితనికి చిరుదనామములు న్నట్లు కనుపడుచున్నది.

ఇతఁడు, అధికారసంగ్రహము, తత్త్వముక్తాకలాపము, న్యాయసిద్ధాంజనము, పాదుకాసహస్రము, రహస్యత్రయసారము, సుభాషితనీవి, సంకల్పసూర్యోదయము, యాదవాభ్యుదయము, ననుపెక్కుగ్రంథముల రచించిన విద్వత్కవి. వీనిలోఁ జిన్నదైనను సుభాషితనీవి భర్తృహరినీ తిశితకమును బోలి రమ్యముగా నున్నది. ఇందుండి యొకటిరెండుపద్యములు దాహరించెదను.

“ దష్టసారంగయూధోఽపి దంష్ట్రానఖరవానపి :

భూభృతగ్రాటకసంస్థోఽపి సారమేయో నసింహతి ॥ ”

“ అపి సంతాపశమనా శ్శుద్ధా స్మరభిశీతలాః ।

భుజంగసంగజ్జాయంతే భీషణా శ్చందనద్రుమాః ॥ ”

సంకల్పసూర్యోదయము కృష్ణమిత్రుని బ్రబోధచంద్రోదయమద్యైతహితమును బోధించునట్లుగా విశిష్టాద్వైతమతమును దెల్పుచున్నది.

—:0:—

విద్యానాథకవి.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; కాకతీయరా జగుప్రతాపరుద్రదేవున కంకితముగాఁ బ్రతాపరుద్రయశోభూషణం బనుపేర నలంకారశాస్త్ర)

గ్రంథమును రచించిన సాహితీచక్రవర్తి. రుద్రమదేవీగణపతిరాజులకుడౌ హిత్రుఁ డైనయీప్రతాపరుద్రుఁడోరుగల్లురాజధానిగా నార్ధదేశమును గ్రీ॥ శ॥ ౧౨౯౬—౧౩౨౩ వఱకును రాజ్యముచేసినట్లు దేశచరిత్రలు వాఁకొనుచున్నవి. కావున నాతనియాస్థానములోనివాఁ డగుమనకవికా లముగూడ జగద్విదితమేయై యున్నది. ఈకవి నిజవరితమేమియుఁ దెలి యుడుగాని యిగఁ డీగ్రంథము న్రాసి రాజును జూడవచ్చునప్పటి కతఁడు ఢిల్లీశ్వరునిచేఁ జేఱఁగొనఁబడెననియుఁ బదప నాకస్మికమున నతనినిజూ డనంభవించినపు డేవోమాటలసందర్భంబున నతఁడే తనరాజనియెఱుఁగ క ప్రతిపద్యమందు నతనినే తగుల వేసితి ననియఁనట్లును బదప రాజువిము క్తుఁ డైవచ్చి యీకవిని గౌఁపింపఁజేయును నొక కింవదంతి గలదు.

ఇతనిగ్రంథమునకుఁ బ్రతాపరుద్రీయ మనునామాంతరము గలదు ఇందుఁ గావ్యనాటక రసాలంకార లక్షణంబులు సోదాహరణముగా వి శేషింపఁబడినవి. ఇందుఁ గవి, దండి భామహూద్భట రుద్రభట్ట భో జ మమ్మటాది ప్రాచీనాలంకారికుల సబహుమానముగాఁ జేర్చొనెను. అర్వాచీనాలంకారగ్రంథములలా నిదియే యిపుడు లోకమున మిక్కిలి యుపయోగకరముగా నున్నదనుటకంటె దీనివిశేషము కేఱుఁగా దెలు పనక్కరలేదు.

—:0:—

వి శ్వ నా ధ క వి రా జు .

ప్రాగ్వంగదేశీయుఁ డును, చంద్రశేఖరమహాకవికిఁ బుత్రుఁడు కనునీప్రభావ్యుఁడు క్రీ॥ ౧౪ వ శతాబ్దములో నున్నవాఁ డని యీ చాల మంది యాశయము. ౧౨ వ శతాబ్దములోనివాఁ డైనజయదేవుని గీత

గోవిందములోని “ఉన్నీలనృగుగంధలుబ్ధ” ఇత్యాదిపద్యము సాహిత్య దర్పణము ౧౦ వ పరిచ్ఛేదములో నుదాహరింపబడుటచే నంతకుండు బరుండుకాండగిన యీతని కాలము పైయభిప్రాయంబునకే తగియుండు నని తోచుచున్నది. ఇతఁడు సాహిత్యదర్పణ మనుగొప్ప యలంకారగ్రంథ మను రచించెను. ఇందుదాహరింపబడిన శ్లోకములనుబట్టి, యితఁడు రాఘవవిలాసము, చంద్రకలానాటిక మొదలుగాఁ గొన్నిగ్రంథములు రచించినట్లు కనుపడుచున్నది గాని వాని ప్రచార మెందును గానరాదు. ఇతఁ డీగ్రంథమునఁ గాళిదాసాది పూర్వసాహిత్యపుల శ్లోకంబుల నాయాసందర్భంబుల నుదాహరించుచు దినపద్యంబులనుగూడఁ జెక్కుచోట్ల నుపయోగించెను. సర్వాలంకారికగ్రంథములలో నుత్తమప్రమాణంబగునీతని కావ్యము సాహిత్యజ్ఞానువుల కత్యంతోపయోగకరముగా నున్నది. ఈతని కవిత్యము పేశలమై మనోహరముగా నుండును. కవి, తనరాఘవవిలాసమునుండి కరుణరసమున కుదాహరించిన యీపద్యము చూడుడు.

† “విపినే క్వ జటానిబంధనం తవ చేదం క్వ మనోహరం వపుః ।

అనయో ర్లుటనావిధేసుస్సృటం నను ఖడ్గేన శిరీషకర్తనం ॥”

చంద్రకలానాటికలోని యీక్రింది స్త్రీనర్లనమెంత మనోహరముగా నున్నది?

‡ “తారుణ్యస్య విలాస స్సమధికలావణ్యసంపదో హాసః ।

ధరణీతలస్యాభరణం యువజనమనసో వశీకరణం ॥”

† రామా! నీమనూహరమైన దేహమెక్కడ? అడవిలో జటలు ధరించియుండుట మెక్కడ? దైవమీరెంటినిఁ గూర్చుట కత్తితో శిరీషపుష్పమును గోయుటయే.

‡ ఈకాంత, యౌవనముయొక్క విలాసము, లావణ్యముయొక్క హాసము భూమికాభరణము, యువజనుల చిత్తవశీకరణముగా నున్నది.

నారాయణకవి

ఈతని నివాసాచలంగూర్చి సరియైన ప్రమాణము లేవియుఁ గానరావు గాని, పి. పేటర్సనుపండితుఁడు* వ్రాసినదానినిబట్టి యితఁడు, జయార్జునదేవుఁడు నేపాలదేశమును బాలించుకాలమున నేపాలశకము ౪౯౩ లో ననఁగాఁ (క్రీ॥ శ॥ ౧౩౨౩ లో హితోపదేశము రచించినట్లు కనుపడుచున్నది. మరియు మేగ్డోనలుపండితుఁడు హితోపదేశము ౧౫ వ శతకము మొదటఁ బుట్టియుండు ననియు, ఇ. పీరియల్ గేజటీరు వారు ౧౦—౧౪ నడుమఁ బుట్టియుండు ననియుఁ దలంచుచు గాని యిందు మేగ్డోనలుపండితుని యభిప్రాయంబుగూడఁ బైపేటర్స నునాశయంబు నకుఁ గొంచెమెచ్చుకొనుటగా సరిపోవుటచే హితోపదేశము క్రీ॥ ౧౪ వ శతాబ్దంబు పరభాగంబునఁ బుట్టియుండు ననివిశ్వసితము. దీనిచివర నున్న “ శ్రీమాన్ధవళచంద్రోఽసౌ జీయా న్మాండలికో రిపూర్ణా । యేనాయం సంగ్రహేనా యత్నా ల్లేఖయిత్వా ప్రచారితః ॥ ” అను శ్లోకంబునుబట్టి ధవళచంద్రరా జీకావ్యమును వ్రాయించి లోకంబునఁ బ్రకటింపఁజేసినట్లు కనుపడుచున్నది గాని యీతఁ డెపు డేదేశమును బాలించెనో తెలియదు.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు. అద్వైతమతస్థుఁడు. “ కథాఫలేన బాలానా నీతి స్తదిహ కథ్యతే । మిత్రలాభ స్సహృద్భీనో విగ్రహ స్సంధిరేవచ । పంచతంత్రా త్రథాన్యస్తా ద్ద్వంధాదాకృత్య లిఖ్యతే ॥ ” అను శ్లోకములవలన నితఁడు విష్ణుశార్మి పంచతంత్రమునే యాధారముగాఁ

జేసికొని నందర్భానుసారంబుగ నితరుల శ్లోకంబుల నందండు సమకూర్పుడు బాలురకుంగూడ సుబోధకం బగునట్లుగా చక్కని శైలిని నాలుగువ్రకరణంబులతో నీతికథాసంగ్రహ మగు హితోపదేశమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

సంస్కృతాక్షరములు నేర్పినవారెల్ల నెఱింగిన దీనింగూర్చి యితరం బేమియు వ్రాయవక్కఱలేదు. గ్రంథాది నితఁడు వ్రాసిన రెండు పద్యముల నిందుదాహరించెదను.

“ అజరా మరవ త్రాప్తజ్ఞో విద్యా మర్థంచ సాధయేత్ ।

గృహీతశ్చ కేశేషు మృత్యునా ధర్మమాచరేత్ ॥ ”

“ విద్యా దనాతి వినయం వినయా ద్యతి పాత్రతాం ।

పాత్రత్వా ధనమాప్నోతి ధనా ధర్మం తత స్సుఖం ॥ ”

—:0:—

జయ దేవుడు.

ఇతఁడు వంగదేశీయుఁ డగుబ్రాహ్మణుఁడు; కాండిన్యగోత్రుఁడు సుమిత్రా మహాదేవులకుఁ బుత్రుఁడు. ఈతనికాలము సరిగాఁ దెలియదుగాని వామనుఁడు మొదలుగా విశ్వనాథకవిరాజుపఱకును గలయాలంకారికులలో నొకఁడును నీతని శ్లోకము లుదాహరింపకపోవుటచూడఁగా గరవ శతాబ్దములోని విశ్వనాథకవిరాజుకంటె నితఁడు పురుడై గలవశతకము మొదలు నుండియుండు ననికొందఱుఁబొందిరి.

ఇతఁడు మిక్కిలి కవిత్వప్రియుఁడయినట్లేని శ్లోకమే చెప్పుచున్నది.

† సబ్రహ్మవిద్యా నచ రాజ్యలక్ష్మీ స్తథాయథేయం కవితా కవీనాం ।

లోకోత్తరే పుంసి నివేశ్యమానా పుత్రవ హర్షం హృదయే కరోతి ।

ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవనాటకము, చంద్రదాలోకము; రతిమంజరి
యను గ్రంథములు రచించెను. వాల్మీకిరామాయణకథాశ్రయం బగు నీత
నినాటకమన్నివిధముల మురారి యనర్హరాఘవమును బోలియుండుటచే
నీతనికీ బిల్లమురారి యనియాంధ్రదేశమున నొకవాడుక గలడు. ఈనా
టకకవిత్వము యుక్తియుక్తసంభాషణంబున సభారంజకంబుగా నుండును
నాల్గవయంకములోని యీక్రిందిపాత్రల యెత్తిపాడుపుమాటల లెంతవిన
సొంపుగా నున్నవో చూడుఁడు.

జామదగ్నుప్రభు—రామా! యెవనికొఁగిటిలోఁ జిక్కుకొనిన కుమార
స్వామి తనతలలకుఁ దగినట్లు భుజములను నిర్మించివాఁడుకాఁడ
ని కోపముతో శివునిచేతిలోనున్న బ్రహ్మశిరస్సును జూచెనో
యావరళురాము నెఱుంగవా?

రాముఁడు—ఓబ్రాహ్మణా! మీతో మాకు యుద్ధవార్తయైనను సంఘ
టించదు. మీగుబలవంతులు మేము బలహీనులము.

లక్ష్మ—సత్యమే. రాజుల కొకగ్ గుణము (అప్రతాడు) గలిగినశరాస
నము బలము. బ్రాహ్మణులకో తొమ్మిదిగుణములు (పోగులు) గ
లిగిన యజ్ఞోపవీతము బలము.

జామ—ఓరీ! ఇది మీతప్పుగాను తుత్త్రీవంశమున దయతలఁచుట నా
కుతారము తప్పు.

రాము—క్షీరకంఠుఁడు వానితోనేమి?

జామ—నీఁడు క్షీరకంఠుఁడు గాఁడు. విషకంఠుఁడు.

లక్ష్మ—విషకంఠశిష్యా!

జామ—ఓరీ దుర్బాగా! అక్షరసావ్యంబున నాకు నీవు గురువవగుదు
వా? భూమిని రాజరక్తధారచే నీరేణుకనుజేసిన నాకుతారమె
ఱుగవు

అత్తు—ఔను నీగొడ్డలి భూమిని నీరేణుకను ప్రరశురామునితల్లి రేణుక) జేసెనుగాదా?

శామ—మాతల్లిగొడవ యెత్తెనే

శతానందుడు—మునీ! శమము మఱచితివా?

శామ—ఓరీ! నీకు శమగుణము నిండ్రుండు నేర్పెనా? గౌతముండు నేర్పెనా? అని యివ్వధంబుగాఁ బాత్రసంభాషణంబు రుచికరము గానుండును.

రాముని విప్రలంభావస్థను దెల్పునొక్కపద్య ముదాహరించెదను.

“ సౌమిత్రే! నను సేవ్యతాం తరుతలం చండాంశు రుజ్జ్వంభతే।
చండాశో ర్నిశి కా కథా రఘుపతే చంద్రోఽయ మన్మిలతి ।
వత్సైత ద్విదితం కథం భవతా ధత్తే కురంగం యతః ।
క్వాసి ప్రేయసి హా కురంగనయనే చంద్రాననే జానకి! ॥ ”

సర్వాలంకారములకు లక్ష్యలక్షణరూపంబులగు సులభశ్లోకములతో నున్న యీతని చంద్రాలోక ష్యలంకారశాస్త్ర మభ్యసించువారికి మహిమకారకముగా నున్నది. ఇందలి శ్లోకంబులనే గ్రహించి వివరించి శ్రీమదప్పయదీక్షితులు కువలయానందమును రచించిరి.

ప్రతీపాలంకారోదాహరణము.

“ ప్రతీప ముపమాన సోపమేయత్వ ప్రకల్పనం ।

త్వజ్ఞోచనసమం పస్యం త్వద్వక్త్రీనదృశో విభుః ॥ ”

మూడవది యగురతిమంజరి కేవలము శృంగారకావ్యము. ఇందు నాయకనాయక లక్షణాదులు వర్ణింపఁబడినవి.

రామచంద్రకవి.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అయోధ్యాపురవాసి. ఈతని తండ్రి లక్ష్మణభట్టు. ఈకవి శృంగారవైరాగ్యంబులకు సమానార్థకంబుగా గల శ్లోకములతో రసికరంజన మనుద్వ్యర్థికావ్యము రచించి స్వయముగా వ్యాఖ్యానము రచించెను. ఈగ్రంథంబున వ్రాసిన ప్రతిజ్ఞాపద్యంబుననే యాయంశము స్పష్టమగుచున్నది.

“ ఏకశ్లోకకృతౌ పురస్సురితయా సత్తత్త్వగోష్ఠ్యా సమం ।

సాధూనాం సదసి స్ఫుటాం విటకథాం కోవాచ్యవృత్త్యానయేత్

ఇత్యాకర్ణ్య జనశ్రుతిం వితనుతే శ్రీరామచంద్రకవిః ।

శ్లోకానాం సహపంచవింశతిశతం శృంగారవైరాగ్యయోః ॥ ”

కావ్యాంతముననున్న “ శృంగారవైరాగ్యశతం సపంచ । వింశ త్యయోధ్యానగరే వ్యధత్ । అట్టే వియద్వారణబాణచంద్రే । శ్రీరామ చంద్రోఽనుచ తస్య టీకాం ॥ ” అను పద్యంబుననే గూడ విక్రమార్క శకమనఁగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౧౫౨౮ లో నితఁ డీకావ్యమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

ఇది శ్లేషకావ్యమైనను సుగమంబై మృదులనరసంబై యలరారుచున్నది. ఇందుండి యొక్కపద్యముదాహరించెదను.

“ విద్యాధనాభిజన కామమదేషు పుంసా ।

దుర్వారపష చరమ స్తదహం బ్రవీమి ।

రామాత్మకం జగదిదం హృది భావయంతః ।

కందర్పమేక మవలంబితు ముగ్ధహేరళ ॥ ”

ఈకావ్యము శృంగారవిషయంబునఁ గొన్నిచోట్ల వీరిబాహ్యముగా నున్నను భక్తివిషయంబున ననుకూలముగానే యున్నది.

క వి క ర్త పూ ర క వి .

ఈకవి స్వార్థబాహుళ్యం. ఈతని కావ్యాద్యంతపద్యములంబ ట్టి యితండు శా॥ శ॥ ౧౮౬౮ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించినట్లు ను, కపిలేశ్వరదేవునకుఁ బొంతుండును, బురుషోత్తమదేవునకుఁ బుత్రుం డును నీలగిరిభ్రమరు నగుగజపతివ్రతాపరుద్రదేవుని యానతిచే శా॥శ॥ ౧౮౭౧ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించినట్లును గనుపడుటచే నితఁ డు శ్రీ॥ ౧౮౭౦—౧౮౭౦ నడుమ జీవించియున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఈతని యీరెండుకావ్యములుగూడ గౌరాంగుండు లేక చైతన్యండునుపేర శా॥ శ॥ ౧౮౭౨ లో భూమిపై నవలరించిన భగవంతునివ రితము నతని ధర్మాచరణమును, సమపదేశమును దెల్పుచు ముముక్షువు లకు మార్గసర్పకములుగా వృచుమధురీశైలి నలరారుచున్నవి. వీనిలో రెండవది యగుపదియంకముల నాటకము (ప్రకరణము). సర్వవిధములఁ బ్రబోధచంద్రోదయమును బోలియున్నదనుటకంటె దానియత్తమత్వము ను వేఱుగా న్రాయనక్కఱలేదు. శైలిదెలుపుట కిందుండి యొకటిరెం డుదాహరించెదను.

విరాగము—“ నశౌచం నో సన్ధ్యం నచ శమదమా నాపి నియమో ।
న శాంతి ర్నత్యాంతి శ్శివశివ చ మైత్రీ నచ దయా ।
అహో మే నిర్వాణప్రణయిసుహృదోఽనుకీలిజనైః ।
కిమున్మీలీభూతా విదధతి కి మజ్జాతపసశం ॥ ”

“ పఠేకర్మణి కేవలం కృతధియ స్సూత్రైః చిహ్నద్విజా ।
స్సంజ్ఞామాత్రవిశేషితా భుజభుజో నైశ్యాస్తు బౌద్ధాశ్చ ।
శూద్రాః పండితమానివో గురుతయా ధర్మోపదేశోత్సుకాః ।
వర్ణానాం గతి రీశ్వరేన కలినా హా హంత సంపాదితా ॥ ”

అదైవతము—“ ధర్మార్థకామేషు పరైవ కతాన్ ।

లిప్సా న. మోక్షస్య చ కర్త్తించిత్తమ్ ।

ఏభి స్సమస్తై స్తవ దేవలోకై ।

ర్లోకాంతరేషు వ్యస్య సదైవవాసః ॥ ”

-0:-

రుద్రక వి .

న్యాయవాచస్పతిబిరుదాంకితుఁ డగునీతఁడు స్వార్థుఁడు; జయపు రనివాసుఁడు; విద్యాపిలాససుధీమణికిఁ బుత్రుఁడు; జయపుర (బొంబాయిరాజధానిలోనిది) రాజ్యరమానాథుఁ డగుమానసింహమహాపాలునికు మారుఁ డగుభావసింహమహాపతి యాశ్రితుఁడు.

* ఈపైయంశము లీతని కావ్యమువలననే తెలియుచున్నవి.

ఈ భావసింహమహారాజిష్ఠటిజయపురమహారాజునకుఁ బదునా అవపూర్వపురుషుఁ డనియు నితనితండ్రి యగుమానసింహరాజు ఢిల్లీ షాదుషా యగునక్బరుచక్రవర్తికి సమకాలికుఁ డనియుఁ బ్రస్తుతిజయపుర రాజాస్థానపండితు లగుచుగ్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.

కావున నీకవి క్రీ॥ ౧౫౭౦—౧౬౨౦ నడుమ నున్నవాఁడనుట నిర్దిష్టమ.

ఇతఁడు తనపోషకునిపేరనే భావవిలాసంబన నన్యోపదేశముగా నీతిదాయకముగా నొకచిన్నపద్యకావ్యమును రచించెను. ఇంక నీతని

* అన్యోపదేశవివేక విదగ్ధబుద్ధి । శ్రీభావసింహసరసింహనియోగయోగాత్ ॥

విద్యావిలాసపుత్రస్య న్యాయవాచస్పతే రియం ॥ సభ్యజానాం సమాద్రేణ రుద్రేణ గ్రథితా గుణైః । కంఠస్థా శ్లోకమాలేయం కేషాం సకురుతే శ్రియం ॥

గంధములు గలవని తెలియుచున్నదిగాని యవినాకు లభింపలేదు. ఈతని విత్వశైలి మిక్కిలి సరసముగా నుండును. ఇందుండి రెండుదాహరించెదను

“ సంపాదితా స్సపది దద్దురదీర్ఘి వాదా ।

యతోగ్రాకిలాకలరుతాని నిర్భృతాని ।

నిష్పీత మంబు లవణం నతు దేవసద్యాః ।

పర్జన్య! తేన భవతా నకృతో వివేకః ॥ ”

“ ఆరోపిత శ్శిరసి య స్వయమీశ్వరేణ ।

సిక్త స్సదైవ మురైవలినీజలేన ।

నత్రామతాం తదపి ముంచతి సోఽయమిందు ।

రేత ద్వ్యనక్తి మరత్రిమమేవ దైవం ॥ ”

—:0:—

అప్యయదీక్షితులు.

ఈశ్వరుండు కలియుగములో మొదట శంకరాచార్యవతారమై త్తి మరల నప్యయదీక్షితులై పుట్టెనని నాతవేత్తలయశ్శిష్యాము. ఈ మహాత్ముని చరిత మొకరిగ్దలు సంస్కృతాంధముల వ్రాసియుండుట చేత గవిప్రశంసాపరముగా నిందు సంగ్రహించి వ్రాయుచున్నాను.

కాంచీమండలములోని “ అదెపోల ” మనుగ్రామమీతనినివాసము ఇతడు భారద్వాజగోత్రుండు; ఈతని పితామహుండు ఆచార్యసర్వతోముఖమహావ్రతయజ్ఞాజి; తండ్రి విశ్వజిద్యాజిరంగరాజమఖి. ఈవిషయమీతని మధ్వతంత్రముఖ్యమర్దనము చివరి స్థానములవలన తెలియుచున్నది

శ్రీ విద్యధ్యురో ర్విహితవిశ్వజిదధ్వరస్య । శ్రీసర్వతోముఖమహావ్రతయాజి
శూనాః । శ్రీరంగరాజమఖిన త్రితచంద్రమాశే । రస్త్య పదిక్షిత ఇతి ప్రధిత స్స

ఇతఁడు జండ్రెండు సంవత్సరములకే వేదము సాంతముగాఁ జదివి పదవ నెల్లశాస్త్రములయందుఁ గృతపరిశ్రముడై యద్వైతశాస్త్రనిధియై త తాఁగలమందలి వైష్ణవుల యాధ్యత్యంబు సహింపక వీరశైవమతస్థాపకుఁ డై శివభక్తుఁ డై శైవమతపరముగా ననేకగ్రంథంబు లానరించి యనేకవై పవుల ధిక్కరించి యనేకదేశంబులఁదిరిగి యనేక రాజులసభల సమ్మానం బువడసి కావేరీనదీతీరంబున ననేకక్రతువులు సలిపి వేత్తయై ముముక్షు వై కాశికీఁబోవుచుఁ దనభక్తుల నిర్బంధంబునఁ జిదంబరములోఁ గొంత కాలముండి యందే డెబ్బదిసంవత్సరముల వయస్సున శరీరము పరిత్యజిం చె ననియీతని జీవనచరిత్రసంగ్రహము తెలియుచున్నది.

ఈమహాకవి క్రీ॥ ౧౫౮౫—౧౬౦౮ నడుమఁ జండ్రగిరిరాజధా నిగాఁ గర్ణాటదేశమునేలినవాఁడును, గృష్ణదేవరాయల కుటుంబములోని వాఁడును నగు † వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నున్నట్టితనికువల యానందాంతిమశ్లోకంబునఁ దెలియుటచేతను నతనిగురు వగుతిరుమల తాతాచార్యుని శాస్త్రీనాదంబుననోడించి యాతనివలన సమ్మానంబు నొందినవాఁ డనిలోకప్రసిద్ధముగా నుండుటచేతను, ఇతని సోదరునిపా త్రుఁ డగునీలకంఠదీక్షితులు క్రీ॥ ౧౬౩౬ లో నీలకంఠదంపువు రచించి నట్లా † కావ్యాద్యపద్యంబుననే తెలియుచుండుటచేతను, క్రీ॥ ౧౫౫౦— నూజి ॥ సోఽయం మితపదమకరో నృహితార్థం మధ్వతంత్రముఖిఖంగు । ప్రీత్యై పురామరాతే శ్రీకామాక్షీ సమేతస్య ॥ శ్రీమద్భారద్వాజకులజలధి కౌస్తుభ శ్రీమ దద్వైతాచార్య విశ్వజివ్యాజీ శ్రీరంగరాజాధ్వరి వరసూనౌ రఘయదీక్షితస్య శృతిస్సమాప్తా ॥

† అముం కువలయానంద మకరో దప్పదీక్షితః ।

నిమోగా ద్వైంకటపతే ర్నిరుపాధిక్యపానిధేః ॥

† అష్టత్రింశదుపసంగృత సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రేషు (౪౭౩౮) కలివ ర్షేషు గతేషు ప్రధితఃకిల నీలకంఠవిజయోఽయం.

౧౬౨౨ వడమ జీవించియున్నవాడని స్పష్టమగుచున్నది. ఈతనిసామర్థ్యమాహాత్మ్యములనుగూర్చి యనేకకథలు లోకములోఁ గలవుగాని వానితత్త్వమును లోకమేయెఱుంగు ననియింద్రవాయుబూనలేదు. ఎట్లయిన నీతఁడు వైష్ణవమతస్తులతోఁ బెద్దవిరోధముపెట్టుకొని పెక్కు పాస్టరారిని జయించినవాడనుట స్పష్టము.

ఇతఁడు, శివకర్ణావృణము, శివతత్త్వవివేకము, శివాదిత్యమణిదీపిక, వైవాద్వైతనిర్ణయము, శివార్చనచంద్రిక, వీరచైవము, ఆత్మార్పణస్తుతి, ఉపక్రమపరాక్రమము, చతుర్మతసారసంగ్రహము, చంద్రకలాస్తుతినామసంగ్రహమాల, బ్రహ్మతర్కస్తవము, భక్తిశతకము, వరదరాజస్తవము, వాదనక్షత్రమాలిక, రత్నత్రయపరీక్ష, విధిరసాయనసుఖోపజీవిని, వృత్తివార్తికము, భారతతాత్పర్యసంగ్రహము, రామాయణసారస్తవము, హరివంశసారచరితము, శబ్దప్రకాశము, మధ్వతంత్రముఖమర్దనము, కువలయానందము, దశకుమారచరితసంక్షేపము, శారీరకన్యాయరత్నామణి, సిద్ధాంతలేశసంగ్రహము, రసికజనరంజని, (కువలయానందటీక), చిత్రమీమాంస, వైరాగ్యశతకము మొదలుగా నూఱుగ్రంథములు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందుఁ గొన్నియముద్రితములై యున్నవి. మఱికొన్ని నామమాత్రావశిష్టంబులై యున్నవి. అలంకారగ్రంథము లగుకువలాయానంద, చిత్రమీమాంసలుమాత్రము లోకప్రఖ్యాతిం గాంచియున్నవి. “ నగృహీతం శ్రుతిహృదయం నచ నగృహీతం పరిష్టవం హృదయం | ఇచ్ఛాచ్ఛించ ధామ వరం గచ్ఛామితు విశ్వనాథపురీం || ” అనుశ్లోకమును బట్టి యీతఁడు కాశికీబోవడలఁచినకాలమున వైరాగ్యశతకము నిర్మించినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇది వేదాంతసారంబై యెల్లవిధముల భర్తృహరివైరాగ్యశతకమును న్మరింపఁజేయుచున్నది. ఇతఁడు వెంకటపతిరా

యలయానతిచే జయదేవకవి చంద్రాలోకములోని స్తోకములనే తలుచుగా గ్రహించి వివరించి సర్వాలంకారలక్ష్యలక్షణరబులతోఁ గువలయానందము రచించి దానికి స్వయముగా రసకజనరంజని యనువ్యాఖ్య రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కాని యావ్యాఖ్య యిపుడెందును గానరాదు. రామచంద్రసూరిపుఁడు డగువైద్యనాథపండితుని యలంకారచంద్రికతోఁగూడిన యీగువలయానందము సార్థకముగా నలంకారంబులకు సత్ప్రమాణముగా లోకోపకారము గావించుచున్నది. మొదటఁ బద్యకావ్యములుగా రచించిన మధ్యతంత్రముఖమర్దన శివకర్ణామృతములకు స్వయముగా నిఁకడే వ్యాఖ్యానములు రచించెను. ఏకారణంబుననో సమాప్తముగాని యలంకారగ్రంథ మగునీతని చిత్రమీమాంసపై నితనికి వార్ధకదశలో సమకాలికుఁ డగుపండితరాజ జగన్నాథకవి ఖండనముచేసెను ఈచిత్రమీమాంస నప్పయసీక్షితులు వ్రాయుచున్నకాలములోనే పండిత గుర్యుడొ డిన్నిపై ఖండనముప్రారంభించెననియు నందుచే దీనిసమాప్తి గావింపకయే దీక్షితులు విడిచినట్లును లోకప్రవాదము గలదు. కువలయానందము రూపకప్రకరణములోనున్న “చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యం” అనువాక్యమునుబట్టి కువలయానందముకంటె దీనినే పూర్వము రచించినట్లు కనుపఱచుచున్నది. అందుచేఁ బైలోకప్రవాదము సత్యమేయైయుండవలెననియు, లేదా! దానిపరభాగము పండితరాయలకు సంభవింపకుండవలెననియు, గాదా? దీనిచివలభాగ మాతనిఖండనముతోఁగూడ నశించి యుండు ననియుఁ దోచుచున్నది. ఎల్లయినను వీరిరువురు కొంచెము కాలము సమకాలికులైయుండి రనుట సత్యమని నమ్మఁదగినది.

దీక్షితుల కవిత్వము మిగులహృదయరంజకముగా సుగమముగా నుండును. శైలితెలుపు కొకకావ్యముదాహరించెదను.

* “ప్రాదేశమాత్రముదరం పరిపూరయితుం కియానయం యశ్నః |
చులకే నాభిః పాతుం ఖనితవ్యః కిం తటాకోఽపి ||”

* ఈచిన్నపొట్టపోసికొనుట కెంతయత్నము గావలయును? పుడిసిటితో నీ
రుత్రాగుటకుఁ జెఱుపు త్రవ్వవలయునా?

—:0:—

పండితరాజజగన్నాథకవి.

గోదావరీమండలమునం దమఱిపురమునకు దగ్గటగానున్న ముం
గండగ్రామ మీతని గన్మభూమి ఇతఁడు వేగినాటి యాంధ్రబ్రాహ్మణుం
డు. వీరియింటిపేరు, ఉప్పనప్టవారిని చెప్పుదురు. ఇప్పటికిని వారివంశ
స్థులు కొందఱాగ్రామమునఁ గలరు. స్వ ఈతని తండ్రి పేరుభట్టు; తల్లి
లక్ష్మీదేవి. అశ్వచ్ఛతం బగునీతనిచరిత మొకటిరెండు విధములుగా లో
కమున వ్యవహరింపఁబడుచున్నదిగాని ప్రధానవిషయంబున నీ విం
నవి కొంచెమెచ్చుతకుఁగ వగా సరిపడుచుండుటచే వానికి సామరస్యము
మాత్రము గల్పించుకొని సత్యము గ్రహింపవలసియున్నది. ఇతఁడు తురు
ష్కస్త్రీని బెండ్లియాడె ననుట సత్యమే కాని దానిఁగూర్చి యొకకింప
దంతి లోకమున నిట్లు గలదు.

“జగన్నాథపండితుఁడు చిన్నతనముననే † తండ్రియొద్దఁ గర
వ్యాకరణాలంకారశాస్త్రములఁజదివి సాహిత్యకలయం దధికసమర్థుడై
యిరువదియైదుసంవత్సరములప్రాయముననే ధనార్జనంబునకై దేశాంతర

† గానవయ మంగలాలయమహా లక్ష్మీదయా లాలితః ।

శ్రీమతేష్వరమభట్టశూను రనిశం. విద్యల లాటం తపః ॥

† పాపానాదపి పీయూషం శ్యందతే యశ్య లీలయా ।

తం వందే పేరుభట్టాఖ్యం లక్ష్మీకాంతం మహాగురుం ॥

జిగమిమంబూని కణ్ణటజయపురరాజాదుల యాస్థానంబుల కేగియంద
లిపండితులజయించి యండుగొందటివలన సమ్మానంబులు వడసి యా
కాలంబున ననగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౧౫౫౬—౧౬౦౫ నడుచు రాజ్యము చే
యుచున్న శిల్లీఫాదుషా యగునక్కరుచక్రవర్తి సంస్కృతివిద్యాభిమాని
యని విని యాతని సందర్శింప నేగెనట. అట్లేగి చక్రవర్తిదర్శనము కాం
క్షించునతనికి దైవికముగా నెవరోయిరువురు తురుష్కులు వాగ్వాదప
డుచుండ వినుటయు నందులకై యక్కరునొద్దకు సాక్ష్యమీయనేగుటయు
సంభవించెనట. అప్పటికి ఫార్సీ భాషయేమియురానియీ పండితుఁడావా
దవిషయమంతయుఁ దానువిన్నట్లుగాఁ జక్రవర్తియొద్దఁ జెప్పఁగా నతఁ
డీతని బుద్ధివైశద్యమున కానందించి యేకసంధ్యాగ్రాహిత్యమును బరీ
క్షింప మహమ్మదీయవేదములోని కొంతభాగము చదువఁగా మనపండి
తుఁడు దానిని మరలఁ జదివెనట. అంత నక్కరు మిక్కిలినుతసింపి య
తనిఁడన యాస్థానంబున నుంచుకొనెనట. ఇట్లుండ నక్కరుచక్రవర్తికి
రాజస్త్రియందుఁబుట్టిన లవంగి యనుకన్య తండ్రియానతిచేఁ బానీయ
పూరితం బై నబంబారుకలశము శిరస్సుమీదఁబెట్టుకొని వచ్చుచుండఁగా
నక్కరు దీనిరాకను వినింపు మని మనకవిని గోరెనట. అంత నతఁడు—

“ఇయం సుస్తనీ మస్తకన్యస్తకుంభా ।

కుసుంభారుణం చారుచేలం దధానా ।

సహస్తస్య లోకస్య చేతః ప్రవృత్తిం ।

సృష్టిత్యా ఘటే స్థాప్య యాతీవ భాతి ॥”

అనివర్ణింపఁగాఁ జక్రవర్తి నీకేమిగావలయు ననియడుగుటయు నతఁడు

‡ నయాచే గజాభిం నవా వాజిరాజిం ।

నవిత్తేషు చిత్తం మదీయం కదాచిత్ ।

ఇయం సుస్తనీ మస్తకన్యస్తహస్తా ।

లవంగీ కురంగీ దృగంగీ కరోతు ॥”

‡ నాకు గజతురగాదులక్కలులేదు. ఈలవంగియే కావలయును.

యవనీ నవనీత కోమలాంగీ శయనీయే యది నీయతే కదాచిత్ .

అవనీతలమేన సాధుమన్యే నననీమాఘవనీ వినోదహేతుః ॥

అని చెప్పెనట. అంత నాడి తప్పనియాశ్రమపు నీవు సాతోఁ గూడి భుజించినయెడల దీనినిచ్చి పెండ్లిగావించెద నని చెప్పి యం దుల కంగీకరించిన యాపండితున కదివఱకే జగన్నాథకవియందు మో హము గలిగినలవంగిక నిచ్చి పెండ్లి గావించె నట. ఈవిషయంబున మ నశివి పెండ్లియాడిన లవంగి యక్బరుపుత్రక యగునా కాదా యనియు నీతని యసఫలిసజగదాభరణాది కాన్యములంబట్టి యింక డక్టరుచక్రవ ర్తిసాత్రుఁ డగుశహజహానుచక్రవర్తిని, అతనికుమారుఁ డగుదారాశాహ ప్రభువును నాశ్రయించినట్లు కనుపడుటచే నితఁ డక్టరుకాలంబున నుం డుట యెట్లుసంభవించు ననియుఁ గొందఱు సంశయించుచుండిరి. కాని, యందు మొదటిసందేహము సందేహమేకాని ముందు తెలుపఁబోవునట్లు గా నీతని జీవచరిత్రను, ఈతని గ్రంథరచనను, ఈతని సమకాలికపండితు లకాలమునుబట్టి చూడఁగా నెనుఁబదిసంవత్సరములకుఁ బైగాజీవించి ప్తిరి పూర్ణాయుద్దాయ మనుభవించిన యితఁ డక్టరుసంస్థానంబునఁగూడ నా తని రాజ్యావసానకాలంబున నుండియుండు ననుటమాత్రము సత్యమైన ట్లుతోఁచుచున్నది. ఇందులకు ముందుగా నీతని జీవితకాలము ను నాకుఁ దెలిసినట్లుగా స్థూలదృష్టితోఁ బరిశీలించి వ్రాసెదను. ఇందేమయినఁ గొంచెమెచ్చుతక్కు పలున్నను నితని సర్వకాన్యంబుల నంద్రుడుఁ గను పడుచున్నశ్లోకంబులంగనియు, నీతనిసహకాలికు లగునప్పయదీక్షితాచల ణో నీతనికి నెఱబంధించినకథలు వినియు, నితఁడు చిరకాలము జీవించిన వాఁ డనికర్ణపరంపరాయత్తమై పచ్చుచున్నవార్త నెఱిగినవారి కిది వి శేషనియము కాకపోదు.

శ్రీ కోమలాంగీ యగులవంగి నాపడకఁజేరనేని సందనంబుకంఠే భూతలమే

జగన్నాథమండిశుఁడు శ్రీ॥ ౧౫౭౫ ప్రాంతమున జన్మించి యిరువదియైదేండ్లప్రాయముననే దేశాటనము వెడలి కన్ఱాటజయపురాదిరాజుల పంచగించి ౧౬౫౦ సంవత్సరప్రాంతమున ఢిల్లీకిజేరి ౧౬౫౫ వఱకు సక్బర్హనొడ్లనుండి యపుడే యొక తురుష్కస్త్రీని బరిణయం జైయది యొకటగా ౧౬౫౭ వఱకు జహంగీరు రాజ్యకాలంబున నందేయుండి పరిమళాక్షరవిద్యాభియానముగల యాశచిగుమారుఁ డగుశహజహానుతో మైత్రినలుపుచు బిడప నాతని రాజ్యకాలమున విశేషగౌరవముంజేందుచు నపుడే యాతని పెద్దకుమారుఁడు పండితమిత్రుఁడు నగుదారాశాహతో మైత్రియొనరించి యాతని యశోవర్ణనంబునే జగదాధరణకాన్యముగా నొనరించి ౧౬౫౮ ప్రాంతమునఁ దనప్రభువులు నశించినవెనుక నిరాలంబుడై పశ్చాత్తప్తుడై వృథుడై విరక్తుడై కాశీకిజేరి గంగాలహరి రచించి గంగాప్రార్థనంబు గావించి లవంగితోఁగూడ శరీరము పరిత్యజించె ననితెలియుచున్నది. ఇందులకు శ్రీ॥ ౧౫౮౫—౧౬౧౪ నడుమఁజన్మగిరి, రాజధానిగాఁ గన్ఱాటరాజ్యమేలిన వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నధికగౌరవము నొందిన శ్రీమదస్వయదీక్షితులతో శాస్త్రీవాదమొనరింప నితఁడు పెక్కుసారులుద్యమించినట్లును, ఇతఁడు జాతిభ్రాష్ట్రుఁడయ్యెనను కారణంబున దీక్షితులీతనిఁజూడ నిష్ఠములేనివారై కన్నడకుండినట్లును బిడప నీతఁడాతని నుద్దేశించియే భామిసీవిలాసము లో “దిగంతే శ్రూయంతే” యనుపద్యము చెప్పినట్లును దెలియు కథగూడ నిరర్థనము కాఁగలదు. వఱియు నీతఁడు స్వకాలమందలి ఫండితులతోఁ బోరాటము గలవాఁడైనట్లు తెలియుకథమాత్రము సత్యమే. ఏమనఁగా? అవసానకాలమందలి యుగ్యసంబగుటచేతనో మఱొందుచేతనో యుష్మత్పూర్వ మగుదీక్షితులదిక్రసీమాంసస్థై నంతవఱకే ఖండనమొనరించెను. భట్టోజీదీక్షితుల మనోరమపై మనోరమాకుభూర్దన మును

ఖండనము. రేచించెను. ఇట్లే తత్కాలముందలి ప్రతిగ్రంథకారకృతుల నీ
తండు ఖండించె ననిపాడుక గలను. ఈవున నప్పయదీక్షితులకు సమకా
లికుఁ డగుచునకవి యకృరుకాలముననుండె ననితలంచుట యాశ్చర్యము
గాదు. ఇదియుంగాక యితండు రాజపండిత నిందాపరముగా నన్యూపదే
శముగా వ్రాసిన భామినీవిలాసము చూడఁగా నకా-లమందుఁ దన్ను
సన్మానముచేయని కర్ణాటాదిరాజులను వారియాస్థానపండితులను నిం
దించినట్లును “ శీర్ణివల్లభపాణిపల్లవతలే నీతం నవీనం వ మః ” అని యం
దేకనుపడుటచే నవయావనము నకృరుకాలంబునఁ గడపినట్లును, ఇదియొ
తని ప్రథమప్రయత్నమైనట్లును దోచుచున్నది ఒకవేళ నప్పయదీక్షితు
లు గతించిన వెనుకనే యాతని చిత్రమీమాంస నీతండు ఖండియిండు న
ని యూహింపఁదగినను లోకములోని వారివగన్వరకథలనుబట్టియు నీతని
జీవితకాలమునుగూర్చిన కథలనుబట్టియు దీక్షితులయనసానకాలంబున ని
తఁడాతనికి సమకాలికుఁడై యుండునని కనుపడుటచే నకృరు కాజ్ఞాప
సానకాలమున నితఁడు శీర్ణికిఁ జేరెననుట యసంగతము గాదు. ఏదియె
ట్లయిన నితండు చిరకాలము జీవించినవాఁడనుటయు శహజమును దారా
శాహప్రభువులఁ జిరకాలమాశ్రయించినవాఁ డనుటయు నిర్వివాదాంశం
బులు. ఇతండు జాతిభ్రష్టుఁడయ్యెను వతముమాత్రము విడువక శివేశ్వ
వస్తువులుచేయుచు నద్వైతాజ్ఞానియై మరణమునకుఁ గాగినిజేరి ముక్తుఁ
డైన ట్టిశనిలహరీషటగ్ర మే తెల్పుచున్నది.

ఈమహాకవి, భామినీవిలాసము, చిత్రమీమాంసాఖండనము, సు
నోరమాకుచగర్దనము, యమునావల్లనచంపువు, అసఫవిలాసము, జగదా
భరణము, రసగంగాధరము, ప్రాణాధరము, సుధాలహరి, పీయూషల
హరి, కరుణాలహరి, లక్ష్మీతలహరి, అస్మృతలహరి, గంగాలహరి యనుపదు
నాల్గుగ్రంథములు రచించినట్టిప్పటికిఁ దెలియుచున్నది. ఇంద్రుడవని “ అ

నఖఖానునవాబువరితముండెల్లు. నొకయాభ్యాసుక. దీనిదివరి † గద్యముంబట్టి శహజహానుచక్రవర్తి యీతనికి “పండితరాజు” పిరుడమిచ్చి నట్లు కనుపడుచున్నది. ఆజపదానిలోఁ గొంచెముగా శహజహానువర్ణనంబును విశేషించి దాదాశాహ యశోవర్ణనంబును గలవు. ఈతని కృతులలో నెల్ల యిరుపమావమైనది రసగంగాధరము. ఇది యైదాననముల నెఱచు ప్రకరణములుగల గొప్ప యలంకారగ్రంథము. ఇందు ముందుగా, ననేకాలంకారికనమ్మతమైన “అదోషో సగుణో సాలంకారో శబ్దార్థో కావ్యో” మృనులక్షణంబునను భిన్నముగా “రసో యార్థప్రతిపాదకశృట్టుక కావ్యో” మ్మని కావ్యలక్షణమొనరించెను ఇట్లే యీతనిగ్రంథమామూల్యాగ్రముగాఁ బ్రాచీనమతముల ఖండించుచు మిక్కిలి ప్రౌఢముగా నున్నది. ఇందుదాహరింపఁబడిన శ్లోకములన్నియు నిశ్చయముగా రచించినవి. ఈతని ప్రాణాభరణము ‡ కానుకాపదేశాధీశుఁ డగుప్రాణనాథాయశమహీవరుని స్తవముగా నున్నది. ఇందుఁ బ్రతిపద్యమొక్కొక్క యలంకారమునకు లక్ష్యముగా నున్నది. ఇతనితని చిన్నకావ్యము లగు సుధాలహర్యాదు లాటును సూక్ష్మ కేశవ లక్ష్మీ గంగాది స్తవరూపములై యీతని * పశ్చెత్తాపమును, చిత్రనైర్మల్యమును, దైవభక్తిని, బోధించుచున్నవి. కవితామృనిధి యగునీతని కావ్యములనుండి యెన్నియుదాహరింపఁగలను. అయిన నొకటి రెండు—

† ... కవిభిరుపాశ్రయః సేన... మూర్తిమతేన నవాబాశుభాశమనఃప్రసాదేశ భూభురకులశముద్రేంచు నారాయణుకుండే నాద్వైతేన సారస్వతామ శ్రీశహజహనుప్రసాదాధికత పండిత రాజుపదవి విరాజితేన జగన్నాథే నాశుభవిరాసాభ్యా యుక్తేయం నిరమియశః.

‡ జాగర్త్య క్షీతిమఁడలే చిరమిహ శ్రీకామరూపేశ్వరః ||

* అయ దీనతరం దయానీధే మనవస్థం సకలైః సన్నిమర్షితుం |

‡ అద్భుతాపి నభూం శిఖాలయ సన్నిజనే నాశతమశ్చ చిత్తతాత

“విద్వాంసో వసుధాతలే వరవచః స్లాఘా సువాచం యమా ।
 భూపాలాః కరుణావిలాస మదిరో నీ లన్దదాఘూర్ణితాః ।
 ఆస్యే ధాన్యతి కన్య లాస్య మధునా ధన్యస్య కామాలస ।
 స్వగ్వామాధరమాధురీ మధరయన్ వాచాం విలాసో మమ ॥”
 “పురాతనానాం వచసా మగోచరం ।
 మహీశితారం పురుషోత్తమం పతిం ।
 అపాస్య తం త్వం నిరపత్రపా సతీ ।
 సతీ మతిర్మే కథ మన్య మేష్యతి ॥”

-:0:-

నీలకంఠ దీక్షితులు.

శ్రీమదప్పయదీక్షితుల తమ్ముని పాత్రుండును, భూమిదేవీ నారాయణ దీక్షితులకుఁ బుత్రుండును, ననేకాధ్వరకర్తయు, బ్రహ్మవేత్తయు నగునీతఁడు క్రీ॥ ౧౬౩౬ లో మన్న ట్టికనినీలకంఠవిజయకావ్యంబుననున్న “అష్టతింశచువస్మృత సప్తతాధికే చతుస్సహస్రేషు (౪౭౩౮) కలివర్షేషు ౫తేషు ౫౫తః కిల నీలకంఠవిజయోఽయం” అను శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈతని తల్లిదండ్రులు బాల్యంబుననే కాలధర్మంబు నొందఁగా నప్పయదీక్షితు లీతనిఁ జేరఁదీసి పెంచి విద్యలనేర్పి రనియు నితఁడు చిరకాలము మధురాపురములో నివసించి మీనాక్షిసేవయొనరించుచు దత్తాత్రులంబునఁ దత్పురరాజానందఁ బునానుగుసంవత్సరములు మంత్రిపదంబలంకరించియుండి రనియు దక్షిణదేశంబున నొకవాడుక కలచు. నీలకంఠచంపులులోని యీక్రిందిశ్లోకంబువలనఁగూడ నితఁ డప్పయదీక్షితులయొద్ద విద్యనేర్చినట్లు కనుపడుచున్నది.

పరదరాజావతారమహిమవర్ణనమావకంబుగాఁ బద్యగద్యాత్మకం
బుగా నైదువిలాసంబులతోనున్న కరిగిరిచంపు వసునామాంతరంబుగలి
గిన యీతని పరదాభ్యుదయము, కేవలశ్లేషయనుకోద్యమంబై శబ్దజా
లంబు నేర్పుకొనుటకుపయోగించునట్లుగా నున్నదిగాని శ్రవణపఠనమా
త్రరమ్యముగాలేదు. శ్రీకృష్ణసూనుఁ డగుప్రహ్యముఁడు కథానాయ
కుఁడుగాఁగలిగి వీరశృంగారరసాత్మకం బగునీతని ప్రహ్యమ్నానందనాట
కము సరసముగా నున్నదిగాని దానికి లోకవిఖ్యాతిమాత్రము రాలేదు.
వైలితెలుపుటకై యీని కృతులనుండి యొకటిరెండుదాహరించెదను.
యజ్ఞపశ్చాలంభనము దోషముగా దనుటకుఁ జెప్పినయుక్తి చూడుడు.

† “ హింసాంత రేష్వివ మఖాశ్రితహింస నేఽపి ।

జై నేతరో యది జనో భజతే జుగుప్సాన్ ।

సార్యంత రేష్వివ ననిందతి నందనానాం ।

నిష్పాదనం కి మనఃకుఁపి నిజేశకత్రే ॥ ౨ ॥ గు ॥ ”

సహసా కుర్వతాం కర్మ శర్మవోని రసంశయం ।

సులభా శలభానా హి విహ్ని మహ్నోయ వింతతాం ॥ ”

† బౌద్ధుఁడు కానివాఁడు యాగపశుహింసనుగూడ నితరజంతుహింసవలెనే
నిందించెనేని పరస్త్రీయందువలెనే స్వభార్యయందుగూడఁ బిల్లలను గనుట యేల
నిందింపఁడు†

† తొందరపడి కార్యములుచేయువారు వేగముగావచ్చి నిష్ఫలమగుదుమిడు
తలవలెనే నశింతురు.

నా రాయణ భట్ట పాదుడు.

కేరళదేశమున కలంకారముగానున్న నీలానది కఠినమీపంబున నుత్తరతీరంబుననున్న “ మోప్పూరు ” అనుగ్రామమీతిని నివాసము. బ్రాహ్మణోత్తమఁ డగునితేడు బాల్యంబునఁ గావ్యపరిచయముగలవారై యుచుతనామక వైష్ణవగురువునొద్ద నెల్లశాస్త్రములఁ జదివెను. ఇట్లుం డఁగాలవశంబున నితనికిఁ బురాకృతకర్మఫలంబోయన నొకగొప్పరోగ ము సంభవించెనట. దానికేవ్విధంబునను బ్రోక్రియగానక తపోబలంబున రోగశాంతియగునని తలంచి “ గుగువాయుపుగి ” అనుపుణ్యక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమన్నారాయణనిఁగొలుచుచుఁ బ్రతిదినము భాగవతార్థపఠంబుగా నారాయణస్తోత్రము శ్లోకరూపంబుగాఁ జేయుచు గొన్నాళ్ళకు నిరాసుయండయ్యెనట. అది మొదలుగా నితఁడు భాగవతవిరుదాంకితుఁడయ్యె ననియు హృదయశ్రవణరంజకంబుగానున్న యాన హస్రాధికపద్యస్తోత్రమిప్పటికి నాకేరళదేశవాసులతిభక్తితో నిత్యము పఠించుచుండు రనియు నొకరు వ్రాసిరి. ఈస్తోత్రనిర్మాణకాలము దాని యంతిమ శ్లోకంబుననున్న “ ఆయురారోగ్యసౌఖ్యం ” అనుపదంబునఁ గలికాలదివససంఖ్యారూపకంబుగాఁ జెలియుచున్నదని చుగ్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు. కాని వారుచెప్పినట్లు భాగింపఁగాఁ గ్రీ॥౧౬౫౮ నచ్చుచుండఁగా నెంచుకేతవోవారు ౧౫౯౦ అని నిర్ణయించిరి. ఆశ్లోకంబును, కలిదివససంఖ్యారూపకాలంబు నిందుఁజూపెను.

“ అజ్ఞాత్వా తే మహత్త్వం యదిహ నిగదితం విశ్వనాథక్షమేధా ।
స్తోత్రం వైతై స్సహస్రోత్తరై మధికైరపి త్వత్ప్రసాదాయ భూయాత్ ॥ ”

దేవధా నారాయణీయం శ్రుతిషుచ జనుషాం స్తుత్యతా వర్ణనేన ।
స్ఫీతం లీలావతానై రిదమిహ కురుతా మాయురారోగ్యసౌఖ్యం ॥ ”

గీతపై పదుబును వరరుచివాక్యం బగుకటపయాదిక్రమంబున సరిచూచినయెడల గలికాలసీవసంఖ్య ౧౭౧౨౧౦ అని వచ్చుచున్నది. దీనిని సంతృప్తములలోనికిమార్చి క్రీస్తుశకాబ్దములతో సరిచూచినయెడల గొంగుచెప్పెచ్చుతక్కువగా ౧౬౫౪ వచ్చుచున్నది. కావున నిదియే యీ కవికాల మని తెలియబడుచున్నది.

ఇతఁడు ప్రక్రియాసర్వస్వ మనువ్యాకరణగ్రంథమును స్వాహాసుధాకర మనునొకచిన్నకావ్యమును రచించెను.

ఒకనాఁడు బాలచంద్రునిఁజూడ నొకచోటకుఁజేరిన బ్రాహ్మణులు “ లోకులీచంద్రునిఁగూర్చి యొకనూలుపోగువిడిచి నమస్కరించుటకుఁ గారణమే ” మనియడుగఁగా నితఁడాశుకవనంబున స్వాహాసుధాకరకావ్యముగూర్చిన ట్టికావ్యమందే కలదు. ఇందుడియొక పద్యముదాహరించెదను.

“ రవి రయనుస్తం యాత స్సమాగతో హంతహంత చంద్రోఽయం ।
యాతి వికాసనాపీయం కుముద్వతీ కేం విలంబసే భృంగ! ॥ ”

ఈకవి వృత్తమంతయుఁ గేళిదేశములోని కటధనద్గుఱుపాలుఁడగు నుదయవర్మరాజు వ్రాసినట్లుగాఁ గావ్యమాలాధిపతులు వ్రాసియుండిరి.

—:0:—

శ్రీకృష్ణ కవి. ౧౬౫౪—౧౭౦౦

ఇతఁడు పైనాఁగాయణభట్టపాదుని కుమారుఁడైనట్లీతని “ శ్రీకృష్ణరాజకర్ణుడైక నికేతనేన కృష్ణేన భాగవతి ఇత్యుభిశ్చితస్య । నారా

• సం స్కృత క వి జి వి త ము .

యణస్య తనయేన సమీరితేయం తారాసుధాకరకథా విమషాం ముదేఽస్తు ॥ ” అను పద్యమువల్లననే తెలియుచున్నది.

ఇతఁడు మందారమరందచంపువు, తారాశశాంక మనుచిన్నకావ్యమును రచించెను. ఇది కేవలశృంగారరసప్రధానము. ఇందు బృహస్పతి భార్యయగుతారకుఁ జంఘనకు జరిగినవృత్తాంతమును బుధుని జన్మమును వర్ణింపఁబడినవి. దీనిననుసరించియే తెలుఁగులోఁ దాగ్దాశశాంకవిజయము వ్రాయఁబడియుండు ననిగ్రహింపవచ్చును. ఇందుండియొక్కపద్యము--

“ ఏకిం ద్విధాకలయితం సకిలా స్సహధాః ।

ద్వావేక మారచయితం శ్వద్వితే నకోఽపి ।

త్వానుర్పయామి తదహం సువిరం త

సంతాపితౌ ఘటయన్తౌ భగవన్మనోజ! ॥ ”

ఈ కావ్యము సరసముగానున్నను శృంగారరసంబున నీతిక్రమమతిక్రమించి తలఁపరానిపయంబును దెల్పుటచే లోకములోఁ బ్రశస్తిని గాంచకున్నదని చెప్పవచ్చును.

మందారమరందచంపువు. ఇందు వృత్తవిషయము, కావ్యభేదములు, రసభేదములు, తల్లక్షణములు, నాటకలక్షణములు, అలంకారభేదములు, వానిలక్షణములు చక్కగా సంస్కృతభాషాభిజ్ఞుల కత్యుపయోగముగా వర్ణింపఁబడినవి.

—;0:—

వి శ్వే శ్వ ర ప ం డి తు ఁ డు .

ఈతఁడు నర్వాచీనమహాకవులలో నొకఁడు. ఈతనిజీవచరిత్రమిట్లు తెలియుచున్నది. “ హిమాలయంబునకు మిక్కిలి దేరియున్న ఆల్టోడా

నగరప్రాంతమున నున్నయొకపల్లె యీతని నివాసము. “ పాడియాకే పాండే ” అను బ్రాహ్మణకులంబున లక్ష్మీధరవరప్రణితునకుఁ గ్రీ॥౧౭౨౯ ప్రాంతమున నితఁడు జన్మించెను. ఈతని యెనిమిదవపురుఁ డిప్పటికిని జీవించియుండెనట. ఈతని జీవితకాలచుంతయు రం సంవత్సరములు పదియవయేటనే కవిశ్వము మొదలువెట్టి యితఁ డీక్రిందిగ్రంథములను రచించెను ” అలంకారకాస్త్యభిజ్ఞము, అలంకారముక్తావళి, కావ్యతీతకము, వ్యరత్నము, రసచంద్రిక, కపీంద్రకీర్ణాభరణము, నవమాలికానాటక, శృంగారమంజరీసట్టకము, తరంగకుతూహలము, సింధూతసుధానిధి, మందారమంజరి, ఆర్యాసప్తశతీ. వీనిలో మొదటియైదుగ్రంథము లాలంకారికములు. ఆఱవది వ్యస్తసహస్రాదు లగు ౫౮ జాతులను సోదాహరణము గాఁడెల్లునట్టి లక్షణకావ్యము. సప్తమాష్టమములు దృశ్యకావ్యములు. నవమదశమములు శాస్త్రోనిషయకములు. ఏకాదశము గద్యకావ్యము. కడపటిది, దేవీస్తోత్రము. వీనిలో మొదటి రెండలంకారగ్రంథములకును మరదేశములో నకర డకిరడఁ గొంచెము ప్రచారము గలదు గాని మిగిలినవాని నామములైన మనదేశస్థులెఱుంగ రని చెప్పవచ్చును. ఆర్యాసప్తశతీమాత్రము పఠనపాఠయోగ్యమై యెల్లహిందూదేశము నలంకరించి యున్నది గ్రంథవిస్తరిభీతిచే వీనివిఘ్ననమునకుఁ గడంగక కవితాచమత్కారమును దెలుపఁ గవీంద్రకీర్ణాభరణమునుండి యొకటి యుదాహరించెదను. ద్విస్తమస్తజాతికుచాహరణము—

“ కాముకకదంబసదృశ పూర్ణేంద్రనిశీధినీ భానూః ।

వాచ్యాః కథం చకాపతి కాంచనకలశైశ్చ కీన్పతాః ॥ ”

అనఁగా, జారుని, కడిమిచెట్టును, భటుని, పూర్ణిగును, అంగారకుని, గ్రమముగాఁ దెలుపుచున్న సమ్మానపదము, బంగారుకుండలెట్లుండునో తెల్పుచది గావలెను అనిప్రశ్నము దీనికుత్తరము— “ కామినీః

యోధరాకారాః” ఇతి ప్రత్యేకము ప్రేషానింజెప్పుచు సువర్ణకలశము
ను కాంతాకుచములభ్రంఢివని తెలుపుచున్నది.

—:0:—

శివరామతీపాతి.

ఇతఁడు స్వార్థుఁడు; త్రిలోకచంద్రుని హనుమఁడు; కృష్ణరామ
సూరికొడుకు. మహావైయాకరణుఁడు. గ్రంథముఖంబుల నున్నకాశీ
గంగాది వర్ణనలంబట్టి కాశీవాసుఁ డనితెలియుచున్నది. ఇతఁడు తనగ్రం
థంబుల క్రీ॥ శ॥ ౧౮ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమందలి నాగేశభట్టుని ప
రిభాషించు శేఖరమును స్మరించినవాఁ డగుటచే నతనికిఁ బరుండై క్రీ॥
౧౭౫౦—౧౮౦౦ నడుమనుండియుండు ననికొందఱువిద్వాంసులూహిం
చిరి. ఈతని నక్షత్రమాలావ్యాఖ్యాంతమందలి † స్లోకమునుబట్టి యితఁడ
నేక కావ్యములను బెక్కుగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినట్లు కను
పడుచున్నది. కాని వానిలో సటీకరసరత్నహారము, నక్షత్రమాల, కా
దంబరీ వాసవదత్తా దశకుమారచరిత వ్యాఖ్యానములును గనుపడుచున్న
వి. వ్యాకరణశాస్త్రంబున నితఁడపారవ్రజ్జగలవాఁడనుట కీతఁడు రచించి
నట్లు తెలియునునాదికోశమును, సవ్యాఖ్యనక్షత్రమాలయుఁ జాలును. స
క్షత్రమాలలోని స్లోకములు వ్యాకరణపరిభాషలయర్థమును సులభముగా
బోధించుచు శృంగారరసభరితం బగులొకేకార్థమును దెల్పుచు నెంతయు
హృదయంబులుగాఁ విద్వద్భ్రాహ్మ్యంబులుగా నున్నవి.

† కావ్యాని పంచ తనుతేఽపిచ పంచసంఖ్యాః ।

టీకాస్తు సప్త దశచైక ఉనాదికోశః ।

భూపాలభూషణమథో రసరత్నహరో ।

విద్యావిశాసజనాపూర్వశరత్ఫలాద్యాః॥